

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје
Правен факултет „Јустинијан Први“ - Скопје

Марија Томе Филева

**„ИМПЛИКАЦИИТЕ ВО ДЕЛОВНАТА ПРАКТИКА КАКО
ПОСЛЕДИЦА ОД СКЛУЧУВАЊЕТО НА СЕОПФАТНИОТ
ЕКОНОМСКИ И ТРГОВСКИ ДОГОВОР ПОМЕЃУ КАНАДА И
ЕВРОПСКАТА УНИЈА“**

ДОКТОРСКИ ТРУД

**Скопје,
март 2025**

**UNIVERSITY „SS. CYRIL AND METHODIUS“ -
SKOPJE**

**„IUSTINIANUS PRIMUS“ FACULTY OF LAW -
SKOPJE**

Marija Tome Fileva

**„THE IMPLICATIONS IN THE BUSINESS PRACTICE AS A
CONSEQUENCE FROM THE CONCLUDING OF THE
COMPREHENSIVE ECONOMIC AND TRADE AGREEMENT BETWEEN
CANADA AND THE EUROPEAN UNION“**

DOCTORAL DISSERTATION

**Skopje,
March 2025**

Докторанд: Марија Томе Филева

Тема:

„Импликациите во деловната практика како последица од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија“

Ментор:

Проф. д-р ДИМИТАР ГЕЛЕВ
Правен Факултет „Јустинијан Први“ - Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје

Комисија за одбрана:

Проф. д-р Ванчо Узунов
Правен Факултет „Јустинијан Први“ - Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје

Проф. д-р Горан Коевски
Правен Факултет „Јустинијан Први“ - Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје

Проф. д-р Александар Климовски
Правен Факултет „Јустинијан Први“ - Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје

Проф. д-р Биљана Петревска
Правен Факултет „Јустинијан Први“ - Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје

Научна област: Правни науки (Деловно право)

Датум на одбрана: 18.6.2025

БЛАГОДАРНОСТ

Изразувам особена благодарност до мојот ментор проф. д-р Димитар Гелев од Правниот факултет „Јустинијан Први“ - Скопје, за неговото еноормно споделено знаење и експертиза преку искажаните методолошки и теоретски забелешки, за неговата достапност секогаш кога ми требаше совет и насока во кое било време, како и низ севкупниот процес на подготовка и завршување на докторскиот труд, кој без неговата помош ќе беше невозможно да го завршам успешно. Не можев да избирам подобар ментор од проф. Гелев затоа што мојот ментор имаше исклучително големо трпение спрема мене во текот на подготовката на мојот докторски труд, валидација на моите идеи имајќи предвид дека станува збор за комплексна тематика на обработка и пред сè поддршка преку уверување дека ова е мој докторски труд и дека јас преку истиот имам можност да ги анализирам проблематиките коишто само јас сметам дека се релевантни.

Изразувам особена благодарност и до мојата професорка од Правниот факултет при Универзитетот во Белград, проф. д-р Ивана Крстиќ која континуирано ме охрабруваше при изработката на овој докторски труд. На Правниот факултет при Универзитетот во Белград во повеќе наврати во периодот од 2022 до 2024 година имав реализирано меѓународна мобилност, а проф. Крстиќ ме прими на истиот како гостин - истражувач докторанд, направи да се чувствувам како да сум цел живот таму и да се чувствувам како дома. Проф. Крстиќ е прекрасна личност која претставува една во милион, исклучителна гордост е што имав можност во текот на моите докторски студии да имам пристап до нејзиното знаење и искуство, кое таа со мене несебично го споделуваше секој ден.

Благодарна сум и на тимот на Европа-Институтот при Саарланд Универзитетот во Германија каде што ја имав честа да престојувам во два наврати, односно каде што реализирав меѓународна мобилност како носител на стипендијата Leonhard Euler Programme 2022 и како носител на стипендијата Higher Education Dialogue 2023.

Во текот на моите докторски студии ја имав честа да ми биде претпоставен поранешниот премиер на Република Северна Македонија, господинот Зоран Заев, до кој упатувам посебна благодарност. Оваа благодарност не е поврзана со високите функции на кои беше носител, туку е благодарност што покрај сè беше и успеа да остане голем човек. Ја имав честа да ми биде претпоставен во еден од најтешките периоди во мојот живот кога заедно со моето семејство се соочувавме со многу тешки животни предизвици, а тој во секој еден момент знаеше да ми каже: *„Марија, ќе биде добро! Семејството секогаш доаѓа на прво место, знам дека ќе ја завршиш работата, но знам дека прво им требаш на твоите“*. Јас, навистина им посакувам на сите во животот да имаат претпоставен како господинот Заев и таа желба навистина нема врска со политика, туку има врска со тоа колку Вашиот претпоставен може да влијае на Вашето ментално здравје и благосостојбата на умот.

Огромна благодарност упатувам и на експертските соговорници кои покрај своите обврски и ангажмани прифатија да бидат дел од овој докторски труд преку методот на реализирани квалитативни интервјуа и несебично ги споделија своите перспективи и ставови во поглед на предметната тематика.

ПОСВЕТА

Сепак, најголемата благодарност кога е во прашање успешното завршување на моите докторски студии и изработката на мојот докторски труд се најважните личности во мојот живот. Овој докторски труд беше започнат во исклучително тешки моменти за мене и за моето семејство и во исти такви и беше завршен, па **затоа истиот го посветувам на моите прекрасни родители Весна и Томе, на брат ми Владимир и на мојот емотивен партнер Филип.**

Страниците за благодарност и посвета се страници кои се оставени на исклучителна диспозиција на волја на авторот и истите не подлежат на правила, па затоа овде можам да бидам и субјективна и да напишам дека сите сме пристрасни кога станува збор за нашите најблиски и можеби и ќе бидам интерпретирана како субјективна, **но јас морам да нотирам овде дека сум пресреќна што за мои родители – ги имам моите родители!** Моите родители уште од моментот кога решив да ги запишам докторските студии ми укажаа безрезервна поддршка, разбирање и помош во целиот период на докторските студии и изработката на докторскиот труд.

Посветено на мајка ми Весна која секогаш со пример ми покажуваше дека треба да бидам доследна на сè што ќе започнам без разлика на тоа дали околностите се тешки и предизвикувачки, која секогаш веруваше дека не постојат невозможни работи за мене и дека кога се во прашање моите амбиции и соништа секогаш ќе најдам начин и тоа правилен начин како да ги реализирам истите. Мајка ми секогаш беше моја инспирација затоа што со пример ми покажуваше дека правилните одлуки во животот не се лесни. Покрај сè останато ме научи дека треба да бидам и останам достоинствена со силен вредносен и морален компас, како и дека ништо и никогаш не треба да ми биде бариера да застамам на страната на правилните нешта, па макар стоела и сама.

Посветено на татко ми Томе кој уште од мали нозе ме поддржуваше и веруваше дека јас сум создадена за големи работи, дека не постои сила којашто може да ме спречи кога ќе наумам нешто и дека образованието и едукацијата се највредно нешто во кое вреди да се инвестира, уверувајќи ме дека компетенциите се нешто што никој и никогаш нема да може да ми го земе. Татко ми секогаш со пример ми покажуваше дека дисциплината и принципите во животот се тоа што ја сочинуваат силината на еден карактер, трудејќи се секогаш да бидам и останам принципиелна и дисциплинирана во сите животни околности.

Посветено на мојот емотивен партнер Филип кој во моментите кога се соочував со огромни животни предизвици беше и остана моја мотивација и поддршка за да го завршам мојот докторски труд, пружајќи ми секојдневно разбирање во моментите кога ми беше најпотребно. Филип, не е само мој емотивен партнер, Филип е мојот најдобар другар, Филип е мојата поддршка кога ми е најтешко и мојата насмевка кога сум најсреќна. Емоциите кога е во прашање Филип не можат да се доловат преку пишување, па затоа ти благодарам Филип што си толку добра личност и што си моја личност.

- Марија Филева

Изјавувам дека докторскиот труд е оригинален труд што го имам изработено самостојно, дека уредно ги цитирам сите користени извори и литература и дека трудот не е користен во рамките на други универзитетски студии или за стекнување на друго звање.

м-р Марија Филева, с.р.

Изјавувам дека електронската верзија на докторскиот труд е идентична со отпечатениот докторскиот труд.

м-р Марија Филева, с.р.

м-р Марија Филева

**„ИМПЛИКАЦИИТЕ ВО ДЕЛОВНАТА ПРАКТИКА КАКО ПОСЛЕДИЦА ОД
СКЛУЧУВАЊЕТО НА СЕОПФАТНИОТ ЕКОНОМСКИ И ТРГОВСКИ ДОГОВОР
ПОМЕЃУ КАНАДА И ЕВРОПСКАТА УНИЈА“**

- АПСТРАКТ –

Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија (ЦЕТА) од страна на договорните страни е презентираан пред јавноста како договор кој ќе ги постави стандардите за склучување на сите идни трговски договори. Истиот привлече импозантен интерес во поради специфичните договорни одредби кои даваат превид на едноставна и јасна формулација. Постапената цел од моја страна е да продуцирам научно истражување кое ќе даде оригинален придонес во науката, имајќи ја предвид неистражената област во договорното право кога ЦЕТА е во прашање. Овој докторат е придонес за идните академски истражувања на слична тематика затоа што договорните одредби од ваков вид пред да бидат инкорпорирани во договорот треба суштински да се анализираат како би се одвивал нивниот процес на имплементација во деловната пракса, за да истите не алудираат кон создавање ненадминлива дискрепанца помеѓу договорните одредби на хартија и договорните одредби во деловната пракса. Мојата научна анализа придонесува кон зголемување на теоретските и практични познавања за ваков вид на меѓународни договори преку анализа дали ЦЕТА ќе ја постигне својата оригинална цел презентираана од договорните страни. Имајќи предвид дека во ЦЕТА има наведено обврски кои и се препишуваат на секоја следна држава која ќе стане дел од Европската Унија, а еден од приоритетите на Република Северна Македонија е да стане дел од ЕУ, за мене значаен предизвик претставуваше и анализата на ЦЕТА и во однос на импликациите во деловната практика во нашата држава и целиот Западен Балкан кога истите би се интегрирале во ЕУ и би станале дел од единствениот пазар на ЕУ, што всушност и претставува еден од иновативните аспекти во подготовката на овој докторски труд.

Клучни зборови: ЦЕТА; Канада; Европска Унија; Западен Балкан; инвеститори; деловна практика.

Marija Fileva, LL.M.

**“THE IMPLICATIONS IN THE BUSINESS PRACTICE AS A CONSEQUENCE FROM
THE CONCLUDING OF THE COMPREHENSIVE ECONOMIC AND TRADE
AGREEMENT BETWEEN CANADA AND THE EUROPEAN UNION”**

- A B S T R A C T -

The Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada and the European Union (CETA) has been presented to the public by the contracting parties as an agreement that will set the standards for the conclusion of all future trade agreements. It has attracted impressive interest due to the specific contractual provisions that seem to overlook a seemingly simple and clear formulation. The goal I have set for myself is to produce scientific research that will make an original contribution to science, taking into account the unexplored area in contract law when this agreement is in question and the developments related to it. My scientific analysis is a contribution to future academic research on a similar topic because contractual provisions of this type, before being incorporated into the agreement, should be substantially analyzed as to how their implementation process would take place in business practice so that they do not allude to the creation of an insurmountable discrepancy between the contractual provisions on paper and the contractual provisions in business practice. My scientific analysis contributes to increasing theoretical and practical knowledge of this type of international agreement by analysing whether the agreement will achieve its original goal presented by the contracting parties. Considering that CETA lists obligations that are assigned to each subsequent country that will become part of the European Union, and one of the priorities of the Republic of North Macedonia is to become part of the European Union, for me the analysis of CETA was also a challenge of enormous importance in terms of the implications for business practice in our country and the entire Western Balkans when they would integrate into the European Union and become part of the EU single market, which represents one of the innovative aspects in the preparation of this doctoral dissertation.

Key words: CETA; Canada; European Union; Western Balkans; investors; business practice.

СОДРЖИНА

ТАБЕЛА НА КРАТЕНКИ.....	стр. 11
ВОВЕД.....	стр. 12
ПРВ ДЕЛ.....	стр. 21
ГЛАВА 1: Ретроспективна анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија.....	стр. 22
1. Меѓусебните релации на Канада со Европската Унија како основа за целта на склучување на ЦЕТА.....	стр. 22
2. Бенефитот на Канада и ЕУ од склучување на ЦЕТА поткрепен преку клучните наоди од Заедничката студија на Европската комисија и Владата на Канада.....	стр. 24
3. Структура на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија.....	стр. 37
ГЛАВА 2: Процесот на преговори и склучување на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија.....	стр. 56
1. Поставување стандард за склучување на сите идни трговски договори – ЦЕТА како златен стандард за трговските договори (“CETA - a gold standard trade deal”)	стр. 56
2. Инкорпорација на иноватни аспекти проследени со привлекување импозантен глобален интерес.....	стр. 65
3. Креирање нови предизвици на полето на меѓународната трговска политика.....	стр. 68
ВТОР ДЕЛ: Осмото поглавје од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија посветено на инвестициите и неговата корелација со дваесет и третото поглавје од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија посветено на трговијата и трудот.....	стр. 72
ГЛАВА 1: Специфичноста на ИСДС и реформираноста во Инвестицискиот судски систем компаративно земено со приемот од страна на јавноста.....	стр. 74
1. ИСДС и неговата (не)реформираност во Инвестицискиот судски систем.....	стр. 74
2. Баланс помеѓу правата и обврските на инвеститорите.....	стр. 79
3. Корелацијата помеѓу стандардите за труд и инвестициите	стр. 85
ТРЕТ ДЕЛ: СВОТ анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија	стр. 96
ГЛАВА 1: Силни страни како импликација во деловната практика кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија.....	стр. 98
1. Стимулација на извоз.....	стр. 98
2. Зајакнување на меѓусебните трговски врски во критични сектори.....	стр. 101
3. Подобра позиционираност и пристап за малите и средните претпријатија.....	стр. 105

ГЛАВА 2: Можности како импликација во деловната практика кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија.....стр. 108

1. Економски раст и развој преку елиминација на бариери при инвестирање.....стр. 108	стр. 108
2. Мапирање на земјите кои извезуваат за Канада и можностите за отворање нови работни места (Компаративен преглед)..... стр. 112	стр. 112
I) Создавање нови работни места преку извоз од Австрија.....стр. 113	стр. 113
II) Создавање нови работни места преку извоз од Белгија.....стр. 114	стр. 114
III) Создавање нови работни места преку извоз од Бугарија.....стр. 115	стр. 115
IV) Создавање нови работни места преку извоз од Хрватска.....стр. 116	стр. 116
V) Создавање нови работни места преку извоз од Кипар.....стр. 117	стр. 117
VI) Создавање нови работни места преку извоз од Чешка.....стр. 118	стр. 118
VII) Создавање нови работни места преку извоз од Данка.....стр. 119	стр. 119
VIII) Создавање нови работни места преку извоз од Естонија.....стр. 120	стр. 120
IX) Создавање нови работни места преку извоз од Финска.....стр. 121	стр. 121
X) Создавање нови работни места преку извоз од Франција.....стр. 122	стр. 122
XI) Создавање нови работни места преку извоз од Германија.....стр. 123	стр. 123
XII) Создавање нови работни места преку извоз од Грција.....стр. 124	стр. 124
XIII) Создавање нови работни места преку извоз од Унгарија.....стр. 125	стр. 125
XIV) Создавање нови работни места преку извоз од Ирска.....стр. 126	стр. 126
XV) Создавање нови работни места преку извоз од Италија.....стр. 127	стр. 127
XVI) Создавање нови работни места преку извоз од Латвија.....стр. 128	стр. 128
XVII) Создавање нови работни места преку извоз од Литванија.....стр. 129	стр. 129
XVIII) Создавање нови работни места преку извоз од Луксембург.....стр. 130	стр. 130
XIX) Создавање нови работни места преку извоз од Малта.....стр. 131	стр. 131
XX) Создавање нови работни места преку извоз од Холандија.....стр. 132	стр. 132
XXI) Создавање нови работни места преку извоз од Полска.....стр. 133	стр. 133
XXII) Создавање нови работни места преку извоз од Португалија.....стр. 134	стр. 134
XXIII) Создавање нови работни места преку извоз од Романија.....стр. 135	стр. 135
XXIV) Создавање нови работни места преку извоз од Словачка.....стр. 136	стр. 136
XXV) Создавање нови работни места преку извоз од Словенија.....стр. 137	стр. 137
XXVI) Создавање нови работни места преку извоз од Шпанија.....стр. 138	стр. 138
XXVII) Создавање нови работни места преку извоз од Шведска.....стр. 139	стр. 139

ГЛАВА 3: Слаби страни како импликација во деловната практика кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија.....стр. 140

1. Тајните преговори и противењето на јавноста кон склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија.....стр. 140	стр. 140
2. Екстензивна формулација на договорните одредби на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија.....стр. 145	стр. 145

ГЛАВА 4: Закани како импликација во деловната практика кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија.....стр. 157

1. Неизвесен статус на ратификација за целосно стапување во сила на договорот (Компаративен преглед кај сите земји на Европската Унија) стр. 157	стр. 157
2. Парадоксот на либерализација на пазар без ратификација на ЦЕТА.....стр. 172	стр. 172

ЧЕТВРТИ ДЕЛ: Идни импликации од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија во земјите од Западен Балкан како дел од Берлинскиот процес.....	стр. 177
ГЛАВА 1: Поврзаноста на Берлинскиот процес со Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија.....	стр. 177
1. Што претставува Берлинскиот процес.....	стр. 179
2. Идни импликации за земјите од Западен Балкан од заемно признавање на професионални квалификации во ЦЕТА преку анализа на единаесетто поглавје и паралела со признавање на професионални квалификации преку договорите од Берлинскиот процес.....	стр. 182
3. Разлики и сличности кои може да се проектираат во поглед на идните импликации за земјите од Западен Балкан: Поголаве единаесет од ЦЕТА компаративно земено со договорите од Берлинскиот процес за признавање професионални квалификации.....	стр. 190
4. Случајот на Сајмон Батлер.....	стр. 193
ПЕТИ ДЕЛ: Компаративен преглед на импликациите во деловната практика преку интервјуа со експертски соговорници со примена на квалитативен методолошкиот пристап.....	стр. 196
ГЛАВА 1: Компаративен преглед.....	стр. 196
1. Наслов на интервјуто: „СВОТ анализа на ЦЕТА: Сумирање на позитивните и негативните импликации за деловната практика“.....	стр. 200
1.1. Тематска анализа на одговорите и препораки после анализа на одговорите од интервјуто под наслов „СВОТ анализа на ЦЕТА: Сумирање на позитивните и негативните импликации за деловната практика“.....	стр. 211
2. Наслов на интервјуто: „СВОТ анализа на ЦЕТА: Евалуација на импактот на ЦЕТА врз деловните практики од перспектива на канадски сопственик на мало и средно претпријатие“.....	стр. 215
2.1. Тематска анализа на одговорите и препораки после анализа на одговорите од интервјуто под наслов „СВОТ анализа на ЦЕТА: Евалуација на импактот на ЦЕТА врз деловните практики од перспектива на канадски сопственик на мало и средно претпријатие“.....	стр. 226
3. Наслов на интервјуто: „Влијанието на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија врз правата на работниците“.....	стр. 229
3.1. Тематска анализа на одговорите и препораки после анализа на одговорите од интервјуто под наслов „Влијанието на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија врз правата на работниците“.....	стр. 240
4. Наслов на интервјуто: „Берлинскиот процес, ЦЕТА и Западен Балкан: Обликување регионални деловни и инвестициски практики“.....	стр. 242
4.1. Тематска анализа на одговорите и препораки после анализа на одговорите од интервјуто под наслов „Берлинскиот процес, ЦЕТА и Западен Балкан: Обликување регионални деловни и инвестициски практики“.....	стр. 252
5. Наслов на интервјуто: „Политики за трговија и климатски промени - Анализа на ЦЕТА и влијанието на договорот врз климата“.....	стр. 255
5.1. Тематска анализа на одговорите и препораки после анализа на одговорите од интервјуто под наслов „Политики за трговија и климатски промени - Анализа на ЦЕТА и влијанието на договорот врз климата“.....	стр. 267
Заклучни согледувања.....	стр. 270
ПРИЛОЗИ	стр. 275 - 293
КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА.....	стр. 294
БИОГРАФИЈА.....	стр. 308
BIOGRAPHY.....	стр. 309

ТАБЕЛА НА КРАТЕНКИ:	
1. Сеопфатен економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија На англиски во оригинал гласи Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada and the European Union). Овој договор е познат по скратеницата на англиски СЕТА , па поради општа прифатеност на истата во мојот докторски труд ќе ја користам истата скратеница со директен превод на македонски јазик, односно ЦЕТА	
2. Механизмот за решавање на спорови помеѓу инвеститори и држави На англиски во оригинал гласи Investor State Dispute Settlement). Овој механизам е познат по скратеницата на англиски ISDS , па поради општа прифатеност на истата, во мојот докторски труд ќе ја користам истата скратеница со директен превод на македонски јазик, односно ИСДС	
3. Трансатлантско трговско и инвестициско партнерство (ТТИП) На англиски во оригинал гласи Transatlantic Trade and Investment Partnership (ТТИП)	
4. Општа спогодба за царини и трговија (ГАТТ) На англиски во оригинал гласи General Agreement on Tariffs and Trade (ГАТТ)	
5. Светска Трговска Организација (СТО) На англиски во оригинал гласи World Trade Organization (WTO)	
6. Европска Унија (ЕУ) На англиски во оригинал гласи European Union (ЕУ)	
7. Меѓународна организација на трудот (МОТ) На англиски во оригинал гласи International Labour Organization (ILO)	
8. Меѓународен центар за решавање инвестициски спорови (ИЦСИД) На англиски во оригинал гласи International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID)	
9. Мултилатерален инвестициски суд (МИЦ) На англиски во оригинал гласи Multilateral Investment Court (MIC)	
10. Инвестициски судски систем (ИСС) На англиски во оригинал гласи Investment Court System (ICS)	
11. Договор за признавање на професионалните квалификации на докторите по медицина, докторите по дентална медицина и архитектите во контекст на Централно-европскиот договор за слободна трговија На англиски во оригинал гласи Agreement on the Recognition of Professional Qualifications of Doctors of Medicine, Doctors of Dental Medicine and Architects in the Central European Free Trade Agreement context. Овој договор е познат по скратеницата на англиски MRA 1 , па поради општа прифатеност на истата во мојот докторат во фуснотите ќе ја користам истата скратеница	
12. Договор за признавање на професионални квалификации на медицинските сестри, ветеринарните хирурзи, фармацевтите и акушерките во контекст на Централно-европскиот договор за слободна трговија На англиски во оригинал гласи Agreement on the Recognition of Professional Qualifications of Nurses, Veterinary Surgeons, Pharmacists, and Midwives in the Central European Free Trade Agreement context. Овој договор е познат по скратеницата на англиски MRA 2 , па поради општа прифатеност на истата во мојот докторат во фуснотите ќе ја користам истата скратеница	
13. Централно-европскиот договор за слободна трговија (ЦЕФТА) На англиски во оригинал гласи Central European Free Trade Agreement (CEFTA)	
14. Акциски план за заедничкиот регионален пазар 2021-2024 година На англиски во оригинал гласи Common Regional Market Action Plan 2021-2024 (CRM AP)	

В О В Е Д

Научна оправданост, цел и предмет на истражување. Научната и општествена оправданост на докторскиот труд се гледа во тоа што анализирам неистражена област и нови случувања во развојот на меѓународното трговско право и деловна практика поврзани со Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија (на англиски во оригинал гласи **Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada and the European Union**. Овој договор е познат по скратеницата на англиски **СЕТА**, па поради општа прифатеност на истата во мојот докторски труд ќе ја користам истата скратеница со директен превод на македонски јазик, односно **ЦЕТА**). Еден од предизвиците при одбирање на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија за предмет на докторски труд е тоа што склучувањето на истиот предизвика дијаметралните ставови и мислења помеѓу договорните страни и јавноста. Имајќи предвид дека станува збор за договор кој има непосреден импакт врз јавноста, пристапив со објективен аналитички приод кон различните аспекти на ЦЕТА низ призма на оправданоста и неоправданоста на екстензивните договорните одредби за реализација на поставената цел. Покрај енормниот број на бенефеции презентирани од договорните страни, голем дел од јавноста уште стои на своето становиште дека тоа што беше претставено во јавноста од страна на договорните страни во поглед на ЦЕТА во својата позадина на тајните преговори има многу повеќе од повластениот пристап до одредени добра кога ќе биде отворен и ослободен пазарот од царина и такси, а поради што беа организирани и голем број на трибини, протести и јавни собири против потпишувањето на договорот. Иако како што претходно напоменав самото склучување на ЦЕТА иницираше многу јавни реакции, сепак интригантни беа оние кои се однесуваа на етаблирањето на механизмот за решавање на спорови помеѓу инвеститори и држави (на англиски во оригинал гласи **Investor State Dispute Settlement**. Овој механизам е познат по скратеницата на англиски **ISDS**, па поради општа прифатеност на истата, во мојот докторски труд ќе ја користам истата скратеница со директен превод на македонски јазик, односно **ИСДС**).

Како и во секое истражување кое во себе вклучува комплексна тематика како што е истражувањето на ЦЕТА, како резултат на новите моментуми при промена на текот на динамиките и ажурирањето нови податоци, мојот пристап кон истражувањето претрпи модификации, односно имајќи предвид дека оваа тематика ја истражувам подоголмо време поради својата комплексност, самиот процес на истражување доведе до промена на некои од поглавјата и додавање на нови. **Во поглед на содржината, докторскиот труд е структуриран во вовед, пет дела и заклучни согледувања.** После воведните напомени, следува **ПРВИОТ ДЕЛ** кој е составен од **ДВЕ ГЛАВИ**, во кои **ГЛАВА 1** насловена како **Ретроспективна анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија** опфаќа 3 (три) точки и тоа точка 1 насловена како *Меѓусебните релации на Канада со Европската Унија како основа за целта на склучување на ЦЕТА*, точка 2 насловена како *Бенефитот на Канада и ЕУ од склучување на ЦЕТА поткрепен преку клучните наоди од Заедничка студија на Европската комисија и Владата на Канада* и точка 3 насловена како *Структура на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија*. **ГЛАВА 2** насловена како **Процесот на преговори и склучување на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија** опфаќа 3 (три) точки и тоа точка 1 насловена како *Поставување стандард за склучување на сите идни трговски договори – ЦЕТА како златен стандард за трговските договори („CETA - a gold standard trade deal“)*, точка 2 насловена како *Инкорпорација на иноватни аспекти проследени со привлекување импозантен глобален интерес* и точка 3 насловена како *Креирање нови предизвици на полето на меѓународната трговска политика*.

ВТОРИОТ ДЕЛ е насловен како **Осмото поглавје од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија** посветено на инвестициите и неговата корелација со дваесет и третото поглавје од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија посветено на трговијата и трудот и истиот е составен од **ЕДНА ГЛАВА**, насловена како **Специфичноста на ИСДС и реформираноста во Инвестицискиот судски систем компаративно земено со приемот од страна на јавноста**. Оваа глава опфаќа 3 (три) точки и тоа точка 1 насловена како *ИСДС и неговата (не)реформираност во Инвестицискиот судски систем*, точка 2 насловена како

Баланс помеѓу правата и обврските на инвеститорите и точка 3 насловена како Корелацијата помеѓу стандардите за труд и инвестициите.

ТРЕТИОТ ДЕЛ е насловен како **СВОТ анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија** и е составен од **ЧЕТИРИ ГЛАВИ**. **ГЛАВА 1** е насловена како **Силни страни како импликација во деловната практика кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија** и истата опфаќа 3 (три) точки и тоа точка 1 насловена како *Стимулација на извоз*, точка 2 насловена како *Зајакнување на меѓусебните трговски врски во критични сектори* и точка 3 насловена како *Подобра позиционираност и пристап за малите и средните претпријатија*. **ГЛАВА 2** е насловена како **Можности како импликација во деловната практика кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија** и истата опфаќа 2 (две) точки и тоа точка 1 насловена како *Економски раст и развој преку елиминација на бариери при инвестирање* и точка 2 насловена како *Мапирање на земјите кои извезуваат за Канада и можностите за отворање нови работни места (Компаративен преглед)* во која има 27 (дваесет и седум) потточки. **ГЛАВА 3** е насловена како **Слаби страни како импликација во деловната практика кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија** и истата опфаќа 2 (две) точки и тоа точка 1 насловена како *Тајните преговори и противењето на јавноста кон склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија* и точка 2 насловена како *Екстензивна формулација на договорните одредби на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија*. Последната глава од овој дел, односно **ГЛАВА 4** е насловена како **Закани како импликација во деловната практика кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија** и истата опфаќа 2 (две) точки и тоа точка 1 насловена како *Неизвесен статус на ратификација за целосно стапување во сила на договорот (Компаративен преглед кај сите земји на Европската Унија)* и точка 2 насловена како *Парадоксот на либерализација на пазар без ратификација на ЦЕТА*.

ЧЕТВРТИОТ ДЕЛ е насловен како **Идни импликации од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија во земјите од**

Западен Балкан како дел од Берлинскиот процес и истиот е составен од **ЕДНА ГЛАВА** насловена како **Поврзаноста на Берлинскиот процес со Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија**, а истата опфаќа 4 (четири) точки и тоа точка 1 насловена како *Што претставува Берлинскиот процес*, точка 2 насловена како *Идни импликации за земјите од Западен Балкан од заемно признавање на професионални квалификации во ЦЕТА преку анализа на единаесетто поглавје и паралела со признавање на професионални квалификации преку договорите од Берлинскиот процес*, точка 3 насловена како *Разлики и сличности кои може да се проектираат во поглед на идните импликации за земјите од Западен Балкан: Поглавје единаесет од ЦЕТА компаративно земено со договорите од Берлинскиот процес за признавање професионални квалификации* и точка 4 насловена како *Случајот на Сајмон Батлер*.

Последниот дел од докторскиот труд, односно **ПЕТТИОТ ДЕЛ** е насловен како **Компаративен преглед на импликациите во деловната практика преку интервјуа со експертски соговорници со примена на квалитативен методолошкиот пристап** и истиот е составен од **ЕДНА ГЛАВА** насловена како **Компаративен преглед**, која опфаќа 5 (пет) точки и 5 (пет) потточки. Точка 1 е насловена како *Наслов на интервјутото: „СВОТ анализа на ЦЕТА: Сумирање на позитивните и негативните импликации за деловната практика“*, а потточка 1.1. е насловена како *Тематска анализа на одговорите и препораки после анализа на одговорите од интервјутото под наслов „СВОТ анализа на ЦЕТА: Сумирање на позитивните и негативните импликации за деловната практика“*. Точка 2 е насловена како *Наслов на интервјутото: „СВОТ анализа на ЦЕТА: Евалуација на импактот на ЦЕТА врз деловните практики од перспектива на канадски сопственик на мало и средно претпријатие“*, а потточка 1.1. е насловена како *Тематска анализа на одговорите и препораки после анализа на одговорите од интервјутото под наслов „СВОТ анализа на ЦЕТА: Евалуација на импактот на ЦЕТА врз деловните практики од перспектива на канадски сопственик на мало и средно претпријатие“*. Точка 3 е насловена како *Наслов на интервјутото: „Влијанието на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија врз правата на работниците“*, а потточка 3.1. е насловена како *Тематска анализа на одговорите и препораки после анализа на одговорите од интервјутото под наслов „Влијанието на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија врз правата на работниците“*. Точка 4 е насловена како *Наслов на*

интервјуто: „Берлинскиот процес, ЦЕТА и Западен Балкан: Обликување регионални деловни и инвестициски практики“, а потточка 4.1. е насловена како *Тематска анализа на одговорите и препораки после анализа на одговорите од интервјуто под наслов „Берлинскиот процес, ЦЕТА и Западен Балкан: Обликување регионални деловни и инвестициски практики“* и последната точка 5 е насловена како *Наслов на интервјуто: „Политики за трговија и климатски промени - Анализа на ЦЕТА и влијанието на договорот врз климата“*, а потточката 5.1. е насловена како *Тематска анализа на одговорите и препораки после анализа на одговорите од интервјуто под наслов „Политики за трговија и климатски промени - Анализа на ЦЕТА и влијанието на договорот врз климата“*.

Во **заклучните согледувања** се сумирани заклучоците од докторското истражување во поглед на имплементацијата на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија во деловната практика.

Имајќи предвид дека оваа тематика ја истражувам подолго време поради *sui generis* природата на договорот, предизвиците кои ги носи самата тематика за истражување влијаеше и на промена на мојата методолошка рамка во текот на подготовката на самиот докторат компаративно земено со првично предвидената. Согласно претходно наведеното, хипотезата во мојата докторска дисертација е **Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија стимулира зголемена економска интеграција, отворен пристап до пазарот и нови можности за малите и средните претпријатија (позитивни импликации), но стимулира и нерамнотежа помеѓу корпоративниот и јавниот интерес (негативни импликации) во деловната практика.** Од истата хипотеза произлегоа следните помали хипотези: **1. Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија придонесува за зголемена трговска активност кај малите и средните претпријатија на релација ЕУ - Канада; 2. Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија создава нови можности за трговска стимулација на извозот и увозот на релација Канада и Европската Унија; 3. Нетранспарентноста на договорните страни во поглед на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија придонесе до формирање на граѓански движења кои го оспоруваат договорот; 4. Екстензивните одредби на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија придонесоа до создавање на јавниот отпор против склучувањето**

на договорот и 5. Договорите склучени во рамки на Берлинскиот процес го подготвуваат регионот на Западен Балкан за склучување комплексни трговски договори како Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија, коишто помали хипотези со нивното потврдување водеа и кон потврда на главната хипотеза.

Методолошката рамка на докторскиот труд се состои од интердисциплинарен пристап преку примена на повеќе научни методи, применувајќи квалитативно истражување и употреба на секундарна анализа на веќе постоечките статистички податоци.

Истражувањето за овој докторски труд започна со примена на **историскиот метод** како воведен метод кој во првиот дел од докторскиот труд дава приказ што довело до склучување на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија. Преку **методот на анализа** беше анализиран Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија во неговите составни делови. Со **догматскиот метод** беше анализирана екстензивноста на договорните одредби на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија. Со **методот на специјализација и конкретизација** беа утврдени специфичните белези и карактеристики на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија, додека со **статистичкиот метод** беа анализирани податоците јавно достапни во врска со Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија.

Докторскиот труд го завршив со употреба на методологија која опфаќа комбинација на **компаративен метод** со примена на **квалитативно истражување** преку реализација на интервјуа со експертски соговорници како потврда за поставената хипотеза и помалите хипотези кои произлегуваат од истата, потврдување на кредибилитетот на истражувањето и изведување на заклучоците. Целта за примена на квалитативниот метод беше со намера да направам тематска анализа на одговорите на 5 (пет) експерти преку отворени прашања низ четири различни перспектива и тоа **академската перспектива** особено кога станува збор за заштита на животната средина каде експертскиот соговорник е избран поради неговата експертиза во климатското право, меѓународното управување и неговите улоги во Светската комисија за еколошко право и комитети на ОН за климатски промени имајќи предвид дека кога е во прашање ЦЕТА заштитата на животната средина е една од главните проблематики на дискусија. **Перспективата од аспект на заштита на работничките**

права имајќи предвид дека работничките права беа една од причините за јавното опонирање за склучувањето на ЦЕТА каде што експертската соговорничка е избрана поради нејзината експертиза во областа на заштитата на работничките права, претставува автор и коавтор на многу публикации и анализи од истата област, а воедно учествувала и во многу работни групи за подготовка на законски решенија. Воедно експертската соговорничка беше меѓу останатите нејзини високи функции кои опфаќаат заштита на трудот и работничките права, таа ја извршуваше и функцијата министерка за труд и социјална политика. Понатаму, третата перспектива е **деловната перспектива** каде што експертскиот соговорник е избран поради неговото искуство на глобално ниво во деловната практика во Франција, Австрија и Централна Европа, а воедно истиот е и економски советник во Кабинетот на претседателот на Владата, со кој дискусијата се одвива преку прашања низ структурата на СВОТ анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија во деловната практика. Четвртата перспектива е **перспективата од аспект на странските инвестиции и инвеститори** имајќи предвид дека инвестициите и инвеститорите претставуваат исто така една од клучните тематика на дискусија кога е во прашање ЦЕТА и експертската соговорничка овде беше избрана поради нејзиното професионално искуство кога се во прашање меѓународните компании. Истата е извршна директорка на Советот на странски инвеститори, а особено со оваа експертска соговорничка се опфаќаат прашањата за идните импликации во земјите на Западен Балкан како дел од Берлинскиот процес кога е во прашање комплексен договор како ЦЕТА. Последната перспектива е **перспективата од страна на сопственик на мало и средно претпријатие во Канада** каде што со сопственикот исто така дискусијата се одвива преку прашања низ структурата на СВОТ анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија во деловната практика, но гледано низ различна призма кога се во прашање трговските односи помеѓу Канада и ЕУ и каде што малите и средните претпријатија го препознаваат потенцијалот за раст, но ја нагласуваат потребата од стратешка поддршка и приспособливост кога е во прашање променливата трговска динамика. Овие интервјуа беа спроведени со лица кои поседуваат високо ниво на експертиза, споделувајќи различна перспектива и придонес кон предметната тематика. Интервјуата беа спроведени во периодот од 7.11.2024 до 25.2.2025 година, но за истите претходно беше правено долго време претходна подготовка и со причина се пристапи кон

реализација во овој период бидејќи во тој период докторскиот беше во финална фаза и одговорите на експертските соговорници требаше да биде најблиску временски до објавување на докторскиот труд, имајќи предвид дека тематиката за ЦЕТА е многу динамична и многу од процесите поврзани со договорот континуирано се менуваат. Процедурите во детали за реализација на овие интервјуа со експертските соговорници се објаснети во последниот дел од овој докторат.

Научна оправданост за одбирањето на тематика како Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија за докторски труд е покрај анализата на ниво на импликациите кај договорните страни, овде е и мојата анализа во поглед на импликациите на Република Северна Македонија како земја аспират за членство во Европската Унија заедно со регионот на Западен Балкан како земји кои се дел од Берлинскиот процес, имајќи предвид дека во член 30.10 од ЦЕТА насловен како Пристапување на нови земји - членки на Европската Унија¹ има предвидено обврски кои ѝ се препишуваат на секоја следна држава која ќе стане дел од Европската Унија. Оттаму дојдов до идејата освен во поглед само на нашата земја, во текот на истражувањето да го додадам и Берлинскиот процес затоа што истиот е комплементарен на евроинтеграцискиот процес на земјите од Западен Балкан. Овој процес во целост е посветен на спроведувањето на четирите слободи на ЕУ, односно, слободното движење на стоки, слободното движење на услуги, слободното движење на луѓе и слободното движење на капитал, а истите се отсликуваат во одредбите на ЦЕТА. Меѓу другото, една од целите на овој процес е да ја зголеми привлечноста на регионот за странските инвеститори, но на начин преку хармонизација со политиките за привлекување на инвестиции во Европската Унија. Воедно, Берлинскиот процес се стреми кон хармонизација на националното законодавство со правилата и стандардите во согласност со ЕУ и договорите кои се склучени во рамки на истиот се во насока на истите, а ЦЕТА има многу договорни одредби кои се слични со оние на договорите склучени во рамки на Берлинскиот процес. Начинот на кој Берлинскиот процес преку Акцискиот план за заеднички регионален пазар има поставено цели за обезбедување можности за компаниите и граѓаните, усогласување на политиките за

¹ Canada and the European Union and its Member States. *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part*. Article 30.10, p. 229-230. Достапно на: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:22017A0114\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:22017A0114(01))

инвестиции со стандардите на ЕУ и трансформација на индустриските сектори е подготвителна основа за регионот на Западен Балкан за комплексни договори како ЦЕТА, кога истиот регион би бил интегриран во Европската Унија.

Докторската дисертација ќе има големо **значење, како теоретско, така и практично** затоа што никој во нашата држава согласно моите сознанија не се занимава со анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија. Исто така, не постои достапна литература на македонски јазик во поглед на ЦЕТА, што од една страна беше поголем предизвик за мене при подготовка на оваа докторска дисертација имајќи предвид дека беше потребно и да употребам терминологија која уште не е апликативна во македонскиот јазик. На овој начин, со мојот докторски труд директно придонесувам кон зголемени теоретски и практични познавања за ваков вид на меѓународни договори, сумирање на реперкусиите од склучувањето на глобално ниво, давање предлог нови алтернативи за решавање на предизвиците со кои се соочуваат договорните страни и предлог стратегија за успешна имплементација на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија во деловната практика.

ПРВ ДЕЛ

Новата генерација на договори за слободна трговија на ЕУ покриваат широк опсег на области кои исто така се регулирани со договорите на СТО.² Дел од новата генерација на договори за слободна трговија е и Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија кој беше потпишан на 30 октомври 2016 година³, а истиот стапи во сила привремено на 21 септември 2017 година⁴ и претставува еден од најамбициозните трговски договори, опфаќајќи многу области. Иако ова претставува прв договор од ваков вид којшто е склучен помеѓу Канада и Европската Унија, интересот за продлабочување на економската соработка меѓу нив датира многу одамна. ЦЕТА излезе како совршена можност помеѓу договорните страни да се стимулира економски раст, да се отворат нови работни места и да се промовира развој преку елиминација на трговските бариери. Ова се потврдува ако се земе предвид Заедничката студија на Европската комисија и Владата на Канада⁵, која беше иницирана од лидерите на Самитот ЕУ - Канада во 2007 година. Оваа заедничка студија имаше за цел да направи мапирање и идентификација на потенцијалните бенефити од склучување на договор во облик на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија. Во воведот на оваа студија, каде воедно е предвидена и целта, потенцирано е дека меѓународните трговски и инвестициски односи зависат од економијата на Европската Унија како најголем светски извозник на стоки и услуги. Ставајќи фокус дека меѓународно просперитетните економии мора да бидат отворени и да го следат текот на развојот на глобалната економија, оваа студија успеа да ја постигне својата цел затоа што резултираше со поставување на базата за склучување на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија како договор за слободна трговија по речиси 10 (десет) години од нејзиното создавање.

² Cornelia Furculiță, “*The WTO and the New Generation EU FTA Dispute Settlement Mechanisms - Interacting in a Fragmented and Changing International Trade Law Regime*”, European Yearbook of International Economic Law, Cham: Springer, 2021, p. 72.

³ European Council, *Agreement: Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*. Достапно на: <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/treaties-agreements/agreement/?id=2016017>

⁴ European Union (EUR-Lex Access to European Union law), *EU-Canada Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*. Достапно на: https://eur-lex.europa.eu/content/news/eu_canada_trade_agreement-ceta.html

⁵ Government of Canada, *Assessing the Costs and Benefits of a Closer EU-Canada Economic Partnership: A Joint Study*. Достапно на: <https://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/eu-ue/study-etude.aspx?lang=eng>

ГЛАВА 1: Ретроспективна анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија

1. Меѓусебните релации на Канада со Европската Унија како основа за целта на склучување на ЦЕТА

Канада и ЕУ одржуваат децениски стари политички и економски врски.⁶ Во воведот на претходно наведената Заедничка студија на Европската комисија и Владата на Канада⁷, која беше иницирана од лидерите на Самитот ЕУ - Канада во 2007 година има дадено осврт и на билатералните економски односи помеѓу Европската Унија и Канада, кои се опишани како цврсти и екстензивни. Имајќи предвид дека станува збор за заедничка студија помеѓу Европската Унија и Канада која датира од 2008 година, уште тогаш е потенцирано дека се важни трговски и инвестициски партнери, но интересно за нотирање е овде дека компаративно земено кога се земаат предвид трговските односи на Европската Унија со земјите како Јужна Кореја или Индија, економскиот однос помеѓу Европската Унија и Канада дава слика како да е недоволно развиен, а вистинскиот индикатор за тоа се инвестициите. Во 1990 (деведесетите), „трансатлантската декларација“ и „новата трансатлантска агенда“ и дозволија на Канада повторно да се поврза со Европа и да даде нов стимул на билатералните трговски односи.⁸ Појдовната точка којашто понатаму доведува и до идејата за склучување на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија се всушност идеите за отстранување на трговските бариери во одредени области со цел економијата го реализира целиот потенцијал. Потпишан во 1976 година, Рамковниот договор за трговска и економска соработка беше првиот билатерален договор што ЕУ го потпиша со индустријализирана трета земја⁹, а овој договор како што е наведено во студијата има потенциран иновативен елемент со цел создавање структура за

⁶ Lawrence L. Schembri. "Economic Integration in Europe: Its Effects on Canada". Bank of Canada, August 2004, p. 291.

⁷ Government of Canada, *Assessing the Costs and Benefits of a Closer EU-Canada Economic Partnership: A Joint Study*. Достапно на: <https://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/eu-ue/study-etude.aspx?lang=eng>.

⁸ Christian Deblock and Michèle Rioux, "From economic dialogue to CETA: Canada's trade relations with the European Union Author(s)", *International Journal*, Winter 2010-11, Vol. 66, No. 1, March 2011, p. 51.

⁹ Amy Verdun, "The EU-Canada Strategic Partnership: Challenges and Opportunities," in *The European Union in International Affairs*, 2021, abstract.

дијалог преку формирање на Заеднички комитет за соработка кој се состанува секоја година за да ги разгледува различните активности за комерцијална и економска соработка, со можност да формира поткомитети. После Рамковниот договор за трговска и економска соработка од 1976 година, Европската Унија и Канада имаат склучено голем број на секторски договори, како што се Договорот за наука и технологија, Договорот за високо образование и обука, Договорот за царинска соработка, Договорот за заемно признавање, Договорот за ветеринарна еквивалентност и Договорот за соработка за конкуренција, предвидувајќи свои заеднички комитети кои периодично се состануваат. Дополнително, склучени се и голем број на билатерални договори за решавање на различни трговски прашања како се Договорот за трговија со алкохолни пијалаци, изменет со Договорот за вина и алкохолни пијалаци и разни договори во врска со склучувањето на Општата спогодба за царини и трговија, поради последователни проширувања на ЕУ. Како позадина на економскиот однос, студијата¹⁰ исто така објаснува и како всушност се развива економската политика во Европската Унија и Канада, потенцирајќи дека и во двата случаи креирањето на политиките е сложено на повеќе нивоа затоа што ги вклучува надлежностите на Европската Унија и на земјите членки на Европската Унија, како и федералните и провинциските/ територијалните јурисдикции во Канада. Скромното зајакнување на врските беше постигнато со Агендата за партнерство ЕУ - Канада од 2004 година. Преговорите за целосно оформен договор за слободна трговија беа во тек во овој момент, но беа прекинати во 2006 година.¹¹ Во дополнителните фактори кои влијаат на трговијата и инвестициите меѓу ЕУ и Канада, во студијата е поставен фокусот на мобилноста на работната сила, државните набавки, електронската трговија, правата на интелектуална сопственост и телекомуникациските услуги, со сугестија дека новите можности за економско-трговска соработка и за Европската Унија и за Канада може да започнат токму од овие области, покрај отстранувањето на постоечките бариери за трговијата и инвестициите. Во третиот дел од оваа студија, Европската Унија и Канада одат чекор понапред за да ги проценат придобивките, но и трошоците кои би произлегле од потенцијалното економско партнерство преку идентификација како ова партнерство би

¹⁰ Government of Canada. *Assessing the Costs and Benefits of a Closer EU-Canada Economic Partnership: A Joint Study*. Достапно на: <https://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/eu-ue/study-etude.aspx?lang=eng>.

¹¹ Amy Verdun, Ibid, abstract.

можело да ја надополни билатералната соработка. Овде тие одат многу подалеку од традиционалните проценки кои се базираат на влијанијата на намалувањата на тарифните и нетарифните бариери во области кои вклучуваат: наука и технологија, енергија, животна средина, регулаторна соработка, транспорт, царинска соработка и олеснување на трговијата, вработување и социјални работи, мобилност на луѓе, образование и обука, промоција на инвестиции, политика на конкуренција и рибарство. Според стратегијата, договорите за слободна трговија на ЕУ во сила од 2015 година покриваа повеќе од една третина од трговијата со ЕУ, а доколку сите тековни преговори во тоа време беа успешно завршени, тие ќе опфатеа импресивни две третини од трговијата,¹² на што би додала овде дека од денешна перспектива трговската агенда и пристапот на ЕУ кон трговски стимулации е навистина импресивен иако во 2015 година не биле реализирани сите предвидени точки за имплементација во таа насока, имајќи предвид дека и ЦЕТА спаѓа во таа групација.

2. Бенефитот на Канада и ЕУ од склучување на ЦЕТА поткрепен преку клучните наоди од Заедничка студија на Европската комисија и Владата на Канада

Договорот за зајакнување на трговијата и инвестициите беше започнат на самитот Канада - ЕУ во Отава во 2002 година и целта на оваа иницијатива беше да се надмине традиционалната соработка и да се продлабочат трговските, инвестициските и севкупните билатерални односи, но по три рунди преговори, дискусиите беа прекинати во мај 2006 година.¹³ Согласно овој прв дел од докторскиот труд, во претходните точки, но и во оваа точка, податоците се анализирани преку примена на историскиот метод и секундарна анализа на податоците, особено преку анализа на Заедничка студија на Европската комисија и Владата на Канада¹⁴ и достапните податоци во истата за да се направи ретроспективна анализа на тоа што претходи на склучувањето на ЦЕТА, а за која на самитот во Берлин во

¹² Cornelia Furculiță. "The WTO and the New Generation EU FTA Dispute Settlement Mechanisms - Interacting in a Fragmented and Changing International Trade Law Regime", Ibid, p. 21 (Се однесува на Стратегијата на Европската комисија од 2015 година "Трговија за сите")

¹³ Christian Deblock and Michèle Rioux, "From economic dialogue to CETA: Canada's trade relations with the European Union Author(s)", Ibid, p. 51.

¹⁴ Government of Canada. Assessing the Costs and Benefits of a Closer EU-Canada Economic Partnership: A Joint Study. Достапно на: <https://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/eu-ue/study-etude.aspx?lang=eng>.

2007 година, двете страни наложија изработка додека продолжија дискусиите на секторска основа. Објавена во октомври 2008 година, заедничката студија заклучи дека трговскиот договор може да генерира зголемување на трговијата од околу 25 % од Канада во Европа за стоки и 14 % за услуги и нешто повеќе од 35 % и 13 % за стоки и услуги, соодветно во другата насока.¹⁵ Во оваа точка ќе се задржам на детална анализа на клучните наоди кои произлегуваат од факторите кои влијаат на протокот на стоки, услуги и капитал, особено резултатите од економското моделирање.

Во оваа студија има направено **анализа на трговските и производните структури во ЕУ и Канада**¹⁶ и има дадено осврт според податоците на Европската Унија и според податоците на Канада. Според податоците на Европската Унија, вкупниот извоз на стоки и услуги на Европската Унија во Канада бил проценет на 37,2 милијарди евра во 2006 година, а увозот од Канада на 28,1 милијарди евра. Канада е единаесетти најголем трговски партнер на Европската Унија со околу 2 % од трговијата со стоки во Европската Унија. Според податоците на Канада, Европската Унија е вториот најголем трговски партнер на Канада, со вкупен трговски обем од 74,4 милијарди евра во 2007 година. Трговските односи со Европската Унија се двојно посилни отколку со Кина, третиот најголем трговски партнер на Канада. Значењето на трговијата со Европа е зголемено во последните години со тоа што ЕУ сега опфаќа околу 12 % од вкупниот увоз во Канада и 10 % од вкупниот извоз. Во однос на производните структури на Европската Унија и Канада, наведено е дека најважните придонесувачи за додадена вредност се услужните сектори, имајќи предвид дека во 2007 година двонасочната трговија со услуги изнесувала 20,5 милијарди евра, а Европската Унија е вториот најголем партнер на Канада за трговија со услуги. Понатаму, во истата е наведено дека Европската Унија е вториот најголем извор на Канада за странски директни инвестиции, додека Канада е четвртиот најголем извор на Европската Унија за странски директни инвестиции. Денес, геополитичкото ривалство повторно ја обликува меѓународната трговска агенда. Прашањето денес не е толку околу традиционалното намалување на тарифите, туку околу пишувањето на правилата за меѓународните трговски

¹⁵ Christian Deblock and Michèle Rioux, *“From economic dialogue to CETA: Canada's trade relations with the European Union Author(s)”*, Ibid, p. 52.

¹⁶ Government of Canada, Ibid.

односи¹⁷, а што всушност ова геополитичко ривалство кога е во прашање ЦЕТА излегува на површина во сите етапи кои следат во поглед на преговорите и склучувањето на договорот.

Оваа студија предвидува и анализа на **факторите кои влијаат на трговијата и инвестициите на релација Европска Унија – Канада**¹⁸. Во однос на **тарифи и квоти за тарифни стапки за стоки** е наведено дека тарифите за стоките што се тргуваат меѓу Европската Унија и Канада се на генерално ниско ниво, главно како резултат на прогресивното намалување на царините на мултилатерално ниво. Канадските стоки се соочиле со просечна царина од 2,2 % во 2007 година при влегување на пазарот на Европската Унија, додека стоките од Европската Унија се соочиле со царина од 3,5 % на канадскиот пазар. Нотирано е дека податоците за трговијата откриваат дека постои негативна корелација помеѓу царинските стапки и обемот на стоки кои се тргуваат, на пример, земјоделските производи и електричните производи на Европската Унија се соочуваат со особено високи царини кога влегуваат во Канада, додека пак канадските производи како што се риба, морски плодови и преработена храна, се соочуваат со особено високи царини за влез во ЕУ. Европската Унија не разбира целосно колку е децентрализирана канадската федерација; Канаѓаните, пак, долги години немаа солидно разбирање за институционалната поставеност на Европската Унија. Како резултат на тоа, канадските дипломати беа повеќе склони да гледаат на европските земји-членки одделно и билатерално, наместо да се занимаваат со ЕУ како колектив.¹⁹ Студијата продолжува дека ниските тарифи (од или под 3 %) исто така може да претставуваат конкурентна бариера дејствувајќи како данок на трговијата меѓу фирмите или во индустријата. Исто така дека мултилатералните намалувања на царините би го намалиле влијанието на билатералното укинување на царините, заклучувајќи дека доколку трговската либерализација меѓу ЕУ и Канада се случи во отсуство на мултилатерални тарифи, предвиденото влијание на билатералната либерализација би било значително поголемо. Во однос на **нетарифните**

¹⁷ Dan Ciuriak, "Advantages and Disadvantages for Canada of Multilateral, Regional and Bilateral Trade Agreements," February 18, 2016, p. 3.

¹⁸ Government of Canada. *Assessing the Costs and Benefits of a Closer EU-Canada Economic Partnership: A Joint Study*. Достапно на: <https://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/eu-ue/study-etude.aspx?lang=eng>.

¹⁹ Amy Verdun, "(On-line) EU-Canada Strategic Partnership: Ups and downs," in *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, 2019, p.19.

мерки кои влијаат на трговијата со стоки наведено е дека регулаторните дивергенции може да имаат важно влијание врз билатералните односи бидејќи може да ја инхибираат или дури и да ја елиминираат директната трговија со одредено добро или услуга, потенцирајќи дека згора на тоа, разликите во техничките прописи додаваат трошоци за производителите и извозниците кои можат ефективно да ја попречат трговијата. Постоечката литература сугерира дека претходната соработка во овој домен не успеала поради две причини - Прво, во претходниот временски период и Канада и ЕУ не сметаа дека партнерството е толку важно, а наместо тоа, Канада главно беше ориентирана кон САД, а истото важи и за ЕУ. Понатаму, внатрешно ЕУ институционално не беше многу силна²⁰, што всушност и ја потврдува поставеноста на трендот на меѓусебната трговија на релација ЕУ - Канада во тоа време.

Во поглед на **фактори кои влијаат на прекуграничната трговија со услуги**²¹ наведено е дека трговијата со услуги е клучна компонента на економските активности на ЕУ и Канада, имајќи предвид дека ЕУ е вториот најголем партнер на Канада за трговија со услуги со двонасочна трговија во износ од 20,5 милијарди евра во 2007 година. Во истиот дел продолжува со констатирање дека квантификувањето на влијанието на либерализацијата на трговијата за услуги е многу потешко отколку што е случајот со стоките. Понатаму, иако свртувањето кон длабоки и сеопфатни договори за слободна трговија е глобален феномен, прифаќањето на новата трговска агенда на ЕУ е вкоренето во одреден историски и геополитички контекст.²² За разлика од тарифните бариери за трговија со стоки, не постои сеопфатна база на податоци за бариерите на трговијата со услуги. Согласно претходно наведеното, освен тоа, елаборирано е дека бариерите за трговија со услуги обично се дел и дел од пошироките регулаторни рамки кои ја регулираат испораката на услуги во дадена јурисдикција, степенот до кој либерализирачките мерки можат да ги намалат аспектите на овие регулативи кои ја спречуваат трговијата во моментот е ефикасно невозможно директно да се измери. Овој дел е со заклучок дека одразувајќи ги претходно

²⁰ Amy Verdun, "(On-line) EU-Canada Strategic Partnership: Ups and downs," in *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, 2019, p.19.

²¹ Government of Canada. *Assessing the Costs and Benefits of a Closer EU-Canada Economic Partnership: A Joint Study*. Достапно на: <https://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/eu-ue/study-etude.aspx?lang=eng>.

²² Finn Laursen and Christilla Roederer-Rynning. "Introduction: The New EU FTAs as Contentious Market Regulation: *Journal of European Integration*, November 2017, p. 3.

наведените тешкотии, студијата се базира на влијанието на либерализацијата на трговијата со услуги во ЕУ за да ја процени горната граница на зголемувањето на протокот на трговија со услуги, а што реално би можело да биде остварливо за ЕУ и Канада. Претходните обиди за договор за слободна трговија пропаднаа од канадската страна бидејќи беа спроведени само на федерално ниво без да се вклучат партнери од пониско ниво како што се провинциите и териториите.²³ По приспособувањето на растојанието и другите фактори кои влијаат на трговијата, естимацијата во студијата е дека трговијата со услуги во ЕУ е за 35 % повисока отколку што инаку би се очекувало во отсуство на единствениот пазар на ЕУ. Ефектот од мерките преземени за воспоставување единствен пазар на услуги, кој варира за поединечни услужни сектори, може да се искористи за да се изведе степенот до кој се намалени трошоците за обезбедување услуги во ЕУ преку имплементација на единствениот пазар. Овие намалувања на трошоците, кои се проценуваат приближно од 2-10 % во зависност од секторот, се применуваат да се измери реално остварливото потенцијално влијание на либерализацијата на трговијата со услуги во контекст на ЕУ - Канада.

Се анализираат и **факторите кои влијаат на странските инвестиции**²⁴, нотирајќи дека странските директни инвестиции се клучна компонента на економскиот однос на релацијата ЕУ – Канада. Се наведува дека постојат голем број на фактори кои понекогаш може да го попречат протокот на странски директни инвестиции и тие се движат од специфични и формални регулаторни ограничувања кои ги ограничуваат странските инвестиции во одредени економски влијанија до влијанието што поопштите регулаторни рамки можат да го имаат врз инвестициската средина. Во поглед на квантификацијата на влијанието на либерализацијата на странските директни инвестиции нотирано е дека истото е уште во рана фаза на развој. Канада е во постојано тешка позиција кога Владата смета дека е неопходно да преговара за трговски договори со многу поголеми економии како што се ЕУ, САД, Јапонија и Кина²⁵, што всушност и се докажува кога е во прашање пристапот на Канада во поглед на ЦЕТА во поглед на странските инвестиции и поглавјето кое е

²³ Amy Verdun, "(On-line) EU-Canada Strategic Partnership: Ups and downs," in *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, 2019, p.22.

²⁴ Government of Canada. *Assessing the Costs and Benefits of a Closer EU-Canada Economic Partnership: A Joint Study*. Достапно на: <https://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/eu-ue/study-etude.aspx?lang=eng>.

²⁵ David A. Gantz, "Canada's Approaches to Investor State Dispute Settlement: Addressing Divergencies among CETA, USMCA, CPTPP and the Canada-China FIPA," *Transnational-Dispute-Management*, Issue 3, Arizona Legal Studies Discussion Paper No. 20-13, March 2020, p. 13.

посветено на странските инвестиции, односно поставеноста на Канада во процесот на преговорите.

Направена е и **евалуација на влијанието на отстранување на бариерите**²⁶ и тоа во однос на **влијанието врз нивото на економска активност и економска благосостојба** каде што е наведено дека нивото на економска активност мерено преку обемот на БДП во двете економии се зголемува за споредлив износ во апсолутна смисла, иако порастот е значително поголем во проценти за Канада, отколку за ЕУ. Симулацијата во студијата проценува дека годишниот пораст до 2014 година ќе биде приближно 11,6 милијарди евра во ЕУ (или 0,08 % од БДП) и 8,2 милијарди евра во Канада (или 0,77 % од БДП). Исто така, во однос на либерализацијата на трговијата со услуги наведено е дека значително придонесува за овие придобивки (50 % од вкупните придобивки за ЕУ и 45,5 % од добивките за Канада), а додека поограничени, но сепак значајни придобивки произлегуваат од елиминацијата на царините за билатерално тргуваните стоки (25 % од вкупниот број за ЕУ и 33,3 % за Канада). Останатите добивки се должат на намалувањето на трговските трошоци за нетарифни бариери. Канадската надворешна политика традиционално била во согласност со нејзините главни сојузници (САД, Европа) и силно ориентирана кон мултилатерализам.²⁷ Во поглед на **трговските влијанија**, резултатите од симулацијата сугерираат дека двонасочната билатерална трговија потенцијално би можела да се зголеми за 25,7 милијарди евра или за 22,9 %, а од оваа сума, 18,6 милијарди евра би биле вклучени во проширувањето на двонасочната трговија со стоки и 7,0 милијарди евра на двонасочната прекугранична трговија со услуги. Наведено е дека како одраз на целокупното повисоко ниво на тарифна заштита во Канада за стоки и повисокото почетно ниво на извоз на ЕУ во Канада, билатералната добивка од извозот на стоки на ЕУ од 12,2 милијарди евра (или 36,6 %) е значително поголема од добивката на Канада од 6,3 милијарди евра (или 24,3 %), а во поглед на трговијата со услуги, билатералниот прекуграничен извоз на ЕУ се зголемува за 4,8 милијарди евра (или 13,1 %) и на Канада за 2,2 милијарди евра (или 14,2 %), како одраз на поголемото почетно ниво на извоз на услуги од ЕУ во Канада. Трговските односи меѓу

²⁶ Government of Canada. *Assessing the Costs and Benefits of a Closer EU-Canada Economic Partnership: A Joint Study*. Достапно на: <https://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/eu-ue/study-etude.aspx?lang=eng>.

²⁷ Amy Verdun, "(On-line) EU-Canada Strategic Partnership: Ups and downs," in *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, 2019, p.23.

Канада и ЕУ се добри и покрај неколкуте преостанати спорови, а деловните заедници имаат и свои трансатлантски форуми и тркалезни маси.²⁸ Направена е проценка и во однос на **секторските трговски влијанија** каде е наведено дека добивките на ЕУ се пропорционално поголеми во нејзината област на големи компаративни предности - услуги, а Канада пропорционално поголеми во нејзината област - индустриски стоки. За ЕУ водечки сектори во однос на порастот на вредноста на извозот се преработената храна, хемикалиите, машините, опремата и транспортните услуги. Силни придобивки се остварени и во однос на вредноста во деловните услуги, моторните возила и делови, домашната трговија, осигурувањето и услугите за потрошувачи. Од друга страна за Канада, водечки сектори се преработената храна, примарно земјоделство, метали, транспортни услуги, транспортна опрема и машини. Хемиските производите, деловните услуги, моторните возила, моторните делови и електронската опрема исто така остваруваат солидни билатерални извозни придобивки. Трговските договори одиграа значајна улога во отворањето на пазарите и создавањето рамковни услови корисни за трговијата и инвестициите.²⁹ Овој сегмент завршува во однос на **влијанија на секторски излез** каде е наведено дека процентуално влијанијата врз канадските сектори се постојано поголеми отколку врз секторите на ЕУ, што претставува едноставен одраз на релативната големина на двете економии. Канадските сектори кои доживуваат најголеми производствени добивки во проценти се индустриските сектори како што се металите, транспортната опрема и електронската опрема, додека неколку канадски услужни сектори (вклучително деловни, комуникациски и информациски услуги) доживуваат мал процентуален пораст на производството. Кога станува збор за ЕУ, индустриските сектори со најголеми производствени добивки во проценти се преработена храна, производи од кожа и облека, пијалаци, тутунски производи и хемиски производи.

Во студијата се анализирали и дополнителните **компоненти на билатералниот трговски и инвестициски однос**³⁰ коишто почнуваат со **мобилноста на трудот**, каде што постојат голем број ограничувања во однос на мобилноста на работната сила и во ЕУ и во Канада. Во рамките на ЕУ, државјаните на трети земји имаат потешкотии во одредувањето

²⁸ Patrick Leblond and Crina Viju-Miljusevic, "Article 8 - CETA as the EU's First Third-Generation Trade Agreement: Does It Act Like One?", *Perspectivas - Journal of Political Science*, 27. December 2022, p. 51.

²⁹ Ibid, p. 108.

³⁰ Government of Canada. *Assessing the Costs and Benefits of a Closer EU-Canada Economic Partnership: A Joint Study*. Достапно на: <https://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/eu-ue/study-etude.aspx?lang=eng>.

на условите за прием во дадена земја – членка, често поради недостаток на транспарентност и застарени јавно достапни информации, а додека пак во Канада постојат меѓу-провинциски бариери за мобилноста на работната сила кои се обично засновани на разликите во политиките за лиценцирање и признавање квалификации. Во однос на **правата на интелектуална сопственост** нотирано е дека ЕУ и Канада имаат два од најсилните режими за заштита на интелектуалната сопственост во светот, кои воедно имаат системи за препознавање на географските ознаки. Во преговорите за СТО, ЕУ и Канада имаат различни ставови во однос на географските ознаки. Интересен е фактот што во самата студија е наведено дека надвор од СТО, ЕУ ја критикувала на Канада и изразила загриженост дека ЕУ географските ознаки „*Prosciutto di Parma*“ не може да ги користи во Канада поради претходната трговска марка „*Парма*“ којашто е во канадска сопственост, додека пак ставот на Канада е дека негативните влијанија врз производителите се случиле во рамките на ЕУ како резултат на нејзиниот режим на географските ознаки. Мултилатералната трговска либерализација повеќе не беше само или најмногу за слободна мобилност на стоки, туку и за слободно обезбедување услуги, заштита на инвестициите и заштита на интелектуалната сопственост.³¹ Прашањето за спроведување на правата на интелектуална сопственост било иницирано во Прегледот на трговската политика на Канада во 2007 година, а индустријата на ЕУ објавила дека активирањето на судските, царинските и механизмите за спроведување на политиките може да биде предизвик што им отежнува на носителите на правата ефективно да ги реализираат истите. Во однос на **телекомуникациските услуги** во студијата е наведено дека пазарите на телекомуникациски услуги и во ЕУ и во Канада се генерално отворени за конкуренција. Бариерите за инвестирање во овој сектор главно вклучуваат ограничувања за странски инвестиции во телекомуникациите базирани на капацитети во Канада, како и во северните територии, ограничувања за пристап до пазарот на комерцијално присуство во Финска, Франција, Полска и Словенија и ограничување на националниот третман за прекуграничните услуги во Кипар и Малта. Во моментот на објавување на студијата нотирано е дека нема билатерални договори меѓу ЕУ и Канада конкретно поврзани со секторот на телекомуникациски услуги, меѓутоа земјите на ЕУ и Канада имаат договорни обврски поврзани со телекомуникациските услуги според низа

³¹ Finn Laursen and Christilla Roederer-Rynning. „*Introduction: The New EU FTAs as Contentious Market Regulation*“, *Ibid*, p. 7.

договори во рамките на Меѓународната телекомуникациска унија. Во последниот сегмент од овој дел на студијата, односно во однос на **електронската трговија** наведено е дека ЕУ и Канада се светски лидери во работата на проширување на електронската трговија и одржуваат билатерални консултации во контекст на Заедничката изјава за електронска трговија од 1999 година и Заедничката изјава за соработка на полето на политиките и стратегиите од 2005 година. Во декември 2001 година Европската комисија одлучила дека канадскиот закон за заштита на личните податоци и електронски документи ги исполнува ригорозните стандарди за заштита на личните податоци како што е наведено во Директивата за заштита на податоците на ЕУ, со што се овозможува континуиран проток на лични информации меѓу ЕУ и Канада.

Покрај претходно наведените, оваа студија ја анализира и **постоечката и потенцијална билатерална соработка во други области**³², односно, во поглед на **наука и технологија** е наведено дека Договорот за наука и технологија од 1996 година обезбедува основа за соработка меѓу ЕУ и Канада. Канада историски има силно присуство во проекти кои потпаѓаат под Рамковни програми на ЕУ, особено во однос на програмите за мобилност на истражувачи. Постои простор за понатамошно унапредување на научната и технолошката соработка во клучни стратешки области како што се животната средина и енергијата, однесувајќи се особено на климатските промени, енергетската ефикасност, водородот, обновливите извори на енергија, но и во области како што се вселената и информациските технологии. Економските перформанси на Канада уште се прилично добри благодарение на нејзиниот извоз на енергија и сировини, кои и овозможуваат да продолжи да ужива трговски суфицит со САД.³³ Во поглед на **енергетиката** е наведено дека ЕУ и Канада се значајни актери на глобалната енергетска сцена и имаат силни трговски инвестициски односи во секторот, а тоа го потврдува фактот дека 32 % (или 39,1 милијарди канадски долари) од вкупните глобални канадски инвестиции во индустријата за енергија и метални минерали се во ЕУ и 22 % (27,1 милијарди канадски долари) од глобалните инвестиции на ЕУ се во Канада. Но, исто така е наведено дека и ЕУ и Канада се соочуваат

³² Government of Canada. *Assessing the Costs and Benefits of a Closer EU-Canada Economic Partnership: A Joint Study*. Достапно на: <https://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/eu-ue/study-etude.aspx?lang=eng>.

³³ Christian Deblock and Michèle Rioux, "From economic dialogue to CETA: Canada's trade relations with the European Union Author(s)", Ibid, p. 44.

со меѓусебни енергетски предизвици, вклучувајќи ја енергетската безбедност и интеракцијата на енергијата и климатските промени, на Самитот ЕУ - Канада во 2007 година бил инициран енергетски дијалог на високо ниво. Во поглед на **животната средина** е нотирано дека ЕУ и Канада имаат дијалог на високо ниво и за еколошките прашања уште од 1975 година (со пауза меѓу 1983 година и 1991 година), а кој има состаноци еднаш на 18 месеци и истиот беше унапреден на Самитот ЕУ - Канада во 2007 година со утврдување на дополнителни приоритетни области за соработка. Во поглед на **регулаторната соработка** нотирано е дека истата на релација ЕУ - Канада функционира во рамките на доброволната рамка за регулаторна соработка и транспарентност од 2004 година, имплементирана со Патоказот ЕУ - Канада за регулаторна соработка. Тековниот патоказ го опфаќа периодот 2007 - 2008 година и вклучува хемикалии, е-отпад, еквивалентност на методите и контролата на органското производство, фармацевтски производи вклучувајќи ветеринарни фармацевтски производи, уреди што емитуваат радијација, хемиски загадувачи во храната, етикетирање на алергени на храна и превенција на инциденти, контрола на тутунот, шумски производи и автомобили. На Самитот ЕУ - Канада во 2007 година, лидерите се обврзале во нивната заедничка изјава да склучат Договор за регулаторна соработка што е можно побрзо. Кога е **транспортот** во прашање, наведено е дека Секторот за воздушни услуги е критичен столб во транспортниот однос, а една од причините е тоа што преговорите за сеопфатен договор за воздушни услуги се во тек. ЕУ е втор најголем меѓународен пазар во Канада за воздушни услуги (по САД) и Канада е петти во ЕУ (по САД, Швајцарија, Норвешка и Турција) со 8,5 милиони патници во 2005 година. Канада има многу добри причини да бара зајакнато трговско партнерство со ЕУ.³⁴ Трговијата со стоки меѓу ЕУ и Канада се одвивала преку мултимодален транспорт, а канадските трговски коридори вклучувајќи ги морските пристаништа, интермодалните врски, воздушните и внатрешни водни компоненти имаат стратешка улога во олеснувањето и зголемувањето на двонасочната трговија со ЕУ. ЕУ и Канада соработувале билатерално за политички и регулаторни прашања во областа на транспортот, а дополнително, одредени земји членки на ЕУ соработуваат со Канада на билатерални проекти, како што е соработката на релација Франција - Канада поврзана со развојот на база на податоци за хемикалии и планираната соработка на релација

³⁴ Christian Deblock and Michèle Rioux, "From economic dialogue to CETA: Canada's trade relations with the European Union Author(s)", Ibid, p. 40.

Обединетото Кралство - Канада со цел размена на информации за железницата и транзитната безбедност.

Кога станува збор за **царинската соработка и трговско олеснување**³⁵, наведено е дека по стапувањето на сила на Спогодбата за царинска соработка и заемна помош во царинските прашања од 1998 година, ЕУ и Канада имаат зголемена безбедност на синцирот на снабдување, оставајќи простор за потенцијална идна соработка во областа на електронската размена на податоци, развивање и споделување на најдобрите практики во современите царински техники и промовирање на заедничката примена на меѓународните правила, стандарди, упатства и документација каде што е можно. Во однос на **вработувањето и социјалните работи** е наведено дека иако не постои официјален договор меѓу ЕУ и Канада кој се однесува на вработување и социјални работи, тие редовно разменуваат информации и имаат соработка во најголем дел во рамките на Меѓународната организација на трудот. Додека, Канада има склучено договори за социјално осигурување со сите земји членки на ЕУ со исклучок на Бугарија и Романија. Кога станува збор за **движење на луѓе**, наведено е дека ЕУ и Канада редовно водат дијалог поврзан со прашања како што се имиграцијата, азилот и политиките за бегалци, визите, интеграцијата на имигрантите и социјална кохезија. Исто така дека краткорочните канадски посетители во ЕУ се ослободени од виза, а сите граѓани (освен за две земји членки) на ЕУ кои патуваат во Канада се ослободени од виза. Во однос на **образованието и обуката**, нотирано е дека економиите на ЕУ и на Канада во голема мера се потпираат на образованието и мобилноста со цел унапредување на економскиот раст, иако тековниот однос е во позитивна насока, овој потенцијал е јасно ограничен поради недостатокот на признавање на квалификациите. Оваа ограниченост претставува бариера за мобилноста на студентите и работниците, создавајќи лимитација кај работодавците да ангажираат работници со квалификациите што ги бараат и на тој начин создавајќи дополнителна индиректна бариера за трговијата. Преминот кон мегарегионални трговски договори влијаеше на дискусиите за меѓународната трговија значајно.³⁶ Кога станува збор за **промоцијата на инвестиции**, наведено е дека

³⁵ Government of Canada. *Assessing the Costs and Benefits of a Closer EU-Canada Economic Partnership: A Joint Study*. Достапно на: <https://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/eu-ue/study-etude.aspx?lang=eng>.

³⁶ Fabian Bohnenberger and Christian Joerges. *From Trade Liberalisation to Transnational Governance and TTIP: How Dani Rodrik, Karl Polanyi and the Varieties of Capitalism Studies May Help Us to Understand the Present State of Globalization*, TLI Think! Paper 44/2016, October 27, 2016, p. 11.

соработката ЕУ - Канада за промоција на инвестициите се одвивала не на ниво ЕУ - Канада, туку на ниво на земја членка на ЕУ – Канада. Истата се одвивала преку голем број на механизми, вклучително и Билатералниот инвестициски договор и активностите на ОЕЦД. По пристапувањето на ЕУ од страна на Чешка, Унгарија, Латвија, Полска, Романија и Словачка од нив се бараше да ги усогласат своите билатерални инвестициски договори со Канада со правото на ЕУ, а бидејќи ЕУ има само една канцеларија во Канада (во Отава), Стопанските комори на ЕУ – постоечки и идни – во другите делови на Канада имаат важна улога во стимулацијата на деловните врски меѓу ЕУ и Канада. Во однос на **конкуренијата**, Договорот за соработка меѓу ЕУ и Канада од 1999 година обезбедува основа за билатералната соработка во однос на спроведувањето на соодветните правила за конкуренција. Економски, но и политички и социјално, глобалните економски партнери на ЕУ го покажуваат своето присуство преку транснационалните економски интеракции.³⁷ Размената на информации според договорот во моментот е ограничена на недоверливи информации, а размената на заштитени или доверливи информации е изрично исклучена. Во областа на државната помош (на сите нивоа на власта), ЕУ и Канада значително се разликуваат. Земјите членки на ЕУ треба да се придржуваат кон строго утврдените правила во Европскиот договор кога даваат државна помош за да се осигурат дека таа нема негативно да влијае на конкуренцијата, додека пак во Канада обезбедувањето државна помош е саморегулирано и на федерално и на провинциско/ територијално ниво.

Понатаму, во однос на **прашањата за оданочување**³⁸, билатерални конвенции за двојно оданочување постојат помеѓу Канада и 26 (дваесет и шест) од 27 (дваесет и седум) земји членки на ЕУ (Канада и Грција во тој момент се во преговори за конвенција за двојно оданочување). Сите постоечки даночни договори меѓу земјите членки на ЕУ и Канада се засноваат на Моделот на даночната конвенција на ОЕЦД и се користат за елиминирање на даночните бариери за трговијата и инвестициите. Нивото на корпоративните даночни стапки може да влијае на странските инвестиции и на одлуките за привлекување на нови. Стапките за корпоративните даноци се разликуваат меѓу земјите - членки на ЕУ и меѓу

³⁷ Jens Hillebrand Pohl. *Fairness Screening of International Investments as an Instrument of EU External Trade and Investment Governance*, CERiM Online Paper Series Paper 14/2018, November 17, 2018, p. 6.

³⁸ Government of Canada. *Assessing the Costs and Benefits of a Closer EU-Canada Economic Partnership: A Joint Study*. Достапно на: <https://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/eu-ue/study-etude.aspx?lang=eng>.

канадските провинции и територии. Во 2007 година, само пет - земји членки на ЕУ (Белгија, Франција, Германија, Италија и Шпанија) имаат нивоа на корпоративни даноци над стапката на Квебек. ЕУ беше значаен корисник на договорите за слободна трговија и преговорите од регион до регион.³⁹ Интересно е нотирањето во поглед на **погледите на приватниот сектор** каде е наведен констатиран општ консензус во однос на тоа дека економските односи на релација ЕУ - Канада уште не го постигнале својот целосен потенцијал и дека постојат значителни можности за подобрување на трговските и инвестициските текови. Канадските испитаници биле јасни во нивната поддршка за сеопфатен трговски и инвестициски договор меѓу ЕУ и Канада. Потенцирана е аспирацијата за отстранување на преостанатите тарифи, како и на нетарифните бариери за трговијата со стоки и услуги за подобрување на можностите за инвестирање. Испитаниците и од ЕУ и од Канада поддржале поблиска соработка, особено во областа на регулаторната соработка, мобилноста на работната сила и признавањето на квалификациите. Испитаниците од ЕУ и Канада сметале дека пазарите за државни набавки имаат потенцијал да понудат зголемени деловни можности за извозниците и инвеститорите. Некои од испитаниците ја поздравиле секоја идна соработка меѓу ЕУ и Канада за заштита на правата на интелектуална сопственост и спроведување во однос на трети земји. Испитаниците од ЕУ забележале дека секоја форма на засилена економска соработка на релација ЕУ - Канада треба да ги вклучи сите нивоа на власт во Канада. Канадските испитаници забележале сличен интерес во однос на ЕУ и земјите членки, истакнувајќи загриженост за сложеноста на европскиот пазар поради различните политики, регулативи и административни процедури на поединечните земји – членки. Европската Унија ја има најамбициозната трговска агенда во светот, има склучено многу такви договори и сè уште преговара и воспоставува база за потпишување на повеќе договори за слободна трговија од новата генерација на ЕУ – додека сите содржат поглавја за решавање спорови и го одразуваат најновиот пристап на ЕУ кон вакви договори,⁴⁰ но токму овој најнов пристап на ЕУ кон ваквите договори беше окарактеризиран како проблематичен од страна на пошироката јавност и сепак ЦЕТА

³⁹ Stephen Woolcock, *European Union policy towards Free Trade Agreements*, ECIPE Working Paper, No. 03/2007, European Centre for International Political Economy (ECIPE), Brussels, 2007, p. 2.

⁴⁰ Cornelia Furculiță, “*The WTO and the New Generation EU FTA Dispute Settlement Mechanisms - Interacting in a Fragmented and Changing International Trade Law Regime*”, *Ibid*, p. 1.

останува првиот договор за слободна трговија на ЕУ кој вклучува поглавје за спроведување на механизам за решавање на спорови поврзани со заштитата на странските инвестиции⁴¹, но и првиот договор со огромна поларизација и спротивставени ставови во поглед на истиот.

3. Структура на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија

Преку договорите за слободна трговија, земјите воспоставуваат правила и стандарди за управување со нивните економски односи и се согласуваат да се обврзат на правните обврски според меѓународното економско право.⁴² Конечниот, консолидиран текст на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија опфаќа 1.634 страници⁴³ кои вклучуваат во себе преамбула, 30 (триесет) детални поглавја, дополнети со анекси и протоколи кои ги прикажуваат сите аспекти на договорот и како таков правејќи го истиот еден од најекстензивните договори кој некогаш го склучила Европската Унија со земја којашто не е членка. Неговата конструкција спаѓа под „новата генерација“ на трговски договори кој поради својата специфичност ги надминува трговските договори кои се фокусирани примарно на трговијата со стоки, а вклучувајќи многу сектори кои влијаат на подобрување на економските стандарди.

Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија⁴⁴ започнува со Преамбула која ја претставува визијата за продлабочено економско партнерство помеѓу ЕУ и Канада, а кое ги почитува заедничките демократски вредности, владеењето на правото и одржливиот развој. Преамбулата ја нагласува целта за либерализација на прекуграничните деловни активности „без поткопување на правото на договорните страни да регулираат во јавниот интерес на нивните територии“ и да се

⁴¹ Flavien Jadeau and Fabien Gelinas, *CETA's Definition of the Fair and Equitable Treatment Standard: Toward a Guided and Constrained Interpretation*. CETA's Definition of the Fair and Equitable Treatment Standard: Toward a Guided and Constrained Interpretation", in A. Bjorklund et al., eds., *The Comprehensive Economic and Trade Agreement between the European Union and Canada (CETA)*, Special Issue: Transnational Dispute Management 2016, p. 2.

⁴² Wang, JiangYu, *Between Power Politics and International Economic Law: Asian Regionalism, the Trans-Pacific Partnership and U.S.-China Trade Relations*, NUS Law Working Paper No. 2018/027, September 2018, страна 338.

⁴³ Canadian Government and the European Commission. *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states)*, Brussels, 2016.

⁴⁴ Ibid.

промовира „развојот на меѓународната трговија на таков начин што ќе придонесе за одржлив развој во нејзините економски, социјални и еколошки димензии“,⁴⁵ односно двете договорни страни ги потврдуваат своите регулаторни права во рамките на нивните територии, особено за областите на јавна благосостојба како што се здравјето, заштитата на животната средина, културната разновидност и јавниот морал. Нагласена е надградбата на постоечките меѓународни договори како што е Договорот од Маракеш со кој е основана СТО, со цел да се создаде безбеден и отворен пазар за стоки и услуги. Понатаму, потенцирана е важноста на човековите права, демократијата и меѓународната безбедност, поврзувајќи ги овие вредности директно со стабилните и кооперативни меѓународни трговски односи. Нагласена е исто така важноста на културниот суверенитет, потврдувајќи ја Конвенцијата на УНЕСКО за заштита и промоција на различноста на културните изрази, потврдувајќи дека културните политики и мерките за финансиска поддршка се клучни за одржување на културниот идентитет. Преамбулата исто така ја нагласува улогата на ЦЕТА во заштитата на инвестициите за поттикнување на деловни активности кои се поволни и за двете договорни страни, со поставување силен акцент на зачувување на правото на секоја страна да регулира во јавен интерес. Одржливоста е централната визија на ЦЕТА, нагласувајќи ја посветеноста на економските, социјалните и еколошките димензии на одржливиот развој, што вклучува почитување на работните и еколошките стандарди. Ги охрабрува корпорациите да се придржуваат до стандардите за корпоративна општествена одговорност, особено Насоките на ОЕЦД. Дополнително, ЦЕТА ја препознава важноста на иновациите како клучен двигател на економскиот раст, повикувајќи на соработка во истражувањето, развојот и науката.

Првото поглавје⁴⁶ е насловено како **Општи дефиниции и почетни одредби**, а истото ја поставува основата на целиот договор преку дефинирање на клучните термини и фрази. Составено е од две секции кои ги опфаќаат општите и специфичните дефиниции за договорните страни, географскиот опсег на примена, воспоставување на зона за слободна трговија, поврзаност со договорот за СТО и други договори, обемот на обврските и правата и лица кои вршат делегирани владини овластувања. СТО ги обединува економијата,

⁴⁵ Jürgen Wandel. "Do free trade agreements promote sneaky protectionism? A classical liberal perspective" International Journal of Management and Economics, vol. 55, no. 3, Sciendo, 2019, p. 195.

⁴⁶ Canadian Government and the European Commission. *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states)*, Brussels, 2016.

правото и политиката за да ги мотивира капацитетите на земјите да работат меѓусебно за создавање и одржување на систем заснован на правила во кој членовите со широко различни нивоа на економски развој и асиметрична политичка моќ работат заедно за да ги намалат трговските бариери.⁴⁷ Ова поглавје служи како интерпретативна рамка за ЦЕТА, обезбедувајќи дека договорните страни имаат јасно и доследно разбирање на употребената терминологија и основни концепти. Во секој сложен трговски договор со повеќе поглавја усогласувањето на дефинициите е од суштинско значење. Имајќи предвид дека ЦЕТА е еден од најекстензивните трговски договори кој содржи 30 (триесет) поглавја, ова поглавје овозможува да се спречат потенцијалните нејаснотии овозможувајќи непречена имплементација на сите одредби од договорот.

Второто поглавје⁴⁸ насловено како **Национален третман и пристап до пазар на стоки** прикажува како ЦЕТА ќе ги елиминира или намали тарифите, даноците и другите давачки за стоките што ќе се тргуваат меѓу ЕУ и Канада. Истото ги опфаќа членовите посветени на национален третман, намалување и укинување на царинските давачки за увоз, даноците, надоместоците, стоки, ограничувања за увоз и извоз, како и во поглед на комисијата за трговија со стоки. Во ова поглавје потенцирано е дека повеќето тарифи ќе бидат елиминирани веднаш по влегувањето во сила на ЦЕТА, а некои од нив ќе бидат постепено укинати со текот на времето. Договорот го применува принципот на „национален третман“, обезбедувајќи секоја страна да ги третира стоките увезени од другата страна исто поволно како и домашните стоки. ЦЕТА ќе ја зајакне интеграцијата на стоки и услуги: ова е една од најинтересните економски промени – ЦЕТА ќе донесе нови можности за европските компании кои често не можат да продадат производ без да обезбедат придружни услуги за инсталација или одржување.⁴⁹ Дополнително, ова поглавје ги нагласува специфичните контроли или ограничувања што се применуваат за да се заштитат правата на двете страни според СТО и да се обезбеди правилно потекло на стоките со кои се тргува.

⁴⁷ Chandramathi M.V. *Economic Foundations of International Trade in the Context of WTO*. International Journal of Economics, Commerce and Research (IJECR), Vol. 6, Issue 3, June 2016, p. 43.

⁴⁸ Canadian Government and the European Commission, *Ibid*.

⁴⁹ Business Europe, *The EU-Canada Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, Brussels: EU Transparency Register, 2016, p. 4.

Во третото поглавје⁵⁰ насловено како **Трговски правни лекови**, ЕУ и Канада ги потврдуваат своите заложби за правилата на СТО во поглед на трговските лекови. Во обид да се промовира политичката дебата на ЦЕТА, објавени се неколку ex-ante извештаи од страна на Европската комисија и други, кои се обидуваат да фрлат светлина на тоа што би значел договорот во однос на економските придобивки што треба да се очекуваат.⁵¹ Ова поглавје е составено од секции кои опфаќаат членови како антидампинг и компензаторни мерки, транспарентност, јавен интерес, глобалните заштитни мерки, изрекување мерки и исклучување од решавање спорови. Ова го вклучува правото на секоја членка на СТО да се справува со нефер трговски практики како што е дампингот (продажба на стоки под трошоците за производство) и прекумерните субвенции што им штетат на домашните индустрии. Поглавјето ја нагласува транспарентноста во практиките за правни лекови, наведувајќи протоколи за истражување на нефер практики, спроведување контрамерки и поттикнување на споделување информации за да се спречат потенцијални проблеми.

Четвртото поглавје⁵² насловено како **Технички бариери во трговијата** се однесува на рационализирање на тоа како производите се регулирани, тестирани и сертифицирани меѓу Канада и ЕУ, правејќи ја прекуграничната трговија поефикасна и без да се загрози безбедноста или квалитетот. Истото е составено од членови посветени на вклучување на Договорот за технички бариери за трговија, соработката, техничките прописи, оценка на сообразноста и транспарентноста. На пример, во случајот на ЦЕТА, канадските регулативи, стандарди или процедури во однос на одредено добро не треба да дискриминираат слични стоки кои доаѓаат од Европската Унија, при што канадските фирми имаат конкурентна предност во однос на нивните европски конкуренти на канадскиот пазар и обратно за канадските стоки на пазарот на ЕУ.⁵³ Ова поглавје промовира отворена линија на комуникација помеѓу канадските и европските регулатори, охрабрувајќи ги да споделуваат увиди, податоци и најдобри практики за тоа како ефективно да ги регулираат производите. Истото настојува да создаде заемно разбирање на регулаторните пристапи за да се

⁵⁰ Canadian Government and the European Commission. *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states)*, Brussels, 2016.

⁵¹ Werner Raza, Bernhard Tröster and Rudi von Arnim. *Assess CETA: Assessing the claimed benefits of the EU-Canada Trade Agreement (CETA)*. Research Report, No.4/2016, Austrian Foundation for Development Research (ÖFSE), Vienna, p. 11.

⁵² Canadian Government and the European Commission, Ibid.

⁵³ Patrick Leblond, *"Making the Most of CETA: A Complete and Effective Implementation is Key to Realizing the Agreement's Full Potential"*, Centre for International Governance Innovation, Waterloo, Ontario, 2016, p. 3.

минимизира „бироократијата“ поврзана со меѓународната трговија, со поставен акцент на доброволната соработка, давајќи им на двете страни флексибилност да ги задржат своите единствени стандарди додека ја стимулираат соработката.

Петтото поглавје⁵⁴ насловено како **Санитарни и фитосанитарни мерки** ја воспоставува рамката која осигурува дека трговијата помеѓу ЕУ и Канада одржува високи стандарди во безбедноста на храната и здравјето на животните и растенијата. Истото е составено од членовите како адаптирање на регионалните услови, еквивалентност, условите за трговија, ревизија и верификација, сертификација за извоз, увозни проверки и такси, известување и размена на информации, технички консултации, итни санитарни и фитосанитарни мерки, како и членот за заедничкиот управен комитет за санитарни и фитосанитарни мерки. Надоврзувајќи се на основата поставена со нивниот меѓусебен договор за ветеринарство од 1998 година кој претходно ги регулираше здравствените стандарди за животните и производите од животинско потекло, ова поглавје воведува надградени одредби кои се интегрираат во ЦЕТА. Поголавјето 5 (пет) на ЦЕТА за фитосанитарните мерки е слично по природа на поглавјето 4 (четири) за технички бариери во трговијата бидејќи исто така уредува регулативи, стандарди и проценки на сообразноста, но во однос на конкретниот домен на безбедност на храната, здравјето на животните и здравјето на растенијата.⁵⁵ Иако формално го заменува Договорот за ветеринарство, напорите за соработка и регулаторната основа од тој договор продолжуваат во рамките и на оваа нова структура. Канада и ЕУ се согласија да ги хармонизираат здравствените мерки што е можно повеќе, но тие ја задржуваат автономијата да спроведат неопходни ограничувања во случаи на ризик за јавното здравје. Ова осигурува дека безбедносните стандарди ќе бидат исполнети без да се создаваат пречки за трговијата, овозможувајќи прехранбените производи, животните и растенијата да се движат преку границите со доверба во нивната безбедност и квалитет.

⁵⁴ Canadian Government and the European Commission. *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states)*, Brussels, 2016.

⁵⁵ Patrick Leblond, *Ibid*, p. 4.

Поттикнувањето на интеграцијата на сите земји во светската економија е една од многуте цели на политиката за надворешни односи на Европската Унија⁵⁶, па така шестото поглавје⁵⁷ насловено како **Трговија со услуги** е фокусирано на трансформација на царинските постапки да бидат побрзи, потранспарентни и предвидливи за трговијата во ЕУ и Канада, преку намалување на непотребните проверки. Истото содржи членови како проток на стоки, царинска вредност, класификација на стоки, надоместоци и давачки, управување со ризик, автоматизација, преглед и жалба, казни, доверливост, соработка, како и заедничкиот комитет за царинска соработка. Во истото се нагласува дека преку транспарентноста царинските барања да бидат лесно достапни на интернет и со тоа сите страни имаат јасен увид што е потребно за хармонизација. Така, поглавјето 6 (шест) има за цел да обезбеди стоките извезени од Канада во Европската Унија (и обратно) да можат да бидат процесирани од страна на канадските и ЕУ царинските службеници што е можно поефикасно и ефективно (со оглед на пример, на безбедносните ризици).⁵⁸ Преку ефикасноста, наместо секоја пратка да биде подложна на енормни проверки, царината ќе применува техники засновани на ризик, а преку тоа ќе ги минимизира одложувањата. Со примена на сигурноста и предвидливоста, приватниот сектор ќе има бенефит од ефикасен и транспарентен процес на жалби, обезбедувајќи им јасни насоки и со тоа стекнување доверба во прекуграничното работење.

Седмото поглавје насловено како **Субвенции**⁵⁹ е посветено на потребата од транспарентност и правичност при користењето на државните субвенции. И Канада и ЕУ се согласуваат на зголемена отвореност со тоа што се обврзуваат да се известуваат меѓусебно кога обезбедуваат субвенции за производство на стоки. Дополнително, на барање, се обврзуваат да откријат детали и за субвенции доделени на давателите на услуги. Истото содржи членови како консултации за субвенции и владина поддршка во други сектори освен земјоделството и рибарството, консултации за субвенции поврзани со земјоделски стоки и производи од риба, субвенции за извоз на земјоделство, исклучување

⁵⁶ Ondrej Blaž & Hana Kováčiková. *Access to the Market and the Transparency as Principles of Public Procurement in the Legal Environment of the EU Neighbourhood Policy*. International and Comparative Law Review, 2018, vol. 18, no. 2, Published by Palacký University Olomouc, Czech Republic, 2018, p. 2018.

⁵⁷ Canadian Government and the European Commission. *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states)*, Brussels, 2016.

⁵⁸ Patrick Leblond, "Making the Most of CETA: A Complete and Effective Implementation is Key to Realizing the Agreement's Full Potential", Ibid, p. 6.

⁵⁹ Canadian Government and the European Commission. *Ibid*.

на субвенции и владина поддршка за аудио-визуелни услуги и културни индустрии. Ова поглавје воспоставува механизам за консултации меѓу ЕУ и Канада во врска со субвенции кои би биле потенцијален ризик за нарушување на меѓусебната трговија. Ако едната страна верува дека субвенцијата неправедно влијае на конкуренцијата, овој механизам им овозможува да разговараат за прашањето и да бараат решение. Исто така, како чекор за заштита на фер трговијата со земјоделски стоки, ЕУ и Канада се обврзуваат дека нема да го субвенционираат извозот на земјоделски производи наменети за меѓусебните пазари.

ЦЕТА е првиот од серијата меѓународни договори промовирани од ЕУ кои го вклучуваат новиот Инвестициски судски систем⁶⁰, а кој е токму клучен за осмото поглавје насловено како **Инвестиции**⁶¹, фокусирано на промоција и заштита на инвестициите меѓу ЕУ и Канада. Истото е составено од 5 (пет) секции и истите вклучуваат пристап до пазар, недискриминаторски третман, национален третман, третман на најповластена нација, заштита на инвестициите, инвестициски и регулаторни, третман на инвеститорите и на заштитените инвестиции, надомест за загуби, експропријација и суброгација. Понатаму се вклучени и резервациите и исклучоците, решавање инвестициски спорови помеѓу инвеститорите и државите, консултациите, медијацијата, процедурални и други барања за поднесување барање до трибуналот, апелациониот трибунал, воспоставување мултилатерален инвестициски трибунал и апелациски механизам, етиката, како и во однос на побарувањата, привремените мерки на заштита, транспарентноста на постапките, наградите, обештетувањето, консолидацијата, како и комисијата за услуги и инвестиции. ЦЕТА во своето Поголавје 8 (осум) го отелотворува првиот напор на ЕУ да го објави својот систем за инвестициски суд/апелационо тело, заменувајќи го постојаниот инвестициски суд за потрадиционална арбитража (иако тие одредби нема да стапат на сила додека не бидат ратификувани од парламентите на сите земји на ЕУ).⁶² Ова поглавје се стреми да ги направи инвестициите достапни со елиминирање на рестриктивните бариери. Фазата на

⁶⁰ Annalisa Ciampi. *EU's International Treaties, the New Investment Court System (ICS) and Human Rights*. Osservatorio sulle fonti, n. 3/2019, p. 3.

⁶¹ Canadian Government and the European Commission, *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states)*, Brussels, 2016.

⁶² David A. Gantz, "Canada's Approaches to Investor State Dispute Settlement: Addressing Divergencies among CETA, USMCA, CPTPP and the Canada-China FIPA," *Transnational-Dispute-Management*, Issue 3, Arizona Legal Studies Discussion Paper No. 20-13, March 2020, p. 2.

усогласеност во ЦЕТА има многу сличности со системот за решавање на спорови на СТО⁶³, а една од клучните карактеристики на ова поглавје е претходно споменатиот нов пристап за решавање на спорите помеѓу инвеститорите и државата со инкорпорирање на Инвестицискиот судски систем.

Силните економски и политички врски меѓу Канада и канадските провинции, од една страна и ЕУ и европските земји-членки од друга страна, постоеја долго време и беа зацементирани во голем број политички и економски договори на различни нивоа на власт и со различен опсег⁶⁴, а токму унапредувањето на истите е направено преку деветтото поглавје насловено како **Прекугранична трговија со услуги**⁶⁵, кое го потенцира олеснетиот пристап на компаниите и поединците од ЕУ и Канада на нивните меѓусебни пазари на услуги. Истото ги опфаќа членовите посветени на националниот третман, третманот на најповластена нација, пристапот до пазар и резервациите. Ова поглавје промовира флексибилност и заемен пристап низ низа услужни сектори, како што се правни и сметководствени, но и транспорт и телекомуникации. Се однесува на повеќе начини на испорака на услуги, како на пример кога услугата се обезбедува од една територија на друга од далечина или кога потрошувачот физички преминува на друга територија за да пристапи до услугата. За да се задржи правичноста на пазарот, ЕУ и Канада се согласуваат да понудат еднаков и недискриминаторски пристап до нивните соодветни пазари на услуги. Сепак, постојат специфични исклучоци во сензитивните сектори како што се аудиовизуелни и одредени воздухопловни услуги, во кои и двете договорни страни го задржуваат правото за построга регулација. Дополнително, ова поглавје го потврдува правото на двете договорни страни да регулираат и обезбедуваат услуги од јавен интерес, особено во области како што се јавното здравје, образованието и социјалните услуги.

Десеттото поглавје насловено како **Привремен влез и престој на физички лица за деловни цели**⁶⁶ воспоставува транспарентна рамка за квалификувани професионалци кои привремено треба да влезат во ЕУ и Канада поради деловни цели. Истото ги опфаќа точките

⁶³ Piergiuseppe Puscetdu, *State-to-State Dispute Settlement Provisions in the EU-Canada Comprehensive Economic and Trade Agreement*, Transnational Dispute Management, Vol 13, Issue 1, 2016, p. 29.

⁶⁴ Sophie Schram. *Constructing Trade: The Negotiation of the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) in Quebec*, 1st Edition 2019, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, Germany 2019, p. 72.

⁶⁵ Canadian Government and the European Commission, *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states)*, Brussels, 2016.

⁶⁶ Canadian Government and the European Commission, *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states)*, Brussels, 2016.

за контакт, обврските во другите поглавја, клучниот персонал, добавувачите на услуги и независните професионалци, краткорочните деловни посетители и преглед на преземените обврски. ЦЕТА има за цел да ја олесни мобилноста на работната сила помеѓу Канада и Европската Унија. Тоа го прави на два начина: привремен влез и престој на физички лица за деловни цели (поглавје 10) и меѓусебно признавање на професионалните квалификации (поглавје 11). Целта на овие две поглавја е да се олесни трговијата со услуги и инвестициите меѓу Канада и Европската Унија.⁶⁷ Ова поглавје дава јасност за подобноста на условите, осигурувајќи дека прекуграничните деловни интеракции се законски безбедни. Јасно ги дефинира видовите на професионалци и секторите во кои може да работат привремено, ги наведува максималните временски ограничувања за привремен престој обезбедувајќи предвидливи временски рокови и уверува дека професионалците се третираат еднакво според регулативата на земјата домаќин, стимулирајќи принцип на реципроцитет.

Единаесеттото поглавје⁶⁸ насловено како **Меѓусебно признавање на професионални квалификации** воспоставува структурирана рамка што им овозможува на Канада и ЕУ да ги признаваат професионалните квалификации меѓусебно, а на тој начин зголемувајќи ја мобилноста на квалификувани професионалци. Истото е составено од членовите кои го уредуваат преговарањето за меѓусебното признавање квалификации, заедничкиот комитет за меѓусебно признавање на професионалните квалификации, насоките за преговарање и склучување на меѓусебно признавање квалификации и точките за контакт. Ова поглавје овозможува практикување професии во која било јурисдикција на релација ЕУ – Канада без преквалификација, под услов професиите да ги исполнуваат претходно договорените критериуми од соодветните тела. На пример, во случај на професионални услуги, канадски инженер или архитект можеби ќе треба да помине значителен временски период во Европската Унија за да управува или надгледува проект според договор добиен од канадска инженерска фирма. Во таков случај, инженерот или архитектот за кој зборуваме треба да може да остане во Европската Унија повеќе од тримесечното ограничување кое моментално важи за посетителите. Дополнително, на ова лице ќе треба да му бидат официјално признаени професионалните квалификации во

⁶⁷ Patrick Leblond, "Making the Most of CETA: A Complete and Effective Implementation is Key to Realizing the Agreement's Full Potential", Ibid, p. 6.

⁶⁸ Canadian Government and the European Commission. Ibid.

Европската Унија за да потпише законски документи што можеби ќе ги бараат властите.⁶⁹ Оваа кооперативна рамка има за цел да ги реши постоечките бариери во прекуграничната професионална пракса, да ја подобри мобилноста на квалификуваната работна сила и да им помогне да индустриите со пристап до квалификуван кадар, стимулирајќи економски раст.

Дванаесеттото поглавје⁷⁰ насловено како **Домашна регулатива** воспоставува стандарди за домашните регулативи и во ЕУ и во Канада за да се осигури дека тие се транспарентни, достапни и правични. Истото е составено членовите кои ги уредуваат барањата и процедурите за лиценцирање и квалификација. Оваа поставеност е таква за да се осигури дека домашните регулативи на другата територија не делуваат како неправедна бариера за трговијата и за бизнисите во ЕУ или Канада. Во некои случаи, властите во ЕУ или Канада може да дадат лиценца на компанија или поединец за давање услуга или за вршење одредена економска активност, а во други случаи може да наметнат барања за квалификација. Во истото се гарантира дека прописите се лесно достапни, промовирајќи предвидливост и доверба за компаниите кои работат прекугранично. Воедно, ова поглавје исклучува одредени области на регулација, како што се дистрибуција на вода или други јавни услуги, потенцирајќи ја чувствителната природа на овие сектори и зачувувајќи ја регулаторната дискреција.

Тринаесеттото поглавје⁷¹ насловено како **Финансиски услуги** им овозможува на финансиските институции и инвеститорите во ЕУ и во Канада да имаат бенефит од фер и еднаков пристап до меѓусебните пазари. Истото е составено членови посветени на пристап до пазарот, прекуграничното снабдување финансиски услуги, барањата за изведба, резервациите и исклучоците, ефективната и транспарентна регулатива, клиринг системите, новите финансиски услуги, како и комисијата за финансиски услуги и инвестициските спорови во финансиските услуги. Воедно, истото укажува и на примена на одредени услови, а одредбите се во целост усогласени со регулаторните стандарди кои се на сила во ЕУ и Канада. Дополнително, компаниите за финансиски услуги може да ги нудат своите прекугранични услуги само во ограничен број сектори, како што се осигурителните и

⁶⁹ Patrick Leblond, "Making the Most of CETA: A Complete and Effective Implementation is Key to Realizing the Agreement's Full Potential", Ibid, p. 6.

⁷⁰ Canadian Government and the European Commission, *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states*, Brussels, 2016.

⁷¹ Canadian Government and the European Commission, *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states*, Brussels, 2016.

банкарските сектори. Ова поглавје исто така предвидува создавање на Комитет за финансиски услуги кои би им помогнал и на ЕУ и на Канада да вршат мониторинг и регулација на секторот. Овозможува ЕУ и Канада да ја заштитат безбедноста и интегритетот на нивните финансиски системи, но и ги исклучува областите како што се пензиското и социјалното осигурување.

Четиринаесеттото поглавје⁷² насловено како **Услуги за меѓународен поморски транспорт** ја прикажува регулаторната рамка за поморскиот транспорт помеѓу ЕУ и Канада, овозможувајќи фер и еднаков пристап до пристаништата и пристанишните услуги за комерцијални бродски компании. Истото е составено од членови кои ги уредуваат обврските, обемот на истите и резервациите. Ова поглавје вклучува јасни дефиниции за да се обезбеди транспарентност и заемно разбирање на обврските, нагласувајќи го недискриминаторскиот третман за бродовите и давателите на услугите. Дополнително, се стреми кон рационализирање на операциите, поттикнувајќи ја соработката меѓу поморските власти на ЕУ и Канада за подобрен пристап и обезбедување услуги во бродската индустрија.

Петнаесеттото поглавје⁷³ насловено како **Телекомуникации** воспоставува рамка за подобрување на пристапот и конкуренцијата на телекомуникациските пазари и на ЕУ и на Канада. Истото е составено од членови кои се посветени на пристапот и користењето на јавните телекомуникациски транспортни мрежи или услуги, заштитните мерки за конкурентност на главните добавувачи, пристапот до основните објекти, интерконекцијата, овластувањата, дефицитарните ресурси и решавањето на телекомуникациски спорови. Ова поглавје гарантира дека бизнисите и од ЕУ и од Канада уживаат фер и еднаков пристап до телекомуникациските мрежи и услуги. Важно за потенцирање е дека ги заштитува правата на потрошувачите, осигурувајќи дека клиентите може да ги задржат своите телефонски броеви кога ги менуваат давателите на услугите и дека квалитетните телекомуникациски услуги се достапни и во оддалечените и недоволно опслужени области. Овие одредби се дизајнирани да поттикнат поконкурентна телекомуникациска средина фокусирана на клиенти и од ЕУ и од Канада.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

Шеснаесеттото поглавје⁷⁴ насловено како **Е-трговија** е фокусирано на создавање цврста рамка за дигитална трговија меѓу ЕУ и Канада, обезбедувајќи дека активностите за е-трговија ќе се спроведат ефикасно и безбедно. Составено е од членови кои ги уредуваат царинските давачки за електронски испораки, довербата во електронската трговија и дијалогот за електронската трговија. Се однесува на клучните прашања како што се заштитата на податоците на потрошувачите, гарантирањето на безбедноста и сајбер безбедноста за онлајн трансакциите. Со елиминирањето на царинските давачки за дигитални производи, ова поглавје го стимулира растот на е-трговијата. Дополнително, истото ја охрабрува соработката при решавањето на заедничките предизвици како што се борбата против спам и обезбедувањето непречен проток на прекугранични податоци, како и подобрување на пристапот до пазарите за е-трговија и за компаниите и за потрошувачите.

Седумнаесеттото поглавје⁷⁵ насловено како **Политика на конкуренција** акцентот го поставува на промовирањето фер конкуренција помеѓу ЕУ и Канада, потенцирајќи дека двете страни мора да ги заштитат своите пазари од анти-конкурентни практики кои може да им наштетат на потрошувачите и да направат дисбаланс на трговијата. Истото е составено од членовите кои ја уредуваат политиката на конкуренција и решавањето на спорови. Клучните области вклучуваат забрана за картели кои вклучуваат договарање помеѓу компаниите за да прават корекција на цените или да манипулираат со пазарите, злоупотребувачки практики од компаниите кои имаат доминантна позиција како што е користењето на нивната моќ за елиминирање на конкуренцијата и анти-конкурентни спојувања кои може да ја намалат пазарната конкуренција, притоа наштетувајќи на изборот кој им е достапен на потрошувачите. Во ова поглавје исто така ЕУ и Канада се обврзуваат на транспарентност, осигурувајќи дека нивните закони се применуваат подеднакво. Истото ја потенцира важноста на меѓусебна ефективна соработка помеѓу органите, олеснувајќи ги прекуграничните истраги. Со стимулирањето на конкурентна пазарна средина, ова поглавје има за цел да обезбеди дека компаниите и потрошувачите и во ЕУ и во Канада имаат бенефит од транспарентните и фер трговски услови.

⁷⁴ Canadian Government and the European Commission, *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states)*, Brussels, 2016.

⁷⁵ Ibid.

Во осумнаесеттото поглавје⁷⁶ насловено како **Државни претпријатија, монополи и претпријатија со посебни права и привилегии**, ЕУ и Канада се согласуваат да не интервенираат или потенцијално да не ги нарушуваат рамноправните услови за приватните компании. Истото е составено од членови кои ги уредуваат државните претпријатија, монополите и претпријатијата со посебни права или привилегии, како и недискриминаторскиот третман и комерцијалните размислувања. Во поглавјето е предвидено двете страни да се погрижат дека државните претпријатија, монополите и претпријатијата на кои им се доделени посебни привилегии и права да не ги дискриминираат стоките, услугите или инвестициите од другата страна. Ова поглавје осигурува дека конкуренцијата помеѓу приватните и државните компании нема да има негативно влијание. Предвидените правила обезбедуваат дека двете страни имаат целосна слобода на избор во начинот на кој ги обезбедуваат јавните услуги на своите граѓани.

Деветнаесеттото поглавје насловено како **Државни набавки** ги специфицира областите каде што бизнисите од ЕУ и Канада може да обезбедуваат стоки и услуги на Владите едни со други, вклучувајќи го секое ниво на власт и тоа национално, регионално, провинциско и локално. Истото е составено од членовите кои се посветени на информациите за системот за набавки, условите за учество, квалификација на добавувачите, техничките спецификации и тендерска документација, преговарањето, електронските аукции, понуди и доделување договори, транспарентноста на информациите за набавки, домашните постапки за ревизија, како и во поглед на комисијата за државни набавки. Покрај либерализацијата на трговијата и инвестициите во стоки и услуги, како и олеснување на мобилноста на работната сила и регулаторната соработка, ЦЕТА, со своето поглавје 19 (деветнаесет), има за цел да создаде рамноправни услови за играње во прашањата за државните набавки меѓу Канада и Европската Унија. Кога започнаа преговорите за ЦЕТА во 2009 година, компаниите од ЕУ немаа пристап до пазарите за државни набавки во Канада на ниво на провинција и општина.⁷⁷ За да се реализира претходно наведеното, бизнисите мора да ги исполнуваат специфичните правила предвидени за вредноста на вклучените стоки, услуги

⁷⁶ Canadian Government and the European Commission, *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states)*, Brussels, 2016.

⁷⁷ Patrick Leblond, "Making the Most of CETA: A Complete and Effective Implementation is Key to Realizing the Agreement's Full Potential", *Ibid*, p. 8.

или договор, кој е клиентот и стоките и услугите што се дозволени (специфицирани во Анексот).

Дваесеттото поглавје⁷⁸ насловено како **Интелектуална сопственост** е посветено на заштитата на интелектуалната сопственост преку усогласување на стандардите меѓу ЕУ и Канада, врз основа на постоечките меѓународни договори. Овозможувајќи одредби за заштита на креаторите и иноваторите, ова поглавје има за цел да ги заштити авторските права, трговските марки, патентите и географските ознаки. Ова поглавје исто така стимулира дополнителна соработка и во други области, поддржувајќи фер пристап до знаења и права на интелектуална сопственост и во двете страни. Друга област каде што ЦЕТА бара канадските и европските гранични служби да соработуваат меѓусебно, преку Заедничкиот комитет за царинска соработка, е во однос на трговијата со стоки што ги нарушуваат правата на интелектуална сопственост (на пример, фалсификувани стоки), кои се обработени во поглавје 20.⁷⁹ Истото е составено од 5 (пет) секции со членови кои ги уредуваат стандардите за правата на интелектуална сопственост, авторското право и сродните права, заштитата на технолошки мерки, заштитните знаци, постапката за регистрација, трговската марка, географските ознаки, дизајните, патентите, заштитата на фармацевтските производи, заштита на растителните сорти, како и мерките и правните лекови во однос на заштита на истите. Воедно, од почетокот на 2010-тите, зголемената употреба на ИСДС за решавање на меѓународни спорови кои вклучуваат инвестиции во интелектуална сопственост, исто така, доминира во јавната дебата.⁸⁰

Дваесет и првото поглавје⁸¹ насловено како **Регулаторна соработка** го зајакнува веќе воспоставениот договор меѓу ЕУ и Канада за регулаторна соработка, промовирајќи редовна размена на информации и соработка меѓу регулаторите. ЦЕТА сепак посветува цело, посебно поглавје на темата регулаторна соработка - поглавје 21, кое „се однесува на развојот, прегледот и методолошките аспекти на регулаторните мерки на регулаторните

⁷⁸ Canadian Government and the European Commission, *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states)*, Brussels, 2016.

⁷⁹ Patrick Leblond, *Ibid*, p. 6.

⁸⁰ David A. Gantz, *The CETA Ratification Saga: The Demise of ISDS in EU Trade Agreements?*, Loyola University Chicago Law Journal, 2020, p. 323.

⁸¹ Canadian Government and the European Commission, *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states)*, Brussels, 2016.

органи на страните“ кои се опфатени со неколку поглавја во ЦЕТА.⁸² Има за цел да ги намали непотребните регулаторни несогласувања кои би можеле да претставуваат бариера за трговијата преку поттикнување заеднички пристап во одредени области. Истото е составено членови кои ги уредуваат целите на регулаторната соработка, активностите, компатибилноста, форумот за регулаторна соработка, како и консултациите и точките за контакт. Во рамките на политичките науки, растечката литература го привлече вниманието на политичките тешкотии на регулаторната соработка, разбивајќи го митот за регулаторната соработка како главно техничка и политички неконтроверзна вежба.⁸³ Сите кооперативни активности остануваат во целост доброволни, обезбедувајќи дека регулаторите на ЕУ и Канада ја одржуваат целосната законодавна автономија и овластување да усвојат независни регулативи кои се во согласност со нивните јавни интереси и стандарди.

Дваесет и второто поглавје⁸⁴ насловено како **Трговија и одржлив развој** ја нагласува меѓусебната поврзаност на економскиот раст, социјалниот развој и заштитата на животната средина, при што ЕУ и Канада се обврзуваат дека трговијата ќе ја поддржува реализацијата на претходно наведените цели. Истото е составено членови кои ја уредуваат соработката, институционалните механизми и форумот за граѓанското општество. Ова поглавје предвидува формирање Заеднички комитет за трговија и одржлив развој за да ја следи имплементацијата на овие цели и да ја подобри транспарентноста во поглед на истите. Истото промовира дијалог помеѓу засегнатите страни, поттикнувајќи дискусии со граѓанското општество и други таргет групи за да се осигури дека трговските политики ги одразуваат заедничките цели за одржливост и активна поддршка на еколошкиот и социјалниот прогрес, покрај економскиот.

Во дваесет и третото поглавје⁸⁵ насловено како **Трговија и труд**, ЕУ и Канада се повикуваат на стандардите за труд поставени од Меѓународната организација на трудот, воедно и да ги ратификуваат и имплементираат основните нејзини конвенции. Истото ги

⁸² Patrick Leblond, "Making the Most of CETA: A Complete and Effective Implementation is Key to Realizing the Agreement's Full Potential", Ibid, p. 5.

⁸³ Finn Laursen and Christilla Roederer-Rynning. "Introduction: The New EU FTAs as Contentious Market Regulation", Ibid, p. 12.

⁸⁴ Canadian Government and the European Commission. Ibid.

⁸⁵ Canadian Government and the European Commission, *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states)*, Brussels, 2016.

опфаќа членовите посветени на мултилатералните работни стандарди и договори, одржувањето на нивоата на заштита, постапките, информирањето на јавноста, кооперативните активности, институционалните механизми, консултациите, стручниот совет и решавањето на споровите. Ова поглавје го овозможува правото на секоја страна да ги регулира прашањата од областа на трудот, со цел да ја спречи секоја страна да ги игнорира или намали стандардите за заштита на работниците за да ја стимулира трговијата. Воедно, упатува дека невладините организации се вклучени во имплементација на одредбите од ова поглавје. Поголавјето промовира соработка со Меѓународната организација на трудот и воспоставува механизам за обезбедување на двете страни да ги применат одредбите од ова поглавје во пракса (механизам за спроведување).

Дваесет и четвртото поглавје⁸⁶ насловено како **Трговија и животна средина** ја зацврстува посветеноста на ЕУ и Канада да ги поддржуваат и имплементираат меѓународните еколошки договори во рамките на трговскиот контекст. Истото ги опфаќа членовите посветени на правото на регулирање и нивоа на заштита, мултилатералните еколошки договори, информирање на јавноста, научно-техничките информации, трговија со шумските производи, трговија со рибарството и аквакултурата, соработката за прашањата во врска со животната средина, институционалните механизми и решавањето на споровите. Исто така, го потврдува правото на секоја страна самостојно да ги регулира еколошките прашања и упатува на спроведување на нивните домашни закони за животна средина. За да се спречат злоупотреби, забранува олеснување на обврските во овие закони исклучиво поради трговски придобивки. Дополнително, истото промовира одржливи практики, особено во управувањето со шумите и рибарството, поттикнувајќи го вклучувањето на невладините организации, преку зголемување на транспарентноста и учество на заедницата во управувањето и заштитата на животната средина.

Дваесет и петтото поглавје⁸⁷ насловено како **Билатерален договор и соработка** е посветено на зајакнување на соработката помеѓу ЕУ и Канада во секторите како што се науката и шумарството, надоврзувајќи се и надградувајќи ги постоечките договори за дијалог и соработка за трговски и економски прашања. Ги опфаќа членовите посветени на

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Canadian Government and the European Commission, *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states)*, Brussels, 2016.

дијалогот за прашањата за пристап до биотехнолошкиот пазар, билатералниот дијалог за шумски производи, билатералниот дијалог за суровините и засилената соработка во областа на науката, технологијата, истражувањето и иновациите. Со инкорпорирањето на овие рамки за соработка во ЦЕТА, ова поглавје дава унифицирана основа за билатерални активности, овозможувајќи дека иницијативите во овие области се поддржани и формализирани во рамки на договорот. Целта на ова поглавје е да се создадат структурирани и конзистентни основи за континуирана размена и соработка за клучните заеднички интереси, подобрување на трговските односи и унапредување на заедничките цели за развој и иновации.

Дваесет и шестото поглавје⁸⁸ насловено како **Административни и институционални одредби** ги деталзира структурите и процесите што ЕУ и Канада ќе ги користат за ефикасно да вршат мониторинг на имплементацијата на ЦЕТА. Истото е составено од членовите посветени на заедничкиот комитет на ЦЕТА, специјализираните комисии, донесувањето одлука, споделувањето информации и контакт точките. Ова поглавје ја дефинира организацијата на различни комитети кои се предвидени да бидат формирани со договорот, наведувајќи ги нивните улоги и одговорности. Дополнително, ја појаснува правната тежина и обврзувачката природа на одлуките донесени од овие комитети, обезбедувајќи транспарентност и заемна одговорност. Постапеноста на оваа структура им овозможува на двете страни ефективна и ефикасна координација, приспособување на прашањата кои ќе бидат предмет на интерес и воспоставување заеднички пристап кон долгорочна и правилна имплементација на договорот.

Дваесет и седмото поглавје⁸⁹ насловено како **Транспарентност**, осигурува дека ЕУ и Канада ќе ги објавуваат законите, регулативите, процедурите и административните пресуди за прашањата што ги покрива ЦЕТА. Истото е составено од членови посветени на управната постапка, соработката за унапредување на транспарентноста и прегледот на жалба. Ова поглавје гарантира дека ЕУ и Канада навремено споделуваат информации и одговараат на прашања за мерките кои влијаат на начинот на кој тие го имплементираат

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Canadian Government and the European Commission, *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states, Brussels, 2016.*

договорот. ЕУ и Канада, се согласни да соработуваат со меѓународните тела за промовирање на транспарентноста во меѓународната трговија и инвестициите.

Дваесет и осмото поглавје⁹⁰ насловено како **Исклучоци** им дава право на ЕУ и на Канада да исклучат одредени области или од одредени поглавја на ЦЕТА, или од целиот договор. Тие може да го сторат тоа од различни причини, како да пример за обезбедување јавна безбедност, спречување даночно затајување или зачувување и промоција на културниот идентитет. Истото е составено од членови посветени во однос на привремените заштитни мерки на движењето на капиталот и плаќањата, ограничувањата во случај на сериозен платен биланс и надворешни финансиски тешкотии, националната безбедност, оданочувањето, откривањето на информации и исклучоците од СТО.

Арбитражата во споровите меѓу инвеститорите и државите се дискутираше најконтроверзно во последниве години, при што дискусиите кулминираа во контекст на ЦЕТА и во предложениот ТТИП⁹¹, а токму дваесет и деветтото поглавје⁹² насловено како **Решавање на спорови** воспоставува систем за решавање на било какви спорови меѓу ЕУ и Канада за начинот на кој тие го применуваат или толкуваат договорот ЦЕТА. Истото е составено од повеќе секции кои ги вклучуваат членовите посветени на консултациите, медијацијата, постапките за решавањето на споровите, составот на арбитражниот совет, списокот на арбитри, завршниот панел извештај, итната постапка, усогласеноста, привремените правни лекови, решенијата и деловникот. Поголавјето предвидува ако се појават разлики во пристапот, двете договорни страни прво мора јасно и навремено да комуницираат меѓу себе за да се обидат брзо да ги решат меѓусебните несогласувања и недоразбирања, воедно консултирајќи се со експерти за истите. Воедно, само ако претходно наведените напори за да се дојде до заедничко решение не дадат резултат, тогаш договорните страни може да посегнат кон формалната процедура за решавање на споровите која е воспоставена во ова поглавје. Исто така, ги објаснува процедурите што двете договорни страни мора да ги следат за да го решат спорот на формален начин, давајќи можност за користење независен посредник кој би го надгледувал процесот.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Carola Glinski. *Achmea and its Implications for Investor Dispute Settlement*. ZEuS, Jahrgang 21, CEVIA Working Paper Series, Issue 3/2018, No. 13, University of Copenhagen Faculty of Law Research Paper No. 2019-70, p. 2.

⁹² Canadian Government and the European Commission. *Ibid*.

Последното, односно триесеттото поглавје⁹³ од ЦЕТА е насловено како **Завршни одредби** и истото ги детализира процедуралните правила за спроведување и ажурирање на договорот опфаќајќи ги членовите посветени на движењата на капитал, правата, влегувањето во сила на договорот и привремената примена, раскинување, суспендирање или инкорпорирање други договори, престанок и пристапување на нови земји-членки на Европската Унија. Ова поглавје ги специфицира условите за стапување на договорот во сила, упатствата за инкорпорирање на новите земји членки на ЕУ кои пристапиле кон ЕУ после потпишувањето на ЦЕТА и процедурите за идните измени или раскинувања. Ова поглавје обезбедува дека договорот останува приспособлив на промените во ЕУ или Канада, истовремено обезбедувајќи јасна рамка за модификација доколку има потреба од истата. За крај, овде се и многубројните анекси и протоколи посветени на елиминацијата на тарифи, соработките, признавањата, одобрувањата, принципите, упатствата, декларациите, квалификациите, секторските обврски, деловници, сообразноста, како и резервациите. Имајќи ја предвид комплексноста на ЦЕТА во овој докторски труд се анализирани селектирани членови со употреба на догматскиот метод.

⁹³ Canadian Government and the European Commission, *Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part and the European Union (and its member states)*, Brussels, 2016.

ГЛАВА 2: Процесот на преговори и склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија

1. Поставување стандард за склучување на сите идни трговски договори – ЦЕТА како златен стандард за трговските договори (*“CETA - a gold standard trade deal”*)

Канада е на историски момент во однос на трговската политика.⁹⁴ На 6.4.2016 година, тогашната министерка за меѓународна трговија на Канада, Кристија Фриланд има изјавено дека Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија беше претставен како златен стандард за идните трговски договори⁹⁵. На 5.7.2016 година Советот на Европската Унија, под број 2016/0205 поднесе Предлог⁹⁶ за усвојување на одлука за склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор меѓу Канада од едната договорна страна и Европската Унија и нејзините земји - членки од другата договорна страна. Имајќи го предвид Договорот за функционирање на Европската Унија, а особено член 91, член 100(2) и првиот потстав од член 207(4), во врска со член 218(6)(a)(v) и член 218(7) од истиот, исто така имајќи го предвид предлогот на Европската комисија и согласноста на Европскиот парламент, ја усвои одлуката за склучување. Истиот е претставен како амбициозен договор кој ќе отвори нови можности за трговија и инвестиции на двете страни на Атлантикот и ќе ги поддржи работните места во Европа, ќе ги отстрани царинските давачки, ќе стави крај на ограничувањата за пристап до јавни договори, ќе ги отвори пазарите на услуги, ќе понуди предвидливи услови за инвеститорите и ќе помогне да се спречи нелегалното копирање на иновациите и традиционалните производи на ЕУ. Воедно, наведено е дека ЦЕТА ги содржи сите гаранции за да се осигури дека економските придобивки не доаѓаат на сметка на основните права, социјалните стандарди, правото на

⁹⁴ Dan Ciuriak, "Advantages and Disadvantages for Canada of Multilateral, Regional and Bilateral Trade Agreements," February 18, 2016, p. 2.

⁹⁵ Chrystia Freeland. "CETA: A Truly Gold-Standard Agreement." *The Parliament Magazine*, February 15, 2017. Достапно на: <https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/chrystia-freeland-ceta-a-truly-gold-standard-agreement>.

⁹⁶ European Council. *Proposal for a Council Decision on the Conclusion of the Comprehensive Economic and Trade Agreement Between Canada of the One Part, and the European Union and Its Member States, of the Other Part*. COM(2016) 443 final 2016/0205(NLE), July 5, 2016. Достапно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2016%3A443%3AFIN>.

владите да регулираат, заштитата на животната средина или здравјето и безбедноста на потрошувачите.

Во Предлогот за усвојување на одлуката⁹⁷ како причини и цели на предлогот се наведени преговарачките директиви усвоени од Советот, врз основа на кои Европската комисија преговарала за ЦЕТА со цел да се воспостави најсовремена и привилегирана економска врска со Канада. Канада е наведена како стратешки партнер на Европската Унија со кој ЕУ споделува мината историја заснована на заеднички вредности и интереси, но и со која ЕУ би сакала да дефинира позитивен однос кон иднината. ЦЕТА би требало да создаде нови можности за трговија и инвестиции меѓу Европската Унија и Канада, особено преку подобрувањето пристап на пазарот за стоки и услуги и зајакнати правила за трговија за економските актери. За таа цел, ЕУ и Канада постигнале амбициозен договор кој ќе отвори нови можности за трговија и инвестиции за економските актери од двете страни на Атлантикот. Двете договорни страни, исто така, преку овој договор ја истакнуваат важноста од тоа економската активност да се одвива во рамка на јасна и транспарентна регулатива дефинирана од јавните власти и дека тие го сметаат правото на регулирање јавен интерес како основен принцип на договорот. Овој Предлог за одлука кој е усвоен е дефиниран како правен инструмент за склучување на ЦЕТА. Интересно е нотирањето на фактот дека преговорите за ЦЕТА биле завршени и парафирани на ниво на главни преговарачи на 1 август 2014 година и претседателот Баросо, претседателот Ван Ромпуј и премиерот Харпер заеднички го објавиле крајот на преговорите за ЦЕТА на Самитот ЕУ - Канада на 26 септември 2014 година, по што текстот на договорот бил објавен истиот ден. Законски прегледаниот текст на ЦЕТА е наведено дека бил објавен на 29 февруари 2016 година. ЦЕТА е многу повеќе од традиционален договор за слободна трговија фокусиран на елиминација на тарифите. Тој се однесува на многу поширок опсег на прашања со цел зголемување на трговијата, трудот и инвестициските текови меѓу Канада и ЕУ како на пример регулаторна соработка, мобилност на работната сила, заштита на инвеститорите,

⁹⁷ European Council. *Proposal for a Council Decision on the Conclusion of the Comprehensive Economic and Trade Agreement Between Canada of the One Part, and the European Union and Its Member States, of the Other Part.* COM(2016) 443 final 2016/0205(NLE), July 5, 2016.

јавни набавки, електронска трговија и интелектуална сопственост,⁹⁸ а тоа го прави ЦЕТА го прави многу покомплексен договор отколку што е прикажано.

Во оваа Предлог одлука, а потоа и веќе донесената одлука⁹⁹, Советот на Европската Унија се осврнува и на долготрајната трговска и економска соработка, но на овој дел нема да се задржам овде затоа што претходно го имам елаборирано во точка 1 од првиот дел од докторскиот труд, кој е поткрепен преку клучните наоди од Заедничка студија на Европската комисија и Владата на Канада.

Во поглед на конзистентноста, наведено е дека ЦЕТА е целосно конзистентна со политиките на Унијата, вклучувајќи ги и оние кои влијаат на меѓународната трговија. Во овој поглед, нотирано е дека ЦЕТА нема да ги измени, намали или елиминира стандардите на ЕУ во која било регулирана област. Целиот увоз од Канада ќе мора да ги задоволува правилата и регулативите на ЕУ (на пр. технички правила и стандарди за производи, санитарни или фитосанитарни правила, прописи за храна и безбедност, стандарди за здравје и безбедност, правила за ГМО, заштита на животната средина, заштита на потрошувачите итн.)¹⁰⁰. Понатаму се наведени поглавјата и одредбите кои ги содржи ЦЕТА во поглед на национален третман и пристап на пазарот за стоки, трговски правни лекови, технички бариери за трговијата, санитарни и фитосанитарни мерки, царински и трговски олеснувања, субвенции, инвестиции, прекугранична трговија со услуги, привремен влез и престој на физички лица за деловни цели, меѓусебно признавање на меѓународните финансиски услуги, меѓународни финансиски услуги, професионално регулирање, телекомуникации, електронска трговија, политика на конкуренција, државни претпријатија, монополи и претпријатија на кои им се доделени посебни права или привилегии, државни набавки, интелектуална сопственост, регулаторна соработка, трговија и одржлив развој, трговија и труд, трговија и животна средина, билатерални дијалози и соработка, административни и институционални одредби, транспарентност и решавање спорови. Овозможувањето на овој вид на имплементација бара висок степен на соработка не само меѓу Канада и Европската

⁹⁸ Patrick Leblond, "Making the Most of CETA: A Complete and Effective Implementation is Key to Realizing the Agreement's Full Potential", Ibid, p. 1.

⁹⁹ European Council. *Proposal for a Council Decision on the Conclusion of the Comprehensive Economic and Trade Agreement Between Canada of the One Part, and the European Union and Its Member States, of the Other Part*. COM (2016) 443 final 2016/0205(NLE), July 5, 2016.

¹⁰⁰ Ibid.

Унија, но и помеѓу различните нивоа на Владата во секоја јурисдикција. Во многу случаи, тоа исто така бара блиска координација низ ресорите или министерства во секое ниво на власт¹⁰¹, а која имплементација особено кога станува збор за деловната практика наметнува нови предизвици, додека глобалната економија моментално се наоѓа во критичен момент,¹⁰² имајќи предвид дека станува збор за комбинација од многу национални системи кои треба да го применат вистинскиот пристап за да овозможат адекватна апликативност. Истите претходно детално ги имам анализирано во првиот дел на докторатот насловена во точката посветена на структурата на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија и нема да се задржувам овде на нив, освен на некои специфични делови.

Ќе ги издвојам овде деловите¹⁰³ во кои е наведено дека во ЦЕТА, ЕУ целосно ги штити јавните услуги, наведувајќи дека земјите - членки на ЕУ ќе можат да воспостават јавни монополи за одредена услуга доколку сакаат, а дека ЦЕТА нема да ги принудува или поттикнува владите да ги приватизираат или дерегулираат јавните услуги како водоснабдувањето, здравството, социјалните услуги или образованието. Земјите - членки на ЕУ ќе продолжат да можат да одлучуваат кои услуги сакаат да ги задржат универзални и јавни и да ги субвенционираат доколку сакаат. Дополнително, ништо во ЦЕТА нема да ја спречи Владата во земја - членка на ЕУ да ја поништи во иднина и во секое време секоја автономна одлука што можеби ја донела за приватизација на овие сектори. Воедно, исто така интересно за нотирање е овде дека Форумот за регулаторна соработка во рамките на ЦЕТА ќе функционира како доброволен механизам за соработка за размена на искуства и релевантни информации меѓу регулаторите и за да помогне во идентификувањето на областите каде регулаторите би можеле да соработуваат, а истиот нема да може да ги промени постоечките прописи или да развие ново законодавство, но и на никаков начин нема да ја ограничи моќта за одлучување на регулаторите во земјите - членки на ЕУ или на ниво на ЕУ.

¹⁰¹ Patrick Leblond, "Making the Most of CETA: A Complete and Effective Implementation is Key to Realizing the Agreement's Full Potential", Ibid, p. 2.

¹⁰² Joost Pauwelyn and Mengyi Wang. *Building Legal Capacity for a More Inclusive Globalization: Barriers to and Best Practices for Integrating Developing Countries into Global Economic Regulation*. The Graduate Institute, Geneva, February 21, 2019, p. 1.

¹⁰³ European Council. *Proposal for a Council Decision on the Conclusion of the Comprehensive Economic and Trade Agreement Between Canada of the One Part, and the European Union and Its Member States, of the Other Part*. COM (2016) 443 final 2016/0205(NLE), July 5, 2016.

Во однос на резултатите од евалуациите¹⁰⁴, во поглед на консултации со засегнати страни и проценката на влијанието, истите се детално елаборирани во првиот дел од докторскиот труд. Мојам да нотирам само овде дека официјалниот линк на којшто се повикува Советот на Европската Унија во врска со извештајот за заедничката студија кој би требало да биде достапен на веб-страницата на Генералниот директорат за трговија на Европската комисија е недостапен, односно кога ќе се кликне на истиот http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2008/october/tradoc_141032.pdf се појавува порака дека бараната URL-адреса е пронајдена на овој сервер. Воедно, ќе потенцирам овде еден дел¹⁰⁵ којшто наведува дека за време на преговорите на ЦЕТА биле користени низа методи на консултации кои меѓу другото вклучувале состаноци на граѓанското општество, работилници со засегнатите страни и веб-страница со форум за дискусија. Во однос на состаноците на граѓанското општество е наведено дека биле реализирани во Брисел и Отава и дека на истите присуствувале широк дел од различни интересни групи и синдикати. Воедно е наведено дека работилницата на засегнатите страни во Отава вклучувала учесници од индустриски и трговски здруженија, работнички организации, синдикати на јавни работници и синдикати за работниците во приватниот сектор, еколошки организации, а неколку академски и институтски експерти, исто така дале корисни коментари.

Од НАФТА, Канада треба да знае дека преговарањето со глобален економски играч е скапо и дека послободната трговија магично не се претвора во подобри економски основи. Пристапот до пазарот треба да биде регулиран и особено за помалите земји и поранливите актери, регулативите и политиките треба да бидат попаметни наместо послободни,¹⁰⁶ а која констатација е особено важна во подоцнежниот дел на докторскиот труд каде се елаборира делот на инклузивност на пошироката јавност и како всушност биле (не)реализирани овие консултации.

¹⁰⁴ European Council. *Proposal for a Council Decision on the Conclusion of the Comprehensive Economic and Trade Agreement Between Canada of the One Part, and the European Union and Its Member States, of the Other Part*. COM (2016) 443 final 2016/0205(NLE), July 5, 2016.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Christian Deblock and Michèle Rioux, "From economic dialogue to CETA: Canada's trade relations with the European Union Author(s)", Ibid, p. 55.

Во поглед на буџетските импликации¹⁰⁷ е наведено дека кога се приходите во прашање проектирано е дека ќе се достигне сума од 311 милиони евра по целосна имплементација на договорот по седум години, бидејќи 97,7 % од тарифните линии на ЕУ ќе бидат елиминирани со влегувањето во сила на договорот, а потоа дополнителни 1 % постепено во рок од 3, 5 или 7 години. Износот од 311 милиони евра одговара на 80 % од проценетите давачки собрани од земјите - членки на ЕУ за увезени канадски производи врз основа на податоците од 2015 година. Проценката ја зема предвид новата одлука за сопствени ресурси, која ги намалува трошоците за наплата што ги задржуваат земјите - членки од 25 % на 20 %. ЕУ, како што е илустрирано од ЦЕТА, сака да ги надмине иновациите во условите за пристап, процедуралното право и зголемената државна контрола на ИСДС и да изгради целосно нови институции за решавање спорови¹⁰⁸, а токму во однос на трошоците наведено е дека ЦЕТА ќе биде првиот договор кој ќе го вклучи новиот Инвестициски судски систем во контекст на Системот за решавање на инвестициски спорови. Соодветно на тоа, од 2017 година наваму е предвиден износ од 0,5 милиони евра дополнителни годишни расходи (предмет на ратификација) за финансирање на постојаната структура која се состои од првостепен и апелационен трибунал. Интересно меѓу деловите кои ги издвојувам¹⁰⁹ од овој Предлог е и дека ЦЕТА значително ќе ги подобри деловните можности за европските компании во Канада и со истиот европските компании ќе го добијат најдобриот третман што Канада некогаш му го понудила на кој било трговски партнер, со што ќе се израмнат терените за игра на канадскиот пазар за компаниите од ЕУ. Со отворањето на пазарите, ЦЕТА треба да го поддржи растот и работните места во ЕУ и да донесе дополнителни придобивки за европските потрошувачи, со потенцијал да ги задржи цените надолу и да им обезбеди на потрошувачите поголем избор на квалитетни производи. Стандардите и прописите поврзани со безбедноста на храната, безбедноста на производите, заштитата на потрошувачите, здравјето, животната средина, социјалните или работните

¹⁰⁷ European Council. *Proposal for a Council Decision on the Conclusion of the Comprehensive Economic and Trade Agreement Between Canada of the One Part, and the European Union and Its Member States, of the Other Part*. COM (2016) 443 final 2016/0205(NLE), July 5, 2016.

¹⁰⁸ Stephan W. Schill, *Authority, Legitimacy, and Fragmentation in the (Envisaged) Dispute Settlement Disciplines in Mega-Regionals*, Forthcoming in Stefan Griller, Walter Obwexer, Erich Vranes (eds), *Mega-Regional Agreements: TTIP, CETA, TiSA. New Orientations for EU External Economic Relations* (Oxford University Press, 2017), Amsterdam Law School Research Paper No. 2017-05, Amsterdam Center for International Law No. 2017-04, March 14, 2017, p. 32.

¹⁰⁹ European Council. *Ibid.*

стандарди итн. ќе останат заштитени и целиот увоз од Канада ќе мора да ги задоволува сите правила и прописи за производи на ЕУ - без исклучок.

Меѓу придобивките истакнати во овој Предлог¹¹⁰ се и заштедите на царински давачки затоа што ЦЕТА ќе донесе опипливи придобивки за европските потрошувачи и компании со елиминирање или намалување на царинските давачки – некои од најдалекусежните намалувања постигнати од ЕУ во трговскиот договор. Ова ќе обезбеди важни пазарни можности за европските компании вклучувајќи ги и малите и средните претпријатија, а нотирано е дека повеќето царински давачки ќе бидат отстранети веднаш штом стапи во сила ЦЕТА. Констатирано е и дека ЦЕТА е убедливо најдалеку постигнатиот договор што некогаш го склучил ЕУ во областа на услугите и инвестициите. Европските компании ќе имаат повеќе можности да обезбедат специјализирани услуги за поморски транспорт, но и многу важно за потенцирање дека европските компании ќе имаат нови предности кога станува збор за одобрување на инвестициски проекти во Канада, заштита на нивните инвестиции и заштита на нивните права во случај на нефер третман преку балансиран и ефективен систем за решавање спорови. За сите сектори на услуги, како што се услугите за животна средина, телеком и финансии, пристапот на пазарот е обезбеден и на федерално ниво и - за прв пат - на ниво на провинција.

Понатаму, тука се и полесните трансфери¹¹¹ за персоналот на компанијата и други професионалци меѓу ЕУ и Канада, олеснувајќи им на компаниите привремено преместување на персоналот меѓу ЕУ и Канада. На овој начин би се олеснило работењето на европските компании во Канада и исто така, ќе биде полесно за давателите на професионални услуги привремено да обезбедуваат правни, сметководствени, архитектонски или слични услуги. Но, меѓу другите можности се и подобрување на способноста на европските компании да обезбедуваат услуги по продажбата, односно ЦЕТА ќе им олесни на компаниите од ЕУ да извезуваат опрема, машини и софтвер со тоа што ќе им дозволи на фирмите да испраќаат инженери за одржување и други специјалисти за да обезбедат услуги по продажбата и сродните услуги.

¹¹⁰ European Council. *Proposal for a Council Decision on the Conclusion of the Comprehensive Economic and Trade Agreement Between Canada of the One Part, and the European Union and Its Member States, of the Other Part*. COM (2016) 443 final 2016/0205(NLE), July 5, 2016.

¹¹¹ Ibid.

Интересна можност е и пристапот до канадски јавни тендери¹¹², затоа што Канада согласно ЦЕТА ги отвора своите владини тендери за компании од ЕУ во поголема мера отколку со кој било друг нејзин трговски партнер. Компаниите од ЕУ ќе можат да конкурираат за да обезбедат стоки и услуги не само на федерално ниво, туку и на канадски провинции и општини, а воедно тоа ќе бидат првите компании кои не се од Канада, а кои ќе можат да го сторат тоа.

Понатаму, во Предлогот е наведено и избегнувањето на трошоци поврзани со двојно тестирање¹¹³, односно дека ЕУ и Канада се согласиле да ги прифатат меѓусебните сертификати за оцена на сообразност во области како што се електрични добра, електронска и радиоопрема, играчки, машини или мерна опрема. Последователно, тоа би значело дека тело за оцена на сообразност во ЕУ може да ги тестира производите на ЕУ за извоз во Канада според канадските правила и обратно. Наведено е дека истото би избегнало двете договорни страни да го направат истиот тест и би можело значително да ги намали трошоците за компаниите и потрошувачите. Ова е од особена корист за помалите компании за кои плаќањето двапати за ист тест може да биде премногу.

Тука се и наведените можностите во однос на подобра заштита за иновациите и креативните дела на ЕУ и во Предлогот е наведено дека ЦЕТА ќе создаде порамноправни услови за игра меѓу Канада и ЕУ за правата на интелектуална сопственост. ЦЕТА би ја зајакнала заштитата на авторските права (усогласување со правилата на ЕУ за заштита на технолошките мерки и управување со дигитални права, како и за одговорноста на давателите на интернет услуги) и имплементацијата (имено со предвидување на можноста за привремени мерки и забрани за посредници вклучени во прекршувачки активности). Исто така, би го подобрило начинот на кој канадскиот систем за права на интелектуална сопственост ги штити патентите за фармацевтските производи на ЕУ, а Канада се согласила да ги зајакне своите гранични мерки против фалсификуваните стоки со заштитен знак, пиратски стоки со авторски права и фалсификувани стоки со географска ознака. Овде ќе завршам со можностите во однос на пазарната предност за производителите на

¹¹² European Council. *Proposal for a Council Decision on the Conclusion of the Comprehensive Economic and Trade Agreement Between Canada of the One Part, and the European Union and Its Member States, of the Other Part*. COM (2016) 443 final 2016/0205(NLE), July 5, 2016.

¹¹³ Ibid.

традиционални европски производи¹¹⁴, односно дека многу средни и помали бизниси кои тргуваат со земјоделски производи ќе имаат корист од тоа што Канада се согласила да заштити 143 географски ознаки за висококвалитетни европски производи, како што се сирење Рокфор, балсамико оцет од Модена, холандско сирење Гауда и многу други.

Оваа точка ја започнав со констатацијата од 6.4.2016 година на тогашната министерка за меѓународна трговија на Канада, Кристија Фриланд која има изјавено дека Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија беше претставен како златен стандард за идните трговски договори. Ќе ја завршам со отворено прашање дали навистина ЦЕТА претставува златен стандард за идните трговски договори, особено ако после детална анализа на Предлог одлуката од Советот на Европската Унија, под број 2016/0205 за усвојување на Одлука за склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор меѓу Канада од едната договорна страна и Европската Унија и нејзините земји-членки од другата договорна страна, а одговорот на истото го елаборирам во следната точка од овој дел, затоа што економската длабока интеграција повлекува длабоко политичко оспорување,¹¹⁵ а за кое ЦЕТА не е исклучок.

¹¹⁴ European Council. *Proposal for a Council Decision on the Conclusion of the Comprehensive Economic and Trade Agreement Between Canada of the One Part, and the European Union and Its Member States, of the Other Part*. COM (2016) 443 final 2016/0205(NLE), July 5, 2016.

¹¹⁵ Finn Laursen and Christilla Roederer-Rynning. "Introduction: The New EU FTAs as Contentious Market Regulation", *Ibid.* p. 5.

2. Инкорпорација на иноватни аспекти проследени со привлекување импозантен глобален интерес

Регионалните трговски договори кои се стремат кон подлабока економска (и политичка) интеграција обично имаат за цел усогласување на техничките прописи, стандардите и процедурите за оцена на сообразност¹¹⁶, додека пак важно е да се напомени дека падот на мултилатерализмот води до празнина што може да се пополни или со регионална економска интеграција или со унилатерализам, а овие „мегарегионални“ договори се посебни по тоа што се први билатерални договори помеѓу два или повеќе големи трговски партнери.¹¹⁷ Во претходно анализираниот Предлог под број 2016/0205 за усвојување на Одлука за склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор меѓу Канада од едната договорна страна и Европската Унија и нејзините земји-членки од другата договорна страна, кој датира од 5.7.2016 година од страна на Советот на Европската Унија, како еден од најважните иновативни елементи е наведена заштитата на инвестиции и решавање на инвестициски спорови. Наведено е дека ЦЕТА ги вклучува сите иновации на новиот пристап на ЕУ за инвестиции и нејзиниот механизам за решавање спорови, со што ги исполнува очекувањата на засегнатите страни за поправеден, потранспарентен и институционализиран систем за решавање на инвестициските спорови. Исто така важно за потенцирање овде е дека воведува важни иновации на ова поле притоа обезбедувајќи високо ниво на заштита за инвеститорите, а целосно зачувувајќи го правото на владите да ги регулираат и да ги следат легитимните цели на јавната политика како што се заштитата на здравјето, безбедноста или животната средина. Интересно исто така за привлекување внимание е дека ЦЕТА претставува значителен прекин со традиционалниот пристап за заштита на инвестициите и решавање на инвестициски спорови во повеќето постоечки билатерални инвестициски договори ширум светот. Овој иновативен систем, според овој Предлог кој потоа е усвоен и го дава зеленото светло за склучување на ЦЕТА наведено е

¹¹⁶ Caroline Lesser, “Do Bilateral and Regional Approaches for Reducing Technical Barriers to Trade Converge Towards the Multilateral Trading System?”, OECD Trade Policy Papers, No. 58, OECD Publishing, Paris, 2007, p. 27.

¹¹⁷ Fabian Bickel. “Customs Unions in the WTO - Problems with Anti-Dumping”, Springer Cham, 16 October 2021, p. 2-3 (Алудирајќи на Сеопфатното и прогресивно транспацифичко партнерство (СРТПП), Сеопфатниот економски и трговски договор (ЦЕТА) меѓу ЕУ и Канада или договорот за слободна трговија меѓу ЕУ- Јужна Кореја).

дека ја отстранува нејаснотијата што го направи стариот систем отворен за злоупотреби или прекумерни толкувања и создава независен инвестициски судски систем, составен од постојан суд и апелационен трибунал кои ќе ги спроведуваат постапките за решавање спорови на транспарентен и непристрасен начин. Сепак и покрај изгледот, механизмот на Инвестицискиот судски систем на ЕУ во суштина е арбитража, иако во поинаква, поограничена форма,¹¹⁸ додека пак различниот третман на ИСДС од Канада покренува прашања кои многу го надминуваат сопствениот пристап на Канада кон инвестициите,¹¹⁹ што алудира на фактот дека особено компромисот се наоѓа на страната на Канада и во спротивност на констатацијата од 6.4.2016 година на тогашната министерка за меѓународна трговија на Канада, Кристија Фриланд која има изјавено дека Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија претставува златен стандард за идните трговски договори. Меѓусебната посветеност на договорните страни кога е одржливоста во прашање е дискутабилна и имајќи предвид дека ЕУ и Канада наведуваат дека се посветени во поглед на тоа ЦЕТА да осигури дека економскиот раст, социјалниот развој и заштитата на животната средина се меѓусебно поддржувачки, потенцирано е дека и двете договорни страни се согласуваат трговијата и инвестициите треба да ја подобрат заштитата на животната средина и работничките права - а не да бидат на нивна сметка. Воедно, исто така интересно наведеното дека ЦЕТА ги интегрира обврските на ЕУ и Канада кон меѓународните правила за правата на работниците и заштитата на животната средина, давајќи силна улога на ЕУ и канадското граѓанско општество во учеството во спроведувањето на обврските во овие области во ЦЕТА. Опонирањето на граѓанското општество против предложените инвестициски правила ја одразува оправданата недоверба на граѓаните во однос на меѓувладините инвестициски правила кои непотребно ја ограничуваат правната и судската одговорност на институциите на управување на повеќе нивоа,¹²⁰ што во оваа ситуација укажува на нерамномерност помеѓу заштитата на правата на работниците и животната средина компаративно земено со инвеститорите кои всушност можат да го активираат овој механизам за решавање на спорови. Најголемиот иновативен

¹¹⁸ Kyle D. Dickson-Smith. *Does the European Union Have New Clothes?: Understanding the EU's New Investment Treaty Model*, 17(5) Journal of World Investment & Trade 773–822, 2016, p. 811.

¹¹⁹ David A. Gantz, *"Canada's Approaches to Investor State Dispute Settlement: Addressing Divergencies among CETA, USMCA, CPTPP and the Canada-China FIPA"*, Ibid, p. 6.

¹²⁰ Ernst-Ulrich Petersmann. *EU Citizenship as a Constitutional Restraint on the EU's Multilevel Governance of Public Goods* (2017). EUI Department of Law Research Paper No. 2017/12, p. 11.

елемент ИСДС, односно Инвестицискиот судски систем покренa најголемо опонирање од страна на јавноста и тоа токму поради заштитата на работничките права на кои договорните страни се повикуваат кога е одржливоста во прашање и дека трговијата и инвестициите треба да ја подобрат заштитата на животната средина и работничките права, а не да бидат на нивна сметка. Всушност, ЦЕТА остава низа клучни прашања нерешени и отворени за толкување од страна на трибуналите и оваа несигурност ги фаворизира странските инвеститори: ако загубат, тие се соочуваат со ризик од милионски правни такси, но ако победат, тужената земја можеби ќе треба да плати милијарди компензација (покрај правните такси)¹²¹, што ја потврдува мојата аргументација за оспорување на констатацијата од 06.04.2016 година на тогашната Министерката за меѓународна трговија на Канада, Кристија Фриланд која има изјавено дека ЦЕТА претставува златен стандард за идните трговски договори. Аргументацијата е во насока затоа што во претходно наведениот Предлог одлука од Советот на Европската Унија многу поретко се сретнуваат придобивките за двете договорни страни, мислејќи и на Европската Унија и на Канада, туку претежно се потенцирани придобивките за Европската Унија со склучувањето на ЦЕТА. Овој договор значително ќе ги подобри деловните можности за европските компании во Канада и со истиот европските компании ќе го добијат најдобриот третман што Канада некогаш му го понудила на кој било трговски партнер. Придобивките за европските потрошувачи и компании со елиминирање или намалување на царинските давачки се некои од најдалекусежните намалувања постигнати од ЕУ во поглед на трговски договори. Констатирано е и дека ЦЕТА е убедливо најдалеку постигнатиот договор што некогаш го склучил ЕУ во областа на услугите и инвестициите. Европските компании ќе имаат повеќе можности да обезбедат специјализирани услуги за поморски транспорт, но и многу важно за потенцирање дека европските компании ќе имаат нови предности кога станува збор за одобрување на инвестициски проекти во Канада, заштита на нивните инвестиции и заштита на нивните права во случај на нефер третман преку балансиран и ефективен систем за решавање спорови. За сите сектори на услуги, како што се услугите за животна средина, телеком и финансии, пристапот на пазарот е обезбеден и на федерално ниво и - за прв пат -

¹²¹ Gus Van Harten, *The EU-Canada Joint Interpretive Declaration/Instrument on the CETA*, Osgoode Legal Studies Research Paper No. 6/2017, October 8, 2016, p. 4.

на ниво на провинција. Канада согласно ЦЕТА ги отвора своите јавни тендери за компании од ЕУ во поголема мера отколку со кој било друг нејзин трговски партнер. Компаниите од ЕУ ќе можат да конкурираат за да обезбедат стоки и услуги не само на федерално ниво, туку и на канадски провинции и општини, а воедно тоа ќе бидат првите компании кои не се од Канада, а кои ќе можат да го сторат тоа. Веројатно, Канада беше подготвена од политички, но и од економски причини да ги прифати желбите на Европската комисија и Европскиот парламентот кои го дизајнираа инвестицискиот суд/апелационото тело првенствено за вклучување во преговорите за ТТИП и мислеше (погрешно во ретроспектива) дека механизмот ќе го обесхрабри широкото европско противење на ИСДС и пошироко во поглед на трговскиот договор генерално¹²². Имајќи го предвид претходно наведеното можам да констатирам дека ЦЕТА може да претставува златен стандард за ЕУ, но не и за Канада, а помеѓу другите фактори, ова сугерира дека канадските преговарачи треба да имаат многу јасна претстава за нивните приоритети во секој од преговорите кои ги водат бидејќи може да им бидат побарано повеќе компромиси отколку од страна на преговарачите кои седат од другата страна на масата¹²³, што дополнително ја потврдува мојата констатација. Воедно, инвестициските договори им даваат низа дарежливи суштински права на странските инвеститори¹²⁴ и тоа не смее да не биде игнорирано секогаш кога се во прашање анализите за инвестициските одредби.

3. Креирање нови предизвици на полето на меѓународната трговска политика

Кога беше склучен, ЦЕТА се сметаше за „најамбициозниот трговски договор“ на ЕУ.
¹²⁵ Амбициозноста на истиот се потврдува низ целиот текст, но истата создава нови предизвици на полето на меѓународната трговска политика поради опасноста од различна интерпретација. На пример во дваесет и второто поглавје од ЦЕТА кое се однесува на **Размена и одржлив развој во последниот дел од првиот став од член 22.1**¹²⁶ е наведено

¹²² David A. Gantz, "Canada's Approaches to Investor State Dispute Settlement: Addressing Divergencies among CETA, USMCA, CPTPP and the Canada-China FIPA", Ibid, p. 8.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Jonathan Bonnitcho. *Substantive Protection under Investment Treaties: A Legal and Economic Analysis*. Cambridge University Press, 2014, p. 363.

¹²⁵ Cornelia Furculiță. "The WTO and the New Generation EU FTA Dispute Settlement Mechanisms: Interacting in a Fragmented and Changing International Trade Law Regime", Ibid, p. 24.

¹²⁶ CETA, Article 22.1, p. 180.

дека договорните страни препознаваат дека економскиот развој, социјалниот развој и заштитата на животната средина се меѓусебно зависни и меѓусебно зајакнувачки компоненти на одржливиот развој и ја потврдуваат својата посветеност за промовирање на развојот на меѓународната трговија на таков начин што ќе придонесе за целта за одржлив развој, за доброто на сегашните и идните генерации, но мора да се нотира дека оваа договорна практика на ЕУ, симболизирана со ЦЕТА, се карактеризира со договорни одредби кои даваат поголема дискреција на толкувачите,¹²⁷ а која диспозиција на волја при толкување може да резултира со контрадикторни апликативни последици и кои не се укажани од договорните страни. **Понатаму, во член 22.2¹²⁸ кој е насловен како Транспарентност**, договорните страни ја нагласуваат важноста од обезбедување на транспарентност како неопходен елемент за промовирање на учеството на јавноста и јавна достапност на информациите преку нивно објавување во контекст на истото поглавје, во согласност со одредбите од ова дваесет и седмото поглавје насловено како Транспарентност, како членовите 23.6 и 24.7 (насловени како Јавни информации и свесност), а самите одредби се контрадикторни со случувањата во пракса, односно јавноста не била воопшто реално во тек како течел процесот на преговори и истите биле држани во тајност многу години. **Во третиот став од член 22.3¹²⁹, насловен како Соработка и унапредување на трговијата за поддршка на одржливиот развој**, предвидено е дека договорните страни ја препознаваат важноста од решавање на конкретни прашања за одржлив развој преку проценка на потенцијалните економски, социјални и еколошки влијанија од можните активности, земајќи ги предвид ставовите на засегнатите страни. Воедно, истиот став продолжува дека секоја договорна страна се обврзува да го ревидира, мониторира и процени влијанието на имплементацијата на овој договор врз одржливиот развој на нејзината територија со цел да ја идентификува потребата за акција што може да се појави во врска со истиот. Исто така, предвидено е дека договорните страни може да спроведат заеднички проценки кои би се спроведувале на начин приспособен на практиките и условите на секоја договорна страна, преку соодветните партиципативни процеси на

¹²⁷ Flavien Adeau and Fabien Gelinas, "CETA's Definition of the Fair and Equitable Treatment Standard: Toward a Guided and Constrained Interpretation," in *The Comprehensive Economic and Trade Agreement between the European Union and Canada (CETA)*, Ibid, pp. 13-14.

¹²⁸ CETA, Article 22.2, p. 181.

¹²⁹ CETA, Article 22.3, p. 181.

договорните страни, како и оние процеси утврдени според овој договор. Мора да се признае, ЦЕТА е повеќе ориентирана кон отворен пристап на пазарот и безбедноста на корпорациите отколку кон организацијата и надзорот на пазарите и социјалната сигурност. Канада и Европа би можеле да ги стават грижите за животната средина, јавното здравје и човековите права во порамномерна позиција со интересите на корпорациите¹³⁰, што оди во насока на потврда на тоа дека формулацијата на овој член ја отвора дилемата, но и не само на овој, зошто пред пристапувањето кон првичниот процес на преговори, а потоа по склучувањето на амбициозен, комплексен и сеопфатен договор од овој тип не биле направени анализи кои би го процениле влијанието на истиот. Воедно, ефектите на ЦЕТА врз загадувањето кај секоја нејзина членка зависат од компаративната предност на земјата во однос на добрата со интензивна загаденост наспроти чисто - интензивни производи¹³¹, а имплементација на ЦЕТА врз одржливиот развој на територијата на договорните страни може да има различен степен на реализација. Имајќи ја предвид фразата дека ЦЕТА би требало да ги постави стандардите за сите идни трговски договори, интересни за нотирање се овде гледиштата на Најл Моран во неговата книга насловена како „Активност помеѓу трговијата и инвестициите - улогата на договорите за преференцијална трговија и инвестиции” во која меѓу останатото посветува внимание и на ЦЕТА. Истиот го споделува ставот дека кога една држава *prima facie* ги прекршува своите обврски од договорот, таа може да активира мерки користејќи ги исклучоците од договорот. Одредбите за исклучоци од договор дозволуваат отстапувања од обврските од договорот каде што постои некаква легитимна цел манифестирана во мерката.¹³² Како пример на ова го дава договорот ЦЕТА објаснувајќи дека ЦЕТА вклучува две одредби за општи исклучоци, од кои и двете се однесуваат на Секција Ц (Недискриминација) од поглавјето посветено на инвестициите.¹³³ Во својата анализа истиот продолжува дека Инвестициските договори инкорпорираат исклучоци засновани на СТО на повеќе начини, односно *mutatis mutandis*. Исто така е сличен контекстот за разгледување на овие исклучоци кога станува збор за ЦЕТА, на пример, кога

¹³⁰ Christian Deblock and Michèle Rioux, “From economic dialogue to CETA: Canada's trade relations with the European Union Author(s)”, Ibid, p. 40.

¹³¹ Dhimitri Qirjo, Razvan Pascalau, and Dmitriy Krichevskiy. *CETA and Air Pollution*. Достапно на SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3583045> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3583045>, April 14, 2020, p. 16.

¹³² Niall Moran, “Engagement Between Trade and Investment - The Role of PTIAs (Preferential Trade and Investment Agreements (PTIAs))”, Springer Cham, 4 January 2022, p. 153.

¹³³ Ibid, p. 160 - p. 161.

е констатирано прекршување на одредба за недискриминација, која исто така е заедничка норма. Доколку се утврди дека една страна ги прекршува одредбите за недискриминација на ЦЕТА насочени кон заштита на инвеститорите и се повика на исклучокот од член 28.3 од ЦЕТА, трибуналот најверојатно ќе треба да ја разгледа релевантната јуриспруденција на СТО.¹³⁴ Како пример кој го потврдува ова го зема случајот Филип Морис против Уругвај кој се однесува на мерките за обично пакување на тутунот и беше главен тест за конфликтот помеѓу заштитата на инвеститорите и правото на државата да регулира во областа на јавното здравје, наведувајќи дека трибуналот утврдил дека оспорените мерки биле „валидна примена на полициските овластувања на државата“. Својата поента ја носи во насока дека иако не е експлицитно споменато во договорот, трибуналот открил дека оваа доктрина нашла потврда во неодамнешните трговски и инвестициски договори како ЦЕТА и договорот за слободна трговија помеѓу ЕУ - Сингапур. Трибуналот утврдил дека овие одредби, без разлика дали се воведени *ex abundanti cautela* или не, ја одразуваат позицијата според општото меѓународно право.¹³⁵ Во поглед на арбитрите од аспект на нивното назначување, нивната компетентност и нивната непристрасност ќе се задржам во специфичностите во делот од овој докторски труд посветен на осмото поглавје од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија.¹³⁶ Овде е исто важен за напоменување механизмот за решавање на спорови на СТО, кој како што го нарекува авторката Корнелија Фуркулиција честопати се нарекува „крунски скапоцен камен на системот на СТО“ поради неговата честа употреба од страна на земјите - членки и продуктивна активност. Но овој механизам за решавање на спорови на СТО доживеа промена бидејќи беше предизвикан од зголемениот број спорови кои го оптоваруваат механизмот и минува низ криза без преседан поради тоа што апелационото тело е нефункционално од декември 2019 година.¹³⁷ Важно во поглед на нотирањето за СТО е тоа што во трансформацијата на ИСДС во поглед на Инвестицискиот судски систем договорните страни се повикуваат токму на истиот. Во однос на претходно наведената клаузула за недискриминација, колку се пошироки околностите опфатени со обврските за

¹³⁴ Niall Moran. “*Engagement Between Trade and Investment - The Role of PTIAs (Preferential Trade and Investment Agreements (PTIAs))*”, Springer Cham, 4 January 2022, p. 189.

¹³⁵ Ibid., pp. 215-216.

¹³⁶ Ibid., p. 251.

¹³⁷ Cornelia Furculiță. “*The WTO and the New Generation EU FTA Dispute Settlement Mechanisms - Interacting in a Fragmented and Changing International Trade Law Regime*”, Ibid, pp. 17- 18.

недискриминација, толку се поголеми потенцијалните ограничувања на способноста на владите да регулираат или преземаат други активности за промовирање на јавната благосостојба каде што ова однесување влијае на странските инвеститори или инвестиции¹³⁸, што ги доведува во прашање институционалните капацитети за справување со овие предизвици и донесување вистински одлуки. Но, често се вели дека СТО не е добро спремна да се справи со позитивната интеграција. Ова ја одразува политичката реалност со која се соочува СТО, а не само агендата на новата организација¹³⁹, што отвора нови дилеми во поглед на оправданоста при компарацијата дека ЦЕТА е во целосна синхронизација со СТО.

ВТОР ДЕЛ

Осмото поглавје од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија посветено на инвестициите и неговата корелација со дваесет и третото поглавје од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија посветено на трговијата и трудот

Во овој дел од докторскиот труд фокусот е поставен на осмото поглавје од ЦЕТА посветено на инвестициите, но се прави важна корелација со дваесет и третото поглавје од ЦЕТА посветено на трговијата и трудот, истакнувајќи ја присутната контрадикторност кога е во прашање апликативноста на овие поглавја во деловната практика. Овие две поглавја покренуваат критички осврти за балансот помеѓу правата и обврските на инвеститорите и заштитата на работничките права. Осмото поглавје посветено на инвестициите од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија има

¹³⁸ Caroline Henckels, "Protecting Regulatory Autonomy Through Greater Precision in Investment Treaties: The TPP, CETA and TTIP," *Journal of International Economic Law* 19, no. 1, January 25, 2016, p. 16.

¹³⁹ Finn Laursen and Christilla Roederer-Rynning. "Introduction: The New EU FTAs as Contentious Market Regulation", *Ibid*, p. 6.

инкорпорирано иноватни аспекти во содржината на своите одредби кои резултираат со интересни реперкусии на полето на меѓународното трговско и инвестициско право.

Иако самото склучување на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија иницираше многу јавни реакции, сепак највпечатливи беа оние во поглед на воспоставувањето на ИСДС (понатаму истиот има трансформација во Инвестициски судски систем). При анализа на осмото поглавје посветено на инвестициите од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија целта ми беше преку употреба на догматскиот метод да ги селектирам најинтригантните членови и да направам паралела од една страна како бенефиција и оправданост за постигнување на целта која е поставена од договорните страни, но од друга страна исто така може да биде толкувана како неоправданост која резултира со незадоволство и конфузија поради начинот на формулација на договорните одредби.

Поставената цел ја вклучува и анализата на економската (не)оправданост, согласно која ако се анализираат одредбите низ призма на интересите на инвеститорите, многу аргументи оправдано ќе ја поткрепат основаноста на одредбите кои се дел од ова поглавје, но кога ги анализирам низ призма на јавноста, оправданоста ќе изгуби смисла поради бенефициите коишто ги добиваат корпорациите. Од друга страна, кога го анализирам дваесет и третото поглавје од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија посветено на трговијата и трудот не изостанува и овде примената на догматскиот метод.

Во овој дел сакам да ја истакнам противречноста која се појавува во деловната практика кога овие две поглавја се во прашање затоа што од една страна имаме поглавје коешто им обезбедува на странските инвеститори механизми како што е ИСДС или потоа Инвестицискиот судски систем, а после тоа имаме поглавје кое елаборира за зачувување на високите стандарди кога се во прашање работниците. Паралелата помеѓу овие две поглавја дава проекција дека имплементацијата на едното поглавје односно поглавјето посветено на инвестициите може да има потенцијално негативен ефект кога е во прашање имплементацијата на поглавјето посветено на трудот и трговијата, што го остава отворено прашањето дали инвестициите и работничките права може да ја постигнат својата цел согласно договорните одредби во овие поглавја.

ГЛАВА 1: Специфичноста на ИСДС и реформираноста во Инвестицискиот судски систем компаративно земено со приемот од страна на јавноста

1. ИСДС и неговата (не)реформираност во Инвестицискиот судски систем

Сепак ЦЕТА останува првиот договор за слободна трговија на ЕУ кој склучува поглавје за спроведување на механизам за решавање на спорови поврзани со заштитата на странските инвестиции,¹⁴⁰ а во поглед на уредувањето на прашањата за решавање на инвестициските спорови ЦЕТА воспостави иновативен Инвестициски судски систем кој се обидува да ги надмине недостатоците во претходните системи. Поточно, вообичаената практика на договори за слободна трговија кои вклучуваат инвестиции или билатерални инвестициски договори е да имаат инкорпорирано систем за решавање на спорите помеѓу инвеститорите и државите.¹⁴¹ Анализата во оваа точка ќе ја започнам со студијата под наслов „Од арбитража до инвестициски судски систем: Еволуцијата на правилата на ЦЕТА“ објавена од Службата за истражување на Европскиот парламент во 2017 година чии автори се Лаура Пучио и Родерик Харте¹⁴². Истата ја земам за референца при анализирањето затоа што е подготвена и адресирана до членовите на Европскиот парламент како материјал кој би требало да им помогне во нивната работа, а содржината на истиот и изразените мислења во истиот се одговорност на авторите и не се сметаат за официјален став на Европскиот парламент. Воедно, пред пристапување на деталите, за разјаснување, во претходниот текст на ЦЕТА, спорите меѓу инвеститорите и државите требаше да се решаваат преку ад-хок ИСДС трибунали чија конструкција не отстапува значително од одредбите на Конвенцијата на ИЦСИД¹⁴³. Преку анализирање на одредени делови од истата сакам да ја доловам контроверзната природа на ИСДС и Инвестицискиот судски систем.

¹⁴⁰ Flavien Adeau and Fabien Gelinas, "CETA's Definition of the Fair and Equitable Treatment Standard: Toward a Guided and Constrained Interpretation", Ibid, p. 2.

¹⁴¹ María Jesus González, Esther Gordo Mora, and Marta Manrique Simón, "The EU's New-Generation Trade Agreements: The CETA Treaty," Banco de España Article 19/17, September 5, 2017.

¹⁴² Laura Puccio and Roderick Harte. *From Arbitration to the Investment Court System (ICS): The Evolution of CETA Rules*. Study, European Parliamentary Research Service, European Parliament, 2017, Достапно на: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/607251/EPRS_IDA\(2017\)607251_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/607251/EPRS_IDA(2017)607251_EN.pdf).

¹⁴³ Ciaran Cross. *Investor protection in CETA: Gold standard or missed opportunity?* International Centre for Trade Union Rights (ICTUR), Brussels, October 2016, p. 11.

Уште во резимето авторите наведуваат¹⁴⁴ дека ЦЕТА е првиот договор на ЕУ потпишан од ЕУ кој содржи одредби за заштита на инвестициите вклучувајќи мерки за либерализација на инвестициите и рамка за заштита на инвестициите, но и механизам за решавање спорови за спорови кои произлегуваат помеѓу инвеститорите од земјата партнер и државата домаќин. Многумина кои ја ценат заштитата на инвестициите можеби нема да го најдат овој пристап особено критичен, но во секој случај инвестицискиот суд кој на крајот беше инкорпориран во ЦЕТА беше заменет со претходните одредби кои се однесуваа на ИСДС во тајните преговори склучени во октомври 2015, долго откако традиционалниот механизам на ИСДС беше вклучен во првичната јавна верзија на ЦЕТА.¹⁴⁵ Пучио и Харте во студијата продолжуваат дека во повеќето инвестициски договори, ова решавање на спорови меѓу инвеститор-држава односно ИСДС користи меѓународна арбитражна рамка, но го потенцирам овој дел затоа што авторите во самото резиме наведуваат дека од страна на граѓанското општество биле покренати безброј загрижености во однос на оваа меѓународна арбитражна рамка, што ја навеле ЕУ да започне процес за реформирање на одредбите за арбитража. Но, наведуваат и дека како последица на консултациите за Трансатлантското трговско и инвестициско партнерство со Соединетите Американски Држави, Европскиот парламент побарал замена на меѓународната арбитража со нов систем во рамките на преговорите со ЕУ за трговија и инвестиции, а ЕУ и Канада последователно повторно преговарале за ЦЕТА и воспоставиле нов Инвестициски судски систем. Овие одредби им даваат на инвестициските трибунали значајна дискреција во толкувањето на обврските на државите кон странските инвеститори и инвестиции. Може да биде тешко да се предвиди кога државата ќе биде одговорна за компензација на инвеститорот, поради различните пристапи што ги преземаат трибуналите за прашањето за државната одговорност. Како резултат на тоа, загриженоста - што се потврдува во некои од решените случаи - е дека овие одредби од договорите може прекумерно да ги изложат владите да ги компензираат инвеститорите за недискриминаторските закони, регулативи и административни одлуки донесени за промовирање на јавната благосостојба.¹⁴⁶ Но, ова го тангира и прашањето за

¹⁴⁴ Laura Puccio and Roderick Harte. *From Arbitration to the Investment Court System (ICS): The Evolution of CETA Rules*, Ibid, p. 1.

¹⁴⁵ David A. Gantz, "Canada's Approaches to Investor State Dispute Settlement: Addressing Divergencies among CETA, USMCA, CPTPP and the Canada-China FIPA", Ibid, p. 6.

¹⁴⁶ Caroline Henckels, "Protecting Regulatory Autonomy Through Greater Precision in Investment Treaties: The TPP, CETA and TTIP", Ibid, p. 1.

транспарентноста во поглед на ЦЕТА, така поширокото прашање за надворешната транспарентност остана бидејќи јавноста стана загрижена од екстензивноста и амбициите на двата трговски партнери. Дискусиите за ИСДС очигледно дополнително ги нагласија тие грижи.¹⁴⁷ Воедно, трансформацијата на ИСДС во Инвестицискиот судски систем беше само еден начин на минимизирање на општото незадоволство затоа што ако ЕУ навистина примарно на својата листа ги имаше поставено грижите на јавноста, на граѓанското општество, на синдикатите и различните движења никогаш немаше да го инкорпорираат ИСДС во ЦЕТА на начин на којшто го направија. Напротив, вака се изолира фактот дека кога протестите станаа премногу гласни за да бидат игнорирани, тогаш се почна со пристапот дека трансформацијата на ИСДС. Воедно, би го потенцирала овде и делот каде што и самите автори наведуваат дека „грижи“ биле покренати од страна на граѓанското општество против ИСДС, што го покренува прашањето ако ИСДС беше проблематичен уште од самиот почеток, зошто се чекаше на таква ескалирачка реакција од страна на јавноста за да се пристапи кон трансформација во Инвестицискиот судски систем, што иако доведе до трансформација перцепцијата на јавноста во голема мера остана иста дека општата јавност била занемарена во корист на интересите на инвеститорите. Дополнително, недостатокот на предвидливост во тоа како се толкуваат меѓународните трговски правила, може исто така да вклучи значителни финансиски и временски трошоци за време на решавањето на спорот, доколку истиот спор треба да се реши или за правен совет во обид да ги донесе сите можни аргументи за поддршка на случајот.¹⁴⁸ Лаура Пучио и Родерик Харте објаснуваат дека иако процедурално рамката останува слична на ревидираната арбитражна постапка од првиот нацрт на ЦЕТА, самиот Инвестициски судски систем се разликува од арбитражниот модел затоа што се составен од трибунал и апелационен орган и дека за разлика од арбитражната рамка страните во спорот нема да можат да ги изберат членовите на трибуналот затоа што истите ќе бидат избрани на ротациона основа, назначени на одреден временски период од страна на Мешовитиот комитет на ЦЕТА. Воедно, авторите наведуваат дека промената во Инвестицискиот судски систем била поздравена и од некои страни кои претходно ја критикувале арбитражата, но кои биле отворени за

¹⁴⁷ Panagiotis Delimatsis, *"TTIP, CETA, TiSA Behind Closed Doors: Transparency in the EU Trade Policy,"* September 7, 2016, TILEC Discussion Paper No. 2016-020.

¹⁴⁸ Cornelia Furculiță. *"The WTO and the New Generation EU FTA Dispute Settlement Mechanisms - Interacting in a Fragmented and Changing International Trade Law Regime"*, Ibid, p. 19.

реформи, додека пак за поддржувачите на арбитражата дека овој премин претставува компромис бидејќи инвеститорот нема да има право да ги избере членовите на трибуналот како што тоа би било случај при арбитража, нотирајќи дека противниците на Инвестицискиот судски систем ќе продолжат и во поглед на дискусиите за предложениот Мултилатерален инвестициски суд. Во ЦЕТА, традиционалната ад хок арбитража се заменува со постојан инвестициски „суд“ (всушност група од петнаесет членови на трибуналот со скратено работно време), по пет од Канада и Европската Унија и пет граѓани на неутрални земји, сите предмет на различни квалификации и барања за конфликт на интереси, назначени за петгодишни обновливи назначувања од двете страни без никаква директна улога на инвеститорите кои го покренале спорот (Gantz 2020, p. 6).¹⁴⁹ Но, немањето директна улога на инвеститорите не значи дека нивното влијание е сведено на нула, затоа што оваа трансформација од ИСДС во Инвестициски судски систем повеќе приликува на адаптација која во својата природа сепак го остава просторот за сомнеж затоа што сепак дури и по „правната ревизија“ на инвестициските одредби на ЦЕТА има малку докази дека многу од широко распространетите и легитимни грижи се соодветно адресирани¹⁵⁰. Тоа создаде перцепција дека иако претставено како ревизија на првичниот нацрт на ЦЕТА кога е во прашање ИСДС, сепак не успеа да ја намали загриженоста во поглед на непристрасноста кога е во прашање исходот од спорите. Но треба да се напомене и контролното тело кое го предвидува ова поглавје односно посебен Апелационен трибунал, исто така, се предвидува да ги прегледа не само грешките во законот, туку и „јавните грешки во разбирањето на фактите, вклучително и ценењето на релевантното домашно право“¹⁵¹, а кое тело наиде на особено акцентирање од договорните страни како контролен механизам во поглед на првичните одлуки, односно додека Апелациониот трибунал треба да заседава во тричлени панели, прецизниот број на членови на трибуналот што треба да бидат назначени и многу други процедурални детали се оставени за идна дискусија од страна на Мешовитиот комитет на ЦЕТА, веројатно кога и ако парламентите на земјите - членки на ЕУ ја одобрат ЦЕТА, вклучувајќи ги и нејзините одредби за инвестирање. Бидејќи ниту еден механизам за инвестициски трибунал/апелационо тело на

¹⁴⁹ David A. Gantz, *"Canada's Approaches to Investor State Dispute Settlement: Addressing Divergencies among CETA, USMCA, CPTPP and the Canada-China FIPA"*, Ibid, p. 6.

¹⁵⁰ Ciaran Cross. *Investor protection in CETA: Gold standard or missed opportunity?*, Ibid, p. 4.

¹⁵¹ David A. Gantz, Ibid, p. 6.

ЕУ никаде до денес не стапил во сила, многу од оперативните детали остануваат да се дискутираат и одлучуваат меѓу договорните страни во договорите кои го инкорпорираат механизмот¹⁵². Сепак останува екстензивноста на формулацијата на договорните одредби и загриженоста за влијанието на нејасно подготвените договорни одредби во постојните инвестициски договори се добро нотирали. Разумно е да се претпостави дека подготвувањето на обврските на државите со поголема прецизност ќе го ограничи опсегот на интерпретативната дискреција на инвестициските арбитри¹⁵³. Инвестицискиот судски систем не нуди конечно решавање на дискутабилната и контроверзната природа на договорните одредби кога е во прашање ЦЕТА, а перцепциите за правото на регулирање во меѓународното инвестициско право драматично се променија со текот на времето и особено во последната деценија.¹⁵⁴ Всушност, ако Инвестицискиот судски систем беше одговор на критиките кои го следеа ИСДС, неговата инкорпорација немаше да биде проследена со толку многу одложувања и двоумења во поглед на истиот, а ваквиот пристап алудира дека инвеститорите во трговските договори уште ја уживаат својата привилегирана поставеност, додека зголемениот број на договори за слободна трговија и особено на нивните механизми за решавање спорови предизвикаа страв од фрагментација што доведува до поголема некохерентност, нестабилност и непредвидливост на режимот на меѓународната трговија.¹⁵⁵ Инвестицискиот судски систем воведен во ЦЕТА останува во центарот на дебатите и дискусиите, воедно истиот доведува до неколку уставни предизвици на ниво на земјите членки, а критиките особено го доведуваат во прашање степенот до кој новиот Инвестициски судски систем ги решава прашањата покренати во однос на традиционалниот ИСДС користејќи арбитража, но и дека друга важна точка кога се дебатите во прашање е и компатибилноста на Инвестицискиот судски систем со автономијата на правниот поредок на ЕУ.¹⁵⁶ Но овде не треба да остане незабележана и позицијата на самата Канада во поглед

¹⁵² David A. Gantz, "Canada's Approaches to Investor State Dispute Settlement: Addressing Divergencies among CETA, USMCA, CPTPP and the Canada-China FIPA", *Ibid*, p. 6.

¹⁵³ Caroline Henckels, "Protecting Regulatory Autonomy Through Greater Precision in Investment Treaties: The TPP, CETA and TTIP", *Ibid*, p. 1.

¹⁵⁴ Catharine Titi, "Embedded Liberalism and IIAs: The Future of the Right to Regulate, with Reflections on WTO Law," in *The Future of International Economic Integration: The Embedded Liberalism Compromise Revisited*, ed. Gillian Moon and Lisa Toohey (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 122–136.

¹⁵⁵ Cornelia Furculiță, "The WTO and the New Generation EU FTA Dispute Settlement Mechanisms - Interacting in a Fragmented and Changing International Trade Law Regime", *Ibid*, p. 2.

¹⁵⁶ Laura Puccio and Roderick Harte, *From Arbitration to the Investment Court System (ICS): The Evolution of CETA Rules*, *Ibid*, p. 5.

на ИСДС и нејзините преговарачки позиции, односно како што е можеби очигледно главен ако не е контролен фактор кога се дискутира за различните пристапи на Канада кон ИСДС во неодамнешните трговски и инвестициски договори е тоа што во повеќето случаи Канада е послабата преговарачка страна.¹⁵⁷

2. Баланс помеѓу правата и обврските на инвеститорите

Најмалку една страна (ЕУ) на овие договори за слободна трговија или дури и двете (во случајот на Договорот за слободна трговија меѓу Европската Унија и Кореја, ЦЕТА и Договор за економско партнерство ЕУ-Јапонија) се главни корисници на Механизмот за решавање на спорови на СТО.¹⁵⁸ Во оваа точка правам паралела со ставовите во книгата на Марк Бунгенберг и Август Рајниш, во нивното издание од 2021 година на „*Од билатерални арбитражни трибунали и инвестициски судови до мултилатерален инвестициски суд - Опции во врска со институционализацијата на решавањето спорови меѓу инвеститорите и државата*“. Надоврзувањето на паралелите помеѓу ЦЕТА и Трансатлантско трговско и инвестициско партнерство (ТТИП) се релевантни и поради таа причина ќе ги потенцирам паралелите имајќи предвид дека се поврзани со граѓанските движења кои беа против склучувањето на овие договори, а кои ќе бидат анализирани во делот посветен на слабите страни кои произлегуваат од склучувањето на овој договор. Авторите прават една ретроспектива и наведуваат дека од првите предлози во пролетта 2015 година, дискусијата за Инвестициски судски систем и мултилатерализацијата предизвикала огромна дебата. Наведуваат дека Комисијата ги претставила првите основни структури на билатералниот инвестициски судски систем во позиционен документ во мај 2015 година и го предложила овој систем на Соединетите Американски Држави во есента 2015 година во контекст на преговорите за ТТИП. Би го потенцирала овде делот во којшто е наведено дека во исто време, Европската комисија успеала успешно да го воведо овој систем за решавање спорови во преговорите за ЦЕТА со Канада и дека покрај билатералните инвестициски судски системи воведени во ЦЕТА, Договорот за заштита на инвестициите меѓу ЕУ и Виетнам,

¹⁵⁷ David A. Gantz, "Canada's Approaches to Investor State Dispute Settlement: Addressing Divergencies among CETA, USMCA, CPTPP and the Canada-China FIPA", Ibid, p. 3.

¹⁵⁸ Cornelia Furculiță. "The WTO and the New Generation EU FTA Dispute Settlement Mechanisms - Interacting in a Fragmented and Changing International Trade Law Regime", Ibid, p. 25.

Договорот за заштита на инвестициите меѓу ЕУ - Сингапур и Глобалниот договор ЕУ - Мексико, во секој договор речиси со иста формулација било наведено дека страните во договорот имаат намера да го пренесат соодветниот билатерален инвестициски судски систем во мултилатерален систем.¹⁵⁹ Хронолошкиот редослед на настаните не можам да го оспорувам, но тврдењето дека „Европската комисија успеала успешно да го воведо овој систем за решавање спорови во преговорите за ЦЕТА со Канада“, притоа мислејќи на инвестицискиот судски систем е дискутабилна и може да биде предмет на различни толкувања, имајќи предвид дека предлогот за Инвестицискиот судски систем се појави во средина на жестоко противење на јавноста против инкорпорацијата на ИСДС во ЦЕТА. Во тој момент, Европската комисија се соочи со значителен притисок од јавноста и граѓанското општество, па поради тие причини всушност направи контрола на штетата. Обидите за згаснување на еден дипломатски пожар кој зазема неконтролирано големи размери впрочем и не би можело да се окарактеризира како успех. Овде исто така би можела да потенцирам дека Инвестицискиот судски систем останува далеку од универзално прифатен и уште е контроверзен, а воедно истиот и беше причината зошто одредени земји членки на Европската Унија го одложија ратификувањето на ЦЕТА. Континуираните реакции против Инвестицискиот судски систем одат против констатацијата дека Европската комисија успеала да го воведо истиот успешно како што тврдат авторите. Во време на ова пишување е невозможно да се процени ефикасноста на механизмот на инвестицискиот суд/апелационото тело првично инкорпориран во ЦЕТА. Тие одредби нема да стапат на сила освен ако и сè додека не бидат одобрени од многу национални и регионални парламенти на ЕУ, процес кој може да бара многу години или никогаш да не се случи¹⁶⁰. Понатаму авторите продолжуваат со елаборација дека Европската комисија воведо двостепен инвестициски судски систем на дебатата во 2015 година и оттогаш можеше да го спроведо во три договори - ЦЕТА, Договорот за заштита на инвестициите меѓу ЕУ и Виетнам и Договорот за заштита на инвестициите меѓу ЕУ - Сингапур, а истите три договори обезбедуваат првостепен суд и механизам за жалба, наведувајќи дека овие

¹⁵⁹ Marc Bungenberg and August Reinisch. *From Bilateral Arbitral Tribunals and Investment Courts to a Multilateral Investment Court - Options Regarding the Institutionalization of Investor-State Dispute Settlement*. European Yearbook of International Economic Law. Berlin, Heidelberg: Springer, 2021, p. 11.

¹⁶⁰ David A. Gantz, "Canada's Approaches to Investor State Dispute Settlement: Addressing Divergencies among CETA, USMCA, CPTPP and the Canada-China FIPA", Ibid, p. 14.

договори, исто така, ја утврдуваат големината на судскиот систем, квалификациите на судиите, времетраењето на нивното именување, нивното наградување и ограничувањата на опсегот на нивните професионални ангажмани надвор од судот, важечкиот закон и опсегот на апелационото тело, преиспитување на првостепеното решение, како и рокови за поднесување жалба и максимално времетраење на постапката.¹⁶¹ Авторите овде воведувањето на Европската комисија на двостепениот инвестициски судски систем го претставуваат како структурно и систематско достигнување, но постојат критични аспекти кои треба да се земат во однос на неговата ефективност, ефикасност и генералните импликации кои се активираат со неговата институционализација. Формулацијата на овој начин ги минимизира предизвиците со кои се соочи Инвестицискиот судски систем имајќи предвид дека прифаќањето на Инвестициски судски систем претставува една од најголемите контроверзии кога е во прашање ЦЕТА. Моите коментари се исклучиво во поглед на ЦЕТА, а се иземам во поглед на Договорот за заштита на инвестициите меѓу ЕУ и Виетнам и Договорот за заштита на инвестициите меѓу ЕУ - Сингапур, имајќи предвид дека авторите ги елаборираат истите и ги земаат како соодветни егземплари за компарација. Општата перцепција на јавноста е дека решавањето на инвестициските спорови е речиси секогаш во корист на инвеститорите компаративно земено во однос на државата која е дел од спорот. Нешто што недостасува овде е тоа што кога станува збор за ИСДС и Инвестицискиот судски систем не може да се изостават реакциите за неговото воведување и навистина според мене е дискутабилно дали всушност може ЦЕТА да биде пример во оваа ситуација.

Понатаму авторите елаборираат за основните принципи за назначување судии во идниот Мултилатерален инвестициски суд, нагласувајќи ги квалификациите, изборните процедури, независноста на судството и условите за избор, односно дека нивната независност треба да се смета за срж на идниот Мултилатерален инвестициски суд и во поглед на прашањето дали арбитрите ќе бидат вработени со полно или со скратено работно време, како референца во вториот случај наведуваат дека арбитрите би можеле да бидат достапни на барање, како што е моментално случајот со првостепените судии на пример во Инвестицискиот судски систем на ЦЕТА.¹⁶² Имајќи предвид дека низ книгата авторите

¹⁶¹ Marc Bungenberg and August Reinisch. *Ibid*, p. 29.

¹⁶² Marc Bungenberg and August Reinisch, *Ibid*, p. 44.

нагласуваат колку е важна независноста на судството затоа што од истата зависи државниот интерес, Инвестицискиот судски систем на ЦЕТА е еден од најоспоруваните поради сомневањата дека истиот не обезбедува доволно силна правна извршност за избраните арбитри да бидат непристрасни и да не паѓаат под влијанија водени од туѓи лукративни интереси. Овде е исто така опасноста од задкулисно политички фаворизирани арбитри поради стратешки интереси или пак влијание од моќниот корпоративен свет. Воедно, исто така една од дискутабилните поенти кога се во прашање арбитражите на повик е дека тоа може да предизвика дилеми од етичка природа имајќи предвид дека во ЦЕТА се наведени условите со примена на терминологијата „**ТРЕБА, а не МОРА**“. Ваквата флексибилност остава простор за да се појават конфликт на интереси во деловната практика имајќи предвид дека ваквиот начин на избор создава дискрепанца помеѓу пристрасноста на хартија и пристрасноста во деловната практика. Европската и канадската трговска политика со нивниот приоритет поставен на отвореноста на пазарот, растот предводен од извозот, корпоративниот профит, дерегулацијата и посебните привилегии за инвеститорите, беше и останува обид за правно дисквалификување на алтернативите на глобализацијата на слободниот пазар. ЦЕТА би го трансформирала и ослабувала капацитетот на владите да одговорат на економските, социјалните и еколошките предизвици токму во моментот кога одговорноста и иновативноста во јавната политика се најпотребни.¹⁶³ Во поглед на надоместоците за арбитражите, интересно за нотирање овде е тоа што авторите наведуваат дека ниту една конкретна сума не може да се најде во ЦЕТА, во Договорот за заштита на инвестициите меѓу ЕУ и Виетнам и Договорот за заштита на инвестициите меѓу ЕУ - Сингапур и дека во овие три договори, соодветниот Мешовит комитет ја одредува висината на надоместокот.¹⁶⁴ Во поглед на надоместокот дека „**Не може да се најде конкретна сума во ЦЕТА**“ затоа што истата покренува оправдан критицизам во конекција со независноста на Инвестицискиот судски систем на ЦЕТА, финансиските проекции и транспарентност, а што претставува една од исто така најголемите проблематики за кои јавноста организираше безброј протести. Отсуството на конкретна сума во ЦЕТА дефинитивно не претставува

¹⁶³ Canadian Centre for Policy Alternatives, *Making Sense of CETA*. 2nd ed. Berlin/Ottawa: PowerShift, 2016, p. 5.

¹⁶⁴ Marc Bungenberg and August Reinisch. *From Bilateral Arbitral Tribunals and Investment Courts to a Multilateral Investment Court - Options Regarding the Institutionalization of Investor-State Dispute Settlement*. European Yearbook of International Economic Law. Berlin, Heidelberg: Springer, 2021, pp. 51-52.

пропуст направен од договорните страни, туку станува збор за стратешка калкулација, а оставањето надвор од превезот на јавноста висината на наградата која би ги следеле арбитрите - не е случајно. Во контекст на потврда на моето оспорување дека не постојат изречни забрани кога е во прашање назначувањето на арбитрите во ЦЕТА е и констатацијата на авторите дека сите паралелни професионални ангажмани треба да бидат предмет на одобрување и истите како пример наведуваат дека паралелната активност како арбитер не е изречно забранета ниту според предлогот ТТИП, ниту според ЦЕТА и дека напротив тоа дури можело да се смета за соодветно.¹⁶⁵ Во овој дел се согласувам со авторите дека не постои изречна забрана за паралелните ангажмани, но не се согласувам во делот дека тоа може да се смета за пожелно. Изречните ограничувања ја обезбедуваат непристрасноста, оставањето диспозиција на волја при толкувањето на ограничувањата ги стимулираат непристрасноста, необјективноста и го ставаат под знак прашалник интегритетот на избраните арбитри да ја донесат одлуката за којашто се избрани почитувајќи ја фактичката состојба, а не бенефитите за нив кои потенцијално би можеле да се појават ако би донеле одредена одлука на еден или друг начин. Постоенето на ваква регулаторна празнина со право предизвикува загриженост во врска со настанувањето на потенцијален конфликт на интереси, особено имајќи ги предвид енормните вредности на споровите кои се водат помеѓу инвеститорите и државата. Оваа точка во која правам паралела со ставовите на авторите Марк Бунгенберг и Август Рајниш, ќе ја завршам во однос на нивната констатација дека непроблематичен одговор на практиката на толкување на арбитражните трибунали за која се смета дека е премногу пријателска за инвеститорите би била корекција и ревизија на стандардите за заштита на инвестициите во важечките договори и дека всушност не само текстовите на ЦЕТА и ТТИП, туку и голем број други неодамнешни договори за инвестирање јасно вклучиле одредби насочени кон ограничување на правата на инвеститорите.¹⁶⁶ Во однос на овој дел јас не би се согласила дека ЦЕТА, па и ТТИП треба да бидат референца која би го поткрепила фактот дека истите содржат договорни одредби кои јасно ги ограничуваат правата на инвеститорите. Според ЦЕТА, странските инвеститори сè уште добиваат извонредни законски права да ги тужат владите за мерки што може негативно да влијаат на нивните инвестиции. Овие заштити, кои не се

¹⁶⁵ Ibid., pp. 53-54.

¹⁶⁶ Marc Bungenberg and August Reinisch. *Ibid*, p. 127.

достапни за домашните инвеститори или обичните граѓани, би ги изложили даночните обврзници на огромни финансиски обврски и се закана за јавната политика. Иако текстот го споменува таканареченото право на регулирање, клаузулата е само патоказ и не ја заштитува соодветно регулативата за јавен интерес.¹⁶⁷ Во корист на ова би го додала фактот дека сепак не се доволно ограничени правата на инвеститорите имајќи предвид дека ЦЕТА иако беше претставен како прогресивен трговски договор кој воведува реформи за ограничување на прекумерните права на инвеститорите, сепак, одредбите продолжуваат да им даваат широка дискреција на арбитрите преку употреба на евалуативен јазик како што се „очигледно произволно“, „ретки околности“, „прекумерно“ и „неопходно“¹⁶⁸, а со тоа и помали ограничувања за инвеститорите имајќи предвид дека е употребен евалуативен јазик и овие ограничувања се само декларативни и добро изгледаат на хартија, додека кога е во прашање имплементацијата во деловната практика истите се далеку од рестриктивни. Реакциите на граѓанското општество, еколошките групи, синдикатите, па дури и некои од политичките актери во Европа и Канада алармираат дека ЦЕТА сè уште им дава енормни привилегии на инвеститорите, особено кога е во прашање ИСДС и Инвестицискиот судски систем. И покрај напорите на договорните страни Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија да биде претставен и презентиран, но и перципиран од самата јавност како сеопфатен трговски договор кој отстапува од традиционалните механизми кои до пред склучувањето на ЦЕТА беа имплементирани и за кои веднаш компаниите ќе можат да ги искористат предностите на елиминацијата на тарифните линии за голем број стоки со кои се тргува меѓу Канада и ЕУ,¹⁶⁹ останува перцепцијата дека ЦЕТА всушност ги приоритизира инвеститорите и тоа токму преку ИСДС и Инвестицискиот судски систем, оставајќи им простор за стратешки маневри кои се во корист на корпоративниот профит и оставајќи простор за сомнеж колку всушност е заштитен јавниот интерес и граѓаните (особено кога станува збор заштитата на работничките права или заштитата на животната средина). Ако во деловната практика навистина беа апликативни овие ограничувања за инвеститорите, истите немаше да

¹⁶⁷ Canadian Centre for Policy Alternatives. 2016. *Making Sense of CETA*, Ibid, p. 9.

¹⁶⁸ Caroline Henckels, "Protecting Regulatory Autonomy Through Greater Precision in Investment Treaties: The TPP, CETA and TTIP", Ibid, p. 3.

¹⁶⁹ Patrick Leblond, "Making the Most of CETA: A Complete and Effective Implementation is Key to Realizing the Agreement's Full Potential", Ibid, p. 1.

предизвикаат толкав јавен отпор преку кој граѓаните отворено ги искажуваа своите загрижености дека инвеститорите уживаат многу повеќе привилегии и бенефиции, отколку што ги чувствуваат рестрикциите и ограничувањата на нивните корпорации. Попрецизните норми поставуваат поголеми ограничувања на критериумите за одлучување што ги користат арбитрите, ограничувајќи ја нивната дискреција да донесуваат евалуативни одлуки. Страните во договорот може да усвојат попрецизен јазик за да обезбедат насоки или да вршат контрола врз арбитрите во светло на претходните одлуки кои се сметаат за погрешни, во смисла на загриженоста за некомпетентноста на арбитерот или за ограничување на субјективните вредносни избори.¹⁷⁰

3. Корелацијата помеѓу стандардите за труд и инвестициите

Инвестициите се многу значајно поглавје бидејќи Канада е меѓу напредните економии кои според показателите на ОЕЦД сè уште има најголеми ограничувања за странските директни инвестиции.¹⁷¹ Претходно во почетокот на овој дел напоменав дека овде правам и корелација на инвестициите со дваесет и третото поглавје од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија посветено на трговијата. Кога се во прашање инвестициите, механизмите за решавање спорови се сметаат за збир на правила дизајнирани да го регулираат мирното решавање на потенцијалните конфликти кои произлегуваат во врска со толкувањето на договорот и усогласеноста на државите членки со него.¹⁷² Поради напредокот и значењето на глобализацијата во секоја сфера, пристапите во поглед на деловното општество напредуваат, но во поглед на процесите на апликативност некои стандарди во трудовото право не се несомнено заштитени и не се добро поставени на соодветната траекторија како што треба затоа што тука е интересот на инвеститорите. Сепак, имајќи ја предвид синтезата меѓу трговијата и трудот и *de facto* резултирањето во деловната практика, императив е поставеноста да биде во корист на работниците, а не поинаку. Поврзаноста помеѓу глобализацијата и ЦЕТА е воспоставена на

¹⁷⁰ Caroline Henckels, "Protecting Regulatory Autonomy Through Greater Precision in Investment Treaties: The TPP, CETA and TTIP", Ibid, p. 1.

¹⁷¹ María Jesus González, Esther Gordo Mora, and Marta Manrique Simón, "The EU's New-Generation Trade Agreements: The CETA Treaty," Banco de España Article 19/17, September 5, 2017.

¹⁷² Cornelia Furculiță, "The WTO and the New Generation EU FTA Dispute Settlement Mechanisms - Interacting in a Fragmented and Changing International Trade Law Regime", Ibid, p. 15.

самиот почеток на дваесет и третото поглавје од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија посветено на трговијата и трудот каде што се наведува дека страните ја препознаваат вредноста на меѓународната соработка и договорите за работните прашања како одговор на меѓународната заедница на економските, работните и социјалните предизвици и можности кои произлегуваат од глобализацијата.¹⁷³ Во поглед на член 23.1¹⁷⁴ од дваесет и третото поглавје на ЦЕТА насловен како **Контекст и цели, каде во вториот став е предвидено** дека потврдувајќи ја вредноста на поголема кохерентност на политиките во пристојната работа, опфаќајќи ги основните стандарди на трудот и високите нивоа на заштита на трудот, заедно со нивното ефективно спроведување, договорните страни ја препознаваат корисната улога што тие области можат да ја имаат врз економската ефикасност, иновациите и продуктивноста, вклучително и извозот. Во овој контекст, тие, исто така, ја препознаваат важноста на социјалниот дијалог за работните прашања меѓу работниците и работодавците и нивните соодветни организации и владите, и се обврзуваат на промовирање на таков дијалог. Ветувањето за „кохерентност на политиката во пристојната работа“ во овој член наликува на декларативна посветеност на почитување на работните стандарди бидејќи иако се наведува дека спроведувањето на овие права не е само етички избор, туку и економска предност, во поглед на истите работниците излегоа на улица, поднесувајќи петиции и барајќи заштита затоа што истата само наводно им била гарантирана. Во развиениот свет постои страв дека зголемената конкуренција од земјите во развој во форма на увоз од земји со пониска цена на производството ќе доведе до губење на работните места во производството, особено во секторите кои се во интензивна потрага по вработени.¹⁷⁵ Ако кохерентноста во трудовата политика беше реалност, вознемиреноста околу безбедноста на работата и заштитата на работниците немаше да предизвикаат таков отпор. Протестите не беа чин на недоразбирање, туку одговор дека договорот е изготвен да даде приоритет на економската либерализација, оставајќи ги работните стандарди како аспиративни одредби, а не како права што се спроведуваат.

¹⁷³ Marija Fileva. "THE SUI GENERIS NATURE OF THE COMPREHENSIVE ECONOMIC AND TRADE AGREEMENT BETWEEN CANADA AND THE EUROPEAN UNION". *Journal of Liberty and International Affairs* 6 (2), 2020, p. 110.

¹⁷⁴ CETA. *Chapter Twenty-Three Trade and Labour*. Article 23.1, para. 2, p. 184.

¹⁷⁵ Kofi Addo, *Core Labour Standards and International Trade: Lessons from the Regional Context*, Berlin, Heidelberg: Springer, 2015, p. 44.

Во Член 23.2¹⁷⁶ насловен како Право на регулирање и нивоа на заштита, предвидено е дека признавајќи го правото на секоја договорна страна да ги постави своите работнички приоритети, да ги воспостави своите нивоа на заштита на трудот и да ги усвои или измени своите закони и политики соодветно на начин што е во согласност со нејзините меѓународни работни обврски, вклучително и оние во ова поглавје, секоја договорна страна **ТРЕБА** да осигури дека тие закони и политики обезбедуваат и поттикнуваат високи нивоа на заштита на трудот и ќе се стремат да продолжат да ги подобруваат таквите закони и политики со цел да обезбедат високи нивоа на заштита на трудот. Понатаму, се чини дека текстот на ЦЕТА ја пропушти можноста дополнително да го разјасни точниот опсег на терминот „регулаторни мерки“.¹⁷⁷ Во контекст на ова што се случува ако договорната страна не ги осигури тие закони и политики кои обезбедуваат и поттикнуваат високи нивоа на заштита на трудот? Протестите против ЦЕТА, особено во делот на заштитата на работничките права и задржување на трудовите стандарди го разоткриваат големиот јаз меѓу реториката и реалноста затоа што не се предвидени конкретни реперкусии кога се постапува спротивно од овие аспирации.

Покрај севкупната екстензивната формулација на ЦЕТА од аспект на регулаторната големина бидејќи ЦЕТА има речиси 1.600 страници,¹⁷⁸ во **член 23.3¹⁷⁹ насловен како Мултилатерални работни стандарди и договори,** предвидено е дека секоја договорна страна **ТРЕБА** да се погрижи нејзиното трудово право и практики да ги отелотворуваат и да обезбедат заштита на основните принципи и права на работа, продолжувајќи дека договорните страни ја потврдуваат својата посветеност да ги почитуваат, промовираат и реализираат тие принципи и права во согласност со обврските на членките на Меѓународната организација на трудот и обврските од Декларацијата на МОТ за основните принципи и права на работа во поглед на (а) слобода на здружување и ефективно

¹⁷⁶ Во оригинал на англиски јазик гласи: **CETA. Chapter Twenty-Three Trade and Labour. Article 23.2, p. 184:** “Recognising the right of each Party to set its labour priorities, to establish its levels of labour protection and to adopt or modify its laws and policies accordingly in a manner consistent with its international labour commitments, including those in this Chapter, each Party **SHALL** seek to ensure those laws...”

¹⁷⁷ Güneş Ünüvar, “Is CETA the Promised Breakthrough? Interpretation and Evolution of Fair and Equitable Treatment and (Indirect) Expropriation Provisions,” iCourts Working Paper Series No. 97, June 14, 2017.

¹⁷⁸ Sonja Puntsher Riekmann. *The Struggle for and against Globalization: International Trade Agreements and the Democratic Question*. Oxford University Press, 2017, preface.

¹⁷⁹ Во оригинал на англиски јазик гласи: **CETA. Chapter Twenty-Three Trade and Labour. Article 23.3, para. 1, p. 184:** “Each Party **SHALL** ensure that its labour law and practices embody and provide protection for the fundamental principles and rights at work which are listed below...”

признавање на правото на колективно договарање; (б) елиминирање на сите форми на принудна или задолжителна работа; (в) ефективно укинување на детскиот труд; и (г) елиминирање на дискриминацијата во однос на вработувањето и професијата. **Истиот член во вториот став¹⁸⁰ уредува** дека секоја договорна страна ќе се погрижи нејзиното трудово право и практики да ги промовираат следните цели вклучени во Агендата за пристојна работа на МОТ и во согласност со Декларацијата на МОТ за социјална правда за правична глобализација од 2008 година, усвоена од Меѓународната конференција на трудот на нејзината 97 сесија и други меѓународни обврски како што се (а) здравје и безбедност при работа, вклучително и спречување на професионална повреда или болест и компензација во случаи на таква повреда или болест; (б) воспоставување на прифатливи минимални стандарди за вработување за примателите на плата, вклучително и оние кои не се опфатени со колективен договор и (в) недискриминација во однос на работните услови, вклучително и за работниците мигранти. Важно е да се напомене дека вклучувањето на одредбите за труд во регионалните трговски договори е да ги зајакне стандардите на МОТ и да ја потврди важната улога на меѓународните стандарди за труд како што ги администрира МОТ. Иако обврските и механизмите за спроведување во регионалните и билатералните трговски договори не изгледаат силни и може да се чини дека обезбедуваат политичко покривање потребно за ратификација на трговските договори.¹⁸¹ Вистинскиот проблем во формулацијата на договорните одредби во таков наратив не е отсуството на обврските, туку отсуството на вистински механизми за нивно спроведување, а најчесто почитувањето на овие стандарди е во рацете на националните влади кои често се растргнати помеѓу економските притисоци на либерализацијата на трговијата и општествената одговорност за заштита на нивната работна сила. Како договорните страни гарантираат успешно почитување на предвиденото? Одговорот е дискутабилен затоа што ваквата формулација само создава илузија дека работниците се заштитени, а дека заштитата на трудот е во спореден план кога се во прашање трговските интереси.

¹⁸⁰ Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. Chapter Twenty-Three Trade and Labour. Article 23.3, para. 2, p. 185: “Each Party **SHALL** ensure that its labour law and practices promote the following objectives included in the ILO Decent Work Agenda...”

¹⁸¹ Kofi Addo, *Core Labour Standards and International Trade: Lessons from the Regional Context* (Berlin, Heidelberg: Springer, 2015, p. 317.

Истиот член во третиот став¹⁸² уредува дека согласно потстав 2 (а), секоја договорна страна **ТРЕБА** да обезбеди дека нејзиното трудово право и практики ги отелотворуваат и обезбедуваат заштита на работните услови кои го почитуваат здравјето и безбедноста на работниците вклучително и преку формулирање политики кои промовираат основни принципи насочени кон спречување на несреќи и повреди кои произлегуваат од или во текот на работата и кои се насочени кон развивање на превентивна безбедносна и здравствена култура каде на принципот на превенција му се дава најголем приоритет. Понатаму е предвидено дека кога се подготвуваат и спроведуваат мерки насочени кон заштита на здравјето и безбедноста при работа, секоја договорна страна **ТРЕБА** ги земе предвид постоечките релевантни научни и технички информации и сродните меѓународни стандарди, упатства или препораки, доколку мерките можат да влијаат на трговијата или инвестициите меѓу договорните страни. Прашањето што се покренува овде е имајќи го предвид предизвикот на глобализацијата светските пазари и либерализацијата на домашните пазари, дали уште може да се обезбеди ист степен на социјална заштита како претходно? Или мора да се промени регулативата за труд за да истата стимулира компететивност и нови работни места? Овие дилеми го покренуваат прашањето за поделеноста во економско-социјалниот јаз. Работата на СТО и онаа на МОТ се чини дека се наоѓаат на раскрсница кога се во прашање економскиот развој и социјалната еднаквост.¹⁸³ На прв поглед формулацијата на оваа одредба се чини дека ја става благосостојбата на работниците во центарот на заштитата на трудот на ЦЕТА, предвидувајќи дека законите за работни односи имаат приоритет на здравјето и безбедноста, дека превенцијата од несреќи е водечки принцип, применувајќи ги научните и техничките податоци за заштитните мерки. Иако овде постои рамка на обврските, сепак е оставена преголема флексибилност што всушност и се одрази со протести и движења во поглед на заштита на работниците и на трудот, иако овде се признава потребата од превенција, сепак обезбедувањето на истата не е реализирано. Јавните протести станаа бурни од двете страни на Атлантикот, додека

¹⁸² Во оригинал на англиски јазик гласи: **CETA. Chapter Twenty-Three Trade and Labour. Article 23.3, para. 3, p. 185:** “Pursuant to sub-paragraph 2(a), each Party **SHALL** ensure that its labour law and practices embody and provide protection for working conditions that respect the health and safety of workers including by formulating policies that promote basic principles aimed at preventing accidents and injuries that arise out of or in the course of work, and that are aimed at developing a preventative safety and health culture where the principle of prevention is accorded the highest priority. When preparing and implementing measures aimed at health protection and safety at work, each Party **SHALL** take into account...”

¹⁸³ Kofi Addo, *Core Labour Standards and International Trade: Lessons from the Regional Context*, Ibid, p. 35

политичките партии со различна боја, парламентите, па дури и некои влади го следат примерот. Сè поголем број граѓани се чувствуваат непријатно за нивниот капацитет демократски да го изразат своето мислење, да ги бараат своите права и да ги застапуваат своите интереси во свет кој се повеќе е врамен со меѓународни трговски договори за кои скришум се преговара меѓу анонимни бирократии¹⁸⁴, а што го потврдува фактот дека аспиративната заштита не создава вистински реперкусии за оние кои не се придржуваат кон предвиденото во договорните одредби на ЦЕТА.

Истиот член во последниот став¹⁸⁵ уредува дека секоја договорна страна ја потврдува својата посветеност за ефективно спроведување во своето право и практики на целата нејзина територија во поглед на основните конвенции на МОТ што Канада и земјите - членки на Европската Унија ги имаат ратификувано соодветно. Дополнително е предвидено дека договорните страни **ТРЕБА** да вложат постојани напори за ратификување на основните конвенции на МОТ, доколку сè уште не го сториле тоа и дека договорните страни ќе разменуваат информации за нивните соодветни ситуации и напредок во врска со ратификацијата на основните, како и приоритетните и другите конвенции на МОТ кои се класифицирани како ажурирани од МОТ. Со оглед на тоа што трговските договори повеќе не само што ги намалуваат или укинуваат тарифните бариери, туку регулираат голем број полиња на политиката, граѓаните се сомневаат во важни промени на моќта и прашуваат кој кого претставува во релевантните преговори и во чија корист¹⁸⁶. Овде се отвора дилемата ако овие фундаментални конвенции на МОТ беа веќе целосно имплементирани и спроведени, зошто би имало потреба да се потврдуваат дополнително, што ја отвора дискутабилноста дека посветеноста не е доволна за се обезбеди соодветна имплементација во пракса. Воедно, ваквата формулација дава привид дека усогласеноста со стандардите на МОТ е тековен и недовршен процес кој предвидува дека **ТРЕБА** да се вклучат дополнителни напори од страна на договорните страни во поглед на ратификување на основните конвенции на МОТ доколку сè уште не го сториле тоа, што пак ова вложување на дополнителни напори нема никакви реперкусии во деловната практика затоа што повеќе

¹⁸⁴ Sonja Puntcher Riekmann. *The Struggle for and against Globalization: International Trade Agreements and the Democratic Question*. Oxford University Press, 2017, abstract.

¹⁸⁵ **Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. Chapter Twenty-Three Trade and Labour. Article 23.3, para. 4, p. 185: “The Parties *SHALL* make continued and sustained efforts...”**

¹⁸⁶ Sonja Puntcher Riekmann. *The Struggle for and against Globalization: International Trade Agreements and the Democratic Question*, Ibid, abstract.

наликува на политичка волја на договорните страни отколку обврска. Разликата ќе беше енормна доколку овој член предвидуваше целосно усогласување или итна ратификација на конвенциите кои не се ратификувани, а имајќи предвид дека не постои во правото начин како да се евалуира одреден напор, остава простор којшто може да се толкува во зависност од интересната група која би имала или немала бенефит од истиот.

Интересен е првиот став од **член 23.4¹⁸⁷** од ова поглавје насловен како **Одржување на нивоата на заштита** во кој е предвидено е дека договорните страни признаваат дека е несоодветно да се поттикнува трговијата или инвестициите со слабеење или намалување на нивоата на заштита дадени во нивното трудово право и стандарди. Истата дава привид на цврст морален став (ако беше солидно правно поставен ќе предвидуваше реперкусии) заземен од страна на договорните страни дека трговијата и инвестициите никогаш не треба да бидат на сметка на заштитата на трудот, но ако договорните страни навистина го практикуваа тоа работниците немаше да излезат на улица и да протестираат против донесувањето на ЦЕТА. Предизвикот што желбата за поголема прецизност им го поставува на оние коишто ги подготвуваат инвестициските договори е да обезбедат доволно јасни и прецизни критериуми за тоа кога одредена мерка ќе биде прекршена, а истовремено дозволувајќи одреден степен на приспособливост кон идните ситуации што можеби не се очекувани во моментот на склучување на договорот¹⁸⁸. Но повторно, овде изостанува забраната која води кон креирање механизам кој повикува на одговорност доколку се прекрши овој принцип и начинот на којшто е вака формулирана оваа договорна одредба, односно првиот став од овој член повеќе делува како смирувачки наратив по кој во реалноста не може да се постапи кога ќе се увиди дејствување во деловната практика спротивно на истото. Воедно, не е тајна дека владите со цел да привлечат странски инвестиции често креираат стимулативни политики во корист на бизнисот како реакција на глобализацијата и глобалните текови, но колатералната штета не смеат да бидат заштитата на работничките права и заштитата на трудот.

¹⁸⁷ Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. Chapter Twenty-Three Trade and Labour. Article 23.4, para. 1, p. 185: *“The Parties recognise that it is inappropriate to encourage trade or investment by weakening or reducing the levels of protection afforded in their labour law and standards.”*

¹⁸⁸ Caroline Henckels, *“Protecting Regulatory Autonomy Through Greater Precision in Investment Treaties: The TPP, CETA and TTIP”*, Ibid, p. 6.

Во **Член 23.6**¹⁸⁹ насловен како **Информирање и подигање на свеста на јавноста**, предвидено е дека покрај своите обврски од член 27.1, секоја договорна страна **ТРЕБА да поттикне јавна дебата** со и меѓу недржавните актери во однос на развојот и дефинирањето на политиките што може да доведат до усвојување на законот за работни односи и стандарди од страна на нејзините јавни органи, продолжувајќи дека секоја договорна страна **ТРЕБА да ја промовира јавната свест за своето трудово право и стандарди**¹⁹⁰, како и процедурите за спроведување и усогласеност, вклучително и со обезбедување на достапност на информации и со преземање чекори за унапредување на знаењето и разбирањето на работниците, работодавците и нивните претставници. Валидноста на овие договорни одредби е дискутабилна имајќи предвид како ЦЕТА беше перципирана од страна на широката јавноста и дека преговорите за договорот се водат зад затворени врати и далеку од очите на јавноста. Транспарентноста во дипломатските преговори и политички дискусии е оксиморон. Наместо тоа, тајноста и неформалноста традиционално владеат со преговорите на билатерално, регионално и мултилатерално ниво¹⁹¹ Фактите поткрепени со протестите и движењата од страна на јавноста сведочат дека транспарентноста и инклузивноста во овој процес биле изоставени, а протестите ескалираа токму поради тоа што обичните граѓани и синдикатите сфатија дека со намера биле исклучени од дискусиите. Доколку овие заложби за дебата и свесност беа вистински, ќе имаше отворени, во рана фаза и постојани консултации со работничките организации и граѓанското општество, а спротивно од тоа договорот беше заштитен од превезот на јавноста и предочна беше да се влијае на неговата содржина иако јавноста мораше да се бори за дополнителни информации во поглед на истиот преку организирање демонстрации, поднесување петиции и барање одговорност затоа што со право се создаде перцепцијата дека им се даде приоритет на корпоративните интереси пред правата на работниците. Воедно, во поглед на формулацијата за поттикнување јавна дебата тоа е премногу задоцнет обид за

¹⁸⁹ Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. Chapter Twenty-Three Trade and Labour. Article 23.6, para. 1, p. 186: "In addition to its obligations under Article 27.1 (Publication), each Party **SHALL encourage public debate** with and among non-state actors as regards the development and definition of policies..."

¹⁹⁰ Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. Chapter Twenty-Three Trade and Labour. Article 23.6, para. 2, p. 186: "Each Party **SHALL promote public awareness of its labour law and standards...**"

¹⁹¹ Panagiotis Delimatsis, "TTIP, CETA, TiSA Behind Closed Doors: Transparency in the EU Trade Policy," September 7, 2016, TILEC Discussion Paper No. 2016-020.

легитимирање на процес кога претходно договорните страни ги игнорираа забелешките на јавноста, додека не се случи масовна мобилизација.

Во **Член 23.7¹⁹²** насловен како **Кооперативни активности** предвидено е дека договорните страни се обврзуваат да соработуваат за промовирање на целите на ова поглавје преку активности како што се: (а) размена на информации за најдобрите практики за прашања од заеднички интерес и за релевантни настани, активности и иницијативи; (б) соработка во меѓународни форуми кои се занимаваат со прашања релевантни за трговијата и трудот, вклучувајќи ги особено СТО и МОТ; (в) меѓународна промоција и ефективна примена на основните принципи и права на работа наведени во член 23.3.1 и Агендата за пристојна работа на МОТ; (г) дијалог и споделување информации за работните одредби во контекст на нивните соодветни трговски договори и нивното спроведување; (д) истражување на соработка во иницијативи во врска со трети страни; и (ѓ) која било друга форма на соработка што се смета за соодветна. Вака формулираната заложба за меѓународна соработка за работничките права звучи конструктивно, но на крајот не е ништо повеќе од симболични гестови, затоа што повторно не наметнува конкретни обврски. Воедно, на работниците не им се потребни дискусии во врска со нивните права, на работниците им се потребни гаранции дека нивните права ќе се почитуваат и дека преговарањата нема да бидат засновани врз основа на корпоративните и трговските приоритети, а поднесувањето извештаи за завршени учества во дискусии не придонесуваат за реални промени. Во однос на формата за соработка којашто може да се смета за соодветна оставена е на преголема диспозиција на желба отколку на соработка којашто може да биде ефективна и ефикасна. Академските студии покажаа дека одредбите за труд не биле приоритет на оние кои се задолжени за преговарање и спроведување на трговската политика во САД или во ЕУ. Тие во голема мера беа споредни во споредба со главната цел за имплементација на обврските за либерализација и комерцијалните регулаторни барања, а за кои се смета дека се главните придобивки од трговските договори.¹⁹³ Протеститите против ЦЕТА не беа ирационален отпор кон формулацијата на ваквите договорни одредби, затоа што доброволните обврски, можности и соработки имаат правна тежина кога

¹⁹² CETA. *Chapter Twenty-Three Trade and Labour*. Article 23.7, para. 1, p. 187.

¹⁹³ James Harrison, "The Labour Rights Agenda in Free Trade Agreements," *The Journal of World Investment & Trade*, Volume 20, Issue 5, October 28, 2019, p. 724.

обезбедуваат одредени резултати согласно намената за која се предвидени. Воедно, во вториот и третиот став од истиот член е наведено и дека договорните страни¹⁹⁴ ќе ги разгледаат сите ставови дадени од претставници на работниците, работодавците и граѓанските организации кога ќе ги идентификуваат областите на соработка и кога ќе спроведуваат кооперативни активности и дека договорните страни¹⁹⁵ можат да воспостават аранжмани за соработка со МОТ и други надлежни меѓународни или регионални организации за да ја искористат нивната експертиза и ресурси за да ги постигнат целите од ова поглавје. Привидна формалност е инкорпорацијата на оваа договорна одредба овде имајќи предвид дека претставници на работниците, работодавците и граѓанските организации беа навистина игнорирани, а оваа договорна одредба промовира инклузивност сугерирајќи дека работниците, работодавците и граѓанското општество имаат место на масата во обликувањето и реализирањето на целите од ова поглавје.

Во **Член 23.9**¹⁹⁶ **насловен како Консултации предвидено** е дека договорната страна може да побара консултации со другата договорна страна во врска со кое било прашање што произлегува од ова поглавје со доставување писмено барање до точката за контакт на другата договорна страна, а дека договорната страна **ТРЕБА** јасно да го претстави прашањето во своето барање, ќе ги идентификува прашањата за кои станува збор и ќе обезбеди кратко резиме на какви било тврдења според ова поглавје. Консултациите мора да започнат веднаш откако договорната страна ќе достави барање за консултации и за време на консултациите¹⁹⁷ секоја договорна страна **ТРЕБА** да и обезбеди на другата договорна страна доволно информации што ги поседува за да се овозможи целосно испитување на покренатите прашања. Повторно и кога е во прашање оваа договорна одредба е задржан наративот на **ТРЕБА**, па останува дискутабилно ако договорната страна не и обезбеди доволно информации на другата договорна страна што ги поседува за да се овозможи целосно испитување на покренатите прашања, кој е одговорен за овој исход овде. Идеолошки, поделбите меѓу земјите - членки упорно го обликуваат креирањето на

¹⁹⁴ CETA. Chapter Twenty-Three Trade and Labour. Article 23.7, para. 2, p. 187.

¹⁹⁵ CETA. Chapter Twenty-Three Trade and Labour. Article 23.7, para. 3, p. 187.

¹⁹⁶ **Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. Chapter Twenty-Three Trade and Labour. Article 23.9, para. 1, p. 188:** “A Party may request consultations with the other Party regarding any matter arising under this Chapter by delivering a written request to the contact point of the other Party. The Party **SHALL** present...”

¹⁹⁷ **Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. Chapter Twenty-Three Trade and Labour. Article 23.9, para. 2, p. 188:** “During consultations, each Party **SHALL** provide the other Party with sufficient...”

трговската политика, меѓународните консултации и водењето на трговските преговори.¹⁹⁸ Притоа, одредницата на *доволно информации* исто така е дискутабилна што всушност е индикатор што претставува доволно информации за може да се постапува во однос на покренатите прашања.

Имајќи предвид дека овде поставената цел беше корелацијата помеѓу осмото поглавје од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија посветено на инвестициите со дваесет и третото поглавје од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија посветено на трговијата и трудот оваа точка ќе ја завршам со заклучокот на мојот труд насловен како „*Sui generis* природата на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија“¹⁹⁹. Неспорно е дека ЦЕТА има *sui generis* природа која се разликува од другите видови трговски договори, но оригиналноста на овој договор не секогаш значи дека исклучително треба да се толкува во позитивна конотација. Договорот ги стимулира дискусиите за неговата спорна природа во однос на дилемата кој е вистински заштитен и привилегиран во одредбите на ЦЕТА, особено кога се работи за економската и правната оправданост на одредбите. Постигнувањето на рамнотежа помеѓу корпоративниот и јавниот интерес е навистина сложена и тешка цел за реализација, но имајќи го предвид фактот дека ЦЕТА е клучен дел во елаборацијата и толкувањето на идните меѓународни трговски договори и идните меѓународни инвестициски договори од ваков вид, истото треба да биде показател како некои одредби не треба да се формулираат идеалистички во финалната верзија на договорот. Пред да се инкорпорираат во договорите, имплементацијата на одредбите во деловната практика треба детално да се анализираат од страна на потенцијалните договорни страни, со што нема да дозволат евентуално создавање правна неусогласеност меѓу договорните одредби на хартија и договорните одредби во деловната практика. Исклучително важно за поттикнување на економскиот раст и економскиот напредок во едно општество е привлекувањето и поттикнувањето на експанзијата на инвестициите, тоа е всушност и целта на меѓународните трговски договори што го прави јасно оправдано

¹⁹⁸ J. van der Harst, "The European Commission and the 'Europeanisation' of EU Trade Diplomacy: The Case of EU-China Relations, 1999–2021," *Asia Europe Journal* 21 (2023): 413–427, p. 418.

¹⁹⁹ Marija Fileva. "THE SUI GENERIS NATURE OF THE COMPREHENSIVE ECONOMIC AND TRADE AGREEMENT BETWEEN CANADA AND THE EUROPEAN UNION". *Journal of Liberty and International Affairs* 6 (2), 2020, p. 151-152.

склучувањето на ЦЕТА. Но, договорните страни секогаш треба да внимаваат на евентуалната злоупотреба на моќта што им се дава на инвеститорите, да имаат предвид дека желбата за максимизирање на профитот може да биде без сомнение опасна, а способноста на државите да го регулираат јавниот интерес преку подигање на нивото на заштита на стандардите за инвестирање, сепак остава можност за заобиколување на тие стандарди. ЦЕТА ќе ја постигне својата првична цел претставена од договорните страни, кога економскиот и правниот интерес нема да биде на товар на јавниот интерес²⁰⁰.

ТРЕТ ДЕЛ:

СВОТ анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија

Во овој трет дел од докторскиот труд којшто е посветен на СВОТ анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија се анализираат неговите силни страни како импликација во деловната практика, неговите слаби страни како импликација во деловната практика, можностите кои произлегуваат во деловната практика, но и заканите од неговото склучување во деловната практика.

Имајќи предвид дека ЦЕТА е комплексен договор за чие што склучување има поделено мислење особено кога се во прашање договорните страни и јавноста, се одлучив за овој пристап затоа што сметам дека пред да се донесе заклучок во поглед на оправданоста за склучување на договор од ваков тип, од клучно значење е да се направи сумирање низ призма на параметрите кои претходно ги напоменав преку употреба на СВОТ анализа. Преку примената методот на СВОТ анализа во целост се гледа обликувањето на економските односи преку елиминирање на царините и олеснувањето на инвестирањето од аспект на тоа како истото влијае на деловните практики, но и на економските политики.

Во овој дел мојот методолошки пристап беше со каузална анализа (причинско-последична) и компаративен пристап за да обезбедам сеопфатна евалуација преку

²⁰⁰ Ibid.

структурирано истражување како ЦЕТА влијае на сите засегнати страни, односно во поглед на меѓутрговските односи на релација ЕУ - Канада, како ЦЕТА влијае на инвестициските политики, дали има раздвиженост на капиталот, детектирање на директни и индиректни ефекти, што се случува со економскиот раст и развој, но и во поглед на перцепцијата на јавноста, заштитата на трудот и транспарентноста во поглед на договорот.

Пристапот преку употреба на СВОТ анализа за импликациите во деловната практика од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија дава појасна слика дека кога е во прашање договорот не треба изолирано да се гледаат само силните страни и можностите, ниту пак да се гледаат само слабите страни и заканите кои неминовно е да произлегуваат во ваква комбинација кога станува збор за толку комплексен и сеопфатен договор како ЦЕТА. Преку примена на овој метод направив правилна идентификација на сите фактори и ЦЕТА може да послужи како пример како одредени аспекти од истиот треба да бидат практикувани кога се во прашање случувањето на трговските меѓународни договори, но во поглед на одредени аспекти треба да послужи како пример како одредени аспекти од договорот треба да бидат поинаку поставени уште од самиот почеток за да нема остри опонирања од страна на пошироката јавност, граѓанското општество и синдикалните организации.

Но, исто така, преку оваа анализа успеав да направам еден појасен приказ во поглед на стимулирањето нови трговски партнерства, интеграција во синцирот на снабдување, освојувањето на нови пазари, особено кога станува збор за малите и средните претпријатија. Всушност, преку разбирањето на импликациите во деловната практика, истото овозможува навремено да се развијат стратегии за управување со ризиците и заканите во непредвидливи ситуации. Исто така, преку целосен приказ на импликациите во деловната практика се прави и појасна проекција и во поглед на иднината затоа што Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија не е целосно стапен во сила и затоа од овој аспект може да се направи анализа на тоа што до овој момент се покажува како импликација во деловната практика.

ГЛАВА 1: Силни страни како импликација во деловната практика кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија

1. Стимулација на извоз

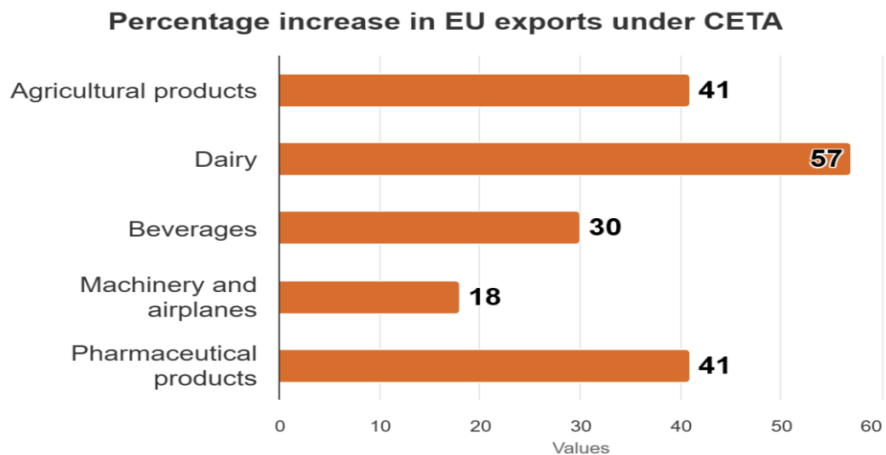
Една од најголемите предности кои му се препишуваат на ЦЕТА се елиминацијата на таксите, тарифите, царините и давачките, аналогно на тоа следуваат експанзијата и стимулацијата на извозот како силна страна во деловната практика кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА. Во контекст на ова, силните страни како импликација во деловната практика во поглед на зголемување на извозот кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија ќе ги презентирам согласно официјалната статистика од страна на Европската комисија²⁰¹. Во поглед на првата слика, истата се однесува на периодот од 2016 година до 2021 година и се прави компаративен преглед со илустрација која укажува дека растот на извозот само во Канада (прикажана во сино) наспроти остатокот од светот (прикажано во зелено) е значително поголем.

Слика бр. 1: Раст на извозот на ЕУ во Канада наспроти остатокот од светот (земји кои не се дел од ЕУ)
Официјален извор: Европската комисија²⁰²

²⁰¹ European Commission, *Factsheet: EU-Canada Trade Agreement (CETA)*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-agreement/factsheets-and-guides/factsheet-eu-canada-trade-agreement-ceta_en.

²⁰² European Commission, *Factsheet: EU-Canada Trade Agreement (CETA)*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-agreement/factsheets-and-guides/factsheet-eu-canada-trade-agreement-ceta_en.

Слика бр. 2: Раст на специфичниот извоз на ЕУ во Канада
Официјален извор: Европската комисија²⁰³

На втората слика илустративно се прикажани процентите според кои се зголемил извозот на Европската Унија во Канада особено во следните области, односно извозот за агрикултурни производи се зголемил за 41 %, извозот за млечните производи се зголемил за 57 %, извозот за пијалаците се зголемил за 30 %, додека извозот за машинерија и авионите се зголемиле за 18 %, а за фармацевтските производи се зголемил за 41 %. Конкретно во областа на агрикултурата каде по привременото стапување на ЦЕТА во септември 2017 година Канада ги елиминираше давачките, додека некои производи кога се храната и пијалаци во прашање веднаш беа без царина, како на пример алкохолните пијалаци, безалкохолните пијалаци и овошните сокови, рибата, производите од животинско потекло, зеленчуци, овошје, јаткасти плодови, кафе и чај, зачини, маслодајни семиња, житарки и друго, но важно е да се напомене дека одредени земјоделски производи имаат посебен третман, но и дека ЦЕТА воведува нови бесцарински квоти за млечни производи. Понатаму, покрај тоа што се овозможени поголеми избори за потрошувачите, елиминацијата на значителните царински давачки според ЦЕТА ги направи производите на ЕУ значително поконкурентни на канадскиот пазар. Увозот на ЕУ во Канада се зголеми за 11,5 %²⁰⁴, од 3.184 милиони евра во 2017 година на 3.549 милиони евра во 2019 година. Во 2019 година, ЕУ беше вториот најголем снабдувач на храна и пијалаци во Канада после САД. Понатаму Канада се рангираше на деветто место во топ дестинации на извозот на земјоделско -

²⁰³ European Commission, *Factsheet: EU-Canada Trade Agreement (CETA)*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-agreement/factsheets-and-guides/factsheet-eu-canada-trade-agreement-ceta_en.

²⁰⁴ EU Delegation to Canada. *CETA Market Entry Guide on Agri-Food*. Достапно на: <https://circabc.europa.eu/ui/group/09242a36-a438-40fd-a7af-fe32e36cbd0e/library/3cbb3aa2-3009-4f88-98fa-6129cc6c81fe/details>.

прехранбени производи во ЕУ и Канада беше петнаесетти снабдувач на земјоделски производи во ЕУ со извоз проценет на 2.044 милиони евра во 2019 година. Највисокиот извоз на земјоделско - прехранбени производи во ЕУ беа алкохолните пијалоци (38 %), чоколадата и слатките (7 %), тестенините, пекарските производи (6 %) и сирењето (5 %)²⁰⁵.

Согласно официјалната статистика на Европската комисија во периодот од 2017 година до 2022 година се гледа значителниот раст на извозот низ повеќе земји на ЕУ и го истакнува економскиот прогрес како резултат на склучувањето на ЦЕТА преку елиминирање на тарифите, обезбедувајќи проширување на одредени бизнис, стимулирајќи економски раст, како позитивна импликација во деловната практика поради склучувањето на ЦЕТА. Конкретно²⁰⁶ германскиот извоз на бродови и чамци во Канада пораснал за 263 %, грчкиот извоз на алуминиумски врати и прозорци во Канада пораснал за 720 %, полскиот извоз на мелени производи во Канада пораснал за 1.065 %, кипарскиот извоз на противпожарни апарати во Канада пораснал за 429 %, францускиот извоз на леб, печива и колачи во Канада пораснал за 141 %, кипарскиот извоз на противпожарни апарати во Канада пораснал за 429 %, чешкиот извоз на клавири во Канада пораснал за 334 % и ирскиот извоз на месни производи во Канада пораснал за 603 %. Оваа статистика алудира на фактот дека Германија успеала да го прошири своето присуство на канадскиот пазар зајакнувајќи ја поморската соработка помеѓу Германија и Канада со тоа што порастот од 263 % во извозот на бродови и чамци во Канада не само што ја рефлектира зголемената побарувачка од страна на Канада, туку и укажува на тоа дека намалувањето на трговските бариери како едно од главните поенти кога е во прашање ЦЕТА се покажува како ефективно и ефикасно. Зголемувањето на грчкиот извоз на алуминиумски врати и прозорци за 720 % во Канада алудира на фактот дека олеснетиот пристап до пазарот кога е во прашање ЦЕТА се покажува како веродостојно имајќи предвид дека грчките производители успеале да го покажат тоа во пракса, но ова укажува на тоа и дека отстранувањето на таксите и царините ги прави производите да бидат достапни, а истовремено зголемувајќи ги инвестициските потенцијали. Енормен раст од дури неверојатни 1.065 % се направени кога се во прашање

²⁰⁵ EU Delegation to Canada. *CETA Market Entry Guide on Agri-Food*. Достапно на: <https://circabc.europa.eu/ui/group/09242a36-a438-40fd-a7af-fe32e36cbd0e/library/3cbb3aa2-3009-4f88-98fa-6129cc6c81fe/details>

²⁰⁶ European Commission, *Factsheet: EU-Canada Trade Agreement (CETA)*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-agreement/factsheets-and-guides/factsheet-eu-canada-trade-agreement-ceta_en.

земјоделската и прехранбената индустрија во Полска, што укажува на фактот дека овој раст се должи на тоа што овозможува овие производи да бидат конкурентни на канадскиот пазар поради олеснувањата предвидени во ЦЕТА. Кога се во прашање противпожарните апарати, Кипар забележува зголемување од 429 % во извозот на противпожарни апарати во Канада, позиционирајќи се како круцијален партнер на Канада во оваа индустрија за заштита од пожари и заштита, а тоа се разбира се должи и на олеснетите процедури за сертификација според ЦЕТА кои ги симплифицираат бирократските процедури. Светски познатата Франција по своите исклучително познати пекарски производи им овозможи на француските пекари и производители на храна да пристапат до канадскиот пазар, овозможувајќи извозот да го зголемат за 141 %. Воедно, овде ја напоменувам и Чешка која е позната по изработката на музички инструменти особено кога се пијаната во прашање, преку склучувањето на ЦЕТА се овозможи да пристапи до канадскиот пазар и да да бележи зголемување на својот извоз во поглед на изработката на големи пијана за 334 %. Додека, пак, Ирска успеа во поглед на прехранбената индустрија извозот на месните производи на канадскиот пазар да го зголеми за импресивни 603 %.

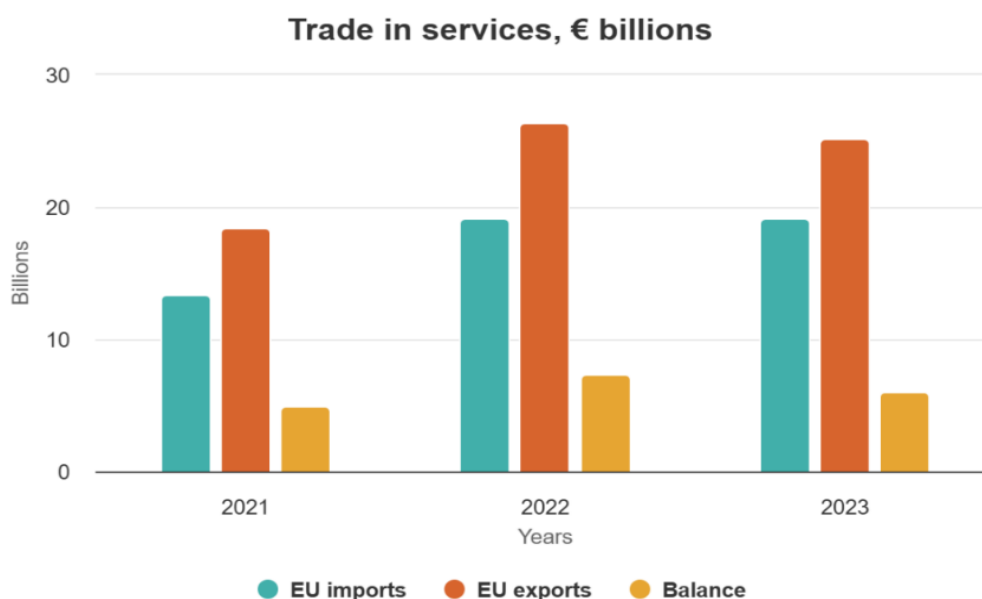
2. Зајакнување на меѓусебните трговски врски во критични сектори

ЦЕТА не само што ја стимулираше економијата, туку успеа да одигра многу важна улога во јакнењето на меѓусебните трговски врски помеѓу Канада и Европската Унија во критичните сектори и овозможи сигурен и разновиден пристап до критични сировини, енергија и снабдувањето со храна. Во периодот од 2017 до 2022 година²⁰⁷, увозот на основни метали од Канада пораснал за 143 %²⁰⁸ и ова укажува дека ЦЕТА им овозможила на европските компании поефикасно да ги обезбедуваат основните метали (пример бакар, никел, алуминиум...) кои ја претставуваат базата на многу индустрии како што се автомобилската индустрија, зајакнувајќи ја индустриската конкурентност. Увозот на

²⁰⁷ European Commission, *Factsheet: EU-Canada Trade Agreement (CETA)*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-agreement/factsheets-and-guides/factsheet-eu-canada-trade-agreement-ceta_en.

²⁰⁸ Ibid.

минерали пораснал за 131 %²⁰⁹, што укажува на зголемена побарувачка и зголемен увоз од Канада кои претставуваат основа за производство во критички сектори, а во меѓувреме додека ЕУ е посветена на зелената транзиција, ЦЕТА им овозможи на европските бизниси да ги набавуваат овие сировини од Канада и на тој начин обезбедувајќи долгорочен раст и намалувајќи ги ризиците за снабдување имајќи предвид дека Канада претставува стабилен и доверлив партнер на Европската Унија. Во поглед на увозот на енергија од Канада кој пораснал за 70 %²¹⁰ укажува на фактот дека уште во тој период почнува со диверзификација на своите извори на енергија, овозможувајќи алтернатива во поглед на енергетска несигурност, имајќи предвид дека увозот на енергија е клучен за економска стабилност во период на геополитичка нестабилност. Со оглед на податокот дека увозот на ѓубрива од Канада пораснал за огромни 225 %²¹¹ укажува на фактот дека пристапот на Европската Унија до вештачките ѓубрива од Канада е клучно за одржување на високите земјоделски приноси и во поглед на одржливоста во производството на храна, придонесувајќи кон безбедна храна, по прифатливи и достапни цени.

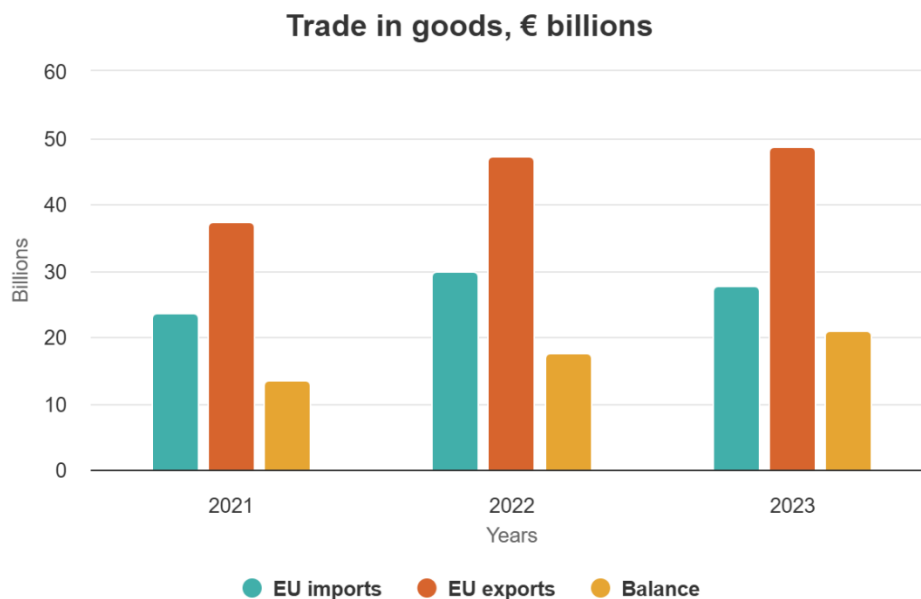
Слика бр. 3: Раст на вредноста на трговијата со услуги меѓу ЕУ и Канада
Официјален извор: Европската комисија²¹²

²⁰⁹ European Commission, *Factsheet: EU-Canada Trade Agreement (CETA)*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-agreement/factsheets-and-guides/factsheet-eu-canada-trade-agreement-ceta_en.

²¹⁰ Ibid.

²¹¹ Ibid.

²¹² European Commission, *EU-Canada Trade Relations by Country/Region*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada_en.

Слика бр. 4: Раст на вредноста на трговијата со стоки меѓу ЕУ и Канада
Официјален извор: Европската комисија²¹³

Слика број 3, компаративно преку илустрација го прикажува растот на вредноста на трговијата со услуги меѓу ЕУ и Канада во периодот од 2021 година заклучно со 2023 година, додека слика број 4 компаративно преку илустрација го прикажува растот на вредноста на трговијата со стоки меѓу ЕУ и Канада во периодот од 2021 година заклучно со 2023 година, додека ажурирањето на прикажаните податоците датира од 21.5.2024 година.

На 9.2.2024 во Брисел од страна на извршниот потпретседател Домбровскис на состанокот на Мешовитиот комитет на ЦЕТА беше сумиран резултатот од склучувањето на ЦЕТА и тоа²¹⁴ дека ЦЕТА се покажал како договор кој е ефикасен и дава реални позитивни резултати во деловната практика и за сите засегнати страни, нагласувајќи дека истиот не е само политички договор туку практично и корисно партнерство и за двете договорни страни. Како аргумент за поткрепување на фактите е наведено зголемувањето на трговијата помеѓу ЕУ и Канада и тоа од 2016 година трговијата со стоки е порасната за 66 %, а додека трговијата со услуги е зголемена за 62 % согласно најновите податоци. Воедно, имајќи предвид дека оваа точка е насловена како зајакнување на меѓусебните трговски врски во

²¹³ European Commission, *EU-Canada Trade Relations by Country/Region*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada_en.

²¹⁴ European Commission. “Remarks by Executive Vice-President Dombrovskis on the CETA Joint Committee Meeting”. European Commission Press Corner. Достапно на: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_24_721.

критичните сектори, како најсилен показател се наведува покрај растот на трговијата и клучната улога на ЦЕТА кога е во прашање зајакнувањето на отпорноста на синцирот на снабдување во Европа, особено имајќи ја предвид војната во Украина. Потенцирано е дека во време на геополитичка неизвесност Канада станала доверлив и стабилен снабдувач на критички ресурси како што се енергијата и суровините, давајќи конкретен пример за 2022 година каде било видливо дека увозот на ЕУ во Канада во овие клучни сектори се зголемил за 6 милијарди евра, а тоа значи бележење на зголемување од 25 % во споредба со претходната година, што го потврдува моментумот дека вредноста на склучувањето на ЦЕТА и нејзините импликации се клучни и за стратешка безбедност и обезбедување олеснет пристап до основни ресурси во време на криза.

Конкретни примери во поглед на стимулирање големи инвестиции се нотирани во поглед на производството на батерии и критичниот сектор како што е зелената транзиција каде што се наведени значајните соработки помеѓу Канада и европските компании, односно *Stellantis* и *Northvolt*, кои обезбедиле комбинирани 15 милијарди евра субвенции од Канада за развој на фабрика за батерии во Квебек и посветеноста на Фолксваген од над 13,8 милијарди евра за изградба на својата прва прекуокеанска фабрика за електрични возила во Онтарио. Притоа, меѓу успехите во деловната практика е наведено партнерството на релација ЕУ - Канада кое се проширува и во клучните сировини за зелена (чиста) технологија како што се канадските соработки со компании специјализирани за манган и литиум со цел да се обезбедат синцири за снабдување за материјали клучни за производство на батерии и зелена транзиција.

На 12.2.2025 година претседателката на Европската комисија, Урсула фон дер Лејен го пречека канадскиот премиер Џастин Трудо и изјави дека трговијата и инвестициите после имплементацијата на ЦЕТА во деловната практика на двете страни (мислејќи на Европската Унија и на Канада) се зголемени за 66 % што е исклучително корисно за двете страни, за бизнисите и за луѓето од двете страни на Атлантикот.²¹⁵ Со оваа изјава претседателката на Европската комисија ги нагласи пошироките и заемни бенефиции од меѓусебната трговија на релација ЕУ - Канада, а со нагласувањето на зголемувањето од 66 % на двете страни се постави фокусот дека и двете договорни страни се победници кога е

²¹⁵ European Commission. "Statement by President von der Leyen on the EU-Canada Trade Relations." European Commission Press Corner, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_25_494.

ЦЕТА во прашање во поглед на стимулирање економски раст и приказ на конкретни резултати во деловната практика. Воедно, овде е потенциран и моментот дека овој договор не е добар само за компаниите и економиите, туку и за самите потрошувачи, односно самите луѓе затоа што тие имаат поголем пристап до стоки и услуги, а додека кога се бизнисите во прашање овде се новите трговски партнерства кои се резултат на ЦЕТА.

3. Подобра позиционираност и пристап за малите и средните претпријатија

Во ЦЕТА, кога станува збор за малите и средните претпријатија, а се во прашање позитивните страни од склучувањето на договорот, акцентот е поставен на олеснет пристап на пласманот на пазарот. Имајќи предвид дека малите и средните претпријатија најчесто се наоѓаат во неповолна позиционираност на пазарот и многу често правилата на игра се поставени од големите компании, овој договор според договорните страни отвора простор за прогрес на малите и средните претпријатија. Поради зголемениот извоз како резултат од склучувањето на ЦЕТА, истиот стимулирал 44 % повеќе мали и средни претпријатија да извезуваат во Канада сега отколку пред склучувањето на ЦЕТА²¹⁶.

Во серијата на успешни извозници во поглед на силните страни како импликација во деловната практика кога е во прашање ЦЕТА, а чија приказна е воедно и посочена како пример на официјалната страница на Европската комисија во поглед на малите и средните претпријатија ќе го издвојам пласирањето на новиот пијалак од Австрија за канадските потрошувачи, односно за семеен бизнис кој го носи името *Schärf Coffee* и кој работи со преку 300 кафулиња во 23 земји под брендот *Coffee shop Company*, снабдувајќи ги со кафе од Австрија²¹⁷. Преку ЦЕТА овој семеен бизнис ги прошири своите активности на канадскиот пазар, а ова беше овозможено преку надминување на финансиските и регулаторните бариери, а имајќи предвид дека тарифите, сложеноста на сертифицираноста и логистичката неефикасност често создаваат конкурентна неповолна положба за помалите компании компаративно земено со големите мултинационални корпорации, а токму поради

²¹⁶ European Commission, *Factsheet: EU-Canada Trade Agreement (CETA)*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-agreement/factsheets-and-guides/factsheet-eu-canada-trade-agreement-ceta_en.

²¹⁷ European Commission. "A New Brew for Canadian Consumers," *EU Trade – Exporters' Stories*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/exporters-stories/austria-new-brew-canadian-consumers_en

надминувањето на овие бариери *Schärf Coffee* станал достапен за канадските потрошувачи. Ова е важен пример затоа што станува збор за мал бизнис којшто успеал да направи глобален пласман, а притоа станува збор за висококвалитетен производ – кафе, кој како што е наведено се грижи да набави кафе од најдобрите региони во светот, станувајќи збор за зрна Арабика од фармата Марли во регионот Сина планина на Јамајка. Примерот е важен затоа што станува збор за мал бизнис којшто има свој придонес кон одржливата економија, ставајќи приоритет на здравата животна средина затоа што станува збор за пласирање на производ од еколошки и високо квалитетни производители со фокус на органско производство, а со инкорпорирањето на овие вредности во бизнис моделот на компанијата, не само што се стимулира корпоративната општествена одговорност, туку и на потрошувачите им е достапен производ којшто ги задоволува стандардите на квалитет. Исто така, позитивниот пример за *Schärf Coffee* се гледа и во тоа што истиот ја проширува својата мрежа на снабдување и е доказ дека комплексните трговски договори како ЦЕТА не се во корист само на големите корпорации и мултинационални компании, туку и дека малите бизниси можат да имаат свој придонес кон задоволување на побарувачката на потрошувачите. Претставува пример дека и комплексните договори како ЦЕТА можат да бидат стимуланс за проширување на малите бизниси особено кога истите успеваат да одговорат на глобалните трендови и да проектираат одржлива деловна клима. Воедно, овој мал бизнис има конкретни економски резултати во поглед на стимулирањето на отворање нови работни места затоа што извозот на истиот преку ЦЕТА има резултирано со приближно отворање на нови 90 работни места во седиштето во Австрија.

ЦЕТА го отвори пазарот и за малите иновативни биотехнолошки компании докажувајќи дека слободната трговија не е само за големите индустрии, туку поддржува напредок и во специјализираните индустрии. Таква успешна приказна претставува и *Kitozyme* која е мала белгиска биотехнолошка компанија која преку ЦЕТА го прошири своето глобално присуство претставувајќи ја својата патентирана иновација *KiOfine®* во винската индустрија.²¹⁸ Китозим работи развива природни решенија за здравствена заштита и пијалаци, а водечкиот производ на компанијата и нејзината најголема иновација *KiOfine®*

²¹⁸ European Commission. "Kitozyme: Biotech Doing Wonders for Wine" *EU Trade – Exporters' Stories*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/exporters-stories/belgium-kitozyme_en

претставува растително влакно кое ги елиминира штетните соеви на квасец во виното, спречувајќи расипување и обезбедувајќи производство со повисок квалитет на виното. Пред склучувањето на ЦЕТА, Китозим веќе ја има воспоставено својата репутација во главните региони за производство на вино, продавајќи во Франција, Шпанија, Италија, САД, Чиле и Јужна Африка, но канадскиот пазар бил недостапен за да биде искористен во целиот свој потенцијал поради трговските бариери коишто постоеле пред склучувањето на договорот и достапноста на канадскиот пазар бил еден од поголемите предизвици со кој се соочувала оваа компанија. Склучувањето на овој договор го променува ова затоа што со помош на истиот се поедноставени бирократските процедури за извор и воедно како голем успех на оваа компанија се препишува тоа што со помош на имплементацијата на ЦЕТА во деловната практика Китозим успеал да го обезбеди својот најголем договор за дистрибуција до сега со канадската компанија, односно дистрибутер. Лалеманд, а што всушност покажува дека кога е овозможена правилна апликативност и на комплексните договори како ЦЕТА во деловната практика истите може да претставуваат „отсочна даска“ при етаблирање на деловна успешна соработка на глобално ниво. За малите биотехнолошки компании како Китозим стабилноста е клучна затоа што истата и овозможува на компанијата да го искористи и целиот потенцијал којшто го поседува како компанија односно да се фокусира на раст и развој на лансирање иновации како што е нивниот продукт *KiOfine®*, отколку да биде фокусирана на бирократијата и како да ги надмине тие преоптоварувачки процедури за да го пласира својот производ. Воедно, важно е овде да се потенцира дека станува збор за бизнис којшто е фокусиран на традиционалниот пристап кога се во прашање трговските договори како ЦЕТА во поглед на проток на стоки и услуги, туку станува збор за специјализиран бизнис којшто дополнително создава додадена вредност.

Уште една успешна приказна овде е улогата на ЦЕТА во подобрувањето на пласманот на меѓународно ниво на *Smet Chocolaterie*²¹⁹ кој претставува познат белгиски семеен бизнис, а кој е специјализиран за висококвалитетни чоколади и слатки. Пред склучувањето и имплементацијата на ЦЕТА канадските увозни давачки за европските чоколади можеа да бидат и до 15 %, што претставуваше значителен предизвик за

²¹⁹ European Commission. "Belgium: SME Chocolaterie" EU Trade – Exporters' Stories. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/exporters-stories/belgium-smet-chocolaterie_en

европските компании кои сакаат да извезуваат во Канада. Меѓутоа, со отстранувањето на овие увозни тарифи преку ЦЕТА, *Smet Chocolaterie* успеа да ги намали цените на своите производи, правејќи ги своите понуди поконкурентни на канадскиот пазар. Како што има изјавено и самиот сопственик и извршен директор на *Smet Chocolaterie*, Јохан Смет, ЦЕТА договорот имал значително влијание врз извозните перформанси и благодарение на елиминацијата на тарифите компанијата доживеала импресивен раст од 20 % на извозот во Канада. Воедно истиот во својата изјава има кажано дека благодарение на ЦЕТА, *Smet Chocolaterie* ја искористила можноста за проширување на своето присуство и ја отвориле првата продавница во Канада во Мисисага, Онтарио и дека планираат уште да се шират. Позитивните импликации во деловната практика од склучувањето на ЦЕТА овде се гледаат не само преку растот на извозот, туку и преку подобрување на целосната деловна стратегија на малите и средни претпријатија на глобално ниво, имајќи предвид дека истиот со овде директно придонесува не само за олеснување на продажба на производите, туку и позитивно делувајќи на долгорочните цели за раст и развој на самата компанија.

ГЛАВА 2: Можности како импликација во деловната практика кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија

1. Економски раст и развој преку елиминација на бариери при инвестирање

Можностите кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА преку стимулирање на економскиот раст и развој се гледаат преку компаниите во деловната практика кои веќе ги етаблирале своите трговски конекции на релација ЕУ - Канада, но преку склучувањето и на имплементацијата на ЦЕТА се појавиле нови можности кои придонеле да се промени динамиката на економски раст и развој. Една од нив е *Freywille*²²⁰ која претставува компанија во 100 % приватна сопственост и работи со околу 80 бутици ширум светот со над 500 вработени, во над 30 земји на четири континенти, основана во 1951 година во Виена, Австрија. Оригиналниот стил на оваа компанија е сосема уникатен стил за декорација со

²²⁰ European Commission. "Austria: FREYWILLE" EU Trade – Exporters' Stories. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/exporters-stories/austria-freywille_en.

употреба на висококвалитетни техники за емајлирање со оган кој бил создаден во 1980-тите од тим на млади дизајнери, златари и експерти за емајлирање, а истата е позната по својот извонреден накит. Од 2009 година компанијата го извезува својот накит во Канада, а нејзиното присуство на канадскиот пазар постојано расте, сепак склучувањето на ЦЕТА направи значителна промена во компанијата кога е во прашање нејзиниот економски раст и развој имајќи предвид дека пред ЦЕТА истата испраќала производи во Канада три до четири пати годишно, а процесот бил оптоварен со обемни документи и царински процедури, што често доведувало до одложувања. Сепак со имплементацијата на договорот, овие бариери се значително намалени, што ја прави логистиката на меѓународната трговија побрза и поефикасна, а отстранувањето на увозните даноци на нивниот накит преку ЦЕТА директно и донесе корист на компанија со тоа што ги направи нивните производи поконкурентни во Канада. Како резултат на тоа, компанијата сега го извезува својот фин емајлиран накит во Канада на месечна основа, наспроти само неколку пати годишно и оваа зголемена фреквенција на испораки и овозможи на компанија да забележи раст на зголемување на продажбата проследено со зголемена побарувачка во Канада. Она што пред склучувањето и имплементацијата на ЦЕТА било само повремен извоз за Канада, сега истото е трансформирано во стабилно месечно извезување во канадски градови како што е Ванкувер. Овој раст на компанијата не само што и овозможила нови можности, но истовремено и овозможила да ги намали оперативните трошоци, а да ја зголеми својата продажба и побарувачка, покажувајќи ја другата дименција на ЦЕТА со која се дават нови можности за долгорочен потенцијал за раст.

Друг пример овде ќе го напоменам здружението *Prosciutto di San Daniele* кое претставува 31 производител кои ја поддржуваат традицијата на производството на светската познатата димена шунка *Prosciutto di San Daniele*²²¹, а чија традиција долго се негува поради својот уникатен вкус и текстура кои произлегуваат од малиот град во североисточна Италија, Сан Даниеле дел Фриули. Географската ознака за овој престижен производ со склучувањето на ЦЕТА гарантира дека само димените шунки произведени во овој специфичен период можат да го носат името „*Prosciutto di San Daniele*“, обезбедувајќи дека квалитетот и уникатните карактеристики се суштински поврзани со неговото

²²¹ European Commission. "Italy: Educating Authenticity and Tradition" *EU Trade – Exporters' Stories*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/exporters-stories/austria-freywille_en.

географско потекло. Производителите имаат силен синџир на снабдување кој вклучува речиси 4.000 земјоделци, 550 работници, 116 кланици и 31 производствена локација кои благодарение на ЦЕТА 18 од 31 од производителите сега ја продаваат оваа димена шунка во Канада и со обрт од 380 милиони американски долари успеа благодарение на ЦЕТА да ги прошири своите извозни капацитети во Канада, додека претходно го имаше зајакнато присуството во Европа, САД и Австралија. ЦЕТА не само што ја заштити географската ознака на *Prosciutto di San Daniele*, туку обезбеди од една страна клучен пазарен пристап до канадските потрошувачи овозможувајќи нов пристап до профитабилен пазар преку правна заштита и гарантирајќи дека сега може да се продава во Канада само под неговото вистинско име коешто не само што го зајакна неговиот идентитет, туку и ја зајакна неговата вредност на меѓународните пазари овозможувајќи преку ЦЕТА да се зголеми извозот, при што вкупната продажба се зголемила за повеќе од една третина за само една година. Пред ЦЕТА, извозот на овој производ не се одвивал под заштитена географска ознака, а договорот создал можност да се извезува овој производ во Канада под неговото автентично име и за прв пат да се одвива извозот под истото, што оваа можност како што наведува директорот на здружението *Prosciutto di San Daniele*, Марио Емилио Чичети, не било возможно.

Интересно за нотирање овде е и примерот за можностите кои се појавиле со склучувањето на ЦЕТА за италијанскиот производител на висококвалитетни рачно изработени вратоврски, *Graffeo Cravatte* (Графео Кравате)²²² кој го снабдувал италијанскиот пазар 24 години пред да го прошири својот дофат на меѓународните пазари, вклучувајќи ја и Канада. Компанијата претходно започнала да тргува со Канада и истата напредувала на тамошниот пазар, истата ја согледала можноста што ЦЕТА ја нуди затоа што до пред стапувањето на сила на ЦЕТА и имплементацијата во деловната практика истата се соочувала со тарифни бариери од околу 17 % што ја ограничувала конкурентноста на нивните производи во Канада. Со намалувањето и елиминирањето на овие тарифи преку ЦЕТА, компанијата сега може да ги понуди своите рачно изработени вратоврски по многу поконкурентни цени на канадските потрошувачи и оваа ценовна предност е особено

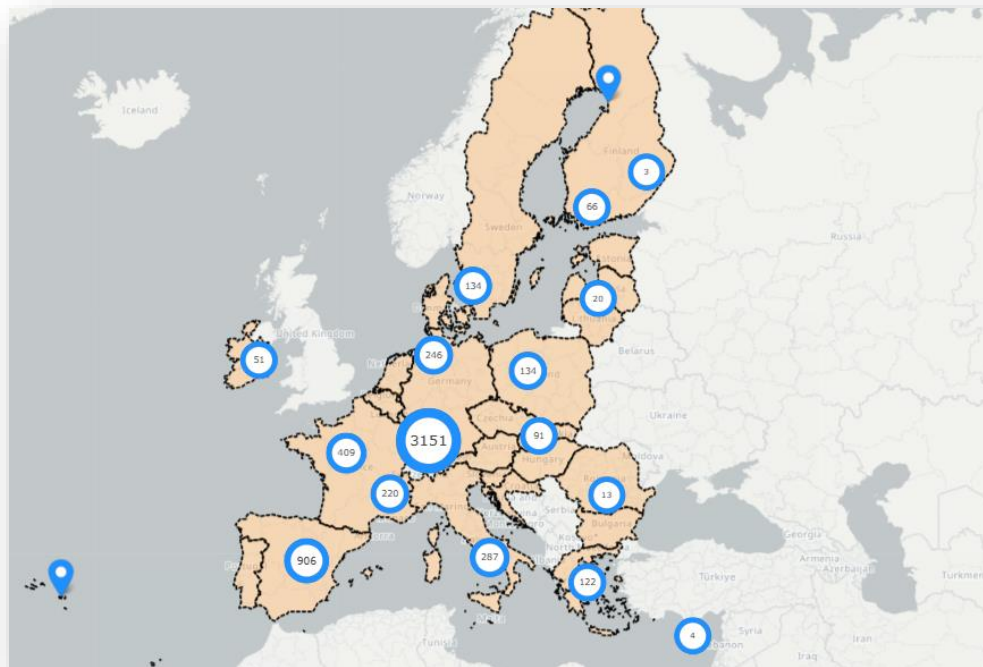
²²² European Commission. "Italy: Sicilian Workmanship Finds a Place in Canada's Heart," *EU Trade Relations: Exporters' Stories*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/exporters-stories/italy-sicilian-workmanship-finds-place-canadas-heart_en.

значајна за *Graffeo Cravatte*, воедно овозможувајќи заштедите од намалувањето на тарифите компанијата да ги реинвестира во своето работење и дополнително да ја подобри својата конкурентска предност. Воедно рационализацијата на административните процедури во рамките на ЦЕТА и овозможи на компанијата да ги надмине бирократските процедури кои претходно биле значителна бариера.

Овде за пример на создавање нови можности ќе ја наведам и италијанската компанија за накит со богата традиција, *Stella Milano 1952*²²³, основана во 1952 во Милано, а истата произведува и продава висококвалитетен накит правејќи спој на иновативна технологија и занаетчиство на златарите во Ломбадрија. Истата денес ја негува таа традиција нудејќи накит што ја опфаќа елеганцијата и софистицираноста на Италија што создава огромна побарувачка за производите. Пред склучувањето на ЦЕТА, оваа компанија ги дистрибуирала своите креации до Канада, меѓу останатото и низ Европа, САД и Блискиот Исток, но високата цена на златото и увозните давачки биле огромен предизвик за да се постигне успех на пазарот во Канада. Склучувањето и имплементацијата на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Европската Унија и Канада и ја даде достапна можноста на оваа компанија да го прошири своето присуство во Канада затоа што пред договорот Канада имаше воведено увозни царини од 8,5 % на накит, што беше отежнувачка околност кога е во прашање економскиот раст и развој, а во исто време освојување на канадскиот пазар. Со намалување на царините преку ЦЕТА компанијата забележала раст на извозот во Канада за импресивни 30 % и истиот овој раст бил дополнително стимулиран од поврзувањето со пет нови канадски увозници кои го воспоставиле ова трговско-деловно партнерство со компанијата токму поради ЦЕТА.

²²³ European Commission. "Italy: Stella Milano 1952," *EU Trade Relations: Exporters' Stories*. European Union. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/exporters-stories/italy-stella-milano-1952_en.

2. Мапирање на земјите кои извезуваат за Канада и можностите за отворање нови работни места (Компаративен преглед)

Официјален извор: Dun and Bradstreet

Слика од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија²²⁴

Оваа точка започнува со слика од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија насловена како „Трговијата на релација ЕУ - Канада во вашиот град“²²⁵ која им овозможува на корисниците во секоја земја од Европската Унија да истражуваат како градовите во Европската Унија, односно во секоја земја од Европската Унија вклучени во трговијата со Канада. Овде користејќи ги официјалните илустрации на страната на официјалната веб-страница на Европската комисија ќе прикажам мапирање и објаснување на истото во поглед на секоја земја од Европската Унија селектирајќи ги градовите и прикажувајќи ги истите на сликите. Воедно, оваа интерактивна алатка им овозможува на корисниците да зумираат на мапата за да ги лоцираат бизнисите и да кликнат на која било земја од Европската Унија за да добијат преглед на трговските односи со Канада, а во оваа точка ќе бидат прикажани можностите кои произлегле од склучувањето на ЦЕТА во деловната практика.

²²⁴ European Commission. European Commission. “EU-Canada Trade in Your Town”. Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town_en?page=1.

²²⁵ Ibid.

I) Создавање нови работни места преку извоз од Австрија

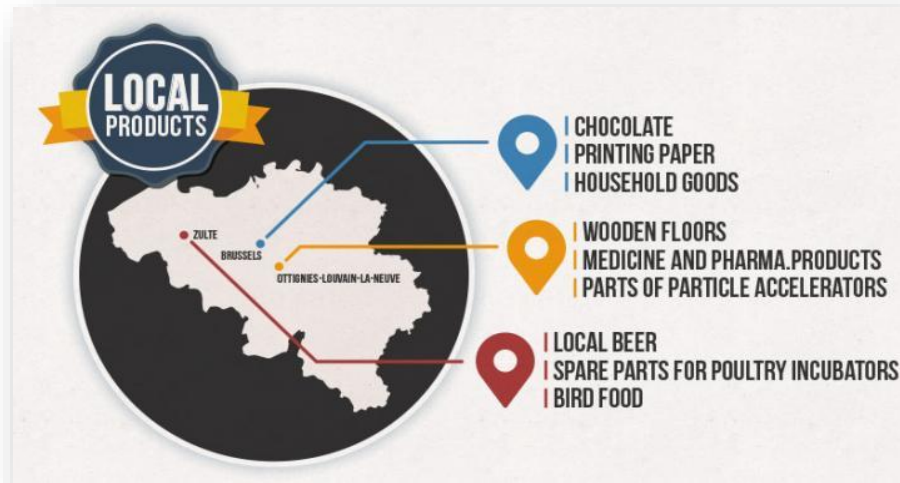
Слика бр. 5: Компании во градови низ Австрија извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: Dun and Bradstreet. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²²⁶

Низ цела Австрија²²⁷, 1.341 австриски компании извезуваат стоки и услуги во Канада, при што малите и средните претпријатија сочинуваат 80 % од овие бизниси. Меѓусебната трговија на релација ЕУ - Канада стимулира приближно 15.000 работни места во Австрија, придонесувајќи за 865.000 работни места во ЕУ поврзани со извозот во Канада. Австрискиот извоз во Канада вклучува разновидна палета на производи од различни периоди и на слика бр. 5 насловена како *Компании во градови низ Австрија кои извезуваат стоки и услуги во Канада* прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови. Станува збор за Салцбург кој извезува замрзнати малини, подови од ламинат и делови за кранови, Хоршинг кој извезува прозорци и врати, земјоделски машини и противпожарна опрема и Линц кој извезува машини за кревање тежини, локално пиво и батерии. Канада е рангирана како седми најголем трговски партнер на Австрија надвор од ЕУ. Австрија одржува трговски суфицит од 693 милиони евра со Канада, извоз во вредност од 1,2 милијарди евра и увоз од Канада во вкупна вредност од 537 милиони евра.

²²⁶ European Commission, "Austria-Canada: Trade Your Town," *EU Trade Relations: EU-Canada Trade*, European Union. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/austria-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²²⁷ Ibid.

II) Создавање нови работни места преку извоз од Белгија

Слика бр. 6: Компании во градови низ Белгија кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: Dun and Bradstreet. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²²⁸

Кога станува збор за Белгија²²⁹, вкупно 1.676 белгиски компании извезуваат стоки и услуги во Канада, при што малите и средни претпријатија сочинуваат 72 % од овие извозници. Оваа трговија одржува приближно 23.000 работни места во Белгија, придонесувајќи за пошироките 865.000 работни места поддржани низ ЕУ преку извозот во Канада. Од слика бр. 6 насловена како *Компании во градови низ Белгија кои извезуваат стоки и услуги во Канада* прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови, се гледа дека белгискиот извоз во Канада ја одразува разноликата економија на земјата преку со производи кои потекнуваат од различни региони. Брисел е познат по извозот на чоколадо, хартија за печатење и покуќнина. Во Зулте, локалните бизниси извезуваат пиво, резервни делови за инкубатори за живина и храна за птици. Во меѓувреме Отињи и Лувен-ла-Нов е клучен извозник на дрвени подови, фармацевтски производи и компоненти за акцелератори на честички. Во севкупното трговско рангирање, Канада е дванаесетти најголем трговски партнер на Белгија надвор од ЕУ. Белгискиот извоз во Канада е проценет на 2,3 милијарди евра, додека увозот од Канада изнесува 3,7 милијарди евра.

²²⁸ European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Belgium,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/belgium-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²²⁹ Ibid.

III) Создавање нови работни места преку извоз од Бугарија

Слика бр. 7: Компании во градови низ Бугарија кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: Dun and Bradstreet. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²³⁰

Во поглед на Бугарија²³¹, вкупно 286 бугарски компании извезуваат стоки и услуги во Канада, при што малите и средни претпријатија сочинуваат 79 % од овие извозници. Оваа трговија поддржува приближно 6.400 работни места во Бугарија, придонесувајќи за 865.000 работни места во ЕУ поврзани со извозот во Канада. Бугарскиот извоз во Канада ги прикажува различните индустриски и земјоделски сектори во земјата. Од слика бр. 7 насловена како *Компании во градови низ Бугарија кои извезуваат стоки и услуги во Канада*, прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови, се гледа дека Софија е клучен извозник на животинска храна и душеци. Во Бургас, локалните бизниси доставуваат флаширано масло и семиња на канадскиот пазар. Во меѓувреме, Варна придонесува во трговијата со извоз на фолија и фармацевтски производи. Во однос на трговското рангирање, Канада е единаесетти најголем трговски партнер на Бугарија надвор од ЕУ за услуги. Бугарија одржува трговски суфицит од 35 милиони евра со Канада, при што вкупниот извоз изнесува 82 милиони евра, а увозот од Канада во вредност од 47 милиони евра.

²³⁰ European Commission, "CETA - A Boost for Jobs and Exports in Bulgaria," Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/bulgaria-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²³¹ Ibid.

IV) Создавање нови работни места преку извоз од Хрватска

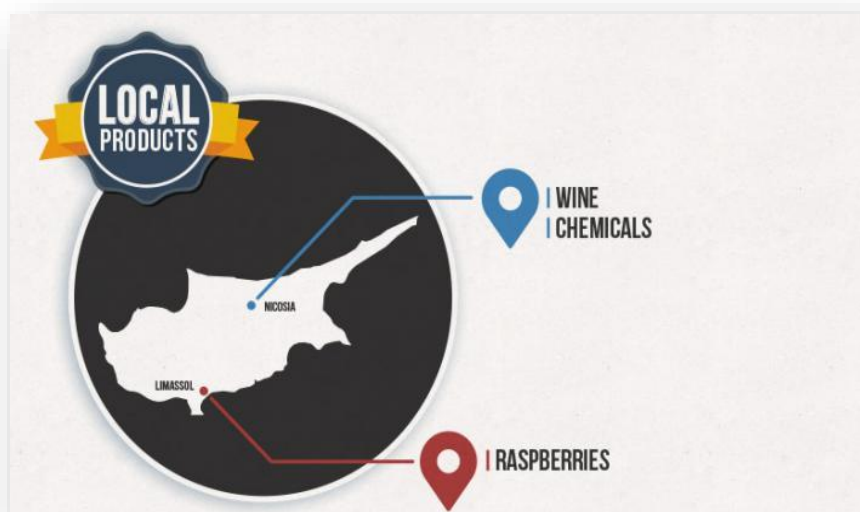
Слика бр. 8: Компаниии во градови низ Хрватска кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: Dun and Bradstreet. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²³²

Мапирање на можностите во поглед на Хрватска²³³, резултира со вкупно 136 хрватски компании извезуваат стоки и услуги во Канада, а малите и средни претпријатија сочинуваат значителен дел. Овој извоз придонесува за пошироки 865.000 работни места низ ЕУ кои се поддржани од трговијата со Канада. Извозот на Хрватска во Канада ги одразува различните производствени капацитети на земјата. На слика бр. 8 насловена како *Компаниии во градови низ Хрватска кои извезуваат стоки и услуги во Канада* прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови и од истата се гледа дека Загреб е познат по извозот на намаз од смокви и чоколадо, додека Света Недеља е специјализирана за фармацевтски производи. Во Риека, бизнисите извезуваат седишта, хемикалии и алкохолни пијалаци. Хрватска одржува трговски суфицит од 49 милиони евра со Канада, при што вкупниот извоз изнесува 87 милиони евра, а увозот од Канада во вредност од 38 милиони евра.

²³² European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Croatia,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/croatia-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²³³ Ibid.

V) Создавање нови работни места преку извоз од Кипар

Слика бр. 9: Компании во градови низ Кипар кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: Dun and Bradstreet. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²³⁴

Во поглед на Кипар²³⁵ кога станува збор за Сеопфатниот економски и трговски договор, вкупно 40 кипарски компании извезуваат стоки и услуги во Канада, при што малите и средни претпријатија сочинуваат 73 % од овие извозници. Оваа трговија поддржува приближно 150 работни места во Кипар, додека извозот низ ЕУ во Канада помага да се одржат 865.000 работни места. На слика бр. 9 насловена како *Компании во градови низ Кипар кои извезуваат стоки и услуги во Канада* прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови и од истата се гледа дека кипарскиот извоз во Канада ја прикажува земјоделската и хемиската индустрија во земјата. Никозија извезува вино и хемикалии, додека Лимасол е познат по извозот на малини. Канада е рангирана како четврти најголем трговски партнер на Кипар надвор од ЕУ за услуги. Кипар одржува трговски суфицит од 28 милиони евра со Канада, при што вкупниот извоз изнесува 41 милион евра, а увозот од Канада во вредност од 12 милиони евра.

²³⁴ European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Cyprus,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/cyprus-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²³⁵ Ibid.

VI) Создавање нови работни места преку извоз од Чешка

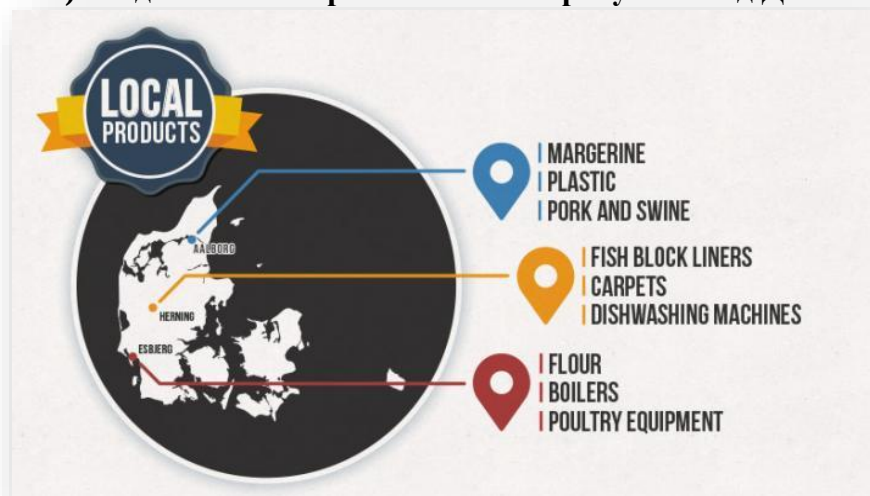
Слика бр. 10: Компаниј во градови низ Чешка кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: Dun and Bradstreet. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²³⁶

Во поглед на Чешка²³⁷, вкупно 1.038 чешки компании извезуваат стоки и услуги во Канада, при што 38 % од овие бизниси се класифицирани како мали и средни претпријатија. Чешкиот извоз во Канада помага да се одржат 35.000 работни места во земјата, придонесувајќи за 865.000 работни места поддржани низ ЕУ преку трговијата со Канада. На слика бр. 10 насловена како *Компаниј во градови низ Чешка кои извезуваат стоки и услуги во Канада* прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови и од истата се гледа дека извозот на Чешка во Канада ги истакнува нејзините различни индустриски и производствени сектори. Прага извезува семе од афион, спортска опрема и сандали, додека Овцари е специјализирана за воздушни компресори и делови, единици за климатизација и единици за размена на топлина. Во меѓувреме, Злин е клучен извозник на градежни блокови и тули, метален мебел и ножици за сечење метал. Канада е рангирана како десетти најголем трговски партнер на Чешка надвор од ЕУ за услуги. Чешка одржува трговски суфицит од 161 милион евра со Канада, при што вкупниот извоз изнесува 339 милиони евра, а увозот од Канада во вредност од 179 милиони евра.

²³⁶ European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Czechia,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/czechia-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²³⁷ Ibid.

VII) Создавање нови работни места преку извоз од Данска

Слика бр. 11: Компании во градови низ Данска кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: Dun and Bradstreet. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²³⁸

Кога станува збор за Данска²³⁹, договорот обезбеди значителни можности низ целата земја. Вкупно 1.463 дански компании извезуваат стоки и услуги во Канада, при што 79 % од нив се мали и средни претпријатија. Данскиот извоз во Канада помага да се одржат 8.900 работни места во земјата, додека трговијата со Канада ширум ЕУ поддржува вкупно 865.000 работни места. Извозот на Данска во Канада ги одразува нејзините силни страни во земјоделството, производството и индустриската опрема. Од слика бр. 11 насловена како *Компании во градови низ Данска кои извезуваат стоки и услуги во Канада* прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови. Се гледа дека Алборг е познат по извозот на маргарин, пластика и производи од свинско и свинско месо, додека Хернинг доставува облоги од рибни блокови, теписи и машини за миење садови на канадскиот пазар. Во Есбјерг, бизнисите извезуваат брашно, котли и опрема за живина. Канада е рангирана како тринаесетти најголем трговски партнер на Данска надвор од ЕУ за стоки. Данска одржува трговски суфицит од 474 милиони евра со Канада, при што вкупниот извоз изнесува 1 милијарда евра, а увозот од Канада во вредност од 537 милиони евра.

²³⁸ European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Denmark,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/denmark-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²³⁹ Ibid.

VIII) Создавање нови работни места преку извоз од Естонија

Слика бр. 12: Компании во градови низ Естонија кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: Dun and Bradstreet. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁴⁰

Во поглед на Естонија²⁴¹, вкупно 90 естонски компании извезуваат стоки и услуги во Канада, при што 79 % од нив се мали и средни претпријатија. Естонскиот извоз во Канада поддржува околу 1.000 работни места во земјата, придонесувајќи за 865.000 работни места поддржани низ ЕУ преку трговијата со Канада. На слика бр. 12 насловена како *Компании во градови низ Естонија кои извезуваат стоки и услуги во Канада* прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови, се гледа дека извозот на Естонија во Канада опфаќа низа производи од различни индустрии. Талин, главниот град, извезува производи од дрво, боровинки и метален мебел. Саку Валд е познат по извозот на чамци, машини и дрвна маса, додека Кохила е специјализирана за извоз на квасец. Канада е деветти најголем трговски партнер на Естонија надвор од ЕУ за стоки. Естонија одржува трговски суфицит од 78 милиони евра со Канада, при што вкупниот извоз изнесува 106 милиони евра, а увозот од Канада во вредност од 28 милиони евра.

²⁴⁰ European Commission, "CETA - A Boost for Jobs and Exports in Estonia," Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/estonia-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁴¹ Ibid.

IX) Создавање нови работни места преку извоз од Финска

Слика бр. 13: Компании во градови низ Финска кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: *Dun and Bradstreet*. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁴²

Во поглед на Финска²⁴³, вкупно 4.030 фински компании извезуваат стоки и услуги во Канада, при што 79 % од овие компании се мали и средни претпријатија. Финскиот извоз во Канада помага да се одржат 8.500 работни места во Финска, придонесувајќи за 865.000 работни места поддржани низ ЕУ преку трговијата со Канада. Производите што Финска ги извезува во Канада ја одразуваат нејзината разновидна економија. На слика бр. 13, насловена како *Компании во градови низ Естонија кои извезуваат стоки и услуги во Канада* прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови и од истата се гледа дека Турку е клучен извозник на контрацептивни средства, маслинки и машини. Ванта е специјализирана за мотори за снег, предмети за домаќинството и машини за дрво, додека Хелсинки извезува делови за сечкање дрво, вотка и хартија. Канада е рангирана како десетти најголем трговски партнер на Финска надвор од ЕУ за услуги. Финска има трговски суфицит од 561 милион евра со Канада, со вкупен извоз во вредност од 932 милиони евра и увоз од Канада во износ од 372 милиони евра.

²⁴² European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Finland,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/finland-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁴³ Ibid.

Х) Создавање нови работни места преку извоз од Франција

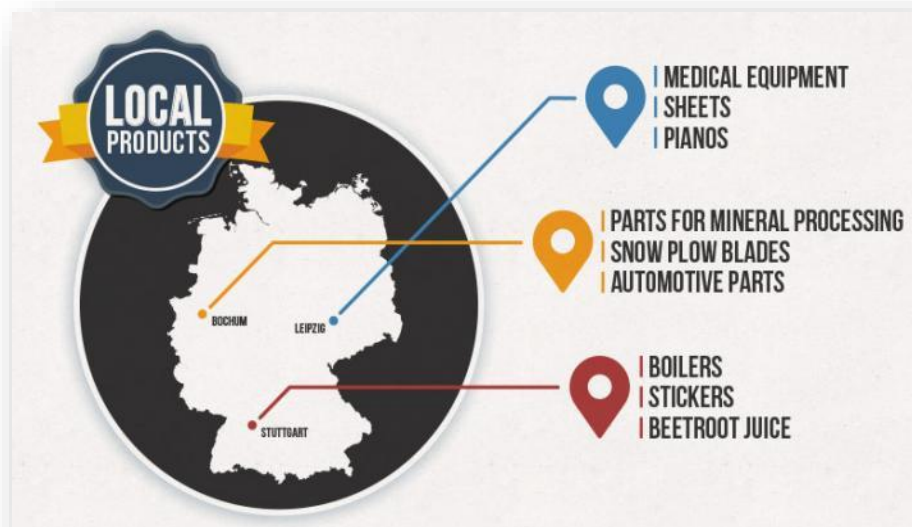
Слика бр. 14: Компании во градови низ Франција кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: *Dun and Bradstreet*. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁴⁴

Во поглед на Франција²⁴⁵, вкупно 9.732 француски компании извезуваат во Канада, а 79 % од нив се мали и средни претпријатија. Овој извоз поддржува околу 77.000 работни места во Франција, придонесувајќи за 865.000 работни места низ ЕУ кои се поддржани од извозот на ЕУ во Канада. На слика бр. 14, насловена како *Компании во градови низ Франција кои извезуваат стоки и услуги во Канада* прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови и од истата се гледа дека извозот од Франција во Канада е разновиден, како одраз на силните индустриски и земјоделски сектори во земјата. Курбевоа извезува стакло, козметика и желатин, Анжер е специјализирана за земјоделски машини, фармацевтски производи и театарска опрема, а Благнак е познат по извозот на делови за авиони, делови за велосипеди и јаболка. Канада е рангирана како 15-ти најголем трговски партнер на Франција надвор од ЕУ. Франција ужива трговски суфицит со Канада во вредност од 621 милион евра, со вкупен извоз од 5 милијарди евра и увоз од Канада од 4,5 милијарди евра.

²⁴⁴ European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in France,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/france-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁴⁵ Ibid.

XI) Создавање нови работни места преку извоз од Германија

Слика бр. 15: Компании во градови низ Германија кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: *Dun and Bradstreet*. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁴⁶

Во поглед на Германија²⁴⁷, Германија е дом на 10.464 компании кои извезуваат во Канада, а 73 % од нив се мали и средни претпријатија. Извозот поддржува приближно 141.000 работни места во Германија, придонесувајќи за 865.000 работни места низ ЕУ поддржани од извозот на ЕУ во Канада. На слика бр. 15, насловена како *Компании во градови низ Германија кои извезуваат стоки и услуги во Канада* прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови и од истата се гледа германскиот извоз во Канада покрива широк спектар на производи, што ја одразува разновидната индустриска база на земјата. Уделот на германскиот БДП зависен од извозот е втор највисок на глобално ниво, а Канада игра значајна улога и во стоките и во услугите. Во однос на стоките, Канада е рангирана како петнаесетти најголем трговски партнер на Германија надвор од ЕУ. Што е уште поважно, Канада е петти најголем трговски партнер на Германија во услугите. Што се однесува до извозот, земјата во голема мера се потпира на меѓународната трговија, при што 47 % од нејзината економија зависи од извозот.

²⁴⁶ European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Germany,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/germany-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁴⁷ Ibid.

XII) Создавање нови работни места преку извоз од Грција

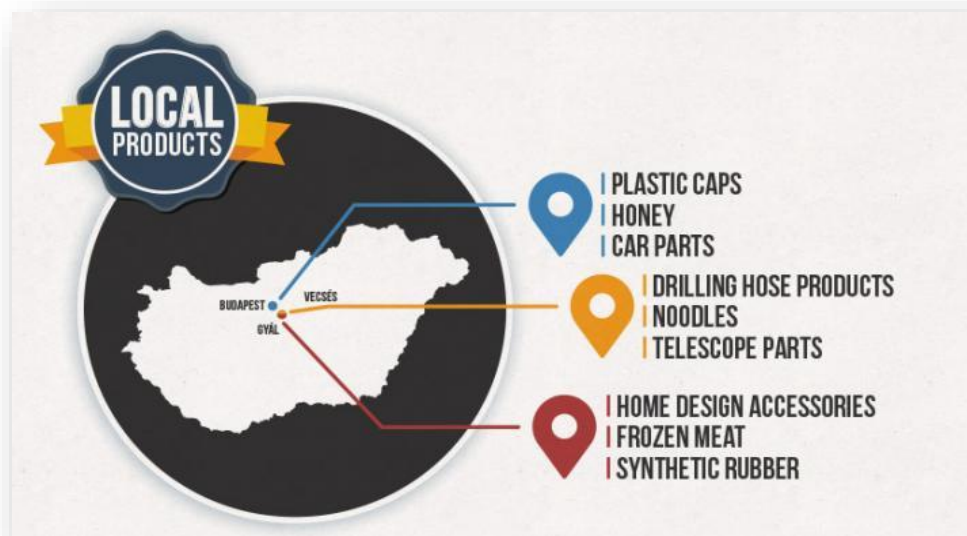
Слика бр. 16: Компании во градови низ Грција кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: *Dun and Bradstreet*. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁴⁸

Кога станува збор за Грција²⁴⁹, со оглед на тоа што 79 % од грчките компании кои извезуваат во Канада се мали и средни претпријатија, овие бизниси помагаат да се одржат 3.500 работни места во Грција. Ова е дел од поширокото влијание на извозот на ЕУ во Канада, кој поддржува приближно 865.000 работни места низ Европската Унија. На слика бр. 16 насловена како *Компании во градови низ Грција кои извезуваат стоки и услуги во Канада* прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови и од истата се гледа грчкиот извоз во Канада опфаќа низа земјоделски и индустриски производи. Солун извезува вино, маслиново масло и кафе, Патра извезува суви смокви, маслиново масло и пиперки и билки и Пиреус извезува алуминиумски врати, сусам и лекови. Канада е рангирана како дванаесетти најголем трговски партнер на Грција надвор од ЕУ во услугите. Вредноста на грчкиот извоз во Канада изнесува 419 милиони евра, што резултира со трговски суфицит од 287 милиони евра, додека грчкиот увоз од Канада изнесува 132 милиони евра.

²⁴⁸ European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Greece,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/greece-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁴⁹ Ibid.

XIII) Создавање нови работни места преку извоз од Унгарија

Слика бр. 17: Компании во градови низ Унгарија кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: *Dun and Bradstreet*. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁵⁰

Кога е во прашање Унгарија²⁵¹, ЦЕТА имаше значително позитивно влијание врз извозот на Унгарија и растот на работните места, овозможувајќи им на унгарските бизниси низ целата земја да ја прошират трговијата со Канада. Со оглед на тоа што 81 % од унгарските компании кои извезуваат во Канада се мали и средни претпријатија, извозот на ЕУ во Канада поддржува 8.500 работни места во Унгарија, придонесувајќи за поширокиот вкупен број на 865.000 работни места во ЕУ кои се одржуваат со овој извоз. Унгарија извезува различни стоки и услуги во Канада, придонесувајќи за нејзиниот растечки трговски суфицит од 87 милиони евра. На слика бр. 17 насловена како *Компании во градови низ Унгарија кои извезуваат стоки и услуги во Канада* прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови и од истата се гледа дека значајниот унгарски извоз вклучува земјоделски машини, фармацевтски производи и електроника. Вкупната вредност на унгарскиот извоз во Канада изнесува 238 милиони евра, додека увозот од Канада изнесува 151 милион евра.

²⁵⁰ European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Hungary,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/hungary-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁵¹ Ibid.

XIV) Создавање нови работни места преку извоз од Ирска

Слика бр. 18: Компании во градови низ Ирска кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: *Dun and Bradstreet*. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁵²

Кога е во прашање Ирска²⁵³, ЦЕТА одигра клучна улога во поддршката на растот на извозот на Ирска и создавањето работни места. Со оглед на тоа што 79 % од ирските компании кои извезуваат во Канада се мали и средни претпријатија, ирскиот извоз во Канада помага да се одржат 25.000 работни места во Ирска, што придонесува за поширокиот вкупен број на 865.000 работни места во ЕУ поддржани од овој извоз. На слика бр. 18 насловена како *Компании во градови низ Ирска кои извезуваат стоки и услуги во Канада*, примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада и претставува дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија, а од истата се гледа дека Ирска извезува низа производи во Канада, вклучувајќи фармацевтски производи, машини и прехранбени производи. Со трговски суфицит од 726 милиони евра, вкупната вредност на ирскиот извоз во Канада изнесува 1,4 милијарди евра, додека ирскиот увоз од Канада изнесува 662 милиони евра.

²⁵² European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Ireland,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/ireland-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁵³ Ibid.

XV) Создавање нови работни места преку извоз од Италија

Слика бр. 19: Компании во градови низ Италија кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: *Dun and Bradstreet*. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁵⁴

Кога е во прашање Италија²⁵⁵, ЦЕТА значително ги поддржа извозните активности на Италија, од корист на широк спектар на бизниси во градовите и градовите низ земјата. Од 13.147 италијански компании кои извезуваат во Канада, 79 % се мали и средни претпријатија, кои придонесуваат за отворање на 63.000 работни места во Италија. Овој извоз е дел од пошироките извозни напори на ЕУ, кои одржуваат 865.000 работни места низ ЕУ. На слика бр. 19 *Компании во градови низ Италија кои извезуваат стоки и услуги во Канада* прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови, од истата се гледа дека главниот извоз од градовите во Италија во Канада вклучува опрема, текстил и керамички плочки од Тревизо, брашно, миксери за храна и сос од домати и супа од Парма и зеленчук, мебел и пекарски производи од Алтамура. Италија има трговски суфицит со Канада во вредност од 3,2 милијарди евра, при што вкупниот извоз изнесува 5,1 милијарди евра, а увозот од Канада изнесува вкупно 1,9 милијарди евра.

²⁵⁴ European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Italy,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/italy-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁵⁵ Ibid.

XVI) Создавање нови работни места преку извоз од Латвија

Слика бр. 20: Компании во градови низ Латвија кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: Dun and Bradstreet. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁵⁶

Во поглед на Латвија²⁵⁷ кога станува збор за можностите, ЦЕТА позитивно влијаеше на извозниот сектор на Латвија, овозможувајќи им на низа компании низ земјата да се вклучат во трговијата со Канада. Од 95 латвиски компании кои извезуваат во Канада, 79 % се мали и средни претпријатија, помагајќи да се поддржат 1.400 работни места во Летонија како дел од пошироките извозни напори на ЕУ кои одржуваат 865.000 работни места низ ЕУ. На слика бр. 20 насловена како *Компании во градови низ Латвија кои извезуваат стоки и услуги во Канада* прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови, од истата се гледа дека клучниот извоз на Латвија во Канада доаѓа од градови како Рига со извоз вклучувајќи картонски играчки, вотка и опрема за нега на нокти, Марупе Новадс која испраќа конзерви за гориво, мебел и млазници и Кекавас Новадс кои извезуваат облека. Летонија има трговски суфицит со Канада во вредност од 11 милиони евра, со извоз од вкупно 32 милиони евра и увоз од Канада во износ од 21 милион евра.

²⁵⁶ European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Latvia,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/latvia-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁵⁷ Ibid.

XVII) Создавање нови работни места преку извоз од Литванија

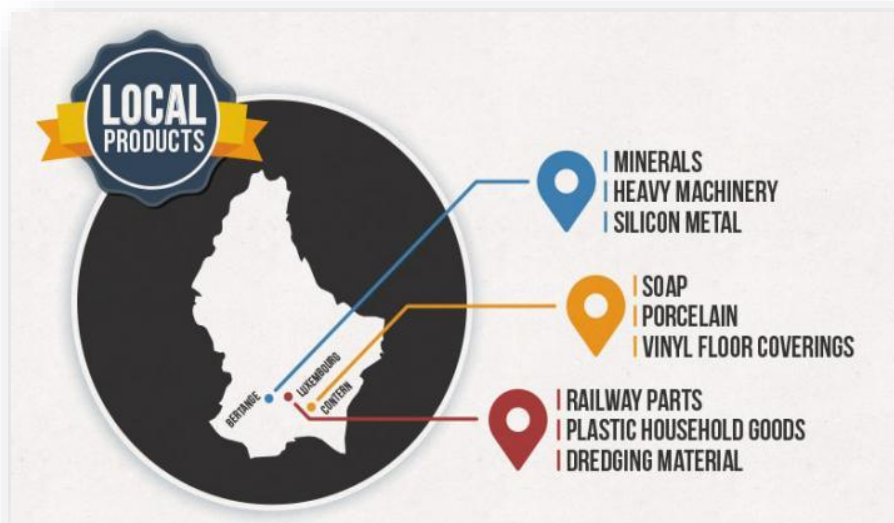
Слика бр. 21: Компании во градови низ Литванија кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: Dun and Bradstreet. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁵⁸

Во поглед на Литванија²⁵⁹, ЦЕТА го олесни зголемениот извоз и отворањето работни места во Литванија, со 150 компании кои се занимаваат со трговија со Канада. Од овие компании, 80 % се мали и средни претпријатија, кои поддржуваат 2.500 работни места во Литванија како дел од пошироките 865.000 работни места во ЕУ поврзани со извозот во Канада. На слика бр. 21 насловена како *Компании во градови низ Литванија кои извезуваат стоки и услуги во Канада*, примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада и претставува дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија, а од истата се гледа дека извозот на Литванија во Канада е разновиден, со производи како што се стаклени шишиња, лимени производи и градежни материјали од Вилнус, дрвени подови од Електранаи и тартан шалови и текстил од Тракаи. Литванија има трговски суфицит со Канада, со извоз од 173 милиони евра, увоз од 27 милиони евра и суфицит од 146 милиони евра.

²⁵⁸ European Commission, "CETA - A Boost for Jobs and Exports in Lithuania," Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/lithuania-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁵⁹ Ibid.

XVIII) Создавање нови работни места преку извоз од Луксембург

Слика бр. 22: Компании во градови низ Луксембург кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: *Dun and Bradstreet*. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁶⁰

Во поглед на Луксембург²⁶¹, ЦЕТА значително го зголеми извозот на Луксембург во Канада, со 129 компании, од кои 79 % се мали и средни претпријатија, кои се занимаваат со трговија. Оваа трговија поддржува приближно 1.200 работни места во Луксембург, придонесувајќи за 865.000 работни места во ЕУ поврзани со извозот во Канада. На слика бр. 22 насловена како *Компании во градови низ Луксембург кои извезуваат стоки и услуги во Канада*, од истата се гледа дека извозот на Луксембург во Канада вклучува железнички делови, пластични производи за домаќинство и материјали за копирање од главниот град, минерали, тешки машини и силициум метал од Бертранж и сапун, порцелан и винил подни облоги од Котерн. Луксембург одржува трговски суфицит со Канада, со извоз од вкупно 523 милиони евра и увоз од 283 милиони евра, што резултира со суфицит од 240 милиони евра.

²⁶⁰ European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Luxembourg,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/luxembourg-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁶¹ Ibid.

XIX) Создавање нови работни места преку извоз од Малта

Слика бр. 23: Компании во градови низ Малта кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: Dun and Bradstreet. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁶²

Кога станува збор за можностите согласно Сеопфатниот економски и трговски договор кој придонесе за создавање нови работни места и стимулирање на растот на извозот на стоки и услуги во поглед на Малта²⁶³, ЦЕТА обезбеди значителен поттик за извозот на Малта во Канада, со 40 компании, од кои 79 % се мали и средни претпријатија, кои се занимаваат со трговија. Оваа трговија поддржува приближно 400 работни места во Малта, придонесувајќи за 865.000 работни места во ЕУ кои се поврзани со извозот во Канада. На слика бр. 23 насловена како *Компании во градови низ Малта кои извезуваат стоки и услуги во Канада* прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови, од истата се гледа дека клучниот извоз на Малта во Канада вклучува керамички плочки од Валета и легури за не’рѓосувачки челик од Флориана и Атард. Додека Малта извезува 326 милиони евра во Канада, увезува 538 милиони евра од Канада, што резултира со трговски дефицит со Канада.

²⁶² European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Malta,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/malta-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁶³ Ibid.

XX) Создавање нови работни места преку извоз од Холандија

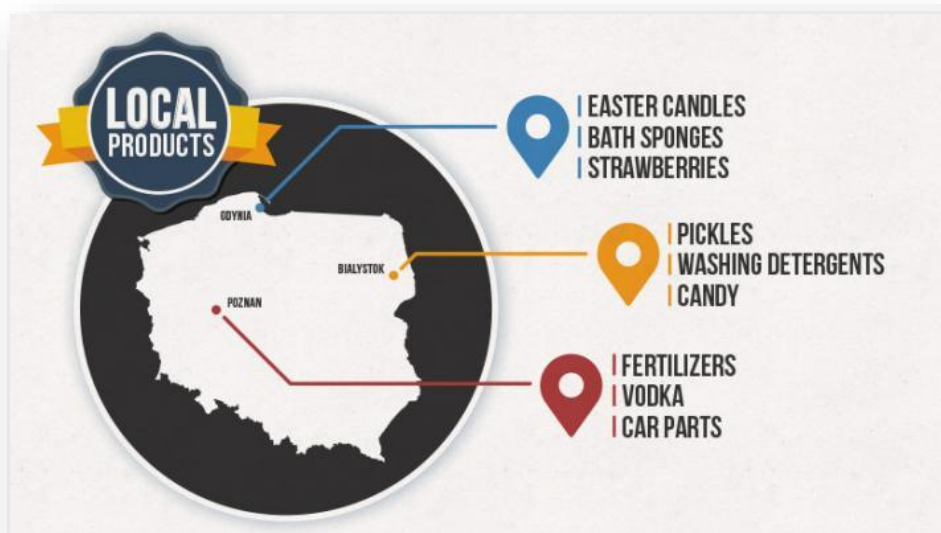
Слика бр. 24: Компании во градови низ Холандија кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: *Dun and Bradstreet*. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁶⁴

Во поглед на Холандија²⁶⁵, ЦЕТА значително го зголеми извозот на Холандија во Канада, со 3.314 холандски компании, од кои 91 % се мали и средни претпријатија, кои се занимаваат со трговија со Канада. Ова придонесува за поддршка на приближно 28.000 работни места во Холандија и, во поширок обем, 865.000 работни места низ ЕУ. На слика бр. 24 насловена како *Компании во градови низ Холандија кои извезуваат стоки и услуги во Канада*, примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада и претставува дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија, а од истата се гледа дека клучниот холандски извоз во Канада вклучува лалиња, опрема за чистење на воздухот и компир скроб од Алкмар, хартија и картон, машини за пакување јајца и статуи и орнаменти од Аалтен и чоколадо, корпи за растенија и делови од оската од Рузндаал. Со 4,4 милијарди евра извоз во Канада и 3,1 милијарди евра увоз, Холандија одржува трговски суфицит од 1,3 милијарди евра со Канада.

²⁶⁴ European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in the Netherlands,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/netherlands-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁶⁵ Ibid.

XXI) Создавање нови работни места преку извоз од Полска

Слика бр. 25: Компании во градови низ Полска кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: *Dun and Bradstreet*. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁶⁶

Кога станува збор во поглед на Полска²⁶⁷, ЦЕТА беше значајна предност за Полска, со 1.818 полски компании, од кои 78 % се мали и средни претпријатија, кои извезуваат стоки и услуги во Канада. Овој извоз помага за поддршка на приближно 59.000 работни места во Полска и придонесува за 865.000 работни места поддржани низ ЕУ. На слика бр. 25 насловена како *Компании во градови низ Полска кои извезуваат стоки и услуги во Канада*, примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада и претставува дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија, а од истата се гледа дека клучниот извоз од Полска во Канада вклучува велигденски свеќи, сунѓери за капење и јагоди од Гдиња, кисели краставички, детергент за перење и бонбони од Бјалисток и ѓубрива, вотка и делови за автомобили од Познањ. Со 1,3 милијарди евра извоз во Канада и 318 милиони евра увоз, Полска ужива трговски суфицит од 1 милијарда евра.

²⁶⁶ European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Poland,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/poland-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁶⁷ Ibid.

XXII) Создавање нови работни места преку извоз од Португалија

Слика бр. 26: Компаниј во градови низ Португалија кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: Dun and Bradstreet. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁶⁸

Во поглед на Португалија²⁶⁹, ЦЕТА се покажа како корисен за Португалија, со 1.224 португалски компании, од кои 89 % се мали и средни претпријатија, кои извезуваат стоки и услуги во Канада. Овој извоз помага да се одржат околу 12.000 работни места во Португалија и придонесуваат за 865.000 работни места низ ЕУ поддржани од извозот на ЕУ во Канада. На слика бр. 26 насловена како *Компаниј во градови низ Португалија кои извезуваат стоки и услуги во Канада* прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови, од истата се гледа дека клучниот извоз од Португалија во Канада вклучува градежни и изолациски материјали, риба и делови за бродови од Лисабон, прашок за машина за перење, керамички плочки и сирење од Маиа и сапун, маслинки и делови за мотоцикли од Тугињо. Португалија ужива трговски суфицит од 434 милиони евра, со 578 милиони евра извоз во Канада и 144 милиони евра увоз.

²⁶⁸ European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Portugal,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/portugal-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁶⁹ Ibid.

XXIII) Создавање нови работни места преку извоз од Романија

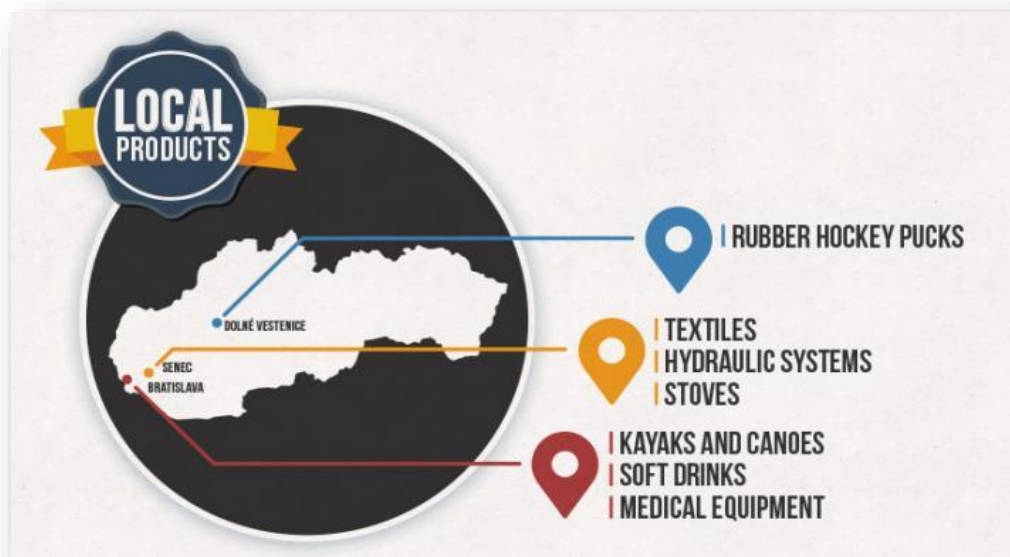
Слика бр. 27: Компании во градови низ Романија кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: Dun and Bradstreet. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁷⁰

Во поглед на Романија²⁷¹, ЦЕТА беше повољна за Романија, со 310 компании, од кои 65 % се мали и средни претпријатија, кои извезуваат стоки и услуги во Канада. Овој извоз помага за поддршка на приближно 42.000 работни места во Романија, придонесувајќи за 865.000 работни места низ ЕУ поврзани со извозот на ЕУ во Канада. На слика бр. 27 насловена како *Компании во градови низ Романија кои извезуваат стоки и услуги во Канада*, примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада и претставува дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија, а од истата се гледа дека клучниот извоз на Романија во Канада вклучува загатки, основни метали и играчки од Букурешт; украсни камења, пружини за приспособување на висината и мебел од Отопени; и гуми и автоделови од Темишвар. Извозот на Романија во Канада е проценет на 203 милиони евра, додека увозот од Канада изнесува 260 милиони евра.

²⁷⁰ European Commission, "CETA - A Boost for Jobs and Exports in Romania," Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/romania-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁷¹ Ibid.

XXIV) Создавање нови работни места преку извоз од Словачка

Слика бр. 28: Компании во градови низ Словачка кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: Dun and Bradstreet. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁷²

Кога станува збор за Словачка²⁷³, ЦЕТА позитивно влијаеше на трговијата на Словачка со Канада, со 189 компании, од кои 79 % се мали и средни претпријатија, кои извезуваат во Канада. Овој извоз поддржува околу 12.000 работни места во Словачка, придонесувајќи за 865.000 работни места низ ЕУ поврзани со извозот на ЕУ во Канада. На слика бр. 28 насловена како *Компании во градови низ Словачка кои извезуваат стоки и услуги во Канада*, примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада и претставува дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија, а од истата се гледа дека клучниот словачки извоз во Канада вклучува кајаци и кануа, безалкохолни пијалаци и медицинска опрема од Братислава, текстил, хидраулични системи и печки од Сенец и гумени пакови за хокеј од Вестенице. Извозот на Словачка во Канада е проценет на 187 милиони евра, додека увозот од Канада изнесува 83 милиони евра. Словачка има трговски суфицит со Канада од 104 милиони евра.

²⁷² European Commission, "CETA - A Boost for Jobs and Exports in Slovakia," Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/slovakia-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁷³ Ibid.

XXV) Создавање нови работни места преку извоз од Словенија

Слика бр. 29: Компании во градови низ Словенија кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: Dun and Bradstreet. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁷⁴

Кога станува збор за можностите во поглед на Словенија²⁷⁵, ЦЕТА ја зајакна словенечката трговија со Канада, придобивка од многу словенечки бизниси, особено малите и средни претпријатија, кои сочинуваат голем дел од извозниците. Околу 1.500 работни места во Словенија се поддржани од извозот на ЕУ во Канада, што придонесува за 865.000 работни места низ ЕУ поврзани со овој извоз. Од слика бр. 29 насловена како *Компании во градови низ Словенија кои извезуваат стоки и услуги во Канада* примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада и истата е дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија каде се гледа дека клучниот словенечки извоз во Канада вклучува машини за игри, тампони и дрвени столчиња од Љубљана, минерална вода, делови за машини и сируп од Шенчур и ски чизми, покуќнина и гуми за мотоцикли од Копер. Словенија има трговски суфицит со Канада од 41 милион евра, при што извозот е вреден 86 милиони евра, а увозот од Канада изнесува 45 милиони евра.

²⁷⁴ European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Slovenia,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/slovenia-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁷⁵ Ibid.

XXVI) Создавање нови работни места преку извоз од Шпанија

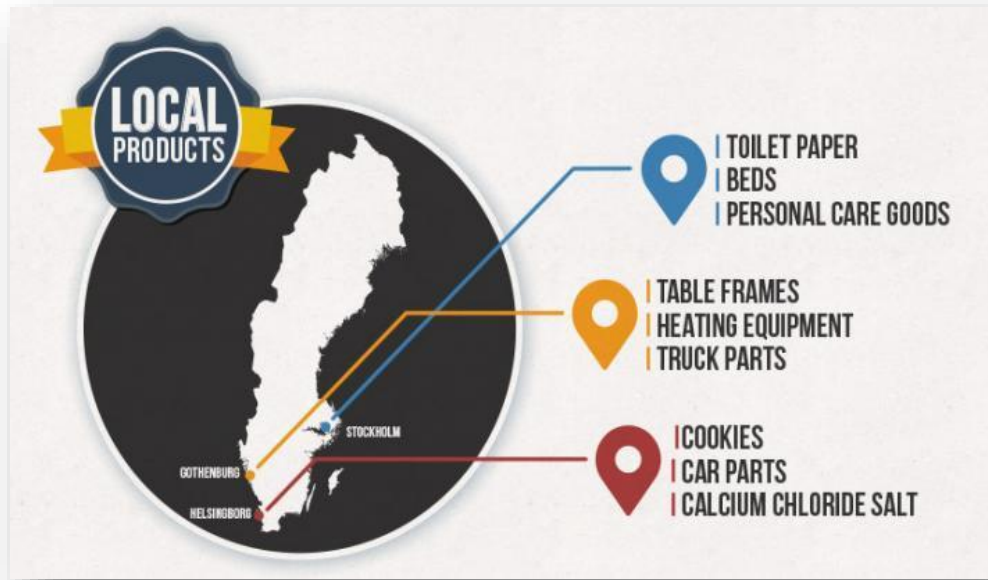
Слика бр. 30: Компании во градови низ Шпанија кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: Dun and Bradstreet. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁷⁶

Во поглед на Шпанија²⁷⁷, ЦЕТА обезбеди значителен поттик за извозот на Шпанија во Канада, од корист на широк спектар на бизниси низ целата земја, особено малите и средни претпријатија, кои сочинуваат 91 % од извозниците. Трговијата поддржа 32.000 работни места во Шпанија, придонесувајќи за 865.000 работни места низ ЕУ поврзани со извозот во Канада. На Слика бр. 30 насловена како *Компании во градови низ Шпанија кои извезуваат стоки и услуги во Канада* примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада и истата е дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија каде се гледа дека клучниот извоз од Шпанија вклучува делови за лифтови, овошје и делови за авиони од Виторија-Гастиз, свинско месо, печки и вино од Жирона и цин, оцет и пиперки од Мурсија. Шпанија ужива трговски суфицит со Канада, проценет на 500 милиони евра, при што вкупниот извоз во Канада изнесува 1,4 милијарди евра, а увозот достигнува 900 милиони евра.

²⁷⁶ European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Spain,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/spain-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁷⁷ Ibid.

XXVII) Создавање нови работни места преку извоз од Шведска

Слика бр. 31: Компаниии во градови низ Шведска кои извезуваат стоки и услуги во Канада
Официјален извор: Dun and Bradstreet. Примерите на производите се прикажани од репрезентативен примерок на сите компании од ЕУ кои извезуваат во Канада.²⁷⁸

Во поглед на Шведска²⁷⁹, ЦЕТА значително го зголеми извозот на Шведска во Канада, зголемувајќи ги деловните можности и за големите и за малите претпријатија. Од 2.331 шведски компании кои извезуваат во Канада, 79 % се мали и средни претпријатија, а оваа трговија помогна да се поддржат 17.000 работни места во Шведска, дел од 865.000 работни места ширум ЕУ поврзани со извозот во Канада. Од слика бр. 31 *Компаниии во градови низ Шведска кои извезуваат стоки и услуги во Канада* прикажани се примерите на производите од репрезентативен примерок преку мапирање на примери на градови се гледа дека клучниот извоз од Шведска вклучува тоалетна хартија, кревети и производи за лична нега од Стокхолм, рамки за маса, опрема за греење и делови за камиони од Гетеборг и колачиња, делови за автомобили и сол на калциум хлорид од Хелсингборг. Шведска одржува трговски суфицит со Канада, проценет на 300 милиони евра, при што шведскиот извоз во Канада изнесува вкупно 1,3 милијарди евра, додека увозот изнесува 1 милијарда евра.

²⁷⁸ European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Sweden,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/sweden-canada-trade-your-town_en (Сликата и податоците се дел од интерактивната алатка поставена на официјалната страница на Европската комисија).

²⁷⁹ Ibid.

ГЛАВА 3: Слаби страни како импликација во деловната практика кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија

1. Тајните преговори и противењето на јавноста кон склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија

Што се однесува до јавните консултации во врска со системот ИСДС кој беше убедливо најконтроверзниот аспект и во преговорите за ЦЕТА и ТТИП, Европската комисија организираше единствена, онлајн јавна консултација за заштита на инвестициите и ИСДС клаузули која се состоеше од 12 прашања и општа проценка на проблематиката кои се во интерес за пошироката јавност. Таа консултација, сепак, беше главно насочена кон ТТИП наместо ЦЕТА.²⁸⁰ Противењата на јавноста против ЦЕТА датираат уште од 2014 година, кога Европската комисија во септември 2014 година го има отфрлено предлогот на алијансата на европските активисти да се **поддржи Европската граѓанска иницијатива против ТТИП и ЦЕТА**, а оваа одлука ги спречила граѓаните да ја принудат Европската комисија да ја ревидира својата политика во поглед на склучувањето на овие договори и да одржи расправа во Европскиот парламент²⁸¹. Европската граѓанска иницијатива против ТТИП и ЦЕТА беше поднесена од над 200 организации со цел да им дозволи на европските граѓани формално да поднесат петиција до Европската комисија за прашања кои го тангираат јавниот интерес и оваа одлука ја спречи формалната дебата во Европскиот парламент и со причина Европската Унија беше обвинета од јавноста дека ги штити тајните трговски преговори, особено овде го потенцирам ЦЕТА. Со отфрлањето на оваа иницијатива активистите ја обвинија Европската Унија дека се обидува да го замолчи јавното несогласување за водењето на преговорите зад затворени врати, што дополнително ги отвора сомнежите дека овие договори се водени од корпоративните интереси.²⁸² Во

²⁸⁰ Panagiotis Delimatsis, "TTIP, CETA, TiSA Behind Closed Doors: Transparency in the EU Trade Policy," September 7, 2016, TILEC Discussion Paper No. 2016-020.

²⁸¹ Global Justice Now. *European Commission Rejects Citizens' Petition Against the EU-US Trade Deal*. Достапно на: <https://www.globaljustice.org.uk/news/european-commission-rejects-citizens-petition-against-eu-us-trade-deal>.

²⁸² Во оригинал гласи: "Campaigners accuse EU of 'stifling citizens' voices on secret deal'"

истата прилика, по првичното отфрлање, Ник Деарден, директорот на Светското движење за развој има изјавено:

„Ништо појасно не може да покаже дека овие трговски договори се катастрофа за демократијата на нашиот континент. Европската унија сака да го склопи овој договор зад затворени врати, затоа што ако ги пушти граѓаните каде и да се приближат, нема да може да ја контролира опозицијата. Но, на луѓето во Европа нема да им се наметне ова заземање на корпоративна моќ - ние ќе се бориме против оваа одлука и ќе ги поразиме овие трговски договори“²⁸³. Всушност, ова првично отфрлање од страна на Европската комисија на Европската граѓанска иницијатива против ТТИП и ЦЕТА имаше контраефект затоа што истото придонесе интензивирање на јавните протести и ескалација во довербата на јавноста кога е во прашање трговската политика која ја води Европската Унија. Оponирањето против ТТИП и ЦЕТА почнува да добива поголем замав и тоа главно поради загриженоста на јавноста дека овие договори ја зајакнуваат корпоративната моќ, влијаат лошо на националните регулативи и не се добри кога е во прашање демократското владеење. Водени од загриженоста дека овие договори им овозможуваат на мултинационалните корпорации да ги оспорат политиките кои ги приоритизираат јавното здравје, заштитата на животната средина и работничките права бидејќи владите ќе чувствуваат притисок да ја намалат заштитата на националните регулативи со цел бидат попривлечни за странските инвеститори. Само за да предизвика дополнителни главоболки на преговарачите од двете страни на Атлантикот, преговорите за ЦЕТА претрпеа многубројни, редовни протекувања на информации во медиумите, а најголемите реакции предизвикаа во август 2014 година, кога германскиот медиум АРД објави една третина од консолидираниот текст на ЦЕТА пред официјалниот крај на преговорите во септември и само една недела откако преговарачите постигнаа заеднички договор. Канадската страна особено не ја криеше својата иритација од многубројните редовни протекувања на

Global Justice Now. European Commission Rejects Citizens' Petition Against the EU-US Trade Deal. Достапно на: <https://www.globaljustice.org.uk/news/european-commission-rejects-citizens-petition-against-eu-us-trade-deal>.

²⁸³ Во оригинал гласи: “*Nothing could more clearly show that these trade deals are a disaster for democracy on our continent. The European Union wants to stitch this deal together behind closed doors, because if it lets citizens anywhere near it, it won't be able to control the opposition. But the people of Europe will not have this corporate power grab imposed on them – we will fight against this decision, and we will defeat these trade deals.*” - Nick Dearden, director of the World Development Movement

Global Justice Now. European Commission Rejects Citizens' Petition Against the EU-US Trade Deal. Достапно на: <https://www.globaljustice.org.uk/news/european-commission-rejects-citizens-petition-against-eu-us-trade-deal>.

информации од страната на ЕУ кои ги загрозија преговорите и ги поттикнаа засилените критики против ЦЕТА интерно.²⁸⁴ Во октомври 2015 година, Политико²⁸⁵ објави дека над три милиони Европејци ја потпишале петицијата со која се бара од Европската комисија да се откаже од предложеното Трансатлантско трговско и инвестициско партнерство со Соединетите држави и Сеопфатниот економски и трговски договор со Канада. Така и покрај претходното отфрлање на Европската граѓанска иницијатива од страна на Европската комисија за ова прашање, значителниот број на собрани потписи го истакна значителното противење на јавноста на ТТИП и ЦЕТА низ цела Европа и организираната кампања за стопирање е коалиција од повеќе од 300 невладини организации од различни земји членки на ЕУ. Со организирањето на оваа петиција беше изразена широка загриженост дека овие трговски договори не смеат да се водат без да биде запознаена јавноста за импликациите од истите, дека е нужна поголема транспарентност и одговорност при целиот процес на преговарање и донесување на договорите. После отфрлањето од страна на Европската комисија на предлогот на алијансата на европските активисти да се поддржи Европската граѓанска иницијатива против ТТИП и ЦЕТА, активистите започнаа правна постапка против оваа одлука на Комисијата. Во тоа време договорните страни се соочува со протекување информации од страна на медиумите во поглед на ЦЕТА, а во тие наврати беше откриено дека во случајот со Канада, иако консултациите со провинциите и териториите беа доста задоволителни (неопходен услов за исполнување на постојаната побарувачка на ЕУ за отворање пристап до пазарите за набавки на субфедерално ниво во Канада), некои канадски владини оддели не беа во тек со преговорите и целокупната еволуција на текстот на преговорите.²⁸⁶ Во мај 2017 година, Општиот суд на Европската Унија го поништи првичното одбивање на Европската комисија да ја регистрира оваа иницијатива укажувајќи дека Европската комисија погрешила. После оваа одлука, Европската комисија одлучила да не поднесе жалба и го регистрира предлогот на 10.7.2017 година што и се гледа од официјалната страна на Европската Унија²⁸⁷, каде што и всушност

²⁸⁴ Panagiotis Delimatsis, "TTIP, CETA, TiSA Behind Closed Doors: Transparency in the EU Trade Policy," September 7, 2016, TILEC Discussion Paper No. 2016-020.

²⁸⁵ Politico Europe. "Millions in EU Sign Petition Against Trade Deals". Достапно на: <https://www.politico.eu/article/millions-in-eu-sign-petition-against-trade-deals>.

²⁸⁶ Panagiotis Delimatsis, Ibid.

²⁸⁷ European Union. "European Citizens' Initiative". Достапно на: https://citizens-initiative.europa.eu/initiatives/details/2017/000008_en#.

и е наведен и датумот на првичното одбивање на иницијативата, односно 11.9.2014 година. Во соопштението за јавноста издадено од страна на Општиот суд на Европската Унија под број 49/17 во Луксембург на 10.5.2017 година по пресуда за предметот T-754/14²⁸⁸ наведено е дека предлогот којшто претходно бил отфрлен од страна на Европската комисија бил поднесен за да се спречи ТТИП и склучувањето на ЦЕТА поради фактот дека истите содржат неколку критични прашања (процедури за решавање на спорови меѓу инвеститорите и државите, одредби за регулаторна соработка кои ја загрозуваат демократијата и владеењето на правото) и да се избегне овие штетни преговори да доведат до слабеење на правилата за заштита на работниците и стандардите, социјалната заштита, заштита на животната средина, заштита на приватниот живот и на потрошувачите, воедно и да се спречи јавните услуги (на пример, снабдувањето со вода) и културата да бидат дерегулирани со цел да се поддржи една поинаква трговска и инвестициска политика во Европската Унија. Понатаму е наведено дека на 10.9.2014 година Европската комисија одбила да го регистрира тој предлог и како причина е наведено дека предлогот е надвор од рамките на нејзините овластувања во согласност со кои може да поднесе предлог за правен акт на ЕУ заради спроведување на договорите, а со оваа пресуда Општиот суд ја уважува тужбата поднесена против одлуката на Европската комисија и ја поништува нејзината одлука со која одбила да го регистрира предлогот. Понатаму, навистина е важно да се потенцира образложението од страна на Општиот суд на Европската Унија под број 49/17 во Луксембург на 10.5.2017 година по пресуда за предметот T-754/14 затоа што меѓу останатото Општиот суд особено забележува дека принципот на демократија, кој е една од основните вредности на ЕУ и целта зад европските граѓански иницијативи (имено, да се подобри демократското функционирање на ЕУ со давање на секој граѓанин општо право да учествува во демократскиот живот) бара толкување на концептот на правен акт кој опфаќа правни акти како што е ставот за склучување на договори како ТТИП и ЦЕТА кои може да го изменат правниот поредок на ЕУ и воедно дека ништо не го оправдува исклучувањето на демократска расправа на овие правни акти за кои се бара повлекување на одлуката за отварање преговори со цел да се склучи меѓународен договор, како и акти чија цел е да се

²⁸⁸ General Court of the European Union, Press release No. 49/17 Luxembourg. European General Court Annuls Commission Decision . May 10, 2017, достапно на: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2017-05/cp170049en.pdf>.

спречи склучувањето и потпишувањето на ваков договор. Судот продолжува дека целта на Европската граѓанска иницијатива против ТТИП и ЦЕТА е да им се овозможи на граѓаните на ЕУ повеќе да учествуваат во демократскиот живот на ЕУ, особено со детално презентирање на прашањата покренати со иницијативата до Европската комисија.

На почетокот на Светскиот економски форум 2019 година во Давос, Европското биро за животна средина и заедно со повеќе од 150 други европски организации, синдикати и социјални движења започнаа нова кампања за трговска и корпоративна одговорност наречена **„Права за луѓето, правила за корпорациите – Стоп ИСДС!“**²⁸⁹. Образложението за истата е дека корпорациите имаат најголема корист од ИСДС и дека истиот го загрозува демократското одлучување, владеењето на правото, човековите права, животната средина, здравството, јавните услуги, родовата еднаквост, како и правата на потрошувачите и работничките права. Наведуваат дека за истите нема обврзувачки обврски според кои корпорациите ќе бидат одговорни за своите дела и да го обезбедат почитувањето на човековите, работничките и еколошките права. Ова движење преку својата кампања се повикува дека во Европа, претходно наведената Европската граѓанска иницијатива против ТТИП и ЦЕТА го постави механизмот на ИСДС во центарот на фокусот и ја откри неговата нефер поставеност и дека целта на оваа кампања е еднаш засекогаш да се стави крај на овој механизам, да се спречи неговото проширување и да се прекинат сите договори кои го содржат истиот. Оваа кампања инсистира на нови правила за да се држат корпорациите одговорни и да се префрли рамнотежата на моќта којашто тие ја поседуваат спрема луѓето и тоа преку неутрализирање на моќта на корпорациите и постигнување рамнотежа помеѓу нивните права, финансиска корист и обврски, затоа што корпорациите имаат сè поголема концентрација на својата моќ, а за нив треба да постојат повеќе лимитации. Ова движење се залага да се направи дисперзија на моќта којашто ја поседуваат корпорациите, а истата да се додели таму кај што е потребна со цел обичните граѓани и нивните интереси да бидат на прво место и истите се залагаат за градење свет на солидарност.

²⁸⁹ European Environmental Bureau, *New Campaign: Rights for People, Rules for Corporations – Stop ISDS!*, достапно на: <https://eeb.org/new-campaign-rights-for-people-rules-for-corporations-stop-isds/>.

2. Екстензивна формулација на договорните одредби на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија

„Што треба да кажете ако некој ќе Ви каже дека

ТРЕБА е совршено добар збор?

Секогаш согласете се затоа што тие се во право!

Но, во следната прилика не заборавajte да кажете

***Да, ТРЕБА е совршено добар збор, но не е совршено добар збор
кога станува збор за обврска.“***

Брус В. Корсино²⁹⁰

Причината поради која ја започнувам оваа точка со цитирање на Брус В. Корсино е поради моето оспорување на користење на терминологија **ТРЕБА** кога се во прашање договорните одредби наместо **МОРА**, иако оваа дебата е многу голема кога се во контраст овие терминологии имајќи предвид дека многу од поддржувачите на **ТРЕБА** сметаат дека имаат исти задолжителни импликации како употребата на терминот **МОРА**. Во текстот посветен на Брус В. Корсино како алумнист на Харвард²⁹¹ е наведено дека тој се залага за **„употребливо, ефикасно и транспарентно“** пишување низ официјалните документи за да се осигури дека граѓаните можат лесно да ги пронајдат, разберат и да дејствуваат по суштинските информации кои читаат. Корсино нагласува дека сложениот јазик во официјалните документи може да доведе до јавна фрустрација и недоразбирања. Тој верува дека употребата на обичен јазик ја подобрува усогласеноста, безбедноста и информираноста на граѓаните, додека ги намалува трошоците поврзани со погрешната комуникација. Воедно, како што е и наведено на текстот истиот издејствувал промена на

²⁹⁰ Во оригинал на англиски јазик гласи: “What should you say if someone tells you “**SHALL** is a perfectly good word?” Always agree with them because they’re correct! But in your next breath, be sure to say “yes, **SHALL** is a perfectly good word, but it’s not a perfectly good word of obligation.” - Dr. Bruce V. Corsino, p. 6, достапно на: [https://go.boarddocs.com/vsba/scpsva/Board.nsf/files/BFYNDN5F68E5/\\$file/09-10-19%20Andrea%20Coble%20Handout.pdf](https://go.boarddocs.com/vsba/scpsva/Board.nsf/files/BFYNDN5F68E5/$file/09-10-19%20Andrea%20Coble%20Handout.pdf)

²⁹¹ Krysten A. Keches and Nell Porter-Brown, “Plain Speaker: Bruce Corsino Promotes ‘Usable, Efficient, and Transparent’ Writing Inside Government and Out,” Harvard Magazine, January-February 2010, достапно на: <https://www.harvardmagazine.com/2010/01/plain-language-promoter-bruce-corsino>.

многу владини документи поради оспорувањето на користење на конфузна и двосмислена терминологија што е на штета на пошироката јавност. Исто така како што е наведено во Американските федерални упатства за јасноста во правното и владиното пишување кое е од суштинско значење за да се осигури дека комуникацијата е достапна и ефективна за јавноста, овие упатствата ја нагласуваат важноста од користење на обичен јазик за да се подобри разбирањето на правните документи и владините обрасци, воедно наведувајќи дека **Американските судови веќе го тргнуваат од употреба „треба“ во корист на „мора“** во нивните деловнички правила.²⁹² Во контекст на ова, ќе го издвојам Меморандумот до адвокатурата на Вирџинија од страна на Советодавниот комитет за правила на судот - Судски совет на Вирџинија од 12 април 2019 година²⁹³. Во истиот е наведено дека Советодавниот комитет за правила на судот - Судски совет на Вирџинија на својот состанок во март 2019 реши да стави на располагање поднесување коментари од страна на јавноста за можна ревизија на деловникот на судот, а кои се однесуваат на двосмислената природа на зборот **„треба“** и со ова да се постигне целта за да се елиминираат речиси сите употреби на двосмислениот термин **„треба“**. Исто така, во овој Меморандум од страна на Советодавниот комитет е наведено дека проучувал голем обем на коментари за ова прашање и нотираат дека правниците и научниците одамна констатирале дека зборот **„треба“** е двосмислен и дека кога се имплицира на нешто што е задолжително и обврзувачко треба да се употребува терминологијата како **„мора“** и **„обврзан е“**. Во овој Меморандум наведено е и дека огромното мнозинство правни научници препорачуваат да се избегнува употребата на зборот **„треба“** и истиот збор меѓу останатото е опишан како **„најголем предизвикувач на проблеми“**, **„креатор на замки“** и **„најзлоупотребениот**

²⁹² Во оригинал гласи: *“The US Courts are eliminating “shall” in favor of “must” in their Rules of Procedure.”* U.S. General Services Administration, *Federal Plain Language Guidelines* (Washington, D.C.:U.S. General Services Administration, 2011), p. 25, достапно на: <https://www.plainlanguage.gov/media/FederalPLGuidelines.pdf>.

²⁹³ Во оригинал гласи: *“The Advisory Committee on Rules of Court resolved at its March 2019 meeting to make available for public comment a set of possible revisions to the Rules of Court addressing the ambiguous nature of the word “shall” in Rule wording. The examples now being published for comment by the Bench, the Bar, and the public illustrate the edits that could achieve the goal of eliminating almost all uses of the ambiguous word “shall””* Advisory Committee on Rules of Court. *Memorandum to the Bar and the Bench of Virginia*. Judicial Council of Virginia, April 12, 2019. Достапно на: http://www.courts.state.va.us/courts/scv/call_for_comment/draft_shall_rules_revisions.pdf

збор во правниот вокабулар“²⁹⁴. Воедно, наведено е и дека креаторите на федералните правила во текот на изминатите 12 (дванаесет) години го преработиле секој сет на федерални процедурални правила (граѓански, кривични, стечајни, апелациони) за да го отстранат зборот „треба“²⁹⁵. Согласно претходно наведеното се отвора дилемата дали широката употреба на зборот **ТРЕБА** низ мнозинството договорни одредби во ЦЕТА наместо **МОРА** создава правна нестабилност за пошироката јавност во контекст на интерпретација, а правна стабилност за инвеститорите затоа што токму употребата на оваа терминологија оди во нивен директен бенефит. Особено употребата на оваа терминологија е спорна и дискутабилна кога е во прашање осмото поглавје од ЦЕТА за кое *Канадскиот центар за политички алтернативи* има наведено дека нивната анализа укажува на посебна забелешка поставена во поглед на инвестициското поглавје во ЦЕТА (односно осмото поглавје) и планираното воспоставување на „инвестицискиот судски систем“, констатирајќи дека со тоа се условува „правото на регулирање“ со одобрување на неизбраните арбитри. Воедно нивната анализа покажува дека додека заштитните мерки на ЦЕТА за трудот и животната средина се главно доброволни и генерално со неизвршителна природа, а од друга страна заштитата на инвеститорите е токму спротивното: силна, обврзувачка и целосно извршувачка.²⁹⁶

Во конотација на претходно наведеното во првиот став од **член 8.27**²⁹⁷ од **осмото поглавје** посветено на инвестициите насловен како **Конституирање на трибуналот** во понатамошните ставови²⁹⁸ продолжува во однос на членовите на трибуналот, односно дека истите **ТРЕБА** да ги поседуваат квалификациите потребни во нивните земји за назначување

²⁹⁴ Во оригинал гласи: “The overwhelming majority of commentators and legal scholars recommend that Rules drafters avoid uses of shall. The word has been described as “the biggest troublemaker,” “slippery,” and the creator of “booby traps”; “the most misused word in the legal vocabulary”; and “flimsy”.

Advisory Committee on Rules of Court. Memorandum to the Bar and the Bench of Virginia. Judicial Council of Virginia, April 12, 2019. Достапно на:

http://www.courts.state.va.us/courts/scv/call_for_comment/draft_shall_rules_revisions.pdf

²⁹⁵ Во оригинал гласи: “The federal rules drafters - over the past 12 years - have rewritten each set of federal procedural rules (civil, criminal, bankruptcy, appellate, evidence) to remove “shall” and substitute a more direct statement of how the Rule is intended to operate.”, Ibid.

²⁹⁶ Canadian Centre for Policy Alternatives. 2016. Making Sense of CETA, Ibid, p. 6.

²⁹⁷ Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. Chapter Eight Investment. Article 8.27, para. 1, p. 59: “The Tribunal established under this Section SHALL decide claims submitted pursuant to Article 8.23.”

²⁹⁸ Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. Chapter Eight Investment. Article 8.27, para. 4, p. 59: “The Members of the Tribunal SHALL possess the qualifications required in their respective countries for appointment to judicial office, or be jurists of recognised competence. They SHALL have demonstrated expertise in public international law...”

на судска функција или да бидат правници со признаена компетентност. Тие **ТРЕБА** да имаат докажано стручност во меѓународното јавно право, а пожелно е да имаат експертиза особено во меѓународното инвестициско право, во меѓународното трговско право и решавањето на спорови кои произлегуваат од меѓународните инвестиции или меѓународните трговски договори. Во однос на последното, нема поставен мерлив систем како се прави евалуација во поглед на признаената компетентност, докажаната стручност во меѓународното јавно право, но и дека пожелно е да имаат експертиза особено во меѓународното инвестициско право, во меѓународното трговско право и решавањето на спорови кои произлегуваат од меѓународните инвестиции или меѓународните трговски договори. Степенот на прецизност со кој се подготвува правната норма има последици и за оние кои се предмет на таа норма и за судиите (арбитрите) во споровите кои произлегуваат во врска со таа правна норма.²⁹⁹ Се разбира, непостоењето на такстативни услови по кои се анализираат претходно наведените спорни елементи е овозможено преку употребата на терминологијата **ТРЕБА**, а не **МОРА**, затоа што не е предвидено што се случува ако некој од членовите на трибуналот е поставен да биде дел од истиот, а не поседува признаена компетентност и докажана стручност.

Понатаму, членовите на трибуналот назначени во согласност со оваа секција **ТРЕБА** да се именуваат со мандат од пет години кој може да се обнови само еднаш. Меѓутоа, мандатите на седум од петнаесетте назначени лица³⁰⁰ кои се назначени веднаш по влегувањето во сила на договорот, а кои се назначени преку ждрепка (односно по случаен избор), на истите може да им се продолжи и до шест години. Сепак, успехот на процедурите за селекција по ждрепка зависи и од тоа кој го врши. Овој стандарден механизам може да биде сериозно ослабен ако поведувачот на постапката посегне по моќта за избор да биде кај него.³⁰¹ Кога ќе се појават слободните места истите **ТРЕБА** да се пополнат. Лицето назначено да го замени членот на трибуналот чиј мандат не е истечен ќе ја извршува

²⁹⁹ Caroline Henckels, "Protecting Regulatory Autonomy Through Greater Precision in Investment Treaties: The TPP, CETA and TTIP", Ibid, pp. 3-4.

³⁰⁰ Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. Chapter Eight Investment. Article 8.27, para. 5, p. 59: "The Members of the Tribunal appointed pursuant to this Section **SHALL** be appointed for a five-year term, renewable once. However, the terms of seven of the 15 persons appointed immediately after the entry into force of the Agreement, to be determined by lot, **SHALL** extend to six years. Vacancies **SHALL** be filled as they arise. A person appointed to replace a Member of the Tribunal whose term of office has not expired **SHALL**..."

³⁰¹ Cornelia Furculiță. "The WTO and the New Generation EU FTA Dispute Settlement Mechanisms - Interacting in a Fragmented and Changing International Trade Law Regime", Ibid, p. 100.

функцијата до крајот на мандатот на претходникот. Во принцип, член на трибуналот кој служи во оддел на трибуналот кога ќе му истече мандатот може да продолжи да работи во одделот додека не му е дадена финалната награда. Со оглед на тоа што претседавачот со комитетите во рамките на Договорот за слободна трговија меѓу Европската Унија и Кореја и ЦЕТА се одржува со претставници на двете страни во договорот, еден од копретседавачите потенцијално би можел да одбие да соработува. Копретседавачите се политички именувани од договорните страни, од кои еден ќе биде одговорен во спор. Иако ова може да вклучува лоша волја, не е тешко да се замисли како еден од копретседавачите може да биде заинтересиран да го одложи процесот на составување на панелот.³⁰²

Во однос на разгледувањето на случаи продолжува шестиот став од истиот член³⁰³ односно дека трибуналот **ТРЕБА** да разгледува случаи во оддели кои се состојат од тројца членови на трибуналот, од кои еден **ТРЕБА** да биде државјанин на земја - членка на Европската Унија, еден државјанин на Канада и еден државјанин на трета земја. Со одделот **ТРЕБА** да претседава членот на трибуналот кој е државјанин на трета земја. **Во осмиот став од овој член³⁰⁴** во однос на претседателот и потпретседателот на трибуналот се наведува дека истите **ТРЕБА** да се одговорни за организациски прашања и ќе бидат именувани за двегодишен мандат и истите **ТРЕБА** да бидат извлечени со ждрепка од редот на членовите на трибуналот кои се државјани на трети земји. Тие **ТРЕБА** да служат врз основа на ротација извлечена со ждрепка од страна на претседавачот на Мешовитиот комитет на ЦЕТА. Повикувањето на правилата за избор по ждрепка што се применуваат во ситуација кога има утврдени и целосни списоци на арбитри може да го отстранат овој недостаток. Згора на тоа, ЦЕТА не им дава предност на арбитрите предложени од двете договорни страни на нецелосни списоци пред оние предложени од само една договорна страна. Така, панелот може, теоретски, да биде составен од арбитри предложени од само

³⁰² *Cornelia Furculiță*. “The WTO and the New Generation EU FTA Dispute Settlement Mechanisms - Interacting in a Fragmented and Changing International Trade Law Regime”, Ibid, p. 100.

³⁰³ **Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. Chapter Eight Investment. Article 8.27, para. 6, p. 60:** “The Tribunal **SHALL** hear cases in divisions consisting of three Members of the Tribunal, of whom one **SHALL** be a national of a Member State of the European Union, one a national of Canada and one a national of a third country. The division **SHALL** be chaired by the Member of the Tribunal who is a national of a third country.”

³⁰⁴ **Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. Chapter Eight Investment. Article 8.27, para. 8, p. 60:** “The President and Vice-President of the Tribunal **SHALL** be responsible for organisational issues and will be appointed for a two-year term and **SHALL** be drawn by lot from among the Members of the Tribunal who are nationals of third countries. They **SHALL** serve on the basis of a rotation drawn by lot by the Chair of the CETA Joint Committee. The Vice-President **SHALL** replace the President when the President is unavailable.”

една договорна страна, иако би имало кандидати договорени од двете договорни страни, што може да предизвика загриженост за непристрасноста на панелот.³⁰⁵ Може да се забележи една голема употреба на терминологијата **ТРЕБА** која никако не обезбедува систем по кој **МОРА** да се исполни предвиденото во членот. Како на пример што се случува ако во рок од 90 дена од поднесувањето на барањето во согласност со член 8.23, претседателот на трибуналот нема да ги назначи членовите на трибуналот кои го сочинуваат одделот на трибуналот кој расправа по предметот на ротација, обезбедувајќи дека составот на одделенијата да е случаен и непредвидлив, притоа давајќи еднакви можности на сите членови на трибуналот да служат. Или ако претседателот и потпретседателот на трибуналот не преземаат одговорност во поглед на организациските прашања или пак ако потпретседателот не го заменува претседателот кога тој не се достапен. Понатаму, што се случува ако членовите на трибуналот не се достапни и не се способни да ги извршуваат функциите наведени во оваа секција. Во однос на овој член, непрофитната група за истражување насловена како „Опсерваторија на корпоративна Европа“ чија цел е да ги изложи ефектите од корпоративното лобирање врз креирањето политики на Европската Унија има наведено дека во едностран систем каде што само инвеститорите можат да тужат, ова создава силен системски поттик арбитрите да бидат наклонети на нивна страна - затоа што сè додека системот ги исплаќа инвеститорите, повеќе побарувања и повеќе пари ќе доаѓаат до арбитрите.³⁰⁶

Понатаму, во истиот **член 8.28** во седмиот став е наведено дека Мешовитиот комитет на ЦЕТА³⁰⁷ **ТРЕБА** навремено да донесе одлука со која се утврдуваат следните административни и организациски прашања во врска со функционирањето на Апелациониот трибунал: (а) административна поддршка; (б) процедури за покренување и спроведување на жалби и процедури за упатување прашања назад до трибуналот за усогласување на наградата, како што е соодветно; (в) процедури за пополнување на испразнето место во Апелациониот трибунал и за одделот на Апелациониот трибунал

³⁰⁵ Cornelia Furculiță. "The WTO and the New Generation EU FTA Dispute Settlement Mechanisms - Interacting in a Fragmented and Changing International Trade Law Regime", *Ibid*, p. 103.

³⁰⁶ Corporate Europe Observatory, The Great CETA Swindle, November 2016, p. 9. Достапно на: <https://corporateeurope.org/sites/default/files/attachments/great-ceta-swindle.pdf>.

³⁰⁷ Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. *Chapter Eight Investment*. Article 8.28, para. 7, p. 62: "The CETA Joint Committee **SHALL** promptly adopt a decision setting out the following administrative and organisational matters regarding the functioning of the Appellate Tribunal..."

конституиран за разгледување на случај; (г) надоместок на членовите на Апелациониот трибунал; (д) одредби поврзани со трошоците за жалби; (ѓ) бројот на членови на Апелациониот трибунал; и (е) сите други елементи што ќе утврди дека се неопходни за ефективно функционирање на Апелациониот трибунал. Останува дискутабилно што се случува ако Мешовитиот комитет на ЦЕТА не донесе навремено одлука со која се утврдуваат административните и организациски прашања во врска со административната поддршка, процедурите за покренување и спроведување на жалби, бројот на членови на Апелациониот трибунал или пак други елементи неопходни за ефективно функционирање на Апелациониот трибунал затоа што не само што нема предвидено реперкусии затоа што и кога се употребува терминологијата **ТРЕБА** истата и не повлекува реперкусии, туку овде е проблематично и тоа всушност како одредницата „*навремен*“ може да се толкува кога е во прашање деловната практика. ЦЕТА и Договорот за слободна трговија меѓу Европската Унија и Виетнам (со одредени подобрувања) нудат процедури кои технички обезбедуваат дека процесот на селекција може да се одвива дури и без утврдени и целосни списоци; сепак, нејасните процедури може да предизвикаат одложувања. Понатаму, процедурите на ЦЕТА може да предизвикаат загриженост за непристрасноста на панелите,³⁰⁸ а што дополнително претставува слаба страна на договорот.

Истиот наратив продолжува и во осмиот став од истиот член во кој е наведено дека Комитетот за услуги и инвестиции³⁰⁹ **ТРЕБА** периодично да го разгледува функционирањето на Апелациониот трибунал и може да дава препораки до Мешовитиот комитет на ЦЕТА. Што ако Комитетот за услуги и инвестиции воопшто не го разгледува функционирањето на Апелациониот трибунал, што всушност се постигнува овде со дадената можност да биде разгледувано периодично работата на Апелациониот трибунал и исто така е дадена можноста за давање препораки до Мешовитиот комитет на ЦЕТА, но без никаков јасен патоказ што всушност би се постигнало со имплементацијата на овој став во деловната практика и што всушност овозможува истиот. Важен за нотирање од ова осмо поглавје посветено на инвестициите во ЦЕТА е исто така **член 8.29³¹⁰ којшто е посветен**

³⁰⁸ Cornelia Furculiță. “The WTO and the New Generation EU FTA Dispute Settlement Mechanisms - Interacting in a Fragmented and Changing International Trade Law Regime”, Ibid, p. 105.

³⁰⁹ Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. *Chapter Eight Investment*. Article 8.28, para. 8, p. 62: “The Committee on Services and Investment **SHALL** periodically review...”

³¹⁰ Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. *Chapter Eight Investment*. Article 8.29, p. 63: “The Parties **SHALL** pursue with other trading partners the establishment of a multilateral investment tribunal and appellate

на **Формирањето на мултилатерален инвестициски трибунал и апелационен механизам**. Истиот уредува дека договорните страни **ТРЕБА** да продолжат со другите трговски партнери за формирање на мултилатерален инвестициски трибунал и апелационен механизам за решавање на инвестициски спорови. По воспоставувањето на таков мултилатерален механизам, Мешовитиот комитет на ЦЕТА **ТРЕБА** да донесе одлука со која ќе се решава за инвестициските спорови според овој дел во согласност со мултилатералниот механизам и ќе се направат соодветни преодни аранжмани. Овој член е важен затоа што претставува една од силните страни кои договорните страни ги наведуваат токму во Заедничкиот интерпретативен инструмент за Сеопфатниот економски и трговски договор.³¹¹ Овие држави, особено, сè повеќе почнаа да го проблематизираат начинот на кој создавањето непрецизни норми резултираше со трансфер на моќта кај арбитрите, проблем што се влошува со недостатокот на ефективни контролни механизми врз одлуките на трибуналот кои биле донесени.³¹²

Следниот член за анализа за мене претставува еден од најважните и најспорните членови, односно станува збор за членот 8.30³¹³ од ова поглавје кој е насловен како **Етика**. Во истиот е уредено дека членовите на трибуналот **ТРЕБА** да бидат независни. Тие **НЕ ТРЕБА** да бидат поврзани со ниту една Влада. Тие **НЕ ТРЕБА** да примаат инструкции од која било организација или Влада во врска со прашања поврзани со спорот. Тие **НЕ ТРЕБА** да учествуваат во разгледувањето на какви било спорови кои би создале директен или индиректен конфликт на интереси. Тие **ТРЕБА** да се усогласат со упатствата на Меѓународната адвокатска комора за судир на интереси во меѓународната

mechanism for the resolution of investment disputes. Upon establishment of such a multilateral mechanism, the CETA Joint Committee **SHALL** adopt a decision....”

³¹¹ European Union and Canada, *Joint Interpretative Instrument on the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada and the European Union and its Member States*, Official Journal of the European Union L 11 (January 14, 2017). Достапен на: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2017.011.01.0003.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2017%3A011%3ATOC.

³¹² Caroline Henckels, "Protecting Regulatory Autonomy Through Greater Precision in Investment Treaties: The TPP, CETA and TTIP", *Ibid*, p. 5.

³¹³ Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. *Chapter Eight Investment. Article 8.30, para. 1, p. 63*: “The Members of the Tribunal **SHALL** be independent. They **SHALL not** be affiliated with any government. They **SHALL NOT** take instructions from any organisation, or government with regard to matters related to the dispute. They **SHALL NOT** participate in the consideration of any disputes that would create a direct or indirect conflict of interest. They **SHALL** comply with the International Bar Association Guidelines on Conflicts of Interest in International Arbitration or any supplemental rules adopted pursuant to Article 8.44.2. In addition, upon appointment, they **SHALL** refrain from acting as counsel or as party-appointed expert or witness in any pending or new investment dispute under this or any other international agreement.”

арбитража или какви било дополнителни правила усвоени во согласност со член 8.44.2. Дополнително, по назначувањето, тие **ТРЕБА** да се воздржат од дејствување како бранител или како експерт или сведок назначен од страна во кој било нерешен или нов инвестициски спор според овој или кој било друг меѓународен договор. Проблематичноста на овој член би била избегната ако би било наведено дека членовите на трибуналот **МОРА** да бидат независни, затоа што вака што е гаранцијата за нивната објективност и етичност при постапување кога е во прашање одреден предмет? Проблематичноста би била избегната кога тие **НЕ СМЕАТ** да бидат поврзани со ниту една Влада и **НЕ СМЕАТ** да примаат инструкции од која било организација или Влада во врска со прашања поврзани со спорот, затоа што вака која е сигурноста дека тие не се во одреден таен договор со одредена Влада или организација која на еден или друг начин би имале влијание врз нивното донесување одлука. Дискутабилноста би се избегнала кога тие **НЕ СМЕАТ** да учествуваат во разгледувањето на какви било спорови кои би создале директен или индиректен конфликт на интереси и кога **ЕКСПЛИЦИТНО ИМ Е ЗАБРАНЕТО** да се воздржат од дејствување како бранител или како експерт или сведок назначен од страна во кој било нерешен или нов инвестициски спор според овој или кој било друг меѓународен договор. За секое едно од претходно наведените квалификации и правила кога би имало јасно дефинирани реперкусии што би се случило кога би се постапило спротивно од обврзувачки предвиденото импликациите во деловната практика би биле различни. Во контекст на дискрецијата, одредбата на ЦЕТА за национален третман го повторува пристапот што се применува во повеќето постоечки договори, не обезбедува артикулација на нормативната содржина на обврската и давајќи им на арбитрите широка интерпретативна дискреција.³¹⁴ Исто така, во однос на етиката, непрофитната група за истражување насловена како „Опсерваторија на корпоративна Европа“ има наведено дека постојат и други недостатоци кои го прават инвестицискиот трибунал на ЦЕТА склон кон пристрасност. Не постои период на разладување пред или по назначувањето на неговите членови и нема да им биде забрането ниту да седат како арбитри во други случаи, ниту да имаат приватно адвокатство (надвор од тесниот опсег на инвестициски спорови, согласно член 8.30.1). Така, тие би можеле да бидат дел од малиот клуб на инвестициски адвокати кои до сега го воде

³¹⁴ Caroline Henckels, "Protecting Regulatory Autonomy Through Greater Precision in Investment Treaties: The TPP, CETA and TTIP", *Ibid*, p. 22.

бумот во инвестициската арбитража и го развиле сопствениот бизнис со охрабрување на инвеститорите да тужат и со експанзивно толкување на инвестицискиот закон за да поттикнат повеќе барања за покренување спорови. Критериумите за избор на членовите на трибуналот, исто така, ја исклучуваат експертизата во правни области надвор од овој клуб во поглед областите кои се помалку доминирани од комерцијални интереси, но може да бидат релевантни за пресудите, како што се националното административно право, трудово право или еколошкото право.³¹⁵

Во четвртиот став од **член 8.36** насловен како **Транспарентност на постапките** наведено е дека без оглед на член 2³¹⁶ од Правилата за транспарентност на УНЦИТРАЛ, пред конституирањето на трибуналот, Канада или Европската Унија **ТРЕБА** навремено да ги направат јавно достапни релевантните документи во согласност со став 2, предмет на промена на доверливите или заштитени информации. Но, баш затоа што договорните страни требало навремено да ги направат јавно достапни релевантните документи истите и не беа навремено направени јавно достапни, напротив ова е една и од причините затоа што кога е во прашање транспарентноста во која било секција од ЦЕТА, истата е проследена со негативна реакција од страна на пошироката јавност имајќи предвид дека истата е перципирана само како декларативна. Понатаму, во петтиот став од истиот член е наведено дека расправите **ТРЕБА да** бидат отворени за јавноста³¹⁷ и трибуналот **ТРЕБА да** ги одреди во консултација со спорните страни соодветните логистички аранжмани за да се олесни пристапот на јавноста до таквите расправи. Кога станува збор за транспарентноста во преговорите ЕУ - Канада интерно (помеѓу ЕУ институциите) како и екстерно (во однос на јавноста), ЦЕТА е еден од најмалку транспарентните договори за кои ЕУ водела преговори во последните години. Овој наод е во драматична контрадикција имајќи ја предвид важноста на трговскиот однос во однос на обемот на трговијата и инвестициите, екстензивноста и креирањето суштински регулативи.³¹⁸ Се разбира, ова е уште еден момент на заобиколување на јасноста и транспарентноста од страна на договорните страни затоа

³¹⁵ Corporate Europe Observatory, *The Great CETA Swindle*, November 2016, p. 9.

³¹⁶ **Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. Chapter Eight Investment. Article 8.36, para. 4, p. 66:** “4. Notwithstanding Article 2 of the UNCITRAL Transparency Rules, prior to the constitution of the Tribunal, Canada or the European Union as the case may be **SHALL** make publicly available...”

³¹⁷ **Во оригинал на англиски јазик гласи: CETA. Chapter Eight Investment. Article 8.36, para. 5, p. 66:** “5. Hearings **SHALL** be open to the public...”

³¹⁸ Panagiotis Delimatsis, *TTIP, CETA, TiSA Behind Closed Doors: Transparency in the EU Trade Policy*, September 7, 2016, TILEC Discussion Paper No. 2016-020.

што понатаму во истиот член има поставено исклучок на кој може да се повикаат и тоа да биде основа и причина зошто расправите не се отворени за јавноста.

Оваа точка ќе ја завршам овде со тоа претходно споменатиот Заедничкиот интерпретативен инструмент за Сеопфатниот економски и трговски договор³¹⁹ кој би требало да претставува интерпретативен водич за одредбите на ЦЕТА, но кога станува збор за деловната практика, истото е далеку од постигнување на оваа цел. Овде конкретно алудирам на точка 6 од истиот насловена како Заштита на инвестициите. Во текстот на истиот низ 9 (девет) точки се прави дополнителна елаборација за тоа што всушност претставува поглавјето посветено на инвестициите. Се употребува наративот дека ЦЕТА не е само уште еден трговски договор туку истиот претставува една нова ера на управување со инвестициите што се обидува да постигне деликатна рамнотежа помеѓу економскиот раст и приоритетите на јавната политика.

Продолжува дека ЦЕТА³²⁰ ги модернизира правилата за инвестирање, додека експлицитно го заштитува правото на Владите да го регулираат јавниот интерес, насочувајќи дека компаративно земено со минатите трговски договори кои често биле критикувани за прекумерно давање приоритет на правата на инвеститорите, ЦЕТА експлицитно наведува дека заштитата на инвеститорите нема да ја надмине способноста на Владите да бидат на страната на јавниот интерес. Исто така се дава осврт во поглед на тоа што ЦЕТА го урива митот дека странските инвеститори ќе добијат привилегиран третман пред домашните бизниси осврнувајќи се на принципот на еднаков третман, осигурувајќи дека компаниите без разлика дали се локални или меѓународни играат според истите правила. Во поглед на споровите имајќи предвид дека во овој дел го интерпретирам ставот во овој Заеднички инструмент во поглед на осмото поглавје посветено на инвестициите наведено е дека ЦЕТА воспоставила транспарентен и структуриран систем за нивно решавање во кој систем нема недефинирани права на инвеститорите затоа што јасно се дефинирани стандардите за заштита, како што се правичен и правичен третман и

³¹⁹ European Union and Canada, *Joint Interpretative Instrument on the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada and the European Union and its Member States*, Official Journal of the European Union L 11 (January 14, 2017). Достапен на: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2017.011.01.0003.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2017%3A011%3ATOC.

³²⁰ Ibid.

експропријација, обезбедувајќи дека трибуналите се придржуваат до објективните критериуми.

Дополнително³²¹, компензацијата за инвеститорите е строго ограничена на реалните загуби, спречувајќи претерани побарувања засновани на шпекулативни идни профити. Продолжува дека ЦЕТА ја спречува да се повторуваат ситуации од минатите трговски и инвестициски договори каде што компании коишто постоеле само на хартија можеле да поднесуваат побарувања, а преку ЦЕТА само вистинските компании ќе имаат корист од договорот, спречувајќи ја злоупотребата на заштитата на инвестициите од страна на компании кои немаат реален удел во ниту една економија.

Понатаму се дава осврт³²² дека за дополнително зајакнување на правичноста и конзистентноста се воведува независниот инвестициски трибунал кој обезбедува непристрасност преку строги етички правила и транспарентен процес на селекција на своите членови, воедно наведувајќи го моментот што за прв пат воведува ваков механизам каде што ќе постои систем на жалба, наведувајќи дека ова овозможува корекција на грешките и обезбедува конзистентност во одлуките на трибуналот, доближувајќи го разрешувањето на инвестициските спорови до стандардите на јавните судски системи. Договорните страни имаат наведено дека се посветени на следење на функционирањето на сите овие правила за инвестирање за да навремено интервенираат со справување со сите недостатоци што може да се појават и да го подобруваат нивното работење со текот на времето. Важно за напоменување овде е дека ЦЕТА ја поставува основата за воспоставување на Мултилатералниот инвестициски суд и овој договор е наведено дека претставува важна и радикална промена во правилата за инвестирање и решавање на спорови. Понатамошното развивање на овој нов пристап за решавање на инвестициски спорови овозможува ЕУ и Канада ќе работат експедитивно кон создавање на Мултилатерален инвестициски суд и истиот би требало да ги замени билатералните системи на решавање спорови.

³²¹ European Union and Canada, *Joint Interpretative Instrument on the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada and the European Union and its Member States*, Official Journal of the European Union L 11 (January 14, 2017). Достапен на: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2017.011.01.0003.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2017%3A011%3ATOC.

³²² Ibid.

Замислата за Заедничкиот интерпретативен инструмент поврзан со Сеопфатниот економски и трговски е да ги разјасни одредбите на ЦЕТА, но всушност истиот повторно ја има истата екстензивна формулација како и договорните одредби на ЦЕТА без да даде конкретно решение на загриженоста во поглед на импликациите од тие договорни одредби. Воедно, во истиот повторно станува збор за истите декларативни заложби и не укажува на ништо ново во поглед на договорните одредби на ЦЕТА, ниту пак адресира решенија во поглед на настанатите конфузии во поглед на договорните одредби на ЦЕТА, ниту пак дава сигурност и обврзување кое ако во случај не се постапи по истото ќе следуваат експлицитно наведени реперкусии.

ГЛАВА 4: Закани како импликација во деловната практика кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија

1. Неизвесен статус на ратификација за целосно стапување во сила на договорот (Компаративен преглед кај сите земји на Европската Унија)

Сеопфатниот економски и трговски договор меѓу Канада и Европската Унија како што претходно напмнав беше официјално потпишан за време на самитот Канада - ЕУ во октомври 2016 година, а на 21 септември 2017 година, ЦЕТА влезе во привремена примена во Канада и ЕУ. Како договор за мешана трговија, ЦЕТА мора да биде ратификуван од сите земји - членки на ЕУ пред целосно да стапи на сила. До август 2024 година, 17 земји - членки ја завршија домашната ратификација и тоа Австрија, Хрватска, Чешка, Данска, Естонија, Финска, Германија, Летонија, Литванија, Луксембург, Малта, Холандија, Португалија, Романија, Словачка, Шпанија и Шведска, додека уште не ја ратификувале ЦЕТА - Белгија, Бугарија, Кипар, Франција, Грција, Унгарија, Ирска, Италија, Полска и Словенија. За да обезбедам детален преглед за статусот на ЦЕТА во поглед на ратификацијата во земјите членки на ЕУ во овој дел ќе го користам при мојата анализа ќе го користам *CETA Ratification Tracker*³²³, развиен од мрежата Жан Моне на Универзитетот Карлтон за трансатлантска

³²³ Jake Rooke, *CETA Ratification Tracker*, ed. Cristina De Castro. Carleton University. Достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/research-publications/ceta-ratification-tracker/>.

трговска политика. Тракерот обезбедува ажурирани сознанија за напредокот во ратификацијата на секоја земја - членка на ЕУ, но исто така и во поглед јавните дебати околу договорот и поширокото економско влијание на привремената примена на ЦЕТА. Воедно, во овој дел го акцентирам и однесувањето на јавноста во поглед на перцепцијата за трговските договори и тенденцијата на влијанието што јавноста го има имајќи предвид дека кога на пример ТТИП договорот е во прашање, економистите, на пример, не предвидуваа мобилизација на невладини организации, кои станаа многу важна состојка во преговорите за ТТИП до 2015 година,³²⁴ а од друга страна политичките научници го направија тоа бидејќи тие имаат тенденција да ги третираат новите типови на социјална мобилизација изолирано од институционалниот контекст на креирањето на трговската политика на ЕУ и дадоа само примарни докази за поддршка на нивниот аргумент,³²⁵ а што во случајот на ЦЕТА се докажа за клучно во поглед на процесот на ратификација на договорот.

Примерот на Австрија, Германија и Холандија покажува дека дури и владите кои се зависни од домашните играчи за вето можат да постигнат напредок во ратификацијата на ЦЕТА ако трошат политички капитал на обиди да се развие политички дискурс кој обезбедува основа за прифаќање на парламентарните критичари на ЦЕТА.³²⁶

Во **Австрија**³²⁷, Сеопфатниот економски и трговски договор меѓу Канада и Европската Унија беше ратификуван од коалициска влада предводена од Австриската народна партија, која ја вклучи партијата на слободата на Австрија како помал коалициски партнер. Двата законодавни домови мораа да дадат одобрение за ЦЕТА да биде ратификуван. Меѓутоа, важно е да се напомене дека на ова претходеше противење првенствено поради одредбите за решавање на спорот меѓу инвеститорите и државата. Инаку, Австрија може да очекува најголем пораст на трговијата со Канада по либерализацијата на царините преку ЦЕТА во секторите месо, преработена храна, текстил и автомобили³²⁸. Јавното оспорување во Австрија беше интензивно, при што противниците

³²⁴ Finn Laursen and Christilla Roederer-Rynning. "Introduction: The New EU FTAs as Contentious Market Regulation". *Journal of European Integration*, 39(7), 763-779. p. 14.

³²⁵ Ibid, p. 14.

³²⁶ Achim Hurrelmann, *The Ratification of CETA in EU Member States*, Ottawa: Carleton University, August 2023, p. 2.

³²⁷ Jake Rooke, *CETA Ratification Tracker*, ed. Cristina De Castro. Carleton University. Достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/austria/>, Статус во Австрија: Ратификуван на 23 мај 2019 година.

³²⁸ Fritz Breuss. *A Macroeconomic Model of CETA's Impact on Austria*. WIFO Working Papers, No. 532, Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung, Wien, March 2017, p. 19.

исто така тврдеа дека ЦЕТА има недостаток на транспарентност, како и негативни ефекти врз заштитата на животната средина, работничките права и одржливиот развој. Опозиционерите тврдеа дека ратификацијата на ЦЕТА ќе резултира со регулаторно студенило и ќе ја ограничи способноста на владата да регулира во јавен интерес.

Германија³²⁹ има дводомен систем (Бундестаг и Бундесрат). ЦЕТА беше ратификуван под Владата на Германија составена од социјалдемократите, зелените и слободните демократи, со поддршка од најголемата опозициска партија, демохристијаните. Бундестагот ја донесе својата одлука со широко мнозинство. Владата на Германија ја поврза ратификацијата со барањето за дополнителни толкувачки декларации меѓу ЕУ и Канада со кои ќе се појаснат правилата за заштита на инвеститорите, да се зајакне улогата на Европскиот парламент во регулаторната соработка и да се ограничуваат овластувањата на Мешовитиот комитет ЦЕТА. ЦЕТА беше жестоко дебатиран во Германија. Критики за ЦЕТА упатија и синдикалци, екологисти и групи за застапување на потрошувачите. Противниците тврдеа дека ЦЕТА им дава на мултинационалните корпорации „паралелен правосуден систем“, кој има потенцијал да го наруши принципот на претпазливост и правата на работниците и безбедноста на храната. Згора на тоа, противничките граѓански организации тврдеа дека ЦЕТА е договор за „тројански коњ“ за евентуален договор меѓу ЕУ и САД. Меѓу поборниците на ЦЕТА беше и Федерацијата на германските индустрии. Овде важно да се направи паралелата со ТТИП затоа што германските елити кои беа поддржувачи на ТТИП прашањето за либерализација на пазарот го врамија заедно со макроекономските бенефити за сите вклучени земји,³³⁰ од аспект на тоа што на противењето на ЦЕТА му претходи противењето на ТТИП, а спротивно на тоа противниците се фокусираа на три аспекти: 1) обвинувањата за ерозијата на заштитата на потрошувачите, 2) воочената загуба на демократскиот суверенитет поради супра-националните судови за заштита на инвестициите и механизмот за решавање спорови меѓу инвеститори и држави (ИСДС) и 3) недостатокот на транспарентност на преговорите.³³¹

³²⁹ Jake Rooke, *CETA Ratification Tracker*, ed. Cristina De Castro. Carleton University. Достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/germany/>, Статус во Германија: Ратификуван на 1 декември 2022 година.

³³⁰ Andreas Jungherr, Matthias Mader, Harald Schoen & Alexander Wuttke. "Context-driven attitude formation: the difference between supporting free trade in the abstract and supporting specific trade agreements, *Review of International Political Economy*", 2018, p. 224.

³³¹ Ibid.

Холандија³³² има дводомен систем, кој бара од двата законодавни дома да го ратификуваат ЦЕТА. Договорот беше потврден откако холандската лабуристичка партија го повлече своето противење. Руд Кул, холандски лабуристички сенатор, изјави дека одлуката на партијата да се откаже од опозицијата е поради важноста на Канада за Европа како економски и политички партнер, особено во светлината на руската инвазија на Украина. Дополнително, холандскиот Сенат исто така гласаше за Договорот за стратешко партнерство меѓу Канада и ЕУ. Договорот го вклучува партнерството на Канада и ЕУ во справувањето со случаите за човекови права, борбата против тероризмот и судската соработка. Процесот за ратификацијата на ЦЕТА во Холандија беше интензивен, а противниците тврдеа дека ЦЕТА го прекршува холандскиот устав, дека во поглед на одредбите за решавање на спорите меѓу инвеститорите и државата корист ќе имаат само мултинационалните корпорации, а договорот ќе има негативен ефект врз земјоделскиот сектор (индустрија за говедско месо). Особена е загриженоста во поглед на безбедноста на храната и заштитата на потрошувачите, при што противниците тврдат дека одредбите за решавање на спорови меѓу инвеститорите и државата ќе спречат зголемување на стандардите за заштита на животната средина, здравје и труд. Противниците исто така го застапуваат ставот дека синдикатите и граѓанските организации треба да имаат ист пристап до одредбите за решавање спорови како што имаат мултинационалните корпорации.

Хрватска³³³ има еднодомен систем и коалициската влада предводена од хрватската демократска заедница ја ратификуваше ЦЕТА со поддршка на хрватската социјал-либерална партија, хрватската демократска христијанска партија и хрватската демократска алијанса на Славонија и Барања. Процесот на ратификација на ЦЕТА во Хрватска се карактеризираше со ограничено оспорување, со широка политичка поддршка и поддршка од индустриските здруженија. Спорот главно произлезе од политичката левица и зелените партии, како и од некои граѓански организации. Поддржувачите на ЦЕТА тврдеа дека договорот за мешана трговија е „напреден“ трговски договор со одредби за животна средина и одржлив развој и признавање на географските показатели. Хрватските бизниси, исто така, покажаа интерес за канадскиот федерален и провинциски пазар за набавки.

³³² Jake Rooke, *CETA Ratification Tracker*, ed. Cristina De Castro. Carleton University. Достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/netherlands/>, Статус во Холандија: Ратификуван на 12 јули 2022 година.

³³³ Jake Rooke, *CETA Ratification Tracker*, ed. Cristina De Castro. Carleton University. Достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/croatia/>, Статус во Хрватска: Ратификуван на 9 ноември 2017 година.

Противниците на ЦЕТА во Хрватска расправаа против одредбите за решавање на спорот меѓу инвеститорите и државата опишани како паралелен правосуден систем и катализатор за регулаторно студенило. Противниците, исто така, изразија загриженост за ГМО и безбедноста на храната.

Чешка³³⁴ има дводомен систем (Комора на пратеници и Сенат), кој бара од двата дома да го одобрат договорот ЦЕТА и истиот беше ратификуван со големо мнозинство, поддржана од чешката социјалдемократска партија, партијата на христијанско-демократската унија и мнозинството од партијата „Да“. Спорот околу ратификацијата на ЦЕТА во Чешка беше ограничен. Противниците ги наведоа одредбите за решавање спорови меѓу инвеститорите и државата во ЦЕТА и стравувањата за заштитата и правата на потрошувачите. Поддржувачите на ЦЕТА вклучуваа претставници на хемиската, инженерската и металуршката индустрија, како што е Конфедерацијата на индустријата, тврдејќи дека ЦЕТА ќе им овозможи на чешките бизниси подобар пристап до канадскиот пазар и договорите за државни набавки.

Данска³³⁵ има еднодомен систем и ратификацијата на ЦЕТА беше коалициската влада, составена од либерални и конзервативни партии (Венстре партија, Либерална алијанса и Конзервативната народна партија) и поддржана од Данската народна партија. Данска беше една од првите земји - членки на ЕУ што ја ратификуваше ЦЕТА, со многу ограничени оспорувања. Против ЦЕТА излегоа од еколошките здруженија, работничките здруженија и синдикатите. Противниците изразија загриженост за ГМО (безбедноста на храната), одредбите за решавање спорови меѓу инвеститорите и државата и ефектот на ЦЕТА врз еколошките регулативи. Поддржувачите на ЦЕТА тврдеа дека договорот со Канада ќе им даде на данските бизниси подобар пристап до договорите и можностите за јавни набавки, поддржувајќи ги правата на инвеститорите.

Естонија³³⁶ има еднодомен систем, што бара парламентот да го ратификува ЦЕТА. Ратификацијата беше предводена од владината коалиција и поддржана од Центар - партијата и нејзините партнери (т.е. Социјалдемократската партија и партијата Исама).

³³⁴ Jake Rooke, *CETA Ratification Tracker*, ed. Cristina De Castro. Carleton University. Достапно на:

<https://carleton.ca/tradenetwork/czechia/>, Статус во Чешка: Ратификуван на 16 ноември 2017 година.

³³⁵ Ibid. достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/denmark/>, Статус во Данска: Ратификуван на 1 јуни 2017 година.

³³⁶ Ibid, достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/estonia/>, Статус во Естонија: Ратификуван на 10 ноември 2017 година.

Естонија брзо ја ратификуваше ЦЕТА и процесот на ратификација се карактеризираше со ограничено оспорување, со само еден глас против. Поддржувачите на ратификацијата тврдеа дека договорот ќе го зголеми единството на западот, пристапот до канадскиот пазар и ќе произведе позитивна мотивација за договор меѓу ЕУ и САД. Меѓу противниците беа еколозите како што е Естонското здружение за зачувување на природата, тврдејќи дека ЦЕТА ќе и наштети на животната средина.

Финска³³⁷ има еднодомен систем кој бара од парламентот да го ратификува ЦЕТА. Ратификацијата беше предводена од коалициската влада, формирана од централната партија, сините реформи и националната коалициона партија. Финска ја ратификуваше ЦЕТА со релативно ограничено оспорување. Политичките партии кои се противат на ЦЕТА беа главно левичарски, приклучувајќи им се на граѓанските организации со загриженост во врска со социјалните одредби. Финска се откажа од социјалната заштита, здравствените услуги и законските шеми за пензиско осигурување за вработување според ЦЕТА. Меѓу поборниците на ЦЕТА беа и големите фински извозни здруженија, наведувајќи го големиот интерес за канадскиот пазар и тендерите за набавки.

Латвија³³⁸ има еднодомен систем кој бара од парламентот да го ратификува ЦЕТА. Латвија брзо ја ратификуваше ЦЕТА и ратификацијата на ЦЕТА беше управувана од коалициската влада. Оспорувањето околу ратификацијата на ЦЕТА беше многу ограничено со граѓанската организација Грин Либерти, наведувајќи загриженост за ГМО и безбедноста на храната. Во однос на безбедноста на храната, парламентот донесе изјава за безбедност на храната при ратификувањето на ЦЕТА. Поддржувачите на ратификацијата на ЦЕТА се фокусираа на поблиските врски со Канада и Западот, вклучувајќи ги и врските што Канада ги има со Латвија преку НАТО и канадските вооружени сили.

Литванија³³⁹ има еднодомен систем, кој бара од парламентот да го ратификува ЦЕТА, што беше реализирано. Оспорувањето околу ратификацијата на ЦЕТА беше ограничено во Литванија. Меѓу спротивставените политички партии беа литванските демокристијани, Либералното движење и Социјалдемократската партија. Сепак, овие

³³⁷ Jake Rooke, *CETA Ratification Tracker*, ed. Cristina De Castro. Carleton University. Достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/finland/>, Статус во Финска: Ратификуван на 3 јануари 2019 година.

³³⁸ Ibid, достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/latvia/>, Статус во Латвија: Ратификуван на 9 март 2017 година.

³³⁹ Ibid, достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/lithuania/>, Статус во Литванија: Ратификуван на 17 мај 2018 година.

политички партии не беа во можност да го мобилизираат општеството за да ја спречат ратификацијата на ЦЕТА. Граѓанските организации кои се спротивставија беа синдикалисти и екологисти, вклучително и Литванската федерација на синдикатот на индустријата и Синдикатот на литванските производители на храна. Расправијата се фокусираше на безбедноста на храната (ГМО), што резултираше со следна изјава која беше донесена заедно со ЦЕТА во врска со загриженоста за ГМО и хормоните што се користат во канадскиот земјоделски сектор. Поддржувачите на ЦЕТА тврдеа дека договорот ќе создаде поблиски трговски и билатерални врски меѓу Литванија и Канада, како и ќе го зајакне единството на Западот.

Луксембург³⁴⁰, има еднодомен систем и ратификацијата беше управувана од коалициската влада предводена од демократската партија, луксембуршката социјалистичка работничка партија и зелените. Спорот за време на ратификацијата на ЦЕТА во Луксембург беше интензивен, при што централнодесничарските опозициски партии беа воздржани, а помалите политички партии се спротивставија. Имаше релативно голем напор за мобилизација од страна на противничките граѓански организации, тврдејќи дека ЦЕТА нема транспарентност, заштита на животната средина и дека одредбите за решавање на споровите меѓу инвеститорите и државата ќе резултираат со тоа што работничките права и одржливиот развој ќе бидат загрозени. Всушност ЦЕТА ја рефлектира и промената на однесувањето на луѓето кога се во прашање трговските договори и перцепцијата на јавноста затоа што политичката динамика на традиционалните трговски договори беше едноставна: од домашните фирми конкурентни на увозот се очекуваше да се спротивстават на либерализацијата на царините, додека од извозно ориентираните фирми се очекуваше да ја поддржат. Од граѓанските групи не се очекуваше да се мобилизираат за да влијаат на трговската политика,³⁴¹ а што всушност ЦЕТА ја демонстрираше таа нова генерација на отпор.

Малта³⁴² има еднодомен систем, а ЦЕТА беше ратификуван од претставничкиот дом. Две различни влади, едната предводена од лабуристичката партија и претходната

³⁴⁰ Ibid, достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/luxembourg/>, Статус во Луксембург: Ратификуван на 10 јуни 2020 година.

³⁴¹ Finn Laursen and Christilla Roederer-Rynning. "Introduction: The New EU FTAs as Contentious Market Regulation, Ibid, p. 12.

³⁴² Jake Rooke, *CETA Ratification Tracker*, ed. Cristina De Castro. Carleton University. Достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/malta/>, Статус во Малта: Ратификуван на 26 јули 2017 година.

предводена од националната партија, го водеа процесот и ја ратификуваа ЦЕТА. Оспорувањето за ратификацијата на ЦЕТА беше ограничено во Малта. Спротивставувањето произлезе од граѓанските организации кои тврдеа дека одредбите на ЦЕТА за решавање спорови меѓу инвеститорите и државата ќе ја нарушат заштитата на животната средина, работничките права и спроведувањето на одржливиот развој.

Португалија³⁴³ има еднодомен систем и ЦЕТА беше ратификуван од Собранието, додека ратификацијата беше управувана од малцинската влада предводена од социјалистичката партија и поддржана од социјалдемократската партија и народната партија. Оспорувањето за ратификацијата на ЦЕТА беше ограничено во Португалија. Противничките политички партии, вклучително и Комунистичката партија, тврдеа дека ЦЕТА ќе го поткопа суверенитетот и ќе ги овласти мултинационалните корпорации на штета на државата и општеството. Спротивставување изразија и граѓанските организации тврдеа дека ЦЕТА нема транспарентност и ќе ја наруши заштитата на животната средина, работничките права и целите за одржлив развој преку имплементација на одредбите за решавање спорови меѓу инвеститорите и државата.

Романија³⁴⁴ има дводомен систем (Комора на пратеници и Сенат) кој бара од двата дома да го ратификуваат ЦЕТА, а каде ратификацијата се случи во две различни влади, предводени од Социјалдемократската партија. Двете влади ја поддржаа ратификацијата на ЦЕТА. Противењата беа ограничени во Романија. Првично, фокусот беше на визните барања на Канада за романските граѓани, а како резултат на тоа романската влада се спротивстави на ЦЕТА, при што Канада на крајот ги укина визните ограничувања на почетокот на 2017 година.

Словачка³⁴⁵ има еднодомен систем, кој бара од Националниот совет да го ратификува ЦЕТА и истиот беше ратификуван, а процесот на ратификација беше управуван од коалициска влада предводена од социјалдемократите, СНС и Мост-Хид. Оспорувањето за ратификацијата на ЦЕТА беше ограничено во Словачка, со ограничено противење од спротивставените политички партии. Генерално, може да се каже дека ЦЕТА треба да има

³⁴³ Jake Rooke, *CETA Ratification Tracker*, ed. Cristina De Castro. Carleton University. Достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/portugal/>, Статус во Португалија: Ратификуван на 31 јануари 2018 година.

³⁴⁴ Ibid, достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/romania/>, Статус во Романија: Ратификуван на 2 декември 2020 година.

³⁴⁵ Ibid, достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/slovakia/>, Статус во Словачка: Ратификуван на 28 ноември 2019 година.

релативно ниско, но сепак позитивно влијание врз словачката економија. Врз основа на различни варијанти на развој, се очекува дека просечното влијание на ЦЕТА врз словачката економија, како резултат на отстранувањето на тарифните бариери да изнесува 0,013 % од БДП.³⁴⁶ Граѓанските организации кои се противат на ЦЕТА вклучуваа синдикати и еколошки групи. Тие тврдеа дека ЦЕТА нема транспарентност и дека одредбите за решавање на спорите меѓу инвеститорите и државата ќе ја нарушат заштитата на животната средина, работничките права и спроведливоста на целите за одржлив развој. Според спротивставените граѓански организации, ова би произлегло од „регулаторниот ладен“ ефект на одредбите за решавање спорови меѓу инвеститорите и државата.

Шпанија³⁴⁷ има дводомен систем (Сенат-горен дом и Конгрес-долен дома) кој бара од двата дома да го ратификуваат ЦЕТА. ЦЕТА беше ратификуван и ратификацијата беше управувана од малцинската влада предводена од народната партија, со поддршка од граѓанската партија, баскиската националистичка партија и демократската партија на Каталонија. Оспорувањето на ЦЕТА во Шпанија беше интензивно. Главната политичка опозициска партија, Социјалистичката работничка партија, беше воздржана од гласањето за ратификацијата, додека партијата Унидос Подемос гласаше против ратификацијата. Противничките граѓански организации вклучуваа синдикати, еколошки групи и организации за застапување на потрошувачите. Тие тврдеа дека одредбите на ЦЕТА за решавање на спорот меѓу инвеститорите и државата го нарушуваат шпанскиот суверенитет, но кога е во прашање Инвестицискиот судски систем треба да се напомене дека ЦЕТА поставува голем број одредби кои се однесуваат на компензација на членовите на трибуналот, но остава низа прашања за идно утврдување³⁴⁸. Други спорни теми беа безбедноста на храната (ГМО), земјоделските интереси и правата на потрошувачите.

Шведска³⁴⁹ има еднодомен систем, каде парламентот го ратификуваше ЦЕТА, а процесот на ратификација во Шведска беше управуван од малцинска влада, предводена од

³⁴⁶ Gabriela Dováľová; Boris Hošoff; Richard Kališ; Martin Lábaj and Erika Majzlíková Stracová. *Analysis of the Impact of the CETA Trade Agreement between the EU and Canada on the Slovak Economy*, Ekonomický časopis, January 2018, p. 796.

³⁴⁷ Jake Rooke, *CETA Ratification Tracker*, ed. Cristina De Castro. Carleton University. Достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/spain/>, Статус во Шпанија: Ратификуван на 13 декември 2017 година.

³⁴⁸ David Gaukrodger, “Adjudicator Compensation Systems and Investor-State Dispute Settlement”, OECD Working Papers on International Investment, No. 2017/05, OECD Publishing, Paris, 2017, pp. 36-37.

³⁴⁹ Ibid, достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/sweden/>, Статус во Шведска: Ратификуван на 9 октомври 2018 година.

социјалдемократите, но со поддршка на централно-десничарската Алијанса и Умерената партија. Оспорувањето за ратификацијата на ЦЕТА беше ограничено во Шведска. Поддржувачите на ЦЕТА го вклучија советот за трговија и инвестиции кој ги истакна новите трговски можности што ЦЕТА ќе ги обезбеди за малите и средни претпријатија. Противниците на ратификацијата на ЦЕТА во Шведска се фокусираа на одредбите за решавање спорови меѓу инвеститорите и државата, регулаторните стандарди и ефектот на конкуренцијата во набавките врз јавните услуги.

Поддржувачите на ЦЕТА во некои од земјите кои допрва треба да го ратификуваат договорот – вклучувајќи ги Белгија, Бугарија, Кипар, Франција, Ирска и Италија, се соочуваат со предизвикувачки политички средини, вклучително и внатрешни поделби за договорот или влади кои немаат јасно парламентарно мнозинство.³⁵⁰ Воедно, треба да се има предвид дека девет земји-членки или нивните суб-национални парламенти, во случајот со Белгија, не беа задоволни од инвестициските одредби на ЦЕТА за кои тие тврдеа дека им даваат премногу овластувања на арбитражните трибунали да ги поништат националните закони³⁵¹, а што всушност претставува реален приказ на фактичката состојба каде во моментот се наоѓа ЦЕТА кога е во прашање неговата целосна ратификација.

Белгија³⁵² има сложен политички систем и најинституционални барања во ЕУ за ратификација на ЦЕТА. Федералниот парламент и трите регионални парламенти (Фландрија, Валонија и Брисел) мора да го одобрат нацрт - законот. Во октомври 2016 година, ЕУ и Канада се соочија со ситуација во која еден од белгиските региони, Валонија, се закани дека ќе ја блокира не само ратификацијата, туку дури и потпишувањето на меѓународниот договор ЦЕТА како трговскиот договор меѓу ЕУ, нејзините земји - членки и Канада.³⁵³ Спорот за ЦЕТА во Белгија ја одразува поделбата на земјата меѓу населението кое зборува француски (југ) и холандско (северно). Федералниот парламент и регионалниот парламент на Фландрија (2018) ја одобрија ЦЕТА, но Валонија и Брисел не. Во моментот, процесот на ратификација е во застој. Јавното оспорување на ЦЕТА во Белгија е многу

³⁵⁰ Achim Hurrelmann, *The Ratification of CETA in EU Member States*, Ottawa: Carleton University, August 2023, p. 2.

³⁵¹ Robert Hage. *Canada and the European Union: A New Transatlantic Alliance. Policy Paper*, Canadian Global Affairs Institute & Konrad-Adenauer-Stiftung e.V., November 2020, p. 12.

³⁵² Jake Rooke, *CETA Ratification Tracker*, ed. Cristina De Castro. Carleton University. Достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/belgium/>, Статус во Белгија: Не е ратификуван.

³⁵³ Guillaume Van der Loo and Ramses A. Wessel. "The non-ratification of mixed agreements: Legal consequences and solutions", *Common Market Law Review* vol 54(3), 2017, p. 736.

интензивно, при што противниците се фокусираат на канадските земјоделски практики и земјоделски интереси (говедска индустрија), безбедноста на храната, ГМО и пестициди, правата на потрошувачите, одредбите за решавање спорови меѓу инвеститорите и државата и потенцијалното влијание врз јавните услуги на Белгија (особено здравствената заштита). Граѓанските организации кои се против ЦЕТА вклучуваат различни синдикати, еколошки групи и организации за застапување на потрошувачите. Референдумот во Холандија во 2016 година за Договорот ЕУ - Украина и приговорот на Валонија во Белгија за потпишување на ЦЕТА го поттикнаа прашањето за последиците од нератификувањето на мешаните договори што се склучени или ќе се склучат меѓу ЕУ, нејзините земји-членки и една или повеќе трети страни. Ова нератификација би довела до таканаречени „нецелосни“ мешани договори,³⁵⁴ а што всушност во случајот на ЦЕТА и доведе до оваа појава.

Бугарија³⁵⁵ има еднодомен систем. Националното собрание започна да расправа за нацрт - законот ЦЕТА, но законот не отиде на второ читање поради високите критики од јавноста. Кога Националното собрание ќе го одобри предлог - законот, претседателот на Бугарија мора да го потпише пред да стапи на сила. Оспорувањето околу ратификацијата на ЦЕТА беше интензивно, првично фокусирајќи се на барањата за виза со Канада. Канада ги отфрли барањата во 2017 година. Просечната вкупна вработеност ќе биде зголемена за повеќе од 172 работни места во Бугарија, што пак, во однос на пазарот на трудот, претставува помалку од 0,01 % од вкупната вработеност. Дури и кога се известува за позитивните ефекти за ратификацијата на ЦЕТА за бугарската економија, треба да се извести дека тие се премногу мали³⁵⁶. Во моментот, спорот продолжува да се фокусира на употребата на ГМО, одредбите за решавање спорови за решавање на инвеститорите и националниот суверенитет. Граѓанските организации кои се против ЦЕТА вклучуваат синдикати, екологисти и групи за застапување на потрошувачите.

Кипар³⁵⁷ има претседателски систем со еднодомен парламент, каде претставничкиот дом го отфрли ратификувањето на ЦЕТА, а сепак ЕУ не беше официјално

³⁵⁴ Ibid.

³⁵⁵ Jake Rooke, *CETA Ratification Tracker*, ed. Cristina De Castro. Carleton University. Достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/bulgaria/>, Статус во Бугарија: Не е ратификуван.

³⁵⁶ Nikolay Marin and Mariya Paskaleva. *An Analysis of the EU's investment policy after CETA: Effects on the Bulgarian economy*. Conference Paper, EMAN 2020 Conference Proceedings, The 4th Conference on Economics and Management, January 2020, p. 67.

³⁵⁷ Ibid, достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/cyprus/>, Статус во Кипар: Не е ратификуван.

известена за гласањето. Политичките партии како што се партијата АКЕЛ и зелените се против ратификацијата на ЦЕТА. Противниците тврдат дека ЦЕТА ќе има негативно влијание врз земјоделскиот сектор и безбедноста на храната, со воведувањето на ГМО, и ќе воспостави „паралелен правен систем“ преку имплементација на одредбите за решавање на спорови меѓу инвеститорите. Спротивставувањето на земјоделските интереси во голема мера се фокусира на географските индикатори, особено за кипарското сирење халуми. Големите земјоделски интереси во млечната индустрија покажаа подготвеност да ја поддржат ратификацијата на ЦЕТА доколку ЦЕТА признае географските индикатори на сирењето халуми.

Франција³⁵⁸ има дводомен систем кој се состои од Национално собрание и Сенат, барајќи од двете да ја ратификуваат ЦЕТА. Во 2019 година, Националното собрание гласаше за ЦЕТА, со 266 - 213 гласови. По долго одложување, Сенатот гласаше за ЦЕТА во март 2024 година, отфрлајќи го договорот со нејасни гласови 211 - 44. Предлог - законот се врати во Националното собрание. Додека претседателот Макрон и неговата партија, Ренесанса ја поддржуваат ЦЕТА, оспорувањето беше интензивно. Во некои земји-членки на ЕУ, како Франција или Германија, ЦЕТА стана многу истакната и политизирана тема, додека во други земји воопшто не се дебатираше.³⁵⁹ Партиите кои се спротивставуваат на ратификацијата на ЦЕТА ги вклучуваат републиканската партија, Дебу ла Франција, комунистичката и социјалистичката партија и екстремно десничарската. Загриженоста што опозициските партии ја истакнаа во парламентарните дебати вклучуваат економски интереси, како што се секторот за говедско месо и географски показатели, како и загриженоста околу безбедноста на храната (т.е. хормони, ГМО и добиточна храна). Покрај тоа, постои и оспорување околу одредбите за решавање спорови меѓу инвеститорите и државата и потенцијалот за „регулаторно ладење“ во заштитата на животната средина и на потрошувачите. Граѓанските организации во опозиција вклучуваат земјоделски здруженија, синдикати, групи за застапување на потрошувачите и екологисти.

³⁵⁸ Ibid, достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/france/>, Статус во Франција: Не е ратификуван.

³⁵⁹ Aleksandra Maatsch. *Ratification of the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA): Towards A New Structure of Political Conflict?*, Polish Political Science Review, published by Sciendo, Volume 10 (2022): Issue 1, June 2022, p. 27.

Ирска³⁶⁰ има дводомен систем, но само бара од долниот дом да го ратификува ЦЕТА. Ирската влада ја вклучува партијата на Зелените, која е внатрешно поделена на ЦЕТА. Во ноември 2022 година, ирскиот Врховен суд пресуди, во случај покренат од парламентарец од Зелените, дека парламентарната ратификација претпоставува промени во Законот за арбитража на земјата, во спротивно би било противуставно. Оваа одлука најверојатно дополнително ќе го продолжи процесот на ратификација. Големите партии во ирската коалициска влада, Фиана Фаил и Фајн Гаел ја поддржуваат ЦЕТА. Сепак, зелената партија е поделена. Додека лидерот на зелената партија, Имон Рајан, ја поддржува ратификацијата на ЦЕТА, пратеникот на зелените Патрик Костело го донесе судскиот предизвик што придонесе за одложување на ратификацијата. Одлуката се фокусира на инвестицискиот судски систем на ЦЕТА, кој според Врховниот суд ќе бара „неустановен трансфер на државните овластувања“ освен ако Законот за арбитража не биде изменет. Покрај тоа, критичарите на ЦЕТА тврдат дека таа ја ослабува заштитата на животната средина бидејќи им дава поголема моќ на големите корпорации. Граѓанските организации кои се против ЦЕТА вклучуваат синдикати, екологисти и групи за застапување на потрошувачите, како што се Ирскиот конгрес на синдикати, Ирската асоцијација на фармери на говеда и овци и Ирскиот фонд за диви животни. Поддржувачите на ЦЕТА тврдат дека договорот ќе го зголеми пристапот до канадскиот пазар и странски директни инвестиции, како и тендерите за набавки.

Италија³⁶¹ има дводомен систем (Домот на пратениците и Сенатот на Републиката), кој бара од двата дома да го ратификуваат ЦЕТА. Во 2017 година, Сенатот на Републиката испрати нацрт - закон за ратификација на ЦЕТА до комисијата за да започне дискусија за процесот на ратификација, но овој процес беше запрен поради интензивно јавно оспорување. Спорот околу ратификацијата на ЦЕТА во Италија е интензивен, при што противниците на ЦЕТА вклучија членови од сите партии во двата законодавни домови. Спорот за ЦЕТА се фокусира на земјоделските грижи, противниците тврдат дека ЦЕТА не ги заштитува доволно италијанските географски ознаки, дека ќе ги поткопа цените за италијанските земјоделци и дека канадските земјоделски производи ќе им наштетат на

³⁶⁰ Jake Rooke, *CETA Ratification Tracker*, ed. Cristina De Castro. Carleton University. Достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/ireland/>, Статус во Ирска: Не е ратификуван.

³⁶¹ Jake Rooke, *CETA Ratification Tracker*, ed. Cristina De Castro. Carleton University. Достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/italy/>, Статус во Италија: Не е ратификуван.

стандардите и безбедноста на храната. Противниците, исто така, тврдат дека има недостиг на пристап до канадскиот пазар на млечни производи за италијанските производители на млечни производи. Има и индустриски грижи околу автомобилите. Поддржувачите на ЦЕТА во Италија тврдат дека договорот ќе им овозможи на увозниците и извозниците подобар пристап до канадскиот пазар, овие групи го вклучуваат Здружението на мелничари за брашно, кое профитира од пристапот до канадскиот пазар на пченица.

Грција³⁶² има еднодомен систем, кој бара од грчкиот парламент да ја ратификува ЦЕТА. Но, Владата не започна парламентарни дискусии за ратификација на договорот. Додека премиерот Мицотакис и партијата на Нова демократија ја поддржуваат ратификацијата, оспорувањето е интензивно. Претходната грчка влада, предводена од партијата Сириза, беше поскептична кон ЦЕТА, заедно со Партијата на заедницата и ултранационалистичката грчка Партија за решение. Противниците се фокусираа на одредбите за решавање на спорите меѓу инвеститорите, стандардите за храна и здравје и земјоделските економски интереси. Економските интереси на противниците се фокусираат на недостатокот на пристап до канадскиот пазар на млечни производи. Дополнително, интересите на млечните производи сакаат географски показател за фета сирењето и се плашат од конкуренцијата од канадската „фета“. Спротивставените граѓански организации вклучуваат синдикалци, земјоделски здруженија, екологисти и групи за застапување на правата на потрошувачите.

Полска³⁶³ има дводомен систем, кој бара од двата дома да ја ратификуваат ЦЕТА. Владата на Полска, како и главната опозициска партија се за ратификација на ЦЕТА, но Владата сè уште не го иницирала процесот на ратификација. Спорот за ратификација на ЦЕТА во Полска е ограничен. Додека раководството на владејачката партија, како и најголемата опозициска партија во голема мера ја поддржуваат ЦЕТА, постои оспорување на ратификацијата на ЦЕТА. Противењето во Полска се фокусира на одредбите за решавање на спорите меѓу инвеститорите и државата како „паралелен правен систем“, како и стандардите и безбедноста на земјоделството и храната (ГМО).

³⁶² Ibid, достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/greece/>, Статус во Грција: Не е ратификуван.

³⁶³ Jake Rooke, *CETA Ratification Tracker*, ed. Cristina De Castro. Carleton University. Достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/poland/>, Статус во Полска: Не е ратификуван.

Словенија³⁶⁴ има дводомен систем (Национално собрание и Национален совет), сепак, само долниот дом, Националното собрание, мора да го ратификува ЦЕТА. Некои грижи што граѓанските организации ги покренуваат во нацрт - законот за ратификација е вклучувањето на безбедноста на храната (ГМО) и земјоделските интереси. Имајќи предвид дека нератификувањето на мешовитите договори не е дел од секојдневната практика на ЕУ и нејзините земји-членки, со право може да се доведе во прашање практичната релевантност на прашањата што ги покренува сегашниот придонес. Во исто време, ова се прашања кои стануваат сè порелевантни сега кога земјите-членки (но можеби пред сè нивните граѓани) покажуваат зголемена свест за влијанието на меѓународните договори и отворено размислуваат да не ратификуваат одредени договори.³⁶⁵ Посебна карактеристика на оспорувањето во Словенија ги опфаќа водата и потенцијалната приватизација на водните услуги. Во минатото, спротивставените граѓански организации ги таргетираа одредбите на ЦЕТА за решавање спорови меѓу инвеститорите и државата и предупредуваа дека договорот ќе доведе до приватизација на јавните услуги. Противничките граѓански организации вклучуваат синдикати, еколошки групи и организации за работнички права, како што се Синдикатот за образование, наука и култура, Фокус, Здружение за одржлив развој, Движење за праведно општество и Уманотера.

Унгарија³⁶⁶ има еднодомен систем, кој бара од Националното собрание да го ратификува ЦЕТА. Под владејачката партија Фидес, допрва треба да има формална расправа за нацрт-законот ЦЕТА. Оспорувањето на ратификацијата на ЦЕТА е ограничено во Унгарија. Главната политичка партија во опозиција се зелените. Граѓанските организации кои се против ЦЕТА вклучуваат екологисти и синдикати. Спорот ја опкружува транспарентноста, заштитата на животната средина и одржливиот развој, одредбите за решавање спорови меѓу инвеститорите и државата и работничките права. Противниците на ЦЕТА тврдат дека системот за решавање спорови меѓу инвеститорите и државата ќе ја спречи флексибилноста на владата во однос на регулативата за животната средина и работничките права, создавајќи надолен притисок врз стандардите.

³⁶⁴ Ibid, достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/slovenia/>, Статус: Не е ратификуван.

³⁶⁵ Guillaume Van der Loo and Ramses A. Wessel. . “*The non-ratification of mixed agreements: Legal consequences and solutions*”, Common Market Law Review vol 54(3), 2017, 740.

³⁶⁶ Jake Rooke, *CETA Ratification Tracker*, ed. Cristina De Castro. Carleton University. Достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/hungary/>, Статус во Унгарија: Не е ратификуван.

2. Парадоксот на либерализација на пазар без ратификација на ЦЕТА

Процесите за ратификација на ЦЕТА на национално ниво се започнати, а европските институции треба да го чекаат исходот од истите. Советот на Европската Унија сепак посочи дека ЦЕТА ќе пропадне само ако ратификацијата не успее „трајно“ и „дефинитивно“, но и дека ако предметната земја-членка формално извести дека не е во можност да го ратификува договорот.³⁶⁷ Претходно елаборирав во поглед на придобивките во деловната практика во поглед на склучувањето на ЦЕТА кои придобивки се можни поради привременото стапување на сила на договорот, а имајќи предвид дека ЦЕТА е мешан договор, клучна карактеристика на мешаните договори што го комплицира нивното „нецелосно“ постоење е тоа што овие договори не прецизираат кои елементи од договорите спаѓаат во надлежностите на Унијата, а кои спаѓаат во надлежностите на земјите-членки.³⁶⁸

Имајќи ја предвид привремената употреба на ЦЕТА која овозможува одредбите поврзани со трговијата да стапат на сила дури и пред целосната ратификација од сите земји-членки на ЕУ, иако одбивањето на една земја - членка да ратификува мешовит договор подразбира дека договорот не може да стапи во сила за ЕУ и останатите земји - членки, дури и во случај кога сите ги имаат завршено нивните соодветни процедури за ратификација (заедно со третата земја),³⁶⁹ што во случајот на ЦЕТА не е така. Освен што можеби е исклучена од процедуралните правила содржани во билатералните мешани договори (кои бараат ратификација од сите договорни страни), „нецелосната мешаност“ е исто така комплицирана од две клучни карактеристики на мешаните договори.

Првиот се однесува на немањето јасни правила за тоа кој и кога треба да ги ратификува мешаните договори. Дали од Унијата се бара да почека додека сите земји - членки не го сторат тоа? Или може ЕУ веќе да продолжи напред и да го ратификува договорот без оглед на националните процедури за ратификација на земјите-членки?³⁷⁰ Така, во случајот на ЦЕТА оваа привремена примена значи дека бизнисите и

³⁶⁷ Reinhard Quick and Attila Gerhäuser. *The Ratification of CETA and other Trade Policy Challenges After Opinion 2/15*. ZEuS Zeitschrift für Europarechtliche Studien, 2019, seite 505 – 528, p. 511.

³⁶⁸ Guillaume Van der Loo and Ramses A. Wessel. „*The non-ratification of mixed agreements: Legal consequences and solutions*“, Common Market Law Review vol 54(3), 2017, p. 752.

³⁶⁹ Ibid, p. 743.

³⁷⁰ Guillaume Van der Loo and Ramses A. Wessel. „*The non-ratification of mixed agreements: Legal consequences and solutions*“, Common Market Law Review vol 54(3), 2017, p. 749.

потрошувачите низ ЕУ и Канада веќе имаат корист од намалените тарифи на договорот, подобрувањето пристап на пазарот и рационализираните трговски процедури. Ова е првенствено затоа што намалувањата на царините и мерките за олеснување на трговијата кои спаѓаат во надлежност на Европската комисија се применуваат подеднакво низ ЕУ, затоа, постапката за ратификација на земјите - членки може да ги опфати само елементите на договорот што спаѓаат во нивните надлежности, односно одредби кои спаѓаат во рамките на ексклузивните надлежности на земјите - членки или во рамките на споделените надлежности кои не ги спроведува Унијата.³⁷¹

Понатаму, вториот аспект на мешовитите договори кој дава индикација за разграничувањето на надлежностите е опсегот на привремената примена на мешовитите договори.³⁷² Според регулативите на ЕУ, трговските договори можат привремено да се имплементираат сè додека се однесуваат на области од ексклузивна надлежност на ЕУ, како што се тарифите и царинските процедури. Една од клучните причини што земјите што не ја ратификуваат сè уште можат да ги искористат предностите на ЦЕТА лежи во начинот на кој Канада ја третира трговијата со ЕУ како целина. Канада не прави разлика меѓу земјите - членки на ЕУ врз основа на статусот на ратификација, наместо тоа, дава повластен третман на сите земји на ЕУ според привремената примена на ЦЕТА. Ова осигурува дека европските компании, без оглед на ставот на нивната матична земја за ратификацијата, можат да извезуваат во Канада со истите намалени тарифни стапки и да имаат корист од поедноставените регулативи и меѓусебното признавање на стандардите.

Ситуацијата е уште посложена ако една земја-членка одбие да ратификува договор откако ќе биде потпишан и ќе започне привремената примена. Може да се тврди дека, сè додека сите страни не го ратификувале договорот, привремената примена може да продолжи бесконечно. Клаузулите за привремена примена во мешаните договори или соодветните одлуки на Советот не наметнуваат „краен рок“ за привремената примена.³⁷³ Ова го создава парадоксот во кој имаме земји кои не ја ратификувале ЦЕТА, а во целост имаат корист од трговската либерализација затоа што поголемиот дел од договорот е веќе на сила преку привремена примена, што ваквиот пристап претставува закана во поглед на

³⁷¹ Ibid, p. 743.

³⁷² Ibid, p. 758.

³⁷³ Guillaume Van der Loo and Ramses A. Wessel. „*The non-ratification of mixed agreements: Legal consequences and solutions*“, Common Market Law Review vol 54(3), 2017, p. 759.

деловната практика затоа што создава предизвици при интерпретација на полето на меѓународното трговско право, што дополнително укажува дека комплексноста на ЦЕТА како сеопфатен трговски договор е конфузна и нејасна во поглед на сложеноста на процедурите за ратификација на Европската Унија.

Воедно, без целосна ратификација на ЦЕТА, одредбите кои се однесуваат на заштитата на инвестициите и механизмот за решавање на споровите меѓу инвеститорите и државата односно Инвестицискиот судски систем остануваат неактивирани, со тоа останува нејасен импактот на Инвестицискиот судски систем во деловната практика. Недостигот на поделба на надлежностите во мешаната формула може да создаде ситуации на несигурност за трети лица. Тие главно сакаат да знаат кој (т.е. ЕУ или земјите-членки) ќе имаат надлежност (на пр. право на глас, обезбедување усогласеност и одговорност за прекршување на договорот) за кои одредби од договорот,³⁷⁴ што во случајот е Канада. Нератификувањето од една или повеќе земји-членки на мешовит договор, исто така, покренува прашања за влијанието на таквото сценарио врз привремената примена на тие договори.³⁷⁵

³⁷⁴ Ibid, p. 753.

³⁷⁵ Guillaume Van der Loo and Ramses A. Wessel. . “*The non-ratification of mixed agreements: Legal consequences and solutions*”, Common Market Law Review vol 54(3), 2017, 754, достапно на: https://ris.utwente.nl/ws/portalfiles/portal/20336120/non_ratification.pdf

Александра Маатч во својата студија прави анализа на ратификацијата на ЦЕТА преку емпириски модел кој се заснова на регресија во која зависната променлива е уделот на парламентарците во партијата кои гласале за ЦЕТА. Воедно се користи логистичка регресија со цел да се ограничи вредноста на зависната променлива помеѓу 0 % и 100 %, а независните променливи употребени во моделот се од бинарна или континуирана природа, прикажани на следната табела број 1³⁷⁶:

Table 1. Vote for CETA – regression results

Independent variables	Model 1:		Model 2:		Model 3:	
	all parliaments		Eur. Parliament		nation. parliaments	
	coeff.	std. error	coeff.	std. error	coeff.	std. error
constant	-8.82	6.72	4.06	7.01	-8.99	7.69
left (-) / right (+)	0.26	0.09 ***	0.29	0.10 ***	0.18	0.13
welfare	0.01	0.28	-0.01	0.32	-0.05	0.37
equality	-0.56	0.28 **	-0.76	0.31 **	-0.48	0.37
traditional moral	-0.67	0.42	-0.62	0.48	-0.43	0.89
environment	-0.44	0.20 **	-0.56	0.22 **	-0.46	0.38
multicultural	0.35	0.33	0.43	0.37	0.12	0.52
labour groups	0.34	0.42	0.05	0.50	0.58	0.57
government	8.21	2.95 ***	-10.44	3.04 ***	10.77	2.90 ***
populist	-8.12	2.61 ***	6.23	3.73 *	-0.43	3.86
Austria	8.06	7.95				
Belgium	2.07	7.43	-7.14	7.61		
Bulgaria	14.53	8.84	3.23	9.74		
Croatia	21.04	10.08 **	11.04	10.91		
Cyprus	0.92	7.84	-5.18	8.68	-6.23	7.44
Czech Republic	12.97	7.40 *	4.73	8.12	9.10	7.22
Denmark	4.82	7.13	1.81	8.02	-0.94	7.12
Estonia	11.94	7.29	6.85	9.34	8.57	7.10
Finland	9.38	7.12	4.67	7.84	2.92	7.29
France	1.33	6.87	-9.13	7.04	-3.02	7.81
Germany	10.58	7.30	2.40	7.30		
Greece	-0.90	9.08	-9.17	9.23		
Hungary	6.53	7.40	-2.81	7.85		
Ireland	4.12	8.80	-5.66	10.22		
Italy	10.63	7.38	1.19	7.97		
Latvia	8.32	7.59	-4.02	9.51	6.69	7.59
Lithuania	11.45	7.26	1.59	7.72		
Luxembourg	7.72	7.41	2.63	9.21	2.59	7.03
Malta	21.46	10.04 **	11.50	11.18		
Netherlands	2.03	7.05	-8.03	7.29		
Poland	-2.77	7.51	-11.70	8.65	0.78	7.96
Portugal	5.16	7.40	-3.44	8.76	2.64	6.95
Romania	13.84	9.18	1.21	10.54		
Slovakia	12.12	7.88	1.29	8.32		
Slovenia	11.60	8.02	1.25	8.38		
Spain	13.33	6.95 *	3.44	7.59	9.00	7.11
Sweden	19.12	7.86 **	13.53	8.35		
United Kingdom	10.83	6.71	2.22	7.33		
	No. of cases: 178		No. of cases: 158		No. of cases: 71	
	Adjusted R ² : 0.28		Adjusted R ² : 0.30		Adjusted R ² : 0.29	

³⁷⁶ Aleksandra Maatsch. *Ratification of the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA): Towards A New Structure of Political Conflict?*, Polish Political Science Review, published by Sciendo, Volume 10 (2022): Issue 1, June 2022, p. 28 (Табелата број 1 е на страница 31).

Емпириските наоди на Маатч покажуваат дека структурата на конфликтот во врска со ратификацијата на ЦЕТА била повеќедимензионална. Резултатите се сумирани во три модели: еден за сите парламенти, еден за Европскиот парламент и еден за националните парламенти (види табела 1). Всушност, истата објаснува дека конфликтот е поттикнат и од економските и од вредносните фактори, а дека сепак, вредностите одиграле поинаква улога од очекуваната и не е изненадувачки што анализата покажала посилен партиски ефект на национално ниво.³⁷⁷ Воедно, интересна е и нејзината констатација дека како што се очекувало, владејачките партии имале поголема веројатност да гласаат за ЦЕТА отколку опозициските партии, особено во нивните национални парламенти.

Резултатите потврдуваат дека политичкиот конфликт е структуриран од социо-економска поделба. Особено, десничарските политички партии имаа поголема веројатност да гласаат за ЦЕТА отколку левичарските партии. Понатаму, партиите кои ја нагласуваа социјалната еднаквост во нивните изборни програми беа поверојатно да гласаат против ЦЕТА³⁷⁸, што всушност и се рефлектира во поглед на поделеноста кога е поддршката на ЦЕТА во прашање и вообичаено како потврда на констатацијата на Маатч при компаративниот преглед на земјите во однос на нивната поставеност за или против ратификација на ЦЕТА се пресликува овој момент во зависност од нивната десничарска или левичарска ориентираност, но се разбира дека постојат исклучоци.

³⁷⁷ Aleksandra Maatsch. *Ratification of the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA): Towards A New Structure of Political Conflict?*, Polish Political Science Review, published by Sciendo, Volume 10 (2022): Issue 1, June 2022, p. 28.

³⁷⁸ Ibid.

ЧЕТВРТИ ДЕЛ:

Идни импликации од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија во земјите од Западен Балкан како дел од Берлинскиот процес

ГЛАВА 1: Поврзаноста на Берлинскиот процес со Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија

Научна оправданост за одбирањето на тематика како Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија за докторска дисертација е покрај анализата на ниво на импликациите кај договорните страни е мојата анализа во поглед на импликациите на Република Северна Македонија како земја аспирент за членство во Европската Унија заедно со регионот на Западен Балкан како земји кои се дел од Берлинскиот процес, имајќи предвид дека во член 30.10 од ЦЕТА насловен како Пристапување на нови земји-членки на Европската Унија³⁷⁹ има предвидено обврски кои и се препишуваат на секоја следна држава која ќе стане дел од Европската Унија. Оттаму е пристапот освен во поглед само на нашата земја, во текот на истражувањето да го додадам и Берлинскиот процес затоа што истиот е комплементарен на евроинтеграцискиот процес на земјите од Западен Балкан. Овој процес во целост е посветен на спроведувањето на четирите слободи на ЕУ, односно, слободното движење на стоки, слободното движење на услуги, слободното движење на луѓе и слободното движење на капитал, а истите се отсликуваат во одредбите на ЦЕТА. Имајќи предвид дека меѓу другото, една од целите на овој процес е да ја зголеми привлечноста на регионот за странските инвеститори, но на начин преку хармонизација со политиките за привлекување на инвестиции во Европската Унија. Воедно, Берлинскиот процес се стреми кон хармонизација на националното законодавство со правилата и стандардите во согласност со ЕУ и договорите кои се склучени во рамки на истиот се во насока на истите, ЦЕТА има многу договорни одредби кои се слични со оние договори склучени во рамки на Берлинскиот процес. Начинот на кој

³⁷⁹ CETA. *Chapter Thirty - Final Provisions*. Article 30.10, pp. 229-230.

Берлинскиот процес преку Акцискиот план за заеднички регионален пазар има поставено цели за обезбедување можности за компаниите и граѓаните, усогласување на политиките за инвестиции со стандардите на ЕУ и трансформација на индустриските сектори е подготвителна основа за регионот на Западен Балкан за комплексни договори како ЦЕТА, кога истиот регион би бил интегриран во Европската Унија. Согласно фактот на кој претходно имам наведено дека во текот на изработката на докторската дисертација ја истражувам и можноста за нашата земја кога истата би била дел од Европската Унија, односно како би се имплементирал Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија, анализата се прошири и на регионот на земјите од Западен Балкан, а главна точка на компарација ќе биде признавањето на професионалните квалификации во рамки на Берлинскиот процес и единаесетото поглавје од ЦЕТА. Имајќи предвид дека поврзувањето на Берлинскиот процес и ЦЕТА договорот е еден од иновативните елементи на мојот докторат, во текот на докторските студии особено посветив научно - истражувачки дел на оваа тематика кое го презентирав на меѓународна конференција како докторанд со цел да го инкорпорирам во финалниот докторски труд. Конкретно, во овој дел ги елаборирам елементите од мојот научен труд³⁸⁰ како дел од истражувањата за докторатот презентирани на меѓународна конференција под наслов „Паралелата на професионалните квалификации - Единаесеттото поглавје на ЦЕТА наспроти Договорите за признавање на професионалните квалификации од Берлинскиот процес“, имајќи предвид дека овој иновативен елемент преку правење паралела на професионалните квалификации помеѓу ЦЕТА и договорите склучени во рамки на Берлинскиот процес до овој момент не е предмет на анализа во науката.

³⁸⁰ Marija Fileva, *THE PARALLEL OF THE PROFESSIONAL QUALIFICATIONS RECOGNITION: CETA'S CHAPTER ELEVEN VERSUS THE MRAs FROM THE BERLIN PROCESS*, Proceedings Book of the 9th International Conference on European Studies (ICES 2024) "EU Integration of Western Balkans: Dynamics and Challenges", 13-14 November 2024, Tirana, Albania, p. 156-165.

1. Што претставува Берлинскиот процес

Берлинскиот процес е комплементарен на процесот на европска интеграција на земјите од Западен Балкан, со цел изградба на рамка за унапредување на односите меѓу земјите од Западен Балкан во насока на постигнување економски развој и раст, отворена пазарна економија, односно постигнување забрзан реформски напредок во интерес на побрза интеграција во ЕУ. Претставува иницијатива иницирана под покровителство на тогашната германска канцеларка Ангела Меркел во 2014 година. Регионалната економска интеграција доби нова енергија за време на Заедничкото претседавање со Берлинскиот процес 2020 година од страна на Република Бугарија и Република Северна Македонија, каде што за прв пат, копретседавање со земја - членка на ЕУ и балканска земја - кандидат за ЕУ каде Акциониот план за заеднички регионален пазар 2021 – 2024 година беше одобрен во Софија³⁸¹. Како што е изразено во Акцискиот план, воспоставувањето на Заедничкиот регионален пазар ќе придонесе за позиционирање на регионот на мапата за глобалните инвеститори кои сакаат да го намалат растојанието до пазарите на ЕУ и да ги диверзифицираат нивните добавувачи, а со тоа да се создадат работни места, да се понудат поголеми избори по пониски цени за своите потрошувачи и да се оспособат луѓето да работат низ целиот регион³⁸². Унапредувањето на националниот и регионалниот економски раст преку Акцискиот план може да се постигне со искористување на силните страни и подобрување на деловното опкружување додека се инвестира во развој на човечкиот капитал преку образование и обука за вештини, што може да ги поттикне иновациите и продуктивноста.

Признавањето на професионалните квалификации е високо на агендата на земјите од европското соседство на ЕУ - особено за земјите кои веќе или потенцијално се на пат кон пристапување и сакаат да го усвојат *acquis communautaire*.³⁸³ Самитот на Берлинскиот процес 2022 година, кој се одржа во Берлин, резултираше со склучување на три меѓународни договори, што претставува пресвртница кон пристапување кон единствениот

³⁸¹ CEFTA Secretariat. *Common Regional Market - A catalyst for deeper regional economic integration and a stepping stone towards EU Single Market*. Sofia: 2020. Достапно на: <https://cefta.int/wp-content/uploads/2020/11/Common-Regional-Market-2021-2024-Action-Plan.pdf>

³⁸² Ibid.

³⁸³ Howard Davies, *Policy Briefing - Recognition of Professional Qualifications*; European University Association, Brussels, Belgium, 2022, p. 5.

пазар на Европската Унија. Еден од трите меѓународни договори потпишани на тој самит е Договорот за признавање на професионалните квалификации на докторите по медицина, докторите по дентална медицина и архитектите во контекст на Централно-европскиот договор за слободна трговија. За сите три договори е значајно што вакви договори за првпат се склучија на регионално ниво во рамките на Берлинскиот процес кој ги опфаќа сите земји од Западен Балкан. Следната година, на Самитот на Берлинскиот процес 2023 година во Тирана, беше склучен Договорот со преостанатите четири регулирани професии. Со потпишувањето на Договорот за признавање на професионални квалификации на медицинските сестри, ветеринарните хирурзи, фармацевтите и акушерките во контекст на Централно-европскиот договор за слободна трговија, регионот ја исполни заложбата да ги вклучи преостанатите четири регулирани професии од Директивата 2005/36/EЗ³⁸⁴ на ЕУ за признавањето на професионалните квалификации, овозможувајќи поголема професионална мобилност што е од клучно значење за регионалната економска интеграција.

Разбирањето на пресекот помеѓу Берлинскиот процес и Сеопфатниот економски и трговски договор е од витално значење, имајќи предвид дека и во двата контексти, се воспоставува револуционерно признавање на професионалните квалификации од причина што признавањето ќе овозможи да се оптимизираат напорите и да се поттикне одржливиот развој во рамките на оваа значајна тема кога се во прашање професионалните квалификации. Според тоа, преговорите за ЦЕТА претставуваат драгоценост да се научи од минатите искуства и да се надоврзе на заложбите на страните да постигнат сеопфатна економска интеграција, да се отстранат бариерите во трговијата и да ја подобрат регулаторната соработка.³⁸⁵ Како што референцирав претходно дел од Акцискиот план за заеднички регионален пазар каде фокусот е стимулација на трговијата, извозот, креирање нови работни места, нови можности за бизнисите (вклучувајќи ги малите и средните претпријатија), повеќе избори за потрошувачите за пониски цени и овозможување мобилност на луѓето заедно со признавањето на нивните професионални квалификации, истото претставува само една од многуте поврзаности помеѓу ЦЕТА и Берлинскиот процес

³⁸⁴ EUR-Lex Access to European Union law. *Directive 2005/36/EC of the European Parliament and of the Council of 7 September 2005 on the Recognition of Professional Qualifications*. Достапно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32005L0036>

³⁸⁵ Debra P. Steger, *Institutions for Regulatory Cooperation in 'New Generation' Economic and Trade Agreements*. Law Journal of the Europa Instituut and the Amsterdam Center for International Law, Universiteit van Amsterdam, 2012 Kluwer Law International BV, The Netherlands, 2012, p. 126.

преку Акцискиот план за заеднички регионален пазар, затоа што крајната цел на Берлинскиот пазар е да го доближи Западен Балкан до единствениот пазар на ЕУ, а ЦЕТА е апликативен во единствениот пазар на ЕУ.

Следствено на тоа достигнувањата во рамките на Берлинскиот процес, односно напредокот на земјите од Западен Балкан кон единствениот пазар на ЕУ претставуваат подготовка за земјите од Западен Балкан кога ќе ја постигнат својата главна стратешка цел – ЕУ интеграција, а со пристапување кон Европската Унија, земјите од Западен Балкан согласно последното поглавје од ЦЕТА каде во член 30.10 од ЦЕТА насловен како Пристапување на нови земји-членки на Европската Унија,³⁸⁶ каде уредена е постапката за приклучување кон договорот, ќе станат дел од договорните страни на ЦЕТА. Имајќи предвид дека успехот во меѓународната трговија не евозможен без инвестирање во човечки капитал, договорите во Берлинскиот процес за признавање на професионалните квалификации и признавањето на професионалните квалификации во ЦЕТА уредени во единаесеттото поглавје од договорот се базираат на една иста основа – односно Директивата 2005/36/ЕЗ³⁸⁷ на ЕУ за признавањето на професионалните квалификации, земјите на Западен Балкан по пристапувањето во Европската Унија токму поради овие договори во рамки на Берлинскиот процес ќе бидат повеќе подготвени во поглед на имплементацијата отколку за другите поглавја на ЦЕТА затоа што веќе е воспоставена основата на признавањето на професионалните квалификации, но сепак, во рамки на двете паралели постојат не само сличности, туку и разлики кои детално се анализираат во овој дел.

³⁸⁶ CETA. *Chapter Thirty - Final Provisions*. Article 30.10, pp. 229-230.

³⁸⁷ EUR-Lex Access to European Union law. *Directive 2005/36/EC of the European Parliament and of the Council of 7 September 2005 on the Recognition of Professional Qualifications*. Достапно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32005L0036>

2. Идни импликации за земјите од Западен Балкан од заемно признавање на професионални квалификации во ЦЕТА преку анализа на единаесетто поглавје и паралела со признавање на професионални квалификации преку договорите од Берлинскиот процес

Еден инструмент за регулаторна соработка што се користи за намалување на непотребните трговски трошоци за компаниите ангажирани во глобалните синџири на снабдување се таканаречените договори за заемно признавање.³⁸⁸ Последователно, по дефинирањето на главните дефиниции како јурисдикција, преговарачки субјект, професионално искуство, професионални квалификации, релевантен орган и регулирана професија, од самиот почеток на поглавјето единаесетто на ЦЕТА: Заемно признавање на професионалните квалификации е артикулирано дека ова поглавје ја воспоставува правичната, транспарентна рамка за професионално признавање квалификации од страна на договорните страни и ги утврдува општите услови за преговарање на меѓусебното признавање. Продолжувајќи понатаму со елаборирањето дека ова поглавје се однесува на професиите регулирани во секоја договорна страна, вклучително во сите или некои земји-членки на Европската Унија и во сите или некои провинции и територии на Канада.³⁸⁹ Воспоставувањето на рамката е значајна детерминанта во ова поглавје што треба ефективно да се планира и координира низ сите земји-членки на Европската Унија плус Канада, земајќи ја предвид дека правичната, транспарентна и конзистентна рамка во однос на заемното признавање на професионалните квалификации е составен дел од импресивниот опсег на ЦЕТА.

Комитетот за меѓусебното признавање е формиран како специјализиран комитет според член 26.2.1.6 од ЦЕТА и е одговорен за спроведување на член 11.3 од ЦЕТА што ги регулира договорите за заемно признавање. Тој има свои задачи, меѓу другото, да дава јавно достапни информации во врска со преговарањето и спроведувањето на договорите, да известува до Мешовитиот комитет на ЦЕТА за напредокот на преговорите и

³⁸⁸ Lucian Cernat, *How Important are Mutual Recognition Agreements for Trade Facilitation?*, European Centre for International Political Economy Policy Brief No. 10/2022, p. 1

³⁸⁹ CETA. *Chapter Eleven - Mutual Recognition of Professional Qualifications*. Article 11.2, p. 87.

спроведувањето на договорите и да ги усвои истите.³⁹⁰ Земајќи ја предвид претходната референца, секоја договорна страна ќе развие и ќе му достави на Заедничкиот комитет за заемно признавање на професионални квалификации заеднички препораки за предложените договори. Препораката ќе обезбеди проценка на потенцијалната вредност на договорите, врз основа на критериуми како што се постојното ниво на отвореност на пазарот, потребите на индустријата и деловните можности.³⁹¹ Големината на растот на трговијата меѓу ЕУ и Канада од склучувањето и спроведувањето на ЦЕТА е исклучителна. Сепак, растот на трговијата е неостварлив без проценка на сложеноста на деловното опкружување. Клучната точка е да се препознае како човечкиот капитал останува основа за долгорочен успех во експанзијата на индустријата и бизнис еволуцијата. Тоа укажува дека со признавањето на професионалната квалификација, на прво место се предвидува човечката компонента и има трансформативно влијание врз развојот на бизнисот и трговијата, со фокусиран пристап да се искористи максимумот во светло на таа перспектива.

Во претходниот член, исто така, беше наведено дека Комитетот во разумен временски период, ќе ја разгледа препораката со цел да се обезбеди нејзина усогласеност со барањата од ова поглавје. Доколку овие барања се исполнети, Комитетот ќе ги утврди потребните чекори за преговарање и секоја договорна страна ќе ги информира своите соодветни релевантни органи за овие чекори.³⁹² Концептот „во разумен временски период“ го отвора патот за дискусија за тоа што е разумен временски период. Горенаведеното може да иницира различни нивоа на толкување низ повеќе перспективи. Една перспектива може да се анализира од страната на Комитетот одговорен за разгледување на препораката со користење на терминот „во разумен временски период“ во која перспектива веројатно секое време може да се најде разумно, имајќи ги предвид тековните активности со кои се занимава Комитетот. Спротивно на тоа, земајќи ја предвид перспективата на другата страна, која

³⁹⁰ European Commission. *Proposal for a Council Decision on the position to be taken on behalf of the European Union in the Joint Committee on Mutual Recognition of Professional Qualifications established under the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part as regards the adoption of a decision on an agreement on the mutual recognition of professional qualifications for architects*. Brussels, 2022. Достапно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0343>

³⁹¹ CETA. *Chapter Eleven - Mutual Recognition of Professional Qualifications*. Article 11.3, pp. 87-88.

³⁹² CETA. *Chapter Eleven - Mutual Recognition of Professional Qualifications*. Article 11.3, p. 88.

алудира на чекање на резултатите од процената, евалуацијата е екстензивна, а одговорот може да биде конфузен.

Во однос на признавањето, во ова поглавје е наведено дека признавањето на професионалните квалификации ќе му овозможи на добавувачот на услуги да практикува професионални активности во јурисдикцијата домаќин, во согласност со наведените услови.³⁹³ Заедничкиот комитет за меѓусебно признавање на професионалните квалификации има предизвикувачки задачи кои започнуваат од пристапот на формирање на Комитетот и завршуваат со високоодговорните обврски што му се доделени на овој Комитет. Се занимава со различни фази на анализа, одговорен за постојани и значајни чекори, додека секоја однапред непредвидена ситуација може да ја интензивира нивната работа.

Што се однесува до формирањето на Заедничкиот комитет за меѓусебно признавање на професионалните квалификации, Комитетот одговорен за спроведување на член 11.3, меѓу другото: (а) ќе биде составен и со него копретседаваат претставници на Канада и Европската Унија, кои мора да се разликуваат од релевантните органи или професионални тела наведени во член 1.11;. (б) да се состане во рок од една година по влегувањето во сила на овој договор, а потоа по потреба или како што е одлучено; (в) утврдува свој деловник за работа; и (д) дава јавно достапни информации во врска со преговарањето и спроведувањето на договорите за признавање.³⁹⁴ Посебно за одбележување во овој контекст е дека и покрај високо одговорните обврски со кои има задача овој Комитет (не се споменати сите во претходниот член), тој има автономија во своето работење, имајќи предвид дека може да определи свој деловник, што претставува одреден вид механизам што им дава диспозиција на одлучување на претставниците на договорните страни. Дополнително, со оглед на ставот (д), што се однесува на објавување на информации во врска со преговарањето и спроведувањето на договорите за меѓусебно признавање, опсегот на покриеност во врска со јавно достапните информации е ограничен, што значи дека информациите треба да бидат достапни на јавните веб - страници и со силна динамика на развојот во врска со зачестеноста на ажурирањата за оваа многу значајна процедура.

³⁹³ Ibid, Article 11.4, p. 88.

³⁹⁴ CETA. *Chapter Eleven - Mutual Recognition of Professional Qualifications*. Article 11.5, p. 89.

Единаесеттото поглавје на ЦЕТА посветено на заемно признавање на професионалните квалификации завршува со Упатството за преговарање и склучување на договорите за меѓусебно признавање на професионалните квалификации, во кои се тврди дека како дел од рамката за постигнување заемно признавање на квалификациите, договорните страни ги навеле во Анекс 11-А необврзувачките насоки за преговори и во однос на склучувањето на договорите за меѓусебно признавање³⁹⁵ и предвидувајќи ги точките за контакт, каде што секоја договорна страна ќе воспостави една или повеќе точки за контакт за администрирање на ова поглавје.³⁹⁶ Бидејќи ЦЕТА е договор кој има за цел да создаде повеќе можности за бизнисите и граѓаните, ова поглавје посветено на признавањето на професионалните квалификации ја нагласува важноста на врската помеѓу примарната цел на склучувањето на ЦЕТА и мерливите економски предности произведени од ова поглавје, како клучни аспекти за просперитетна економија, што всушност доведува до проекции како би било апликативно ова поглавје кога земјите од Западен Балкан како дел од Берлинскиот процес би биле дел од Европската Унија.

Во поглед на Договорот за признавање на професионалните квалификации на докторите по медицина, докторите по дентална медицина и архитектите во контекст на договорот за слободна трговија, истиот ја поттикнува мобилноста на стручните лица, подобро усогласување на вештините со потребите на пазарот на труд и поголема продуктивност, истакнувајќи ги целите за промовирање на хармонизација на регулативата и приближување на законите и прописите на сите шест земји од Западен Балкан со правото на Европската Унија, особено настојувајќи да се овозможи слободно движење на стручните лица преку транспонирање на Директивата 2005/36/ЕЗ. Целта на овој договор е да се воспостави автоматско признавање на професионалните квалификации врз основа на минималните услови за обука и да се примени на сите 3 (три) професии утврдени во договорот и Директивата, кои одговараат на примената на минималните услови за обука во Анексите.

Сепак, за да се обезбеди ваков начин на признавање, ЕУ во рамките на Директивата пропишува минимум услови за обука, образование и работно искуство за секоја од секторските професии, кои всушност се темелите на целиот овој процес. Во рамките на ЕУ,

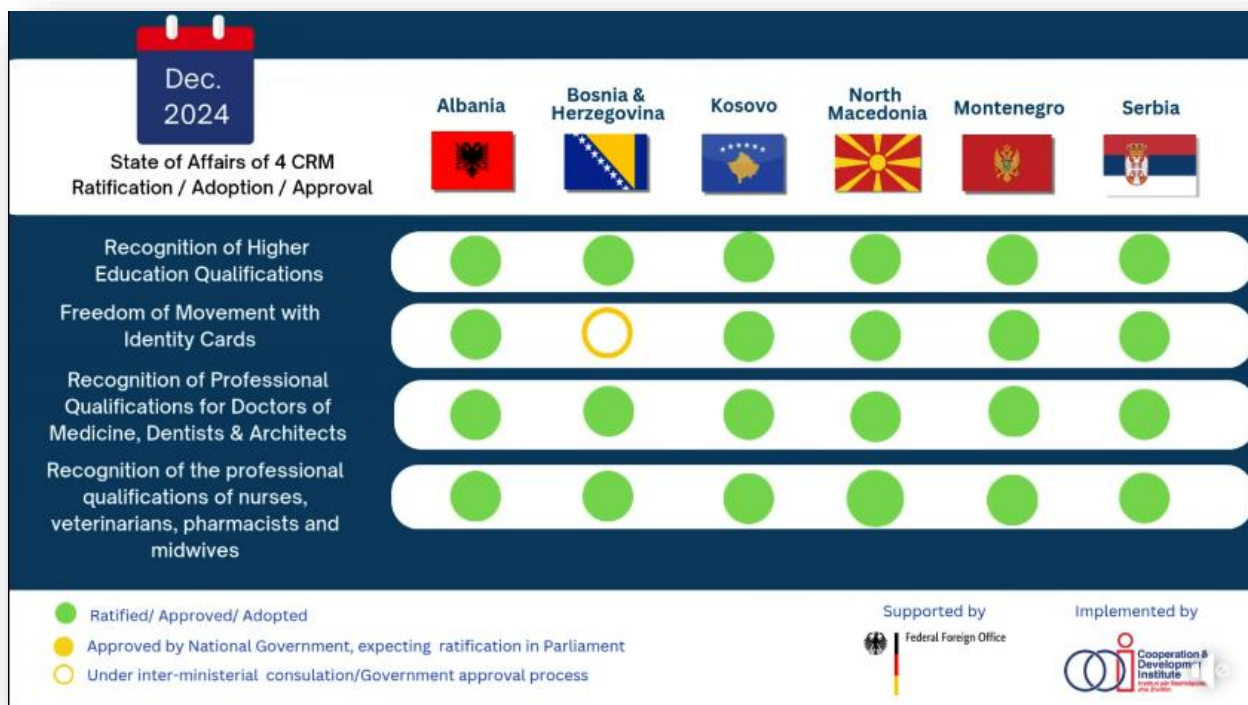
³⁹⁵ Ibid. Article 11.6, p. 89.

³⁹⁶ Ibid. Article 11.7, p. 89.

со цел да се олесни мобилноста на пазарот на трудот за одредени професии т.н секторски професии со Директивата за заемно признавање на професионални квалификации, уредени се начините и условите под кои се врши автоматско признавање, не само на стекнатото образование за овие професии, туку и начин и услови под кои автоматски се признава професионалното искуство. Овој договор обезбедува повеќекратна добивка, бидејќи не само што ќе се применуваат строгите критериуми на ЕУ во мобилноста на заедничкиот пазар, туку земјите имаат обврска да ги усогласат наставните програми за овие три професии со барањата на ЕУ, преку што се обезбедува подобар квалитет и мобилност на овој кадар во рамките на шесте земји од Западен Балкан.

Признавањето на професионалните квалификации е олеснето со изменетата Директива 2005/36/EЗ која ги ажурира барањата за обука за голем број професии и го отвора патот за пошироко автоматско признавање преку воведување рамки за обука засновани на заеднички групи на знаења и компетенции.³⁹⁷ *Договорот за признавање на професионалните квалификации на доктори по медицина, доктори по дентална медицина и архитекти во контекст на Централноевропскиот договор за слободна трговија (MRA 1)*, а потоа и *Договорот за признавање на професионалните квалификации на медицински сестри, ветеринарни хирурзи, фармацевти и акушерки во Централна Европа (MRA 2)* се склучени земајќи ги предвид целите и приоритетите утврдени во Акцискиот план за заедничкиот регионален пазар за периодот 2021-2024 година во рамките на Берлинскиот процес. Претходно идентификуваните цели се насочени кон отстранување на пречките за признавање на професионалните квалификации преку усвојување и имплементација на „Рамка на Европската Унија за автоматско признавање на професионалните квалификации за 7 (седум) професии и системот на ЕУ за автоматско признавање“ врз основа на координација на минималните услови за обука.

³⁹⁷ Stráský, Jan. *Priorities for Completing the European Union's Single Market* (June 15, 2016). OECD Economics Department Working Paper 1315, 15 June 2016, p. 17.

Слика бр. 32: Илустративен приказ на состојбата на ратификација на договорите склучени во рамки на Берлинскиот процес, меѓу кои се и договорите за признавање на професионалните квалификации
Официјален извор: © Copyright Cooperation And Development Institute³⁹⁸

Двата меѓународни договори имаат исто нумерирање на членови и ист контекст, со оглед на тоа што нивното склучување има иста цел, а разликите може да се забележат само во содржината од Анексите каде одредбите се преземени од Директивата на ЕУ 2005/36/ЕЗ за признавање на професионалните квалификации изменети со ЕУ Директивата 2013/55/ЕУ на Европскиот парламент и на Советот од 20 ноември 2013 година, каде детално е објаснето препознавањето врз основа на координација на минималните услови за обука.

Последователно значи дека разликите се и во содржината од член 2.2 насловен како Опсег, каде што е наведено за кои професии се применуваат договорите, содржината за признавање на доказите за формални квалификации наведени во Анексите кои ги задоволуваат минималните услови за обука од член 6.1 насловен Принципи на автоматско признавање и истото важи и за член 8 насловен како Стекнати права каде се објаснети стекнатите права специфични за засегнатите професии.

³⁹⁸ Илустративниот приказ е преземен од Cooperation And Development Institute, чија официјална веб страница е достапна на: <https://cdinstitute.eu/>.

Признавањето на професионалните квалификации од страна на договорната страна примател ќе им овозможи на физичките лица да добијат пристап во таа договорна страна до истата професија како онаа за која се квалификувани во страната што ја издава и да ја извршуваат во договорната страна примач под не помалку поволни услови како нејзините физички лица.³⁹⁹ Во рамките на ЕУ, за да се олесни мобилноста на пазарот на трудот за одредени професии односно таканаречените секторски професии, со Директивата за меѓусебно признавање на професионалните квалификации, методите и условите под кои се врши автоматското признавање, не само на стекнатото образование за овие професии, туку и начинот и условите под кои професионалното искуство автоматски се препознава. Ваквата регулатива овозможува мобилност со поедноставени административни бариери, со други зборови, без нострификација на диплома и поднесување барања до безброј институции.

Во однос на постапката, се наведува дека за разгледување на барањето за овластување за вршење на регулирана професија мора да се заврши што е можно побрзо и да доведе до соодветно образложена одлука од надлежниот орган во договорната страна примател во секој случај во рок од три месеци од датумот на кој е доставено целосното досие на апликантот, а во овие случаи, причините ќе бидат објаснети во одлуката за признавање.⁴⁰⁰ Конструкцијата „што е можно побрзо“ последователно проследена со предвидениот рок „во секој случај во рок од три месеци“ му нуди некоја сигурност на барателот дека во однос на неговата/нејзината апликација во утврдениот рок ќе биде доставено решението. Признавајќи ги напорите на земјите од Западен Балкан за понатамошно усогласување со правилата и стандардите на ЕУ, земајќи го предвид меѓу другото искуството од долгорочната практика и придобивките што ЕУ ги оствари преку воведувањето на овој механизам, сите земји од Западен Балкан одлучија да се усогласат за да имаат заеднички пристап и да го применат во рамките на своите економии. Се смета дека е суштински за да се постигнат вистински резултати, поткрепувајќи ја посветеноста за

³⁹⁹ Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo*, Montenegro, North Macedonia and Serbia. *Agreement on the Recognition of Professional Qualifications of Doctors of Medicine, Doctors of Dental Medicine and Architects in the Central European Free Trade Agreement context (MRA 1)*. Berlin: 2022, Article 4, p. 4 | Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo*, Montenegro, North Macedonia and Serbia. *Agreement on the Recognition of Professional Qualifications of Nurses, Veterinary Surgeons, Pharmacists, and Midwives in the Central European Free Trade Agreement context (MRA 2)*. Tirana: 2023, Article 4, p. 4.

⁴⁰⁰ MRA 1, Article 9.2, p. 6 | MRA 2, Article 9.2, p. 6.

отстранување на непотребните бариери додека шесте економии од Западен Балкан се во различни фази на транспонирање на законодавството на ЕУ.

Треба да се обрне внимание на една од основните компоненти од овие договори, алутирајќи на Заедничката работна група за признавање на професионални квалификации која ќе го олесни и надгледува спроведувањето и примената на договорите. Членовите на Заедничката група, меѓу другото, ќе имаат задача да обезбедат информации и помош што е неопходно во врска со признавањето на професионалните квалификации предвидени во договорите, како што се информации за законодавството, регулативите и административните одредби кои го регулираат признавањето на професионалните квалификации.⁴⁰¹ Потврдувајќи го значењето на должностите што ги извршува Заедничката работна група за признавање на професионалните квалификации, недвосмислено имплементацијата и примената во пракса на договорите обезбедува повеќекратна добивка, започнувајќи со зголемување на економските придобивки за регионот, а истовремено постигнувајќи клучни одредници. Освен тоа, истовремено справувањето со многу предизвици во регионот на Западен Балкан и сè уште непоколебливо во операционализацијата на конкретни активности преземени во рамките на признавањето на професионалните квалификации е посакуваниот исход во интерес на граѓаните.

Понатаму, во врска со Заедничката работна група за признавање на професионални квалификации, договорните страни треба да достават список на сите постоечки регулирани професии, наведувајќи ги активностите опфатени со секоја професија, како и список на регулирано образование и обука со посебна структура.⁴⁰² Потврдувајќи ја транспарентноста, згора на тоа, со договорите за признавање на професионалните квалификации, не само што ќе се применуваат строгите критериуми на ЕУ во мобилноста на заедничкиот пазар, туку земјите се обврзани да ги усогласат наставните програми за овие професии со барањата на ЕУ, обезбедувајќи подобар квалитет и мобилност на овој кадар во земјите од Западен Балкан.

Во меѓувреме, договорот за заемно признавање со кој две или повеќе земји се согласуваат да ги признаат меѓусебните технички прописи и/или процедури за сертификација, стана вообичаен и корисен метод за елиминирање на техничките бариери

⁴⁰¹ Ibid, Article 16, p. 10 | Ibid, Article 16, p. 10.

⁴⁰² Ibid, Article 17.1, p. 10 | Ibid, Article 17.1, p. 10.

во трговијата.⁴⁰³ Договорите исто така ја охрабруваат административната соработка со цел да се олесни имплементацијата и примената на овој договор, обезбедувајќи ја доверливоста на информациите што тие ги разменуваат. Важно е да се спомене дека преку Заедничката група, секоја договорна страна ќе им достави на другите договорни страни име на лице за контакт за секоја регулирана професија, кое ќе ги обезбеди сите релевантни информации и ќе ја поддржи соработката помеѓу договорните страни во врска со таа специфична регулирана професија.⁴⁰⁴ Наведувањето на лице за контакт за секоја регулирана професија ја подобрува процедуралната ефикасност и ја поедноставува севкупната процедура за лицето кое бара да се признаат нивните професионални квалификации, што се одразува на фактот дека, особено во регионот на Западен Балкан, многу луѓе се соочуваат со тешкотии и демонстрираат низок ангажман кога станува збор за покренување административни постапки. Конкретно, договорите ја доближуваат европската перспектива до граѓаните на Западен Балкан, нагласувајќи ја вредноста на овозможувањето слободно движење на луѓето како специфичен и суштински резултат на Акциониот план за заеднички регионален пазар. Слободното движење на луѓето поттикнува иновативна и конкурентна економија со одржлив економски раст, што е камен-темелник за колективниот напредок на општеството.

3. Разлики и сличности кои може да се проектираат во поглед на идните импликации за земјите од Западен Балкан: Поглавје единаесет од ЦЕТА компаративно земено со договорите од Берлинскиот процес за признавање професионални квалификации

Истакнувањето на примарната разлика помеѓу единаесетто поглавје на ЦЕТА: Заемно признавање на професионални квалификации и договорите од Берлинскиот процес за признавање професионални квалификации е важно бидејќи ЦЕТА има привремена употреба каде што договорните страни ќе го одобрат ЦЕТА во согласност со нивните соодветни внатрешни барања и процедури на првиот месец од писмениот датум на размена, влегувајќи во сила на првиот ден од размената на известувања или на друг датум како што може да се договорот страните. Напротив, договорите од Берлинскиот процес за признавање

⁴⁰³ Yong Joon Jang. *The Impact of Mutual Recognition Agreements on Foreign Direct Investment and Export*. KIEP Research Paper. Working paper 09-07. December 30, 2009, p. 11.

⁴⁰⁴ MRA 1, Article 18.4, p. 11 | MRA 2, Article 18.4, p. 11.

професионални квалификации немаат привремена примена и истите влегуваат во сила на триесеттиот ден од депонирањето на третото формално известување за ратификација, прифаќање или одобрување за договорните страни.

Посочувајќи го прекилот на договорот во двете сценарија, во Единаесеттото поглавје на ЦЕТА, раскинувањето е 180 дена или исто толку денови, но изразено во шест месеци во Договорите од Берлинскиот процес. Разликите се кога постапката е ефективна и во сила. Во ЦЕТА, една договорна страна може да го откаже договорот со писмено известување за раскинување до Генералниот секретаријат на Советот на Европската Унија и Министерството за надворешни работи, трговија и развој на Канада, или нивните соодветни наследници, додека, договорот ќе биде раскинат 180 дена по датумот на тоа известување. Дури и во случај договорот ЦЕТА да биде раскинат, само одредбите од поглавјето осум (посветено на инвестициите) ќе продолжат да важат во период од 20 години по датумот на раскинување на ЦЕТА во однос на инвестициите направени пред тој датум. Во однос на претходната забелешка, единаесеттото поглавје на ЦЕТА не е заштитено со можно раскинување. Во споредба со Договорите од Берлинскиот процес, секоја договорна страна може, во секое време, да го откаже договорот со писмено известување до депозитарот, кој ќе ги извести другите договорни страни за ова откажување и таквото откажување ќе стапи на сила шест месеци по датумот на кој депозитарот го примил известувањето.

Важен факт што предизвикува дискусија е дека во Договорите од Берлинскиот процес, сите спорови кои произлегуваат од договорите ќе се решаваат преку механизмот за решавање спорови од ЦЕФТА 2006 година, а во ЦЕТА, најдискутираните прашања, кои водат до радикално различни перспективи и спротивставени гледишта, беше токму Механизмот за решавање спорови.

Во поглед на примената, воочлива е недвосмислено разликата на истата односно во поглед на единаесетто поглавје на ЦЕТА: Заемно признавање на професионални квалификации истото се применува во земјите од Европската Унија плус Канада, а договорите од Берлинскиот процес за признавање на професионални квалификации се применуваат во земјите од Западен Балкан.

Што се однесува до јазикот, договорот ЦЕТА (вклучувајќи го и единаесеттото поглавје) е составен во примерок на бугарски, хрватски, чешки, дански, холандски, англиски, естонски, фински, француски, германски, грчки, унгарски, италијански,

латвиски, литвански, малтешки, полски, португалски, романски, словачки, словенечки, шпански и шведски јазик, а секоја верзија е подеднакво автентична. Спротивно на тоа, договорите од Берлинскиот процес се составени на англиски јазик, во една оригинален примерок, која ќе остане во сопственост на Депозитарот.

Од најголема важност е да се нагласи дека во договорите од Берлинскиот процес за признавање на професионалните квалификации, договорните страни ги признаваат правата на која било договорна страна во ЦЕФТА да пристапи кон договорите, што укажува дека последната можна преостаната договорна страна од ЦЕФТА е Молдавија, имајќи предвид дека сите други договорни страни, т.е. Северна Македонија, Србија, Црна Гора, Косово и Босна и Херцеговина се веќе договорни страни во договорите. Во споредба со ЦЕТА, каде тема на дискусија е пристапувањето на новите земји-членки на Европската Унија, се појаснува дека секоја нова земја-членка на Европската Унија ќе пристапи кон договорот од датумот на нејзиното пристапување во Европската Унија. Поаѓајќи од тоа, доколку актот на пристапување во Европската Унија не предвидува автоматско пристапување на земјата-членка на Европската Унија кон овој договор, засегнатата земја-членка на Европската Унија ќе пристапи кон овој договор со депонирање на акт за пристапување кон овој договор до Генералниот секретаријат на Советот на Европската Унија и Министерството за надворешни работи, трговија и развој на Канада или нивните соодветни наследници.

Во центарот на вниманието на измените во ЦЕТА, договорните страни можат писмено да се договорот за измена на договорот, каде што амандманот ќе стапи во сила откако договорните страните ќе разменат писмени известувања со кои ќе се потврди дека ги завршиле нивните соодветни применливи внатрешни барања и процедури неопходни за влегување во сила на амандманот или на датумот договорен од договорните страни. Во договорите од Берлинскиот процес, секоја договорна страна може да предложи измени на договорот со испраќање писмено известување до депозитарот каде што депозитарот ќе го упати ова известување до Заедничката група наведена во член 16 од договорите, со акцент дека предлозите за амандмани ќе бидат усвоени со консензус на сите членки на Заедничката група.

Во претходните две поглавја, веќе беше анализиран Заедничкиот комитет за меѓусебно признавање на професионални квалификации од поглавјето единаесетто на ЦЕТА: Заедничко признавање на професионалните квалификации и Заедничката работна

група за признавање на професионалните квалификации од договорите на Берлинскиот провес. Комитетот за меѓусебно признавање од ЦЕТА има поширока одговорност, но и пошироки права и слободи во споредба со Заедничката група од договорите од Берлинскиот процес, кој е фокусиран пред сè на олеснување и надзор на имплементацијата и примената на договорите.

Исто така, со оглед на претходната дискусија во претходните поглавја, важно е да се потенцира дека и во двата случаи, поглавјето единаесет на ЦЕТА и договорите од Берлинскиот процес имаат предвидено има лице за контакт (договорите од Берлинскиот процес) и точки за контакт (Единаесетто поглавје на ЦЕТА) што ефективно го означува истото - ова лице за контакт (точки) е одговорно за спроведувањето на договорот.

4. Случајот на Сајмон Батлер

Она што дава економски придобивки, без разлика дали анализата е фокусирана на единаесеттото поглавје на ЦЕТА: Заемно признавање на професионалните квалификации или договорите од Берлинскиот процес за признавање на професионалните квалификации, всушност е ефективност на склучените договори кои можат да бидат засновани на мерит-систем само од она што луѓето можат да добијат од признавањето на професионалните квалификации. Вистински пример овде е многу познатиот случај на ски инструктор и истиот се вика Сајмон Батлер, а неговата приказна стана доста позната во Европа. Сега неговиот случај служи да ја претстави ситуацијата на европската политика на внатрешен пазар во однос на областа на признавањето на професионалните квалификации, слободата на движење на работниците и правото на основање компании.⁴⁰⁵ Случајот на Сајмон Батлер е случај кога британски државјанин, регистриран во Франција како резидент, кој плаќа даноци и има овластување од сите нивоа за водење бизнис, член на британската асоцијација на професионални инструктори, кој поседува искуство и стручност на високо ниво, неколку сертификати за компетентност стекнати во Обединетото Кралство, бил уапсен со останати британски инструктори во Франција. Регионот Рона-Алпи, декември 2013 година.

⁴⁰⁵ Stanislaw Lipiec. *The Recognition of Professional Qualifications in the European Union. The Practice of Administration and European Courts - The Ski Instructor Example (Uznawanie kwalifikacji zawodowych w Unii Europejskiej. Praktyka administracji i sądów europejskich - przykład instruktora narciarstwa)* (September 16, 2021), *Studia Europejskie - Studies in European Affairs* 25, no. 2 (2021): 93–115, p. 94.

Ситуацијата на Сајмон Батлер е пример за проблемите поврзани со признавањето на професионалните квалификации, признавањето на образованието и регулираните професии во Европа. За среќа, францускиот и европскиот правосуден систем овде постапија правилно. Поради про-ЕУ толкувањето на законот, француските судови ги прифатија објаснувањата на инструкторот и ги отфрлија обвинувањата за давање услуги без дозвола и водење бизнис без одобрение на властите.

За жал, во повеќето слични случаи во Европа, ситуацијата е полоша: странските вработени и давателите на услуги често се сметаат за штетници во другите земји на ЕУ.⁴⁰⁶ Сајмон Батлер е реална илустрација дека квалификуваните работници треба да се движат без бариери и зошто обезбедувањето целосно почитување за правилната примена на признавањето на професионалните квалификации е од најголема важност. Оваа најсовремена разлика е остварлива само со силна посветеност на договорните страни, одговорни за извесно зајакнување на капацитетите за систематско и навремено спроведување на одредбите од преговорите. Од друга страна, она што е важно да се нагласи е дека секој меѓународен договор што земјите го склучуваат треба да биде за граѓаните. Договорните страни треба да се справат со идентификуваните предизвици, поставувајќи мерливи цели и вклучувајќи силен мониторинг за имплементација бидејќи, без проактивна имплементација, Договорот е само парче хартија што не произведува никаква додадена вредност. Тие треба да дадат приоритет на активностите кои имаат најголем потенцијал за позитивно влијание, поттикнувајќи ја културата на дијалог во преговарачкиот процес и осигурувајќи дека придобивките се за граѓаните. Земјите треба да се охрабрат и да ја потврдат својата волја да продолжат со посветените напори бидејќи професионалците со признати професионални квалификации носат непосредни придобивки за потписниците на Договорите, како што се зголемена трговија, поттикнување на економијата, стимулирање на инвестициите и подобрување на конкурентноста. Во горенаведениот контекст, огромен број професионалци кои мигрираат не успеваат да обезбедат признавање на квалификациите - предизвик кој се интензивира за оние кои се карактеризираат со слаби јазични способности на земјата-домаќин и квалификации од „туѓи“ (наместо колонијално

⁴⁰⁶ Ibid, p. 107.

засновани или на друг начин споредливи) образовни системи.⁴⁰⁷ Размислувајќи за постигнувањата од признавањето на професионалните квалификации, императив е напорите да се насочат кон поставување цврста основа за резултатите во практиката, доближувајќи ги предностите до професионалците со оглед на фактот дека на тој начин може да се зголеми економскиот просперитет, надминување на предизвиците и искористување на можностите.

Со прегледот на постигнатите постигнувања со признавањето на професионалните квалификации, императив е напорите да се насочат кон поставување цврста основа за резултатите во практиката, доближувајќи ги предностите до професионалниот, бидејќи на тој начин се забрзуваат економскиот раст и социо-економската конвергенција. Во ерата на промовирање на дигиталната трансформација, дигитализацијата нуди ефективни и ефикасни дигитални алатки, кои се отскочна штица за земјите да ги докажат своите вистински постигнати резултати. Работата на транспарентноста преку зголемување на бројот на е-услуги треба да се обезбеди со подобрување на пристапот до достапните податоци во врска со имплементацијата на договорите, со направени приспособени упатства, што резултира со информирани граѓани за придобивките од признавањето на професионалните квалификации од причина што признатите професионални квалификации нудат нова перспектива и нови можности.

⁴⁰⁷ Lesleyanne Hawthorne. *Migration and Education: Quality Assurance and Mutual Recognition of Qualifications – Summary of Expert Group Meeting (Nine Country Audit)*, November 3, 2008, p. 6.

ПЕТТИ ДЕЛ:

Компаративен преглед на импликациите во деловната практика преку интервјуа со експертски соговорници со примена на квалитативен методолошкиот пристап

ГЛАВА 1: Компаративен преглед

Врз основа на „Упатството за најдобри практики за интервјуирање со експерти“⁴⁰⁸, објавен од Централниот универзитетски етички комитет за истражување при Универзитетот во Оксфорд во овој дел го презентирам квалитативниот методолошкиот пристап на моето истражување за докторски труд преку спроведување интервјуа со пет експертски соговорници, а во кое упатство е наведено дека истражувањето во општествените и хуманистичките науки може да вклучи интервјуирање на луѓе кои се познати или на високи позиции, често познати како интервјуирање на елитата. Истакнати или „елитни“ јавни личности би можеле да варираат од високи владини функционери, извршни директори на големи компании и лидери на заедницата, до поединци познати по нивните активности во академијата, уметноста или спортот. Учесниците „експерти“ може да бидат поединци избрани врз основа на нивната улога или експертиза (на пр. уредници на национални весници, судии од високи судови, раководители на невладини организации, даночни адвокати, менаџери на највисоко ниво) и е наведено дека секој кој е одговорен и има привилегиран пристап до знаењето на одредени групи луѓе или процесите на донесување одлуки може да се смета за експерт⁴⁰⁹.

Врз основа на упатството, мојот квалитативен методолошки пристап беше усогласен со препораките во сите клучни аспекти и интервјуирање на поединци од висок профил кои се квалификуваат како „елитни“ или „експертски“ учесници и беше внимателно реализирано во согласност со дефиницијата во упатството кој може да биде во оваа група. Петте експерти врз основа на нивните високи позиции, специјализирано знаење и

⁴⁰⁸ Central University Research Ethics Committee (CUREC), *Best Practice Guidance 03: Elite and Expert Interviewing, Version 4.0* (Oxford: University of Oxford, November 2020), p. 1, достапно на: <https://researchsupport.admin.ox.ac.uk/files/bpg03eliteandexpertinterviewingpdf>

⁴⁰⁹ Ibid.

привилегиран пристап до процесите на донесување одлуки опфатија пет различни перспективи и тоа **академската перспектива** особено кога станува збор за заштита на животната средина каде експертскиот соговорник е избран поради неговата експертиза во климатското право, меѓународното управување и неговите позиции во Светската комисија за еколошко право и комитети при ОН за климатски промени, а имајќи предвид дека кога е во прашање ЦЕТА заштитата на животната средина е една од главните проблематики на дискусија.

Перспективата од аспект на заштита на работничките права имајќи предвид дека работничките права беа една од причините за јавното опонирање за склучувањето на ЦЕТА каде што експертската соговорничка е избрана поради нејзината експертиза во областа на заштитата на работничките права, претставува автор и коавтор на многу публикации и анализи од истата област, а воедно учествувала во многу работни групи за подготовка на законски решенија. Воедно експертската соговорничка меѓу останатите нејзини високи функции кои опфаќаат заштита на трудот и работничките права, таа ја извршуваше и функцијата министерка за труд и социјална политика.

Понатаму, третата перспектива е **деловната перспектива** каде што експертскиот соговорник е избран поради неговото искуство на глобално ниво во деловната практика во Франција, Австрија и Централна Европа, а воедно истиот е и економски советник во Кабинетот на претседателот на Владата, со кој дискусијата се одвиваше преку прашања низ структурата на СВОТ анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија во деловната практика.

Четвртата перспектива е **перспективата од аспект на странските инвестиции и инвеститори** имајќи предвид дека инвестициите и инвеститорите претставуваат исто така една од клучните тематики на дискусија кога е во прашање ЦЕТА и експертската соговорничка овде беше избрана поради нејзиното професионално искуство кога се во прашање меѓународните компании. Истата е извршна директорка на Советот на странски инвеститори, а особено со оваа експертска соговорничка се опфаќаат прашањата за идните импликации во земјите на Западен Балкан како дел од Берлинскиот процес кога е во прашање комплексен договор како ЦЕТА.

Петтата и последна перспектива е **перспективата од страна на сопственик на мало и средно претпријатие во Канада** каде што со сопственикот исто така дискусијата се

одвива преку прашања низ структурата на СВОТ анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија во деловната практика, но гледано низ различна призма кога се во прашање трговските односи помеѓу Канада и ЕУ и каде што малите и средните претпријатија го препознаваат потенцијалот за раст, но ја нагласуваат потребата од стратешка поддршка и приспособливост кога е во прашање променливата трговска динамика. Намерата за примена на квалитативниот метод беше со цел да направам тематска анализа на одговорите на петте експерти преку отворени прашања низ пет различни перспектива и со оглед на сложеноста на ЦЕТА, овој пристап дополнително дава перспектива за договорот во деловната практика, опфаќајќи различни димензии од истиот. Со интегрирањето на овие пет различни перспективи моето истражување го покажува мултидимензионираното истражување за договорот кое се потпира и на деловната практика во поглед на нејзината апликативност. Во овој дел ќе бидат споделени перспективите на нивните оригинални одговори, ќе бидат опишани профилите на експертските соговорници и зошто истите се избрани да бидат дел од ова истражување за докторат, како и постапките на интервјуто. Воедно, врз основа на тематска анализа ги анализирам резултатите од нивните одговори, а секое од реализираните интервјуа со примена на квалитативен методолошки пристап има наслов и тематика која е поврзана со некое од поглавјата на докторатот кои се тема на анализа. За да се осигурам дека моето истражување се придржува до „Упатството за најдобри практики за интервјуирање со експерти“⁴¹⁰, прецизно ги следев препорачаните процедури давајќи приоритет на транспарентноста, информираноста, писмената согласност и етичкиот пристап. Со експертските соговорници долго пред реализацијата на самите интервјуа имав стапено во контакт и со причина временскиот период на реализација на истите беше во периодот од 7.11.2024 до 25.2.2025 година, затоа што дел од експертските соговорници во тој период беа во Скопје, Република Северна Македонија и тој беше последниот временски интервал кој ми беше предвиден за реализација на истите. Поентата на временскиот пристап за спроведување на овој методолошки пристап беше одговорите да бидат што побрзо до финализирање на докторскиот труд за да можам да ја потврдам хипотезата согласно последните случување

⁴¹⁰ Central University Research Ethics Committee (CUREC), *Best Practice Guidance 03: Elite and Expert Interviewing, Version 4.0* (Oxford: University of Oxford, November 2020), p. 1, достапно на: <https://researchsupport.admin.ox.ac.uk/files/bpg03eliteandexpertiinterviewingpdf>

во поглед на динамична тематика како ЦЕТА. Процесот кај сите експертски соговорници започна со официјален процес на покана согласно „Упатството за најдобри практики за интервјуирање со експерти“⁴¹¹ која го вклучуваше насловот на докторскиот труд, моето име, академскиот статус и деталите за контакт обезбедувајќи целосна транспарентност за мојот идентитетот како докторанд, кратко образложение кое ја наведува нејзината целта за пишување на оваа тематика, академското значење и релевантноста за ЦЕТА, персонализирано објаснување зошто е избран експертскиот соговорник, нагласувајќи ја нејзината/ неговата стручност и улога во процесите на донесување одлуки, информирање на експертскиот соговорник дека во кое било време може да се повлече од процесот без да наведува причини за истото, нагласувајќи дека учеството во овој процес – истражување за докторат е на доброволна основа, детален опис на процесот на интервју, вклучувајќи го форматот и проценетото времетраење и локацијата. Воедно, изјавите за согласност кои им беа дадени на експертските соговорници се помеѓу прилозите на овој докторат и во истите има појаснување дека експертските соговорници се согласуваат интервјуата да бидат снимени аудио и од истите да се направи транскрип за да се обезбедат точни податоци (кај оние кај кои интервјуто беше направено со физичко присуство), кој транскрипт на сите експертски соговорници им беше испратен да биде потврден пред да биде дел од докторатот, обезбедувајќи дека се почитуваат етичките и професионалните стандарди. Пред формално да се пристапи кон реализација на овие интервјуа со експертските соговорници, по нивната првична согласност им беа пратени отворени прашања по е-пошта како подготовка за што точно би разговарале за време на примената на квалитативната методологија, а ги избрав отворените прашања за да експертските соговорници не бидат ограничени во дискусијата и да можат да ги споделат своите ставови.

Процес на сумирање резултати од тематска анализа

Во интервјуата кои беа во пишана форма и реализирани преку е-пошта при анализата на податоци започнав со детално читање на секој одговор. Во интервјуата кои што беа снимани аудио, започнав со слушање на транскриптот и во секој еден транскрипт ги идентификував тематски сите проблематики поврзани со влијанието на ЦЕТА врз

⁴¹¹ Ibid, p. 2.

трговијата, инвестициите, работничките права и регулативите за животната средина. Понатаму ги анализирав податоците, сортирајќи ги во клучни фрази и концепти. Овие сегменти беа категоризирани во различни теми врз основа на релевантноста на содржината за пошироките истражувачки прашања. При читањето на одговорите и слушањето на транскриптите правев идентификација на тематика каде што идентификував повторливи обрасци низ интервјуата како на пример либерализацијата на трговијата, пристапот на пазарот и регулаторните предизвици беа заеднички теми кај сите експерти, иако акцентот се менуваше во зависност од нивните соодветни области на експертиза. Понатаму, направив синтеза со комбинирање на податоците од секој експерт, организирајќи ги во посебни делови. Темите на секое интервју беа интегрирани во целокупниот наратив кој ги пренесе силните страни и можностите, слабите страни и заканите кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА во деловната практика. На крај, ги сумирав овие наоди во јасни препораки и согледувања, притоа извлекувајќи заклучоци врз основа на експертскиот придонес. Квалитативната методолошка примена овозможи темелно разбирање на импликациите во деловната практика во поглед на ЦЕТА од пет различни експертски перспективи.

1. Наслов на интервјуто: „СВОТ анализа на ЦЕТА: Сумирање на позитивните и негативните импликации за деловната практика“

Ова интервју со експертски соговорник под наслов „СВОТ анализа на ЦЕТА: Сумирање на позитивните и негативните импликации за деловната практика“ беше направено со г. Јоханес Хајдекер, кој е економски советник во Кабинетот на претседателот на Владата на Република Северна Македонија. Јоханес Хајдекер учествува како експертски соговорник во моето истражување за докторатот, кое вклучува дискусии со експерти кои поседуваат големо знаење и искуство во областите релевантни за мојот докторат. Тој е избран поради неговата експертиза за странски директни инвестиции, промоција на трговијата и регионален економски развој. Од 2021 година е именуван за економски советник во Кабинетот на претседателот на Владата на Република Северна Македонија. По бизнис студиите во Австрија и САД, г. Хајдекер бил носител на различни позиции во

Франција, Австрија, Централна Европа и Русија, во автомобилската и ИТ индустријата. Ова интервју е во согласност со третиот дел од мојот докторат, насловен како СВОТ анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија, поточно, ќе придонесе за сите четири поглавја во овој дел.

Процедурите во поглед на интервјуто беа објаснети на информативниот лист за интервју (истражување за докторат) со експертски соговорник којшто му беше доделен на г. Јоханес Хајдекер. Истото се спроведе електронски преку е-пошта за да се обезбеди прецизно и веродостојно собирање на податоци. Збир од писмени прашања беа испратени однапред до г. Јоханес Хајдекер. По добивањето на прашањата, истиот ги даде своите писмени одговори, праќајќи го документот со одговорените прашања по е-пошта назад. Овие писмени одговори на прашањата се користат исклучиво за академски цели како дел од истражувањето за докторатот. Имајќи ја предвид потпишаната *Изјава за согласност* која е составен дел на информативниот лист за интервју, прашањата беа споделени со експертскиот соговорник за одобрување пред објавување како дел од истражувањето на докторатот. Интервјуто беше спроведено на англиски јазик, но истото е преведено на македонски јазик, како официјален јазик на докторското истражување и како такво е дел од докторатот. Имајќи предвид дека официјален јазик на овој докторски труд е македонскиот јазик, само верзијата на македонски јазик служи како официјална референца. Изјавата за согласност е потпишана и од моја страна како интервјуер – докторанд. Исто така беа споделени со г. Јоханес Хајдекер - експертски соговорник и двете верзии (на македонски јазик и на англиски јазик) за да потврди дека содржината е идентична на двата јазика со цел одобрување пред објавувањето како дел од истражувањето за докторатот.

Изјавата за согласност е Прилог бр. 1 кон овој докторски труд. Во *Изјавата за согласност* беше наведено дека експертскиот соговорник го прочитал и го разбрал дадениот информативен лист, имал можност да поставува прашања и да добие аргументирани одговори, воедно и дека доброволно се согласува да учествува во ова интервју на експертско ниво за истражување на докторат. Понатаму во истата *Изјава за согласност* е наведено дека експертскиот соговорник може да се повлече во секое време, без да треба да наведе причина причината за истото. За крај, наведено е дека експертскиот соговорник се согласува дека неговите одговори од ова интервју во целост ќе послужат како официјална

компонента во истражувањето за докторатот и се согласува за обработка на своите податоци на начин како што е наведено во информативниот лист.

Прашањата кои беа поставени во прашалникот којшто му беше испратен на експертскиот соговорник беа поделени во четири секции, односно првата секција беше насловена како *Силни страни кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА*, втората секција беше насловена како *Можности кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА*, третата секција беше насловена како *Слаби страни кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА* и последната секција беше насловена како *Закани кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА*. Во прилог истите:

Во однос на **првата секција насловена како Силни страни** кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА, првото прашање гласеше: **Според Вас, како ЦЕТА конкретно го поддржува растот на малите и средните претпријатија во пристапот до меѓународните пазари?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Во договорот има неколку одредби кои ги спомнуваат малите и средните претпријатија кои се однесуваат главно на законски одредби каде што пречката треба да биде помала за нив. Исто така, договорните страни признаваат дека електронската трговија е важна за малите и средните претпријатија. Но, таквите договори вообичаено не се насочени директно кон малите и средните претпријатија, на пр. со давање конкретни квоти, пониски тарифи или помалку правила за малите и средните претпријатија. Во таа смисла, ЦЕТА не ги поддржува 'конкретно' малите и средните претпријатија.

Но, давањето нови можности за меѓународна трговија воопшто, ги поддржува малите и средните претпријатија, бидејќи тие го зголемуваат пазарот за специјалисти, кои често се мали и средни претпријатија, а исто така предизвикуваат побарувачка за нови услуги како увозници или трговски агенти, кои исто така се претежно малите и средните претпријатија. Поголемиот пазар им овозможува на малите и средните претпријатија повеќе да се специјализираат и да постигнат поголема додадена вредност. („Фармер на изолиран остров треба да обезбеди сè што е потребно за храна, облека и материјал за греење, земјоделец со пристап до голем пазар може да се специјализира за

стоката каде што има специфични поволни услови, потоа може да избере специфичен канал за продажба што најмногу му одговара“). “

Второто прашање гласеше: **Кои мерки во рамките на ЦЕТА се најефикасни во намалувањето на бариерите за малите и средните претпријатија да се натпреваруваат на глобално ниво?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Сè што го зголемува достапниот пазар е придобивка за малите и средните претпријатија. Комерцијалниот свет е полн со сложени синџири на снабдување, така што секое зголемување на извозот дури и од голема компанија поддржува многу мали и средни претпријатија зад нив. („Повеќе извоз на противпожарни апарати од Кипар во Канада е придобивка за добавувачот на заштитната игла, дури и ако тој нема поим за ЦЕТА“). “

Третото прашање гласеше: **Како ЦЕТА го поедноставува процесот за компаниите да ги позиционираат своите производи или услуги на глобално ниво?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Не мислам дека процесот станува поедноставен, бидејќи најголемата пречка е комерцијалната: да се дефинира производот според локалниот вкус, да се најде вистинската цена, вистинскиот начин на дистрибуција и да се пласира на пазарот. Но, пониските тарифи и повисоките или немањето квоти дозволуваат да се има поатрактивна цена за купувачот.“

Четвртото прашање гласеше: **Дали мислите дека канадските и компаниите од ЕУ имаат еднаква корист од ЦЕТА?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Да и не. Да, можностите се слични, независни ако се работи за компанија од Канада или ЕУ. Не, ЕУ е поголема, има повеќе компании, поголема разновидност на производи и поразновиден пазар. Ова го прави подобар договор за Европа отколку за Канада. („Замислете производител на прехранбени производи од ЕУ: Тој може да допре до голема имигрантска заедница и да им обезбеди специфичен полски или хрватски производ, додека сличен канадски производител има многу помалку врски за производ од јаворов сируп и мора да го нападне секој пазар поинаку“). Но, она што е важно е дека компаниите можат да тргуваат и да не се ограничени со регулативи или тарифи.

Канада има поинаква економска структура. Оттука, порастот е во секторите како енергија или поврзан со енергија (ѓубриво) и сировини. Канадската економија прво се огледува на САД, а Европа е втора. Ова може да се промени кога САД ќе ги зголемат тарифите за канадски стоки. За енергичната стартап индустрија во Канада која има поинаков изглед на меѓународниот бизнис од останатиот дел од индустријата, ЦЕТА претставува силна придобивка.“

Петтото прашање гласеше: **Дали постојат предизвици со кои се соочуваат бизнисите?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Главните предизвици се пазарните предизвици: како да се дојде до клиентот. Канадската стопанска комора и извозните институции како ЕДЦ Развој на извоз Канада се прилично слаби кога станува збор за извоз во Европа или за привлекување инвестиции. Некои европски комори во Канада како германската комора или Адвантаџ Австрија се подобро воспоставени, но ја покриваат само нивната матична земја. Одредена соработка на сите европски земји во Канада или на Канаѓаните со други комори како Велика Британија или Австралија може да ја подобри ситуацијата.“

Шестото прашање гласеше: **Како ЦЕТА обезбедува усогласување со стандардите за квалитет без да ги попречи локалните производители?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Не е моја област на надлежност. Но, треба да се забележи дека квалитетот е 'очекување на купувачот'. Канадски произведен Доџ Чарџер се смета за квалитетно возило во Америка, но не и во Европа, европскиот произведен Мерцедес се смета за квалитетно возило таму, но не и во Америка, според статистиката на потрошувачите како ЈД Повер. Второ, во секој случај мора да се исполнат локалните норми, со ЦЕТА нема промена. Она што се случува е дека некои стандарди се меѓусебно признати (чл. 4.4.2), („не е навистина разумно да има различни и некомпатибилни стандарди за предмети како што се складирање јајца, стандарди за емисија или прашања за безбедноста на структурните возила“).“

Седмото прашање гласеше: **Колку е ефективна ЦЕТА во обезбедувањето фер третман за инвеститорите од ЕУ и Канада?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Има механизми предвидени во договорот, исто така тие се најдискутирани бидејќи повеќето луѓе не ги разбираат и има политички отпор, барем во Европа. Да бидеме фер, вистинското прашање е дали земјите - учеснички имаат владеење на правото и функционален административен и правен систем. Договорите имаат одредено, но само ограничено влијание врз ситуацијата.

Исто така, треба да се забележи дека ЦЕТА ги заменува постојните договори за ИПА, како што е канадско-хрватскиот договор од 2001 година или канадско-унгарскиот договор од 1993 година. Значи, промената не е дека постои договор, туку дека постои стандарден договор за сите земји од ЕУ и дека овој договор е прилично „модерен“ во споредба со постоечките договори. Поседувањето на еден договор за сите земји од ЕУ им ја олеснува работата на надлежните институции во ретките случаи за кои има тврдење.“

Во однос на **втората секција насловена како Можности** кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА, првото прашање гласеше: **Како ЦЕТА го прошири изборот на потрошувачите и во Канада и во ЕУ?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„ЦЕТА ја намалува цената за производите од другиот партнер и затоа го зголемува изборот. Ова е точно на пр. за прехранбени производи во Канада. Тамошната индустрија е главно фокусирана на Северна Америка и канадските можности се ограничени. Ова е особено видливо во области како сирење или вино, каде што изборот на канадски производи е ограничен.

За Канада, договорот дава пристап до голем пазар за сите специјални производи, од медицински до транспортни, производи за кои локалниот пазар е многу мал. Со оглед на проблематичните трговски односи меѓу САД и Канада, да се има втор голем пазар со прилично слободен пристап е значителна предност. Недискриминацијата на Канада е важна и во секторот на транспортот каде што купувањето често го вршат државни институции како железничките компании. Канада се истакнува во некои од овие сектори, додека државните институции имаат тенденција да ги заборават критериумите за 'економски најповолна понуда' и да ги заменат со критериумите 'политички најповолна понуда', што е или национален граѓанин, политички странски сојузник или компанија која не ѝ пречи антикорупциските закони.“

Второто прашање гласеше: **Како ЦЕТА придонесува за развој на поконкурентен пазар на труд, без пониски стандарди на трудот?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„И Канада и ЕУ имаат прилично високи работни стандарди, на пр. во споредба со Мексико. ЦЕТА има неколку одредби, но не се очекува голема промена. Европејците сè уште ќе бидат заинтересирани да емигрираат во Канада поради подобриот животен стандард, додека Канаѓаните ќе мигрираат само во многу ограничен број, ниту еден од овие трендови нема да биде сериозно погоден од договорот. Другите сектори, како што е заемното признавање на пензиските кредити (како меѓу Германија и поранешна Југославија) не се покриени со ЦЕТА.“

Третото прашање гласеше: **Како ЦЕТА влијаеше на олеснувањето на мобилноста на работниците и прекуграничните операции за компаниите?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Нема големи промени бидејќи немало некои поголеми проблеми претходно. Во однос на имиграцијата, Канада има одредена политика и како резултат на тоа, граѓаните на ЕУ не се полоши, но и не се подобри од, да речеме, индиските граѓани. Постои мала предност за имиграција во провинцијата Квебек, но ова се должи на поголем број Европејци кои зборуваат француски во споредба со Азија или Латинска Америка.“

Четвртото прашање гласеше: **Кои бариери за инвестирање мислите дека ЦЕТА најуспешно ги реши?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„ЦЕТА ги модернизираше договорите за заштита на инвестициите и сега тие се стандардни за сите членки на ЕУ во споредба со поединечните договори претходно, што ја олеснува нивната примена.“

Петтото прашање гласеше: **Кои се најголемите значајни инвестициски предизвици што треба да се решат во рамките на ЦЕТА?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Најголем предизвик е ратификацијата на ЦЕТА од страна на сите земји на ЕУ. Сè додека Канада останува независна и демократска земја, нема инвестициски предизвици од таа страна.“

Еден преостанат предизвик е валутата. Канадскиот долар е независен, но доста поврзан со американскиот долар. Променетите валутни стапки се еден предизвик за трговијата и инвестициите. Политиката што го усогласува еврото со канадскиот долар би била корисна, а во исто време би ја проширила употребливоста на еврото и канадскиот долар наспроти американскиот долар.“

Шестото прашање гласеше: **Кои дополнителни политики би можеле да го подобрат создавањето работни места во рамките на ЦЕТА?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„За да се зголеми размената, промоцијата на трговијата е клучна алатка. Соработката на канадските организации во различните европски земји и соработката на европските земји во Канада би можеле да го поддржат развојот на трговијата и создавањето работни места како последица. Нема потреба од 27 европски трговски организации во Реџина или канадски промотори на храна за секоја од дваесет и седумте европски земји: со одредена соработка, нивото на услугата може да се достигне со иста ефикасност.“

Во однос на третата секција насловена како **Слаби страни** кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА, првото прашање гласеше: **Кои фактори го поттикнаа јавното противење на ЦЕТА, како што се движењата „Европска граѓанска иницијатива против ТТИП и ЦЕТА“ и „Права за луѓето, правила за корпорации - Стоп за ИСДС!“ и како може да се адресираат истите?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Слободната трговија и секој меѓународен механизам за решавање спорови не се во интерес на националистичката политика. Поради оваа причина, во секој случај постои опозиција, а таа е засилена со интересни групи кои се плашат од поголема конкуренција - на ист начин како што таквите договори се поддржани од интересни групи кои сакаат да ги користат договорите.“

Додека луѓето прифаќаат дека повисоките судови ги поништуваат владините или дури и парламентарните одлуки, тие прифаќаат помало странско влијание, а меѓународните арбитражни судови се странски по дефиниција. (Истото важи и за другите меѓународни судови).“

Второто прашање гласеше: **Како јавната перцепција влијаеше на процесот на ратификација на ЦЕТА во различни земји?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Го одложуваше процесот со години, а процесот сè уште не е завршен, па истата може да стави делови од договорот во неизвесност.“

Третото прашање гласеше: **Дали мислите дека сложеноста на одредбите на ЦЕТА ја попречува нејзината имплементација?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Се разбира, за сè покомплексно е потребно повеќе време за да се имплементира. Но, нема едноставни решенија во актуелната политичка ситуација.“

Четвртото прашање гласеше: **Како може ваквите екстензивни формулации на одредбите од ЦЕТА да бидат поразбирливи за јавноста?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Сè додека деловните, трговските и економските прашања не се дел од наставните програми и наставниците не се навистина образовани во овие области, јавноста нема шанси да ги разбере овие прашања. Меѓународната трговија не е ни задолжителна за студентите по бизнис на универзитетите.“

Користењето на тековните алатки за комуникација како што се социјалните медиуми или Еуро Њуз може да помогне за да се едуцира јавноста за економските прашања на разбирлив јазик. Програмите за размена на студенти, како што се АИСЕК или францускиот ВИЕ можат да помогнат во унапредувањето на деловните односи, а учесниците кои се враќаат може да се искористат за дополнително да се промовираат истите. Што се однесува до ЦЕТА, земјите би можеле да одлучат да го зголемат бројот на учесници во таквите програми и да ја поддржат размената.“

Петтото прашање гласеше: **Што мислите за критиките за недоволната транспарентност во преговорите за ЦЕТА?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Политичарите треба да бидат искрени и да објаснат што е преговарање, позиција и компромис. Тие треба постојано да комуницираат, но и да го објаснат процесот, не само нивните цели. Но, тоа важи за целата политичка комуникација, не само во однос на трговските договори.“

Шестото прашање гласеше: **Кои чекори би можеле да ја подобрат транспарентноста во идните трговски договори?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Комуницирајте со примери, а не со правни текстови. На тема транспарентност на меѓународната арбитража, би можело да се размислува за поотворени и потранспарентни процеси кој се именува како судија, како предметите им се припишуваат на судиите итн. („Тешко е да се разбере дека постои јавен процес за именување на судија одговорен за сообраќајни прекршоци во најдлабоката Минесота, но останува мистерија кој го суди барањето за ИПА на САД против Кипар“). Решение може да биде постоењето на судски советодавен комитет.“

Седмото прашање гласеше: **Ваше лично мислење, дали имаше негативни последици од продолжената временска рамка за доработка на текстот на ЦЕТА?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Европа страда од бавен економски раст, а Канада во споредба со САД - исто така. Секое доцнење резултираше со одложен раст.“

Осмото прашање гласеше: **Како може да се подобри управувањето со времето во изготвувањето трговски договори без да се жртвува квалитетот на содржината, имајќи предвид дека перцепцијата на јавноста е дека преговорите на ЦЕТА биле чувани во тајност повеќе од 7 (седум) години?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Договорите може да се гледаат како процес, а не како поента. Може да има имплементација чекор по чекор, додека нерешените прашања ќе бидат оставени назад за да се туркаат подоцна. ЕУ исто така беше формирана 'чекор по чекор' и може да се види колку е тешко да се спроведе 'acquis' одеднаш за која било земја. За да се одржи одредена рамнотежа, може да постои договор во поглед на целта на почетокот и потоа да се работи поглавје по поглавје. Конечната цел може да биде вклучување на Канада во ЕЕА или барем блиску до тоа. Сегашната ситуација во САД и Канада дава можност да се размисли за тоа.“

Друга можност е трговските договори да се третираат слично на законските текстови, со јавни предлози и јавни расправи. Исто така, правниот процес има 'фаза на

преговори‘ каде партнерите постигнуваат компромиси зад затворени врати, но тоа не значи дека нацртите не можат да се објавуваат како такви.“

За крај од ова интервју, во однос на **четвртата и последна секција** насловена како **Закани** кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА, првото прашање гласеше: **Како би можеле да се зајакнат механизмите за решавање спорови според ЦЕТА?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Високо усогласување со други/слични механизми.“

Второто прашање гласеше: **Колку е значајно прашањето за координација во трговската политика меѓу договорните страни на ЦЕТА?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Не мислам дека има некоја суштинска координација освен во рамките на Г7, но координацијата ќе стане посилна деновиве бидејќи новата политика на САД ќе ги доведе другите земји повеќе да соработуваат.“

Третото прашање гласеше: **Кои стратегии би можеле да го подобрат усогласувањето на целите на трговската политика?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Поблиска соработка до интеграција на Канада во ЕЕА би можела да биде цел доколку односите на релација САД - Канада станат затегнати. Лидерката на партијата на зелените, Елизабет Меј, неодамна изрази идеи во оваа насока.“

Четвртото прашање гласеше: **Кои мерки би можеле да се спроведат за да се обезбеди поправедна распределба на придобивките според ЦЕТА?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Подобра меѓусебна промоција на можностите за трговија, инвестиции и туризам, најдобро координирана преку евро-европска надворешна трговска соработка и/или заедничка канадска/Велика Британија/австралиска надворешна трговска соработка.“

1.1. Тематска анализа на одговорите и препораки после анализа на одговорите од интервјуото под наслов „СВОТ анализа на ЦЕТА: Сумирање на позитивните и негативните импликации за деловната практика“

1.1.1 Силни страни кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА

Една од силните страни на ЦЕТА е нејзината способност да ги поддржува малите и средни претпријатија на влезот на меѓународните пазари. Експертскиот соговорник нагласи дека договорот обезбедува нови трговски можности, особено за компаниите специјализирани за производство и специјализирани услуги, преку отстранување на трговските бариери и подобрување на пристапот до пазарот. Додека големите корпорации веќе имаат ресурси да се движат во меѓународната трговија, малите и средните претпријатија често се борат со високите трошоци за влез и регулаторните пречки. ЦЕТА ги ублажува овие предизвици, дозволувајќи им на малите и средни претпријатија да го прошират своето глобално присуство и да го подобрат својот конкурентен потенцијал. Покрај директните придобивки за малите и средните претпријатија, договорот ја зајакнува и интеграцијата на синџирот на снабдување. Со овозможување на малите и средните претпријатија во рамките на поголемите корпоративни мрежи за снабдување да пристапат до меѓународните пазари, ЦЕТА индиректно го подобрува глобалното позиционирање на мултинационалните компании. Како што овие помали добавувачи добиваат пристап до нови можности, големите корпорации исто така имаат корист од поконкурентна и разновидна база на добавувачи, зајакнувајќи ги нивните глобални трговски мрежи. Клучен аспект на силата на ЦЕТА е нејзината улога во подобрувањето на конкурентноста на цените. Иако договорот директно не го поедноставува процесот на позиционирање на глобалниот пазар, тој овозможува производите да имаат поконкурентни цени поради намалените царини и квоти. Елиминацијата на трговските бариери ги прави европските и канадските стоки поповлични за потрошувачите со намалување на трошоците и зголемување на достапноста. Официјалната трговска статистика го поддржува ова тврдење, демонстрирајќи пораст на трговските и инвестициските текови меѓу ЕУ и Канада по стапувањето во сила на ЦЕТА. Друга важна придобивка е усогласувањето на стандардите за квалитет. ЦЕТА промовира заемно признавање на стандардите за производи и услуги, намалувајќи ги

техничките трговски бариери и поттикнувајќи ја регулаторната конзистентност. Ова усогласување ја поедноставува усогласеноста за бизнисите, правејќи ја прекуграничната трговија попредвидлива и поефикасна. Генерално, анализата нагласува дека ЦЕТА го стимулира растот и пристапот на пазарот преку обезбедување поголеми трговски можности, намалување на регулаторните пречки и подобрување на условите за извоз. Сепак, целосната реализација на овие силни страни зависи од способноста на компаниите да се приспособат на променливите барања на глобалниот пазар. На малите и средни претпријатија, особено, им е потребна дополнителна поддршка за подобрување на нивната приспособливост, додека посилна институционална соработка е неопходна за да се максимизира целокупното економско влијание на договорот.

1.1.2. Можности кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА

Тематската анализа, исто така, открива неколку клучни можности кои произлегуваат од ЦЕТА, особено во проширувањето на изборот на потрошувачите и диверзификацијата на пазарот. Со отворањето на пазарите меѓу ЕУ и Канада, договорот им овозможува на потрошувачите пристап до поширок опсег на производи и услуги по конкурентни цени. Дополнително, ЦЕТА претставува стратешка алтернатива на трговските односи меѓу ЕУ и САД, намалувајќи ја зависноста на Европа од единствен трговски партнер и диверзифицирајќи ги нејзините економски ангажмани. Друга можност идентификувана во интервјуто се однесува на миграциските трендови. Додека европските граѓани историски се склони да мигрираат во Канада за подобар животен стандард, деловните патувања и работните дозволи сè уште претставуваат предизвици за долгорочна миграција. Иако ЦЕТА не влијае директно на канадските политики за имиграција, експертот сугерира дека договорот може да создаде можности за подобрени рамки за мобилност, олеснувајќи го полесно движење за професионалците кои бараат можности за работа во Канада. Можностите за инвестирање, исто така, се истакнати меѓу потенцијалните придобивки на ЦЕТА. Сепак, реализацијата на овие можности во голема мера зависи од ратификацијата на договорот од страна на сите земји - членки на ЕУ, што останува тековен предизвик. Дополнително, валутните флуктуации, особено девизните курсеви помеѓу канадскиот долар, американскиот долар и еврото, влијаат на атрактивноста на инвестициите. Експертот

сугерира дека поблиската координација меѓу монетарната политика на ЕУ и Канада може дополнително да го подобри инвестицискиот потенцијал. Понатаму, ЦЕТА ги зајакнува механизмите за заштита на инвеститорите, правејќи ја Канада поатрактивна дестинација за европските инвеститори. Договорот воспоставува транспарентна и предвидлива инвестициска рамка, намалувајќи ги ризиците и подобрувајќи ја довербата во прекуграничните трансакции. Ова придонесува за поунифициран пристап за промоција на трговијата, поттикнување на економскиот раст и развој преку зголемени инвестициски текови. Како заклучок, тематската анализа нагласува дека ЦЕТА обезбедува значителни силни страни и можности за бизнисите, потрошувачите и инвеститорите. Додека договорот ја олеснува трговската експанзија, пазарната интеграција и безбедноста на инвестициите, обемот на овие придобивки зависи од институционалната соработка, деловната приспособливост и политичката посветеност за целосна имплементација. Стратешките иницијативи за максимизирање на трговската промоција, подобрување на инвестициската координација и подобрување на мобилноста на работната сила ќе бидат клучни за да се обезбеди ЦЕТА да го достигне својот целосен потенцијал.

1.1.3. Слабости кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА

Еден од примарните предизвици идентификувани преку интервјуто е сложеноста на одредбите на ЦЕТА, што ја отежнува нејзината имплементација во деловната практика. Опсежноста на договорот создава потешкотии, особено за компаниите кои мора да се справат со неговите договорни обврски. Како потенцијално решение, експертот предлага рационализиран процес на имплементација кој ќе помогне да се насочи усвојувањето и да се подобри усогласеноста. Дополнително, постои значителен јаз во јавното разбирање на одредбите на ЦЕТА, главно поради недостаток на специјализирано знаење во трговијата, бизнисот и економијата на образовно ниво. Многу граѓани се борат да ги разберат практичните импликации на договорот, што придонесува за јавен скептицизам. За да се реши ова прашање, експертот во интервјуто ја истакна потребата од проактивни комуникациски напори предводени од Владата користејќи домашни медиумски платформи како што се социјалните медиуми и вестите. Ова ќе помогне да се поедностават сложените трговски концепти и да се зајакне јавниот ангажман. Понатаму, проширувањето на

програмите за размена на студенти фокусирани на трговско образование може да поттикне нова генерација професионалци со подлабоко разбирање на меѓународните договори како ЦЕТА. Недостатокот на транспарентност во преговорите за ЦЕТА беше уште една слабост која се истакна во интервјуто. Критиките за преговарачкиот процес произлегуваат од перцепцијата дека дискусиите се воделе зад затворени врати, што доведува до неизвесност и недоверба. Соговорникот истакна дека идните трговски договори треба да вклучуваат поотворена и континуирана комуникација од креаторите на политиките, наместо да ја ограничуваат транспарентноста до последните фази од преговорите. Пристапот до примери од реалниот свет и арбитражните процеси може дополнително да помогне во разбирањето на договорот и да ја подобри довербата на јавноста во неговите механизми. Исто така, идентификувана клучна слабост е продолжената временска рамка за финализирање на ЦЕТА, што доведе до доцнење во остварувањето на нејзините економски придобивки. Времето потребно за преговарање и ратификување на договорот го попречи растот во секторите кои можеа веднаш да имаат корист од неговата имплементација. За да се ублажат сличните предизвици во иднина, експертот предлага подобро управување со времето во трговските преговори, предлагајќи фазен пристап во кој нерешените аспекти на договорите се решаваат во подоцнежните фази наместо целосно да се одложува спроведувањето. Понатаму, навременото објавување на нацрт - одредбите за време на преговорите беше предложено како стратегија за градење доверба на јавноста и подобрување на институционалниот кредибилитет.

1.1.4. Закани кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА

Тематската анализа на одговорите, исто така, откри неколку потенцијални закани за долгорочната стабилност и успех на ЦЕТА. Клучна загриженост е неизвесноста што произлегува од промените во трговските политики на САД. Како што глобалната трговија станува посложена, промените во американските политики би можеле да создадат индиректни притисоци врз односите ЕУ - Канада. Експертот сугерира дека како одговор на ова, неопходна е посилна координација меѓу Канада и ЕУ за да се развијат отпорни трговски стратегии кои се однесуваат на надворешните политички ризици. Едно предложено решение е потенцијалната интеграција на Канада во Европската економска област (ЕЕА),

што би можело да ја зацврсти трговската соработка и да го подобри усогласувањето на политиките меѓу двете страни. Друга значајна закана вклучува нееднаква распределба на придобивките на ЦЕТА, што може да доведе до економски нерамнотежа доколку одредени сектори или региони несразмерно имаат корист од договорот. За да се обезбеди поправедна распределба на економските придобивки, експертот ја истакнаа потребата од посилни напори за трговија, инвестиции и промоција на туризмот меѓу Канада и ЕУ. Една од предложените иницијативи е создавање на европска иницијатива за надворешна трговска соработка или заедничка стратегија за трговска соработка, која ќе помогне да се балансираат предностите на ЦЕТА во различни индустрии и географски региони. Како заклучок, тематската анализа на експертското интервју ги нагласува и предностите и предизвиците што ги носи имплементацијата на ЦЕТА. Додека договорот обезбедува рамка за проширени трговски можности и економски раст, неговиот целосен потенцијал може да се реализира само преку зголемена транспарентност, проактивен јавен ангажман и напори за стратешка координација на трговијата. Решавањето на слабостите и заканите преку насочени политички мерки ќе биде критично за да се осигури дека ЦЕТА ќе продолжи да служи како столб на економските односи меѓу ЕУ и Канада.

2. Наслов на интервјуто: „СВОТ анализа на ЦЕТА: Евалуација на импактот на ЦЕТА врз деловните практики од перспектива на канадски сопственик на мало и средно претпријатие“

Ова интервју со експертски соговорник под наслов *„СВОТ анализа на ЦЕТА: Евалуација на импактот на ЦЕТА врз деловните практики од перспектива на канадски сопственик на мало и средно претпријатие“* беше направено со г. Вилијам Лајшман кој е успешен сопственик (основач и претседател) на канадското мало и средно претпријатие во Канада. Името на компанијата е Скутерети, каде што г. Лајшман ја води истата повеќе од 14 (четиринаесет) години, носејќи големо глобално искуство во управувањето со продажбата, меѓународната трговија, малопродажните операции, е-трговијата и франшизата. Под негово водство, компанијата останува посветена на иновациите и одржливоста, специјализирана за врвни е-велосипеди на Бош со единствена програма за

доживотна ВИП поддршка. Пред да ја основа својата компанија, тој беше носител на клучни улоги во развој на бизниси и управување со корпоративните процеси. Неговата експертиза во навигацијата на комплексни пазари го позиционираше како клучен играч во индустријата. Ова интервју е во согласност со третиот дел од мојот докторат, насловен како СВОТ анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија.

Процедурите во поглед на интервјуте беа објаснети на информативниот лист за интервју (истражување за докторат) со експертски соговорник којшто му беше доделен на г. Вилијам Лајшман. Истото се спроведе електронски преку е-пошта за да се обезбеди прецизно и веродостојно собирање на податоци. Збир од писмени прашања беа испратени однапред до г. Вилијам Лајшман. По добивањето на прашањата, истиот ги даде своите писмени одговори, праќајќи го документот со одговорените прашања по е-пошта назад. Овие писмени одговори на прашањата се користат исклучиво за академски цели како дел од истражувањето за докторатот. Имајќи ја предвид потпишаната *Изјава за согласност* која е составен дел на информативниот лист за интервју, прашањата беа споделени со експертскиот соговорник за одобрување пред објавување како дел од истражувањето на докторатот. Интервјуте беше спроведено на англиски јазик, но истото е преведено на македонски јазик, како официјален јазик на докторското истражување и како такво е дел од докторатот. Имајќи предвид дека официјален јазик на овој докторски труд е македонскиот јазик, само верзијата на македонски јазик служи како официјална референца. Изјавата за согласност е потпишана и од моја страна како интервјуер – докторанд. Исто така беа споделени со г. Вилијам Лајшман - експертски соговорник и двете верзии (на македонски јазик и на англиски јазик) за да потврди дека содржината е идентична на двата јазика со цел одобрување пред објавувањето како дел од истражувањето за докторатот.

Изјавата за согласност е Прилог бр. 2 кон овој докторски труд. Во *Изјавата за согласност* беше наведено дека експертскиот соговорник го прочитал и го разбрал дадениот информативен лист, имал можност да поставува прашања и да добие аргументирани одговори, воедно и дека доброволно се согласува да учествува во ова интервју на експертско ниво за истражување на докторат. Понатаму во истата *Изјава за согласност* е наведено дека експертскиот соговорник може да се повлече во секое време, без да треба да наведе причина причината за истото. За крај, наведено е дека експертскиот соговорник се

согласува дека неговите одговори од ова интервју во целост ќе послужат како официјална компонента во истражувањето за докторатот и се согласува за обработка на своите податоци на начин како што е наведено во информативниот лист.

Прашањата кои беа поставени во прашалникот којшто му беше испратен на експертскиот соговорник беа поделени во четири секции, односно првата секција беше насловена како *Силни страни кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА*, втората секција беше насловена како *Можности кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА*, третата секција беше насловена како *Слаби страни кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА* и последната секција беше насловена како *Закани кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА*. Во прилог истите:

Во однос на **првата секција насловена како Силни страни** кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА, првото прашање гласеше: **Според Вас кои се најголемите економски придобивки што ЦЕТА им ги донесе на канадските бизниси?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Како сопственик на мало и средно претпријатие во индустријата за електрични велосипеди, забележав неколку опишани економски придобивки од ЦЕТА. Прво и основно, ги прошири нашите опции за набавка на производи дозволувајќи ни да купуваме специјализирани електрични велосипеди и компоненти директно од добавувачите на ЕУ - особено во Германија, Холандија и Шпанија - без ограничувачки тарифи. Ова е особено вредно во нашата индустрија бидејќи ЕУ има позрел пазар на електрични велосипеди со уникатни, висококвалитетни производи кои претходно не беа лесно достапни во Канада.

Елиминацијата на тарифите создаде значителна ценовна предност. Во некои случаи, откривме дека малопродажните цени во Европа за одредени производи се пониски од цените на големо што би ги платиле преку северноамериканските дистрибутери за истите артикли. Оваа способност за директни извори ни овозможи да им понудиме европски производи со конкурентни цени, односно врвни европски производи на нашите канадски клиенти.

Иако сè уште не извезуваме на пазарот на ЕУ поради логистиката и трошоците за испорака кои сè уште создаваат бариери за бизнис од наша големина, ЦЕТА дефинитивно ја зајакна нашата позиција на канадскиот пазар. Со увоз на производи без царини од

Европа, успеавме да се разликуваме од конкурентите кои првенствено набавуваат производи со послаб квалитет од Азија. Ова стана клучна конкурентна предност за нашиот бизнис, овозможувајќи ни да понудиме поквалитетни и поуникатни производи, додека одржуваме конкурентни цени.

Севкупно, би рекол дека најголемата економска придобивка од ЦЕТА за малите и средни претпријатија како нашата е подобриот пристап до европските синџири на снабдување и способноста да ги диверзифицираме нашите понуди на производи со висококвалитетни европски стоки без оптоварување со тарифи.“

Второто прашање гласеше: **Како ЦЕТА го подобри пристапот на пазарот за канадски производи и услуги во ЕУ?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Од моја перспектива како мало и средно претпријатие фокусирано првенствено на канадскиот пазар, јас лично не ја искористив ЦЕТА значително за извоз во ЕУ. Иако имаме некои меѓународни клиенти кои купуваат од нашата платформа за е-трговија, вклучително и од земјите на ЕУ, ова претставува само мал дел од нашиот целокупен бизнис.

Укинувањето на тарифите беше најзабележлива придобивка за нашиот бизнис модел, кој во моментот е повеќе фокусиран на увоз отколку на извоз. Сепак, забележав интересен тренд во последниве месеци - се чини дека има зголемен интерес кај канадските бизниси за истражување на пазарите на ЕУ како алтернатива на традиционалниот фокус на САД. Врз основа на извештаите во медиумите и разговорите во индустријата, се чини дека повеќе канадски компании размислуваат за диверзификација на нивните извозни пазари, при што ЕУ станува сè поатрактивна делумно поради подобриот пристап што го обезбедува ЦЕТА.

Оваа промена може да укаже дека ЦЕТА почнува да го менува начинот на размислување на канадските бизниси, охрабрувајќи ги да гледаат подалеку од Северна Америка за можности за раст. Иако мојата компанија сè уште не ја искористила извозната страна на овие можности, договорот секако ги отвори вратите низ кои многу канадски бизниси сега размислуваат да одат.

За бизнисите кои активно извезуваат, ЦЕТА намали или елиминираше приближно 98 % од тарифите на канадските стоки што влегуваат на пазарот на ЕУ, што

претставува значително подобрување во пристапот до пазарот. Сепак, како првенствено домашен трговец на мало, моето искуство со овие поволности беше повеќе индиректно отколку директно.“

Третото прашање гласеше: **Дали канадските бизниси имаат значителна корист од намалените тарифи и нетарифните бариери?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Да, канадските бизниси како нашиот дефинитивно имаат корист од намалените тарифи и нетарифните бариери на опипливи начини. Во нашиот бизнис со електрични велосипеди, доживеавме директни заштеди на трошоците од приближно 5 - 15 % при увоз директно од добавувачи на ЕУ во споредба со купување на истите производи преку северноамерикански дистрибутери. Оваа трошочна предност е доста значајна за нашиот деловен модел.

Покрај финансиските придобивки, откривме дека процесот на увоз е изненадувачки рационализиран. Кога пратките пристигнуваат директно од ЕУ, без разлика дали преку курир или во поголеми контејнерски пратки, процесот на царинење е ефикасен и едноставен. Обично се среќаваме само со минимални надоместоци за дозвола и стандардните барања за данокот за стоки и услуги. Оваа оперативна ефикасност претставува значително намалување на нетарифните бариери кои претходно го направија директниот увоз понезгоден.

Овие предности ни овозможуваат стратешки да го позиционираме нашиот бизнис на канадскиот пазар. Сега можеме да понудиме поквалитетни европски производи по конкурентни цени во споредба со алтернативите произведени во Азија. Намалувањето на тарифите во суштина ни овозможи да одржуваме поздрав профитни маржи додека сè уште нудиме премиум производи, создавајќи конкурентна предност во нашиот пазарен сегмент.

Сегашната ситуација во врска со потенцијалните тарифи на САД и можниот канадски реваншизам додава интересна димензија на оваа дискусија. Иако новите царини всушност би можеле да ги направат нашите производи од ЕУ уште поконкурентни во однос на увозот од САД, постои значителна несигурност за тоа како пошироките економски влијанија би можеле да влијаат на моделите на трошење на потрошувачите.

Од наша перспектива, намалувањето на трговските бариери од ЦЕТА е спроведено ефикасно за нашите специфични деловни потреби. Сепак, признавам дека нашето искуство можеби не е универзално во сите сектори, а другите бизниси веројатно се соочуваат со различни предизвици во зависност од нивната индустрија, категорија на производи или обем на операции. “

Во однос на **втората секција насловена како Можности** кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА, четвртото прашање гласеше: **Според Вас, дали ЦЕТА ги оправда очекувањата во однос на деловните можности?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Од моја перспектива како сопственик на мали и средни претпријатија во индустријата за електрични велосипеди, немав конкретни очекувања кога ЦЕТА беше имплементирана за прв пат, бидејќи не бев целосно свесен за тоа како може да биде од корист за нашиот бизнис модел. Ова веројатно го одразува искуството на многу сопственици на мали бизниси кои не биле директно вклучени во дискусиите за трговската политика или цел на кампањи за подигање на свеста за договорот.

Како што реков, јас бев пријатно изненаден од можностите што се појавија додека истражувавме различни опции. Леснотијата на увозот без царини од ЕУ создаде деловни можности што првично не ги очекувавме. Успеавме да ги диверзифицираме понудите на нашите производи, да пристапиме до компонентите со повисок квалитет и да го подобриме нашето конкурентно позиционирање без нужно да настојуваме конкретно да ја користиме ЦЕТА.

Мислам дека ова нагласува една интересна точка за трговските договори како ЦЕТА - понекогаш придобивките се материјализираат на начини кои не беа експлицитно пласирани или очекувани, особено за помалите бизниси. Иако немавме претходно поставени очекувања кои би можеле да се мерат според резултатите, практичната имплементација на увозот без тарифи создаде опипливи деловни можности од кои можевме да ги искористиме.

За бизниси како нашиот, вредноста на ЦЕТА е откриена преку пракса, наместо преку првични очекувања. Ова сугерира дека можеби има можност подобро да се соопштат практичните придобивки од таквите договори на малите бизниси кои можеби нема веднаш да препознаат како би можеле да ги искористат овие одредби. “

Петтото прашање гласеше: **Кои се некои од практичните начини на кои канадските бизниси ја искористија ЦЕТА да се прошират на меѓународно ниво?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Од моја перспектива како сопственик на мали и средни претпријатија, забележав дека свеста и користењето на ЦЕТА за меѓународна експанзија сè уште се развива меѓу канадските бизниси, особено кај помалите компании. Повеќето канадски мали и средни претпријатија, освен ако веќе не биле ангажирани во меѓународна трговија или имале мултинационални операции, веројатно имале ограничена свест за специфичните одредби на ЦЕТА или како да ги користат стратешки.

Она што е интересно е дека сме сведоци на забележителна промена во оваа наративност. ЦЕТА добива многу повеќе внимание во деловните медиуми, трговските публикации и преку социјалните канали од кога било досега. Оваа зголемена видливост се чини дека е делумно поттикната од тековните геополитички тензии, особено притисокот од американската администрација врз канадската трговија. Овие случувања служат како повик за буђење за канадските бизниси за ризиците од прекумерно потпирање на еден трговски партнер.

Очекувам дека најверојатно ќе видиме повеќе канадски компании кои ги диверзифицираат своите трговски односи, со посилен фокус на пазарите на ЕУ. Природните ресурси, челикот, алуминиумот, течниот природен гас и другите традиционални канадски извозни сили веројатно ќе ја предводат оваа промена, бидејќи овие сектори веќе имаат воспоставено меѓународни синџири на снабдување и размери за управување со меѓуатлантската логистика.

Иако немам директно искуство со процесот на регулаторна навигација или специфични стратегии за влез во земја во ЕУ, оваа растечка свест сугерира дека повеќе канадски бизниси ќе ги истражуваат овие патишта. Практичната имплементација на стратегиите за меѓународна експанзија во рамките на ЦЕТА е веројатно сè уште во раните фази за многу канадски мали и средни претпријатија, но се чини дека основата за зголемена искористеност се формира сега, поттикната од поширокото признавање на потребата за трговска диверзификација.“

Шестото прашање гласеше: **Дали Вашиот бизнис или во Вашата индустрија лично сте увиделе значајни придобивки поради ЦЕТА?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Да, нашиот бизнис со електрични велосипеди доживеа опипливи придобивки од ЦЕТА. Најзначајната предност е нашата способност да увезуваме електрични велосипеди и компоненти директно од производители, дистрибутери и трговци на мало во ЕУ по поконкурентни цени. Оваа способност за директни извори стана камен - темелник на нашата деловна стратегија, овозможувајќи ни да нудиме висококвалитетни европски производи на канадските потрошувачи без дополнителни трошоци што би ги наметнале тарифите.

Во пошироката индустрија за електрични велосипеди во Канада, сведоци сме на интересна промена на пазарот. Има се поголемо присуство на брендови од ЕУ кои влегуваат на нашиот пазар и забележавме дека потрошувачите се повеќе изразуваат предност за европските производи кога тие се со конкурентни цени со азиските алтернативи. Овој тренд сугерира дека ЦЕТА ги олеснува не само трговските текови, туку и влијае на перцепциите и изборот на потрошувачите во нашиот сектор.

Иако не користевме конкретно програми за поддршка дизајнирани да им помогнат на бизнисите да ги искористат предностите на ЦЕТА, ниту можам да укажам на одредени одредби надвор од елиминацијата на тарифите што ни беа од корист, јас сум оптимист за идните можности. Сегашната геополитичка клима, особено променливата динамика со САД под администрацијата на Трамп, се чини дека го забрзува интересот на Канада за зајакнување на трговските односи со ЕУ.

Верувам дека многу канадски бизниси, вклучувајќи го и нашиот, добија нешто како повик за будење во врска со ризиците од прекумерно потпирање на американскиот пазар. Ова сознание, заедно со одредена ерозија на довербата меѓу нашите земји, веројатно ќе поттикне понатамошно истражување и искористување на одредбите на ЦЕТА во наредните години. Од моја перспектива, сè уште сме во раните фази на реализација на целосниот потенцијал на ЦЕТА и очекувам дека ќе видиме зголемени придобивки бидејќи повеќе бизниси активно се обидуваат да ги диверзифицираат нивните меѓународни трговски односи.“

Во однос на третата секција насловена како **Слаби страни** кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА, седмото прашање гласеше: **Како го гледате преговарачкиот процес на ЦЕТА, дали мислите дека бизнисите беа соодветно застапени во подготвувањето на договорот?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Како сопственик на мал бизнис фокусиран на секојдневните операции, јас лично не бев вклучен или внимателно го следев процесот на преговори ЦЕТА кога се случуваше. Ова веројатно го одразува искуството на многу сопственици на мали и средни претпријатија низ Канада кои работеа со своите бизниси без капацитет да се вклучат или да ги следат меѓународните трговски преговори.

Од моја перспектива, имаше ограничен пристап или информации насочени кон малите бизниси како мојот за време на фазата на преговори. Не можам да зборувам за тоа дали индустриските здруженија ефективно ги застапуваа интересите на нашиот сектор, бидејќи не бевме активно ангажирани со нив за ова конкретно прашање.

Ова го нагласува она што може да биде поширок предизвик со трговските договори: иако тие можат да обезбедат значителни придобивки за бизнисите од сите големини, процесот на преговарање има тенденција да се чувствува оддалечен од секојдневната реалност на операциите на малите бизниси. Многумина од нас стануваат свесни за практичните импликации само по имплементацијата, како што доживеавме со нашиот бизнис.

Така и покрај тоа што не бевме вклучени во обликувањето на договорот, успеавме да реализираме опипливи придобивки од намалувањата на тарифите на ЦЕТА. Ова сугерира дека дури и без директен придонес, некои одредби од договорот ефикасно ги адресираа потребите на бизнисите како нашиот.

Ако има лекција овде за идните трговски преговори, тоа би можело да се однесува на изнаоѓање попристапни начини за ангажирање на малите бизниси и соопштување на потенцијалните влијанија во практични, релевантни термини за време на преговарачкиот процес, наместо по спроведувањето.“

Осмото прашање гласеше: **Јавните протести и противењето на ЦЕТА беа силни во одредени европски земји. Според Вас, дали овие грижи се оправдани гледано од**

деловна перспектива? Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

“Како канадски сопственик на мало и средно претпријатие првенствено фокусирано на домашните операции и директниот увоз, не сум запознаен со конкретните грижи што поттикнуаа протести против ЦЕТА во европските земји.”

Деветтото прашање гласеше: **Некои критичари тврдат дека одредбите на ЦЕТА се премногу сложени и опширно формулирани. Дали мислите дека ова ниво на детали им користи на бизнисите или создава непотребни компликации?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Како сопственик на мал бизнис, фокусиран првенствено на практичните аспекти на водење на мојата компанија, не навлегував длабоко во техничките одредби и правната терминологија на ЦЕТА. Моето искуство со договорот беше главно преку неговите директни ефекти врз нашите увозни активности, особено елиминацијата на царините за производите на ЕУ.“

За крај од ова интервју, во однос на **четвртата и последна секција насловена како Закани** кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА, десеттото прашање гласеше: **Дали канадските бизниси изразија загриженост за потенцијалните правни несигурности или ризици при користењето на Инвестицискиот судски систем?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Како сопственик на мал бизнис фокусиран на секојдневното работење на мојата компанија за електрични велосипеди, не сум запознаен со конкретните детали за Инвестицискиот судски систем на ЦЕТА. Овој аспект од договорот не беше релевантен за нашите деловни активности, кои првенствено вклучуваа увоз на производи од ЕУ. Правните рамки за решавање спорови не беа нешто што требаше да го разгледаме или што се појави во разговори со други сопственици на бизниси во мојата мрежа. Верувам дека овие поспецијализирани правни аспекти на трговските договори вообичаено стануваат релевантни за бизнисите кои се вклучени во поголеми инвестиции или за оние кои се соочуваат со специфични спорови, наместо за малите и средните претпријатија како моето кои едноставно се занимаваат со основни трговски активности.“

Единаесеттото прашање гласеше: **Кои ризици или несигурности ги предвидуваат во врска со долгорочните ефекти на ЦЕТА врз канадската трговија?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Немам доволно експертиза или увид низ целата индустрија за значајно да коментирам за потенцијалните долгорочни ризици или несигурности што би можеле да се појават додека ЦЕТА продолжува да еволуира.“

Дванаесеттото прашање гласеше: **Некои тврдат дека одредбите за регулаторна соработка на ЦЕТА може да ја ограничат способноста на Канада да поставува независни политики. Дали ја делите оваа загриженост?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Како сопственик на мал бизнис кој првенствено се занимава со увоз на производи од ЕУ за малопродажба во Канада, не сум длабоко запознаен со техничките детали од одредбите за регулаторна соработка на ЦЕТА. Мојот фокус беше на практичните деловни придобивки од договорот, а не на неговите политички импликации.

Не забележав никакви директни ефекти од овие регулаторни одредби врз индустријата за електрични велосипеди во Канада и не сум свесен за конкретните грижи во нашиот сектор во врска со ограничувањата на канадското креирање политики.

Она што можам да го кажам од деловна перспектива е дека гледам огромна вредност во регулаторното усогласување меѓу Канада и ЕУ, можеби повеќе сега од кога било досега. Усогласените стандарди и регулативи можат да ја поедностават трговијата, да ги намалат трошоците за усогласеност и да им го олеснат работењето на бизнисите како мојот на пазарите. ЕУ има понапредни стандарди и прифаќање на електрични велосипеди, така што усогласувањето со овие стандарди всушност може да им користи на канадските потрошувачи и бизниси во нашата индустрија.

Иако ценам дека постојат важни размислувања за одржување на независноста на политиката, моето практично искуство сугерира дека придобивките од регулаторната соработка може да бидат значителни за бизнисите кои се занимаваат со трговија меѓу Канада и ЕУ. Сепак, јас признавам дека ова е сложено прашање што се протега многу подалеку од мојот специфичен деловен контекст и бара балансирање на повеќе економски, социјални и политички фактори.“

2.1. Тематска анализа на одговорите и препораки после анализа на одговорите од интервјуото под наслов „СВОТ анализа на ЦЕТА: Евалуација на импактот на ЦЕТА врз деловните практики од перспектива на канадски сопственик на мало и средно претпријатие“

2.1.1 Силни страни кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА

Сеопфатниот економски и трговски договор суштински ги зајакна канадските мали и средни претпријатија, особено со олеснување на пристапот до европските синџири на снабдување и намалување на трговските бариери. Најистакнатата сила лежи во елиминацијата на тарифите меѓу Канада и ЕУ, што резултираше со значителни заштеди на трошоците за бизнисите. На пример, компаниите во индустриите како електричните велосипеди можеа да увезуваат врвни европски производи по конкурентни цени, често 5 - 15 % пониски отколку преку традиционалните северноамерикански дистрибутивни канали. Ова им овозможи на бизнисите да понудат производи со висок квалитет на канадските потрошувачи додека одржуваат привлечни профитни маржи. Покрај финансиските заштеди, ефикасноста и транспарентноста во царинските процеси, кои се рационализирани според ЦЕТА, ја намалуваат сложеноста што традиционално се поврзува со меѓународната трговија. Овие оперативни ефикасности им олеснуваат на малите и средните претпријатија да ги прошират своите понуди на производи, да се разликуваат од конкурентите и да стекнат конкурентска предност. Со поекономичен синџир на снабдување, канадските мали и средни претпријатија го подобрија своето позиционирање на пазарот и домашно и на меѓународно ниво, особено бидејќи добиваат пристап до супериорни европски стоки и услуги.

2.1.2. Можности кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА

ЦЕТА отклучи значајни нови можности за канадските бизниси со диверзификација на трговските односи надвор од традиционалниот северноамерикански фокус. Како што се менуваат глобалната трговија и растат геополитичките ризици, многу канадски мали и средни претпријатија ги истражуваат европските пазари како остварлива алтернатива на нивната голема зависност од трговијата со САД. Придобивките од договорот во

намалувањето на тарифите, поедноставувањето на регулаторните барања и подобрувањето на пристапот до европските пазари ја направија ЕУ поатрактивен трговски партнер за канадските бизниси. За сектори како што се производството, природните ресурси и технологијата, пазарот на ЕУ претставува огромен потенцијал за раст, бидејќи канадските производи се повеќе се усогласуваат со преференциите на европските потрошувачи за иновации, одржливост и квалитет. Понатаму, регулаторната хармонизација на ЦЕТА претставува клучна можност да се намали бирократијата и да се олесни влезот на пазарот во ЕУ. Поедноставените регулативи може да доведат до помали трошоци за усогласеност и да им овозможат на бизнисите да ги користат заедничките стандарди низ Канада и ЕУ. Зголемената побарувачка на потрошувачите за европски производи, исто така, го отвора патот за канадските мали и средни претпријатија да капитализираат од промените во преференциите на пазарот и да ја подобрат нивната видливост во Европа. Оваа ситуација која се развива каде што бизнисите се охрабруваат да истражуваат нови пазари и да ги диверзифицираат своите извозни портфолија, ја позиционира ЦЕТА како моќна алатка за одржлив долгорочен раст и иновации.

2.1.3. Слабости кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА

ЦЕТА има неколку слабости, особено поврзани со начинот на кој договорот е перципиран од малите и средните претпријатија и како е користен од нив. Значителен број мали бизниси, особено оние во индустриите како малопродажбата и производството или не беа свесни за одредбите на ЦЕТА или немаа ресурси за целосно да разберат како може да им користи договорот. Техничката сложеност и правната терминологија околу договорот често претставува бариера за помалите фирми кои немаат посветени правни или трговски експерти. Како резултат на тоа, многу бизниси имаа тешкотии целосно да ги искористат намалувањата на тарифите и рационализираните процеси, не поради недостаток на интерес, туку поради недостаток на насочени насоки и ресурси кои ќе им помогнат да се движат низ сложеноста на договорот. Дополнително, додека поголемите компании можеби имаат инфраструктура и финансиски ресурси за да ги зголемат своите операции и целосно да ги искористат можностите во рамките на ЦЕТА, малите и средните претпријатија често се соочуваат со логистички предизвици и значителни трошоци кога се обидуваат да влезат на

европските пазари. Овие бариери - како што се високите трошоци за испорака, сложеноста на регулаторната усогласеност и сложеноста на прекуграничната логистика - сè уште претставуваат предизвици за многу мали бизниси, ограничувајќи го широчината на влијанието на ЦЕТА.

2.1.4. Закани кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА

Една од главните закани лежи во непредвидливоста на глобалната трговска динамика, особено промените во трговските политики и царините на САД. Промените во ставот на САД за трговијата може да ги нарушат поволните услови што ги создаде ЦЕТА, што ќе им отежне на канадските бизниси целосно да го капитализираат договорот. Слично на тоа, како што еволуираат меѓународните трговски договори, канадските бизниси може да се соочат со нови предизвици кои не беа очекувани во моментот на потпишувањето на ЦЕТА, особено ако други земји или трговски блокови воведат нови бариери или ги променат сопствените регулаторни рамки. Покрај тоа, додека регулаторната соработка на ЦЕТА се смета за корисна, тоа може да ја ограничи способноста на Канада да донесува независни политики во одредени сектори. Потенцијалот за регулаторна хармонизација со ЕУ предизвикува загриженост за суверенитетот на Канада и нејзината способност да донесува политички одлуки без да биде ограничена со надворешни договори. Како што созрева договорот, постои и ризик дека поголемите бизниси со повеќе ресурси би можеле да ги надминат помалите играчи кои немаат капацитет да се справат со сложеноста на регулативата или да ги размерат операциите за меѓународна експанзија. Овие грижи, доколку не се решат, може да ги поткопаат долгорочните придобивки од ЦЕТА за помалите канадски претпријатија.

3. Наслов на интервјуто: „Влијанието на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија врз правата на работниците“

Ова интервју со експертски соговорник под наслов „Влијанието на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија врз правата на работниците“ беше направено со поранешната министерка за труд и социјална политика, м-р Јованка Тренчевска. М-р Тренчевска учествува како експертски соговорник во моето истражување за докторатот, кое вклучува дискусии со експерти кои поседуваат големо знаење и искуство во областите релевантни за поглавјата на мојот докторски труд. М-р Тренчевска е избрана поради нејзината експертиза во областа на заштитата на работничките права, исто така таа е автор и коавтор на многу публикации и анализи од истата област, а воедно учествувала во многу работни групи за подготовка на законски решенија. М-р Тренчевска работи во Министерството за труд и социјална политика од 2003 година, каде во 2018 година станува државна секретарка во истото министерство до 2020 година. Во периодот од 2020 година до 2022 година станува директорка на Државниот инспекторат за труд, а на таа позиција останува до изборот за министерка за труд и социјална политика во 2022 година. Во моментот на реализација на ова интервју со цел истражување за докторат, м-р Тренчевска е пратеничка во Собранието на Република Северна Македонија. Ова интервју е во согласност со повеќе делови и поглавја од мојот докторат, имајќи предвид дека во многу делови од истиот заштитата на работничките права се предмет на анализа. Интервјуто ќе го опфаќа вториот дел од мојот докторат, посветен на осмото поглавје од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија кое ги анализира инвестициите, особено делот посветен на етаблирањето на механизмот за решавање на спорови помеѓу инвеститори и држави (познат како ИСДС). Понатаму движењето Европска граѓанска иницијатива против ТТИП и ЦЕТА (*European Citizens' Initiative against TTIP and CETA*) и движењето Права за луѓето, правила за корпорации – Стоп за ИСДС! (*Rights for People, Rules for Corporations – Stop ISDS!*). Продолжува во третиот дел, кој гласи СВОТ анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија, каде во главата каде се анализираат силните страни кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија се дискутира прашањето за отворен пазар, а во главата каде се

анализираат можностите кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија се дискутира конкурентноста на пазарот на труд, мобилноста на работниците, но и стимулацијата нови работни места. Дискусијата продолжува и во поглед на главата посветена на слабите страни кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија, каде се анализира опонирањето на јавноста за склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија, но и екстензивната формулација на договорните одредби од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија, заклучувајќи го овој дел со главата посветена на законите кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија, во која се дискутира за влијанието врз заштитата на работничките права. Ова интервју завршува со дискусија во поглед на петтиот дел од докторскиот труд каде се анализираат идните импликации од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија во земјите од Западен Балкан како дел од Берлинскиот процес.

Процедурите во поглед на интервју беа објаснети на информативниот лист за интервју (истражување за докторат) со експертски соговорник којшто ѝ беше доделен на м-р Јованка Тренчевска. Интервјето беше реализирано во Собранието на Република Северна Македонија на 25.12.2024 година и истото траеше приближно 60 минути.

Интервјето се спроведе лично и беше снимено (само аудио) со дозвола на м-р Јованка Тренчевска за да се обезбеди точно собирање податоци, имајќи предвид дека таа ја потпиша *Изјавата за согласност* пред започнување на ова интервју и истата е Прилог бр. 3 кон овој докторат. Во *Изјавата за согласност* беше наведено дека експертскиот соговорник го прочитал и го разбрал дадениот информативен лист, имал можност да поставува прашања и да добие аргументирани одговори, воедно и дека доброволно се согласува да учествува во ова интервју на експертско ниво за истражување на докторат. Понатаму во истата *Изјава за согласност* е наведено дека експертскиот соговорник може да се повлече во секое време, без да треба да наведе причина причината за истото. За крај, експлицитно е наведено дека се согласува интервјето да се снима (аудио) и да биде направена транскрипција од истото и дека се согласува за обработка на личните податоци како што е наведено во информативниот лист.

Имајќи ја предвид потпишаната *Изјава за согласност*, транскрипција од интервјуто беше креирана за анализа и споделена со експертскиот соговорник за одобрување пред објавување како дел од истражувањето на докторатот. Интервјуто беше спроведено на македонски јазик, како официјален јазик на докторското истражување и како такво е дел од докторатот. Изјавата за согласност е исто така потпишана и од моја страна како интервјуер – докторанд.

Во продолжение се прашањата кои беа поставени за време на интервјуто, заедно со одговорите на истите:

Првото прашање гласеше: **ЦЕТА се соочи со значителен јавен отпор имајќи ги превид протестите кои беа организирани, често поради стравувањата од намалување на правата на работниците. Од друга страна, од договорните страни (алудирајќи на Европската комисија и Владата на Канада) беше промовиран како еден од договорите кој ги поставува стандардите за склучување на сите идни трговски договори. Колку мислите дека се оправдани овие грижи во однос на перцепцијата на јавноста за ЦЕТА?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Во времето на усвојувањето на ЦЕТА, ЕУ и Канада презедоа напори да ги искомунцираат придобивките од договорот до јавноста и бизнис секторот. Сепак, овие напори не успеаја да го ублажат широкото противење, бидејќи бројни движења на граѓанското општество, па дури и сегменти од експертската заедница изразија загриженост за истиот. Овој отпор главно произлезе од стравувањата дека ЦЕТА може да ја наруши заштитата на работничките права и да ја префрли регулаторната моќ кон корпоративните интереси. Еден од најспорните аспекти на ЦЕТА е потенцијалното влијание на големите корпорации врз националната политика на договорните страни. Постои легитимна загриженост дека владите би можеле да се соочат со притисок да ги изменат законите за работни односи на начини на кои им се дава приоритет на корпоративната профитабилност пред правата на работниците. Ова е особено важно во областите каде што Меѓународната организација на трудот долго време се залага за силна заштита. Решавањето на овие проблеми бара не само посилно спроведување на работните одредби во рамките на ЦЕТА, туку и зголемена транспарентност и јавен

ангажман за да се уверат граѓаните дека либерализацијата на трговијата не доаѓа на сметка на тешко стекнатите работнички права.“

Второто прашање гласеше: **Механизмот за решавање спорови меѓу инвеститори и држави (познат како ИСДС) предизвика значителна дебата и наиде на опонирање од јавноста. Како мислите дека овој механизам може да влијае на работничките права и дали мислите дека со истиот се дава приоритет на корпоративниот интерес пред заштитата на правата на работниците?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Механизмот за решавање спорови меѓу инвеститорите и државата познат како ИСДС долго време е предмет на загриженост, особено кога станува збор за неговото потенцијално влијание врз работничките права. Критичарите тврдат дека механизмите на ИСДС често ги фаворизираат инвеститорите на сметка на јавните интереси, вклучително и заштитата на трудот. Иако ИСДС беше трансформиран во Инвестицискиот судски систем (ИЦС), скептицизмот останува. Оваа трансформација, иако преземена како чекор кон поголема транспарентност и одговорност, не го решава фундаменталното прашање дали корпоративните интереси ќе продолжат да ги надминуваат правата на работниците во пракса. Во доменот на работничките права, системот ИСДС може да се злоупотреби доколку странските инвеститори тврдат дека домашните закони, како оние што имаат за цел да ги подобрат условите на работниците - ги дискриминираат. На пример, ако Владата спроведува политики кои ги зголемуваат минималните плати или ги подобруваат работните услови, инвеститорот може да ги оспори овие закони според ИСДС, тврдејќи дека тие резултираат со финансиска штета на нивното работење. Ова може да доведе до значителни трошоци за државата, како што се гледа во случајот со Египет. Во таа ситуација, една голема корпорација успешно поднесе спор против Египет за зголемување на минималната плата, принудувајќи ја земјата да плати оштета од милиони долари. Овој пример покренува важни прашања за рамнотежата помеѓу јавниот и корпоративниот интерес.“

Третото прашање гласеше: **Дали би можеле да разговарате за Европската граѓанска иницијатива против ТТИП и ЦЕТА? Како овие движења го обликуваа јавното и политичкото мислење за заштитата на работничките права во рамките на**

трговските договори? Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Се разбира. Движењето Европската граѓанска иницијатива против ТТИП и ЦЕТА одиграа клучна улога во обликувањето на јавното и политичкото мислење за заштитата на трудот во рамките на трговските договори. Истото ја одразуваа широко распространета загриженост за потенцијалното влијание на таквите трговски договори врз правата на работниците, но и еколошките стандарди. Зголемениот отпор, особено од синдикатите, групите на граѓанското општество и загрижените граѓани ги истакнаа ризиците од приоритет на корпоративните интереси пред јавната благосостојба во меѓународните трговски договори. Во случајот на ЦЕТА, јавниот отпор во голема мера беше поттикнат од стравувањата дека договорот ќе доведе до слабеење на заштитата на трудот, поткопувајќи ги националните регулаторни стандарди во корист на корпоративните права. Критичарите тврдат дека одредбите како што е механизмот за решавање спорови меѓу инвеститорите и државата ИСДС може да бидат злоупотребени од мултинационалните корпорации. Оваа загриженост е засилена со перцепцијата дека договорот првенствено се фокусира на намалување на царинските давачки и регулаторните бариери за стимулирање на трговијата, без доволно да се осврне на пошироките импликации за правата на работниците. Додека ЦЕТА е претставен преку потенцијалот да го зголеми извозот и да ги намали трговските бариери, исто така беше критикуван за потенцијално загрозување на јавните политики во области клучни за широка јавност. Стравот е дека таквите механизми би можеле да ги обесхрабрат владите да спроведуваат прогресивни реформи во трудот поради загриженост за потенцијалните правни и финансиски последици од тужбите на инвеститорите.“

Четвртото прашање гласеше: **Како движењето „Стоп ИСДС!“ ги рефлектира работничките права (или недостатокот од нив) во рамките на ЦЕТА? Какво е влијанието на ова движење врз застапувањето на работничките права во контекст на меѓународната трговија?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Исто како и движењето за кое дискутиравме во претходното прашање, исто така и ова, но насловено како „Стоп ИСДС“ се појавува како директен предизвик за нерамнотежата создадена од механизмите за решавање спорови меѓу инвеститорите и

државата или т.н. ИСДС, особено во рамките на ЦЕТА, каде што Инвестицискиот судски систем служи како негова реформирана верзија. Во својата суштина, ова движење ја одразува загриженоста дека механизмите на ИСДС им даваат на странските инвеститори можност да ги оспорат владините политики што може да влијаат на нивната профитабилност, често на сметка на заштитата на трудот и пошироките јавни интереси. Критичарите тврдат дека таквите механизми ги обесхрабруваат владите да воведат посилна заштита на трудот, политики за повисока минимална плата или регулативи за безбедност на работното место поради ризикот од судски спорови со инвеститорите. Ова движење исто така ја нагласува структурната нерамнотежа на моќта помеѓу мултинационалните корпорации и јавниот интерес. Дозволувајќи им на корпорациите да ги тужат државите за регулаторни промени кои можат да влијаат на нивните очекувани профити, а ИСДС влијае на способноста на владите динамично да одговорат на развојот на трудот и социјалните потреби. Притоа, се ризикува да се зацврсти систем каде економската политика дава приоритет на безбедноста на инвестициите пред демократското одлучување и социјалниот напредок затоа што ја зајакна транснационалната работна солидарност, поттикнувајќи сојузи меѓу синдикатите, граѓанските организации и креаторите на политиките во застапувањето за поправедни механизми за решавање спорови.“

Петтото прашање гласеше: **Како гледате на екстензивноста на одредбите на ЦЕТА? Дали оваа сложеност претставува бариера за разбирање на договорните одредби?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Да, претставува. Екстензивноста на одредбите на ЦЕТА и нивната сложеност претставува значајна бариера за разбирање, особено за обичните граѓани и оние кои не се експерти во областа на договорното право. Техничката и честопати двосмислена формулација на одредбите создава несигурност, оставајќи простор за различни толкувања што може да го ослабат спроведувањето на самиот договор и одговорноста која треба да произлезе од истиот. Голема загриженост произлегува од начинот на кој се преговараше самиот договор ЦЕТА, односно со ограничен јавен придонес и минимален ангажман од работничките организации, но и групите на граѓанското општество. Затворените врати на овие преговори поттикну скептицизам, предизвикувајќи сомнеж за тоа дали договорот навистина дава приоритет на социјалната и работната заштита

или првенствено им служи на корпоративните интереси. Отсуството на широки консултации воедно доведе до недоверба на јавноста, рефлектирана во протести и отпор кон усвојувањето на ЦЕТА, во однос на движењата за кои зборувавме порано. Без транспарентност во преговарачкиот процес, нејасните клаузули може да не обезбедат цврсти заштитни мерки против експлоататорските практики, додека механизмите за решавање спорови историски ги фаворизираат инвеститорите. Оваа комбинација на фактори ја зајакнува перцепцијата дека може да постојат скриени елементи во рамките на ЦЕТА, односно одредби од кои би можеле да бидат од корист одредени актери, додека остануваат нејасни за пошироката јавност.“

Шестото прашање гласеше: **Како може одредбите за отворен пазар во ЦЕТА да имаат корист или да им наштетат на работниците? На кој начин динамиката на отворениот пазар може да влијае на платите, безбедноста на работата или работните услови?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Овие одредби несомнено поттикнаа зголемена трговија меѓу ЕУ и Канада, генерирајќи нови деловни можности и олеснувајќи го економскиот раст. Намалувањето на тарифите и зголемениот пристап до пазарите доведоа до повеќе можности за бизнисите да се прошират. Сепак, се поставува прашањето: по која цена доаѓаат овие придобивки? Ако цената е загрозување на правата на работниците или поткопувањето на заштитата на трудот, тогаш таквите придобивки би можеле да дојдат по голема и неприфатлива цена. Динамиката на отворен пазар може да има позитивно и негативно влијание врз работниците, особено во однос на платите, безбедноста на работното место и работните услови. Од една страна, зголемената трговија може да доведе до поголема побарувачка за стоки и услуги, потенцијално создавање нови работни места и можности за вработување. Компаниите, исто така, може да бидат поттикнати да се прошират и модернизираат, потенцијално подобрувајќи ја продуктивноста и ефикасноста, што може да биде од корист за работниците во некои сектори. Сепак, од друга страна, динамиката на отворен пазар често врши притисок врз платите и работните услови, особено во секторите каде конкуренцијата е жестока, а трошоците за работна сила се значаен фактор. Во обид да останат конкурентни, работодавачите би можеле да настојуваат да ги намалат трошоците со намалување на платите или намалување на бенефициите, што потенцијално ќе го наруши квалитетот на

вработеноста. Иако одредбите за отворен пазар во ЦЕТА нудат значителни економски придобивки, тие доаѓаат со ризици со кои мора внимателно да се управува. Од суштинско значење е заштитата на трудот да не се жртвува во потрагата по трговски и деловни можности.“

Седмото прашање гласеше: Дали поддршката на ЦЕТА за зголемена мобилност на работниците и транзитот на компаниите има вистинска корист за пазарите на трудот или може да доведе до нестабилност во работните сектори? Како ова може да влијае на правата и заштитата на работниците? Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Ова предизвикува постојана дебата во однос на вистинските придобивки и потенцијални ризици на пазарот на трудот кога е во прашање поддршката на ЦЕТА за зголемена мобилност на работниците и транзитот на компаниите. Поддржувачите тврдат дека може да ги подобри можностите за работниците преку олеснување на мобилноста меѓу ЕУ и Канада, дозволувајќи им на квалификуваните работници да пристапат до пошироките пазари на труд и поттикнувајќи ја флексибилноста на пазарот на трудот. Ова, може да доведе до решавање на недостигот на работна сила во одредени сектори и подобрување на конкурентноста на индустриите. Сепак, зголемената мобилност на работниците и компаниите може да има и значителни недостатоци, особено кога станува збор за стабилноста на работните места и заштитата на работната сила. Во секторите каде работната сила е веќе во изобилство, приливот на работници преку привремени дозволи за работа може да го засити пазарот на трудот. Покрај тоа, одредбите за мобилност во ЦЕТА може да доведат до нестабилност во одредени работни сектори бидејќи компаниите може да ја искористат леснотијата на транзит на работници за да ја префрлат работната сила во региони со пониски трошоци за работна сила. На пример, компаниите би можеле да изберат да вработуваат странски работници со привремени договори, нудејќи им помалку бенефиции и заштита на работните места од постојаните вработени. Ова може да ја ослаби целокупната стабилност на работната сила, создавајќи пазар на труд каде што некои работници имаат пристап до подобри плати и заштита, додека други се соочуваат со несигурност и експлоатација.“

Осмото прашање гласеше: **Додека ЦЕТА се промовира за поттикнување на создавање на квалификувани работни места, дали гледате ризик од несигурност на работните места за одредени сектори?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Ова прашање за надоврзува со претходното и е поврзано со мојот одговор претходно. Како што и напоменав додека ЦЕТА често се промовира како двигател за создавање на квалификувани работни места, загриженоста постои во врска со несигурноста на работното место, особено за работниците кои се ниско и средно квалификувани. Ризикот произлегува од тенденцијата на странските инвеститори и мултинационалните корпорации да им дадат приоритет на мерките за намалување на трошоците наместо силната заштита на работната сила и покрај повикувањето на ЦЕТА за почитување на стандардите на Меѓународната организација на трудот. Предизвикот не лежи во теоретската рамка, туку во практичното спроведување на овие стандарди. Нејасните и широко формулирани договорни одредби создаваат значителен простор за толкување, потенцијално дозволувајќи им на корпорациите да ја заобиколат заштитата на трудот. Корпорациите може да ги искористат празнините во регулаторното спроведување или да ги оспорат законите за работни односи што тие ги сметаат за штетни за нивната профитабилност. Без проактивни мерки, ветувањето за создавање на квалификувани работни места може да дојде на сметка на безбедноста на работното место и фер услови за работа за ранливите работници. Обезбедувањето дека придобивките од трговските договори се распределуваат правично бара јасна заштита на трудот, посилно спроведување и посветеност на приоритет на правата на работниците во глобалната трговска политика.“

Деветтото прашање гласеше: **Во контекст на СВОТ анализа, кои би биле силните и слабите страни на ЦЕТА конкретно од перспектива на работничките права? Исто така, каде ги гледате најголемите можности и закани?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Од перспектива на работничките права, СВОТ анализата на ЦЕТА ги открива и силните и слабите страни, заедно со клучните можности и закани. Од аспект на силните страни и можностите може да напоменам овде дека со проширување на пристапот до пазарот, договорот поттикнува прекугранични инвестиции и трговија, што истото

може да доведе до зголемена побарувачка за висококвалификувани професионалци во индустрии како што се технологијата, инженерството, здравството и финансиските услуги. Една од главните предности на ЦЕТА е нејзиното олеснување на мобилноста на работната сила преку одредби кои им овозможуваат на професионалците и давателите на услуги полесно да работат низ различни јурисдикции. Дополнително, либерализацијата на ЦЕТА на трговијата со услуги и нејзиното намалување на тарифите обезбедуваат стимулации за бизнисите да се прошират, да иновираат и да отвораат нови работни места. Исто така, ЦЕТА упатува на почитување на стандардите на Меѓународната организација на трудот, што морам да потенцирам дека сигнализира посветеност на работничките права, но на хартија. Доколку ефективно се имплементираат, овие одредби би можеле да поттикнат посилна заштита на работната сила низ индустриите. Но, овие можности мора да бидат придружени со силна заштита на трудот за да се осигури дека придобивките од проширувањето на пазарот не доаѓаат на сметка на правата на работниците. Ефикасното спроведување на стандардите за труд се од клучно значење. Сепак, се појавуваат значителни слабости кога се зборува за практичното спроведување на заштитата на трудот. Широкиот и честопати двосмислен јазик на договорните одредби создава празнини што корпорациите може да ги искористат. Воедно, ЦЕТА, исто така, претставува сериозна закана за работничките права доколку регулаторните празнини останат нерешени. Механизмите на ИСДС би можеле да им дозволат на корпорациите да ги оспорат работните регулативи кои тие ги сметаат за штетни за профитабилноста, поткопувајќи ја способноста на државите да ги заштитат правата на работниците.“

Десеттото прашање гласеше: **Како синдикатите за заштита на работничките права во Канада и ЕУ можат да ја искористат ЦЕТА за подобрување на заштитата на трудот? Кои стратегии би можеле да бидат ефективни во овој контекст?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„На начин на кој ќе ја користат ЦЕТА за подобрување на заштитата на трудот како правна, но и стратешка основа за унапредување на правата на работниците. ЦЕТА вклучува заложби за почитување на стандардите на трудот како што е дефинирано од страна на Меѓународната организација на трудот. Сепак, ефективноста на овие одредби зависи од проактивното спроведување и стратешкото ангажирање од страна на

работничките групи. Еден ефикасен пристап е искористување на скандинавските модели на трипартитен дијалог, каде синдикатите, работодавачите и владите соработуваат за да обезбедат правични работни практики. Синдикатите во Канада и ЕУ би можеле да се залагаат за секторски договори засновани на ЦЕТА кои ги зајакнуваат повисоките стандарди на трудот низ индустриите. Притисокот од јавноста и соработката со креаторите на политиките може да ги поттикнат компаниите кои работат во рамките на ЦЕТА да усвојат заштита на работниците во скандинавски стил, како што се силно социјално осигурување, преговори за платите и мерки за безбедност на работното место. Тие може да ја направат ЦЕТА алатка за подобрување на заштитата на трудот со примена на најдобри практики од скандинавските модели на труд, ангажирање во стратешко спроведување, зајакнување на прекуграничната соработка и држење на корпорациите одговорни за почитување на високите работни стандарди. “

Последното прашање од ова интервју, односно единаесеттото прашање гласеше: **Со оглед на Вашата експертиза, какви препораки би дале за идните трговски договори за подобра заштита на работничките права во пракса, не само како добро формулирани договорни одредби на хартија?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Транспарентност, зголемена транспарентност. Идните трговски договори мора да бидат преговарани со зголемена транспарентност и понатаму склучени со посилни механизми за ефективна имплементација, за да се спречи опасноста од непочитување на правата на работниците. Еден од најкритичните елементи на идните трговски договори треба да биде непотпирањето само на договорни одредби кои се формулирано аспиративно и екстензивно, туку тие треба ефикасно да гарантираат дека прекршувањата ќе доведат до конкретни последици, како што се огромни финансиски казни или трговски санкции. Без такви мерки за спроведување, заштитата на трудот останува во голема мера симболична, оставајќи ги работниците ранливи на експлоатација и регулаторни недоследности. Искуството на ЦЕТА ги илустрира опасностите од нејасните договорни одредби, бидејќи тие оставаат простор корпоративните интереси да ги надминат јавните интереси. Со давањето приоритет на правно обврзувачките обврски, ограничувањето на влијанието на ИСДС во работните спорови, зајакнувањето на механизмите за усогласеност и зајакнувањето на застапеноста на работниците во

трговските преговори, идните договори можат да придонесат за поправедна форма на овие договори, од која корист не само инвеститорите, туку и работниците кои ја одржуваат глобалната трговија. Транспарентноста во трговските преговори е од клучно значење за спречување на договорите да им даваат приоритет на интересите на инвеститорите на сметка на социјалната заштита. Без такви механизми, заштитата на трудот ризикува да биде игнорирана во корист на профитабилноста.“

3.1. Тематска анализа на одговорите и препораки после анализа на одговорите од интервјутото под наслов „Влијанието на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија врз правата на работниците“

3.1.1. Силни страни и можности:

Додека загриженоста за работничките права останува, експертската соговорничка упатува дека ЦЕТА има значителен потенцијал за создавање можности за работа, особено во квалификуваните сектори како што се технологијата, здравството и другите индустрии засновани на знаење. Одредбите на договорот за мобилност на работната сила, пристап на пазарот и инвестициски текови би можеле да ја стимулираат побарувачката за квалификувани професионалци, а со тоа да го поттикнат економскиот раст и да ја зајакнат конкурентноста на овие сектори. Конкретно, диверзификацијата на пазарот на ЦЕТА помага да се намали зависноста од единствен трговски партнер, нудејќи стратешка алтернатива за трговија со САД и за ЕУ и за Канада. Оваа диверзификација има и потенцијални придобивки за земјите од Западен Балкан бидејќи тие се интегрираат во трговската рамка на ЕУ. Експертката, исто така, нагласи како одредбите на ЦЕТА би можеле да поттикнат создавање работни места во индустриите со висока побарувачка. И покрај предизвиците, договорот се смета за позитивна сила за конкурентност во секторите кои се усогласуваат со глобалната промена кон економии базирани на знаење.

3.1.2. Слабости и закани:

Сепак, и понатаму се појавуваат значителни грижи околу работничките права, особено во однос на механизмот за решавање спорови меѓу инвеститорите и државата ИСДС, кој им овозможува на корпорациите да ги оспоруваат националните закони за работни односи. Експертката изрази скептицизам дека системот ИСДС и покрај реформите како Инвестицискиот судски систем, сè уште дава приоритет на корпоративниот профит пред правата на работниците. Ова би можело да претставува директна закана за заштитата на трудот, при што корпорациите потенцијално го искористуваат системот за да ги поткопаат политиките кои се пријателски настроени кон работниците. Понатаму, комплексноста и двосмисленоста на законските одредби на договорот беа истакнати како критична слабост. Овие одредби создаваат предизвици за ефективно спроведување и спроведување на заштитата на трудот, што може да доведе до нееднаква примена на правилата во различни сектори. Експертката, исто така, ги забележа ризиците од несигурност на работното место што произлегува од одредбите за аутсорсинг и мобилност на работната сила, особено во секторите ранливи на конкуренција од помалку платена странска работна сила.

3.1.3. Препораки:

Експертката наведе неколку клучни препораки за справување со овие предизвици. Прво и најважно, идните трговски договори треба да вклучуваат појасни работни стандарди кои покриваат клучни области како безбедноста на работата и работните услови. Дополнително, експертката ја истакна важноста на транспарентноста во трговските преговори, залагајќи се за поедноставување на сложените законски одредби и подобрување на пристапот на јавноста до критичните информации за условите на договорите. Јавниот ангажман и поголемото учество на работничките организации се сметаат за клучни за да се обезбеди дека правата на работниците се добро застапени во трговскиот процес. Понатаму, експертката повика на трипартитен пристап кон трговската политика, охрабрувајќи ја соработката помеѓу работодавците, работниците и владите за да се осигури дека работните стандарди се заштитени. Покрај заштитата на трудот, експертката сугерираше дека инвестициите во програмите за преквалификација ќе помогнат да се заштитат работниците

во секторите кои се изложени на ризик од експлоатација, особено во услови на технолошки напредок и променливи барања за работна сила. Додека договорот нуди значителни можности за отворање работни места и економска интеграција, особено во висококвалификуваните сектори, потенцијалот за корпоративна експлоатација преку механизмите ИСДС и сложеноста на одредбите од договорот остануваат значајна закана. За целосно реализирање на придобивките од ЦЕТА без поткопување на правата на работниците, идните преговори мора да дадат приоритет на јасни, применливи работни стандарди, транспарентност и инклузивни трговски практики. Препораките на експертката ја нагласуваат потребата од проактивни мерки за да се осигури дека либерализацијата на трговијата не доаѓа по цена на заштитата на работниците.

4. Наслов на интервјуто: „Берлинскиот процес, ЦЕТА и Западен Балкан: Обликување регионални деловни и инвестициски практики“

Ова интервју со експертски соговорник под наслов *„Берлинскиот процес, ЦЕТА и Западен Балкан: Обликување регионални деловни и инвестициски практики“* беше направено со г-ѓа Сања Миовчиќ која е извршна директорка на Советот на странски инвеститори на Босна и Херцеговина. Г-ѓа Сања Миовчиќ учествува како експертски соговорник во моето истражување за докторатот, кое вклучува дискусии со експерти кои поседуваат големо знаење и искуство во областите релевантни за мојот докторат. Таа беше избрана поради нејзината експертиза во поглед на странски инвеститори, имајќи предвид дека има повеќе од 25 (дваесет и пет) години професионално искуство во бројни меѓународни компании и организации. Од 2016 година, г-ѓа Сања Миовчиќ е извршна директорка на Советот на странски инвеститори на Босна и Херцеговина. Советот е најважната независна деловна асоцијација која од 2006 година активно промовира и развива предвидлива, конкурентна и одржлива деловна средина преку отворен дијалог со властите и другите релевантни партнери. Во својата импресивна кариера, г-ѓа Миовчиќ била носителка на престижни стипендии и учествувала во студиски програми во САД, Велика Британија, Кина, Германија и Австрија. Таа е исто така член на одборот на Агенцијата за поттикнување странски инвестиции на БиХ и поранешен претседател и член на одборот на Меѓународната федерација на организации за обука и развој (глобална асоцијација

основана во 1972 година во Женева). Г-ѓа Миовчиќ неодамна таа беше назначена за сенатор во име на Босна и Херцеговина во Медитеранската туристичка фондација. Ова интервју е во согласност со петтиот дел од мојот докторат, посветен на идните импликации од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија во земјите од Западен Балкан како дел од Берлинскиот процес.

Процедурите во поглед на интервјуте беа објаснети на информативниот лист за интервју (истражување за докторат) со експертски соговорник којшто ѝ беше доделен на г-ѓа Сања Миовчиќ. Интервјуте беше реализирано во Скопје, Република Северна Македонија на 23.1.2025 година и истото траеше приближно 45 минути.

Интервјуте се спроведе лично и беше снимено (само аудио) со дозвола на г-ѓа Сања Миовчиќ за да се обезбеди точно собирање податоци, имајќи предвид дека таа ја потпиша *Изјавата за согласност* пред започнување на ова интервју и истата е Прилог бр. 4 кон овој докторски труд. Во *Изјавата за согласност* беше наведено дека експертскиот соговорник го прочитал и го разбрал дадениот информативен лист, имал можност да поставува прашања и да добие аргументирани одговори, воедно и дека доброволно се согласува да учествува во ова интервју на експертско ниво за истражување на докторат. Понатаму во истата *Изјава за согласност* е наведено дека експертскиот соговорник може да се повлече во секое време, без да треба да наведе причина причината за истото. За крај, експлицитно е наведено дека се согласува интервјуте да се снима (аудио) и да биде направена транскрипција од истото и дека се согласува за обработка на личните податоци како што е наведено во информативниот лист.

Имајќи ја предвид потпишаната *Изјава за согласност*, транскрипција од интервјуте беше креирана за анализа и споделена со експертскиот соговорник за одобрување пред објавување како дел од истражувањето на докторатот. Интервјуте беше спроведено на англиски јазик, но истото е преведено на македонски јазик, како официјален јазик на докторското истражување и како такво е дел од докторскиот труд. За да се олесни разбирањето и практичноста, беше обезбедена идентична англиска верзија на транскрипцијата. Имајќи предвид дека официјален јазик на овој докторски труд е македонскиот јазик, само верзијата на македонски јазик служи како официјална референца. Изјавата за согласност е исто така потпишана и од моја страна како интервјуер – докторанд.

Во продолжение се прашањата кои беа поставени за време на интервјуто, заедно со одговорите на истите.

Првото прашање гласеше: **Како ги гледате импликациите на ЦЕТА за земјите - членки на ЕУ и Канада во смисла на поттикнување странски директни инвестиции?**

Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„ЦЕТА игра значајна улога во поттикнувањето странски директни инвестиции за земјите - членки на ЕУ преку создавање на попредвидлива деловна средина. Одредбите на договорот за заштита на инвеститорите, пристапот на пазарот и намалувањето на трговските бариери се клучни за привлекување странски директни инвестиции. Покрај тоа, усогласувањето на ЦЕТА со глобалните најдобри практики во регулаторните стандарди и заштитата на интелектуалната сопственост ја подобруваат атрактивноста на ЕУ како дестинација за странски капитал. Компаниите во ЕУ може да очекуваат подобрен пристап до канадските пазари и зголемени можности за инвестирање поради намалените ризици и трговските бариери. Понатаму, бизнисите кои сакаат да се прошират или инвестираат во Канада ќе имаат корист од зајакнатата заштита на нивните инвестиции според договорот.“

Второто прашање гласеше: **Каква улога игра Советот на странски инвеститори во стимулирањето на регионалната соработка и усогласувањето со договорите како ЦЕТА?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Советот на странски инвеститори игра клучна улога во промовирањето на трговската либерализација, регулаторната транспарентност и попредвидливото деловно опкружување. Преку препораки за политики, ангажман на засегнатите страни и директен дијалог со владите, Советот на странски инвеститори помага во обликувањето на реформите кои ги олеснуваат инвестициите и прекуграничната трговија. Со обезбедување на увид од странските инвеститори и идентификување на клучните предизвици на пазарот, Советот на странски инвеститори гарантира дека регулаторните рамки се подобрени за да се усогласат со стандардите на ЕУ. Дополнително, Советот на странски инвеститори ја поттикнува регионалната соработка преку охрабрување на најдобрите практики, поддршка на правната хармонизација и подобрување на соработката помеѓу локалните и меѓународните бизниси за да се создаде поконкурентна инвестициска клима. Напорите на Советот водат кон

попредвидлив и отворен пазар, што го олеснува привлекувањето инвестиции и проширувањето на операциите. Бизнисите што се усогласуваат со препораките на Советот и активно се вклучуваат во дискусиите, можат подобро да се позиционираат за раст и да добијат пристап до меѓународни можности за финансирање. На крајот, улогата на Советот на странски инвеститори во олеснувањето на регионалната економска интеграција го зајакнува целокупното деловно опкружување и ја подобрува атрактивноста на регионот како трговски и инвестициски центар.“

Третото прашање гласеше: Според Вас, како усвојувањето на ЦЕТА од страна на Западен Балкан може да влијае на нивното деловно опкружување кога ќе се приклучат на ЕУ? Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Иако во оваа фаза можеме да зборуваме само хипотетички, потенцијалното усвојување на ЦЕТА од страна на Западен Балкан откако ќе се приклучат на ЕУ може да има трансформативни ефекти врз нивното деловно опкружување. Како дел од ЕУ, регионот ќе има корист од воспоставените трговски договори, вклучително и ЦЕТА, што значително ќе го подобри пристапот на пазарот и можностите за инвестирање. Одредбите на ЦЕТА, како што се елиминација на трговските бариери и посилна заштита на инвеститорите, би создале попредвидливо и поотворено деловно опкружување. Бизнисите во регионот би имале подобрен пристап до канадските пазари, како и до другите глобални пазари кои се дел од експанзивната трговска мрежа на ЦЕТА. Ова усогласување, исто така, може да поттикне зголемена конкуренција, иновации и инвестиции, стимулирајќи го економскиот раст низ целиот регион. Компаниите би имале поголем пристап до единствениот пазар на ЕУ и глобалните трговски можности, особено со Канада. Тие ќе треба да се приспособат на регулаторните стандарди утврдени од ЦЕТА, што би барало значителни инвестиции во усогласеноста, законските рамки и оперативните приспособувања. Усвојувањето на овие повисоки стандарди најверојатно ќе доведе до зголемен капацитет за иновации, подобар квалитет на производите и услугите и поголеми можности за меѓународни партнерства. Понатаму, правната сигурност и заштитата на инвеститорите понудени од ЦЕТА би ја зголемиле довербата на инвеститорите, потенцијално привлекувајќи повеќе странски капитал и економски развој.“

Четвртото прашање гласеше: **Кои лекции од имплементацијата на ЦЕТА би можеле да бидат релевантни за Западен Балкан додека земјите се подготвуваат за пристапување во ЕУ?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

*„Лекциите од имплементацијата на ЦЕТА за Западен Балкан додека се подготвуваат за пристап во ЕУ се во повеќе делови. Прво и основно, усвојувањето на *acquis communautaire* е од суштинско значење. Сепак, надвор од правната усогласеност, клучното нешто од ЦЕТА е важноста на економската интеграција и трговската стимулација. ЦЕТА покажува како усогласувањето на регулаторните рамки, стандардизацијата на трговските правила и усогласувањето на политиките може да создадат погодна средина за поттикнување на економскиот раст и зајакнување на трговијата. За Западен Балкан, усвојувањето слични пристапи ќе овозможи понепречена интеграција на единствениот пазар на ЕУ, ќе го подобри пристапот до пазарот за бизнисите и ќе ги подобри односите со странство. Овој процес ќе бара од бизнисите да се приспособат на стандардите на ЕУ, регулаторните рамки и поригорозните барања за усогласеност, но исто така нуди можности за раст преку проширен пристап на пазарот и намалени трговски бариери. Со усогласување со практиките на ЕУ, бизнисите може да очекуваат зголемена конкурентност, полесен пристап до финансирање од ЕУ и подобри услови за странски инвестиции.“*

Петтото прашање гласеше: **Кои предизвици ги очекувате за бизнисите од Западен Балкан во одржувањето на конкурентноста на отворен пазар под ЦЕТА?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Еден од клучните предизвици за бизнисите од Западен Балкан во одржувањето на конкурентноста на отворен пазар под ЦЕТА ќе биде нивната способност да ја прифатат дигитализацијата и иновациите. Бидејќи либерализацијата на трговијата воведува зголемена конкуренција од воспоставените бизниси во ЕУ и Канада, локалните компании мора да ги модернизираат своите операции, да усвојат напредни технологии и да ја подобрат продуктивноста за да останат конкурентни. Преминот кон дигитални економии, е-трговија и индустриски практики бара од бизнисите да инвестираат во дигиталната инфраструктура, да ја усовршат својата работна сила и да интегрираат решенија водени од иновации во нивните деловни модели. Дополнително, заштитата на

интелектуалната сопственост, сајбер-безбедноста и приспособувањето на новите трговски регулативи ќе бидат клучни за компаниите да напредуваат на поконкурентен и технолошки развој на пазарот. Компаниите мора да инвестираат во автоматизација, вештачка интелигенција и донесување одлуки водени од податоци за да ја подобрат ефикасноста и да ги намалат трошоците. Пристапот до меѓународните пазари, исто така, бара бизнисите да ги надградат процесите на синџирот на снабдување, да го подобрат квалитетот на производите и да ја подобрат испораката на услуги за да ги исполнат стандардите на ЕУ и Канада. Компаниите кои не успеваат да се приспособат, ризикуваат да заостанат на сè поконкурентниот глобален пазар воден од технологијата. “

Шестото прашање гласеше: **Од перспектива на инвеститорите, кои клучни фактори би можеле да го направат Западен Балкан поатрактивен пост-пристапување во ЕУ во рамките на ЦЕТА?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Од перспектива на инвеститорите, клучните фактори кои би го направиле Западен Балкан попривлечен по пристапувањето во ЕУ во рамките на ЦЕТА првенствено се фокусирани на предвидливост, стабилност и систематски пристап кон деловното работење. Како што регионот ги усогласува своите регулаторни рамки со оние на ЕУ, инвеститорите ќе имаат корист од попредвидливото и транспарентно деловно опкружување кое е од суштинско значење за долгорочно планирање и управување со ризик. Слободниот проток на стоки, услуги и капитал според ЦЕТА, заедно со посилна правна заштита, дополнително ќе привлече инвестиции преку намалување на трговските бариери и подобрување на пристапот до пазарот. Оваа подобрена инвестициска клима под ЦЕТА ќе доведе до поголем пристап до можности за проширување и подобри деловни партнерства. Компаниите од Западен Балкан ќе можат да се приклучат на поголемиот пазар на ЕУ и да имаат корист од трговските односи со Канада и другите партнери на ЦЕТА. Систематскиот и предвидлив пристап донесен од ЦЕТА ќе доведе до поефикасно деловно работење, зголемена конкурентност и подобрување на севкупните економски перформанси низ регионот. “

Седмото прашање гласеше: **Дали постојат сектори или индустрии во Западен Балкан за кои верувате дека ќе имаат најголема корист од трговската либерализација**

воведена со договори како ЦЕТА? Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Од деловна перспектива, секторите во Западен Балкан кои најмногу би имале корист од трговската либерализација воведена со договори како ЦЕТА се оние со висок потенцијал за раст како што се производството, земјоделството, енергијата и технологијата. Канада, како клучен партнер на ЦЕТА, нуди значајна можност за инвестирање во овие области. Трговската либерализација на ЦЕТА ќе отвори нови можности за соработка со канадските компании, што ќе доведе до зголемени странски директни инвестиции. Секторите како што е производството би можеле да доживеат значителен раст, бидејќи бизнисите се приспособат на глобалните стандарди и пристапуваат до нови пазари. Слично на тоа, земјоделскиот и прехранбениот сектор би имале корист од подобрените можности за извоз и поефикасните трговски практики, со што ќе се зајакне конкурентноста и профитабилноста. Енергетскиот сектор најверојатно ќе доживее стимулирање на капитал и технологија, овозможувајќи им на бизнисите да се модернизираат и да ги прошират своите операции. Покрај тоа, зголемената интеракција со канадските инвеститори и фирми во технолошкиот сектор може да доведе до воведување иновативни решенија, поттикнувајќи ја дигиталната трансформација и зголемување на глобалната конкурентност на регионот.“

Осмото прашање гласеше: **Кои се примарните грижи или очекувања што странските инвеститори може да ги имаат во врска со подготвеноста на Западен Балкан да се усогласи со трговската либерализација и регулаторните барања на ЦЕТА?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Странските инвеститори пристапуваат кон новите пазари со темелен процес на длабинска анализа, а честопати потребни се до две години или понекогаш повеќе за да се анализираат пазарните услови пред да донесат одлука за инвестирање. Кога се разгледува подготвеноста на Западен Балкан да се усогласи со трговската либерализација и регулаторните барања на ЦЕТА, инвеститорите првенствено ќе се фокусираат на фактори кои претходно ги споменав, односно како што се правна предвидливост, институционална стабилност, регулаторно спроведување и леснотија на водење бизнис. Клучните грижи може да ја вклучуваат брзината и ефикасноста на регулаторните реформи, способноста на регионот доследно да ги спроведува трговските договори и

целокупната деловна клима, вклучително и транспарентноста, ризиците од корупција и административната ефикасност. Инвеститорите, исто така, ќе ја проценат инфраструктурата во регионот, нивоата на вештини на работната сила и заштитата на инвестициите. Зајакнувањето на корпоративното управување, подобрувањето на спроведувањето на договорите и намалувањето на бирократските бариери ќе бидат критични за создавање средина повољна за инвестиции. Дополнително, бизнисите кои проактивно се ангажираат со странските инвеститори, демонстрираат усогласеност со регулативата и нудат јасни инвестициски патокази ќе бидат во посилна позиција да привлечат и задржат капитал. Со исполнување на очекувањата на инвеститорите и обезбедување непречено усогласување на регулативата, Западен Балкан може да ја подобри својата конкурентност и да се позиционира како сигурна дестинација за меѓународниот бизнис.“

Деветтото прашање гласеше: **Според Ваше мислење, како Берлинскиот процес и неговите иницијативи, како што е Акциониот план за заеднички регионален пазар (2021-2024) може да го подготват регионот за адаптација на одредбите на ЦЕТА?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Берлинскиот процес, особено преку иницијативите како Акцискиот план за заеднички регионален пазар (2021-2024), игра клучна улога во подготовката на регионот на Западен Балкан за адаптација на одредбите на ЦЕТА. Овие договори помагаат да се усогласат економиите на регионот со практиките на ЕУ со фокусирање на клучните области како што се олеснувањето на трговијата и слободното движење на луѓето. Акцискиот план за заеднички регионален пазар, особено, има за цел да ја подобри регионалната соработка и интеграција, поттикнувајќи економски простор во Западен Балкан што го отсликува единствениот пазар на ЕУ. Ова прогресивно усогласување не само што го отвора патот за евентуалното пристапување на регионот во ЕУ, туку и создава солидна основа за усвојување на одредбите на ЦЕТА. Како што се намалуваат регионалните бариери и се рационализира трговијата, бизнисите ќе имаат олеснети прекугранични трансакции и зголемен пристап на пазарот. Покрај тоа, усогласувањето на регулативата ќе создаде попредвидлива деловна средина, која е од суштинско значење за привлекување и странски директни инвестиции и за поттикнување на растот на претпријатијата. Прогресивното приспособување на одредбите на ЦЕТА не само што ќе

ги подготви бизнисите за подлабока интеграција со ЕУ, туку и ќе ги позиционира да ги капитализираат можностите што ги нуди договорот ЦЕТА откако регионот ќе се приклучи на ЕУ.“

Десеттото прашање гласеше: **Дали го гледате напредокот постигнат според Акциските план за заеднички регионален пазар (2021-2024) како „отскачна даска“ за интегрирање на трговските и регулаторните рамки на ЦЕТА во Западен Балкан?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Да, апсолутно. Напредокот постигнат според Акциониот план за заеднички регионален пазар служи како клучна 'отскачна даска' за интегрирање на трговските и регулаторните рамки на ЦЕТА во Западен Балкан. Со решавање на клучните области како што се пазарната интеграција, регулаторната хармонизација и олеснувањето на трговијата, Акциониот план за заеднички регионален пазар ја поставува основата за понепречено усогласување со стандардите на ЕУ. Како што регионот напредува со овие иницијативи, станува подобро позициониран да ги усвои потребните стандарди и практики кои ќе овозможат полесна интеграција, поттикнувајќи долгорочен економски раст и стабилност. Како што бизнисите се адаптираат на овие нови стандарди како што се усогласување на регулаторните рамки и подобрување на мерките за олеснување на трговијата, тие ќе имаат подобрени трговски односи, како во регионот, така и со надворешни партнери. Регионалната интеграција поттикната од Акцискиот план за заеднички регионален пазар исто така ќе овозможи посилна соработка преку границите, отворајќи нови пазарни можности за бизнисите, истовремено промовирајќи го развојот на поконкурентна, динамична деловна средина.“

Единаесеттото прашање гласеше: **Дали верувате дека искуството на Западен Балкан со Берлинскиот процес ќе придонесе регионот соодветно да се справи со структурните и политичките предизвици што може да се појават при приспособување на одредбите на ЦЕТА?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Да, искуството на Западен Балкан со Берлинскиот процес ќе придонесе да се решат клучните структурни и политички предизвици што може да се појават при приспособување на одредбите на ЦЕТА. Преку преговорите и договорите склучени во рамките на Берлинскиот процес регионот веќе се соочи со сложени преговори за

усогласување на регулативата, трговската либерализација и пазарна интеграција, кои се исто така суштински во рамките на ЦЕТА. Акциониот план за заеднички регионален пазар го олесни економското усогласување, регулаторните реформи и градењето на институционалните капацитети, а сите тие служат како силна основа за усогласување со одредбите за трговија и инвестиции на ЦЕТА. Дополнително, преговарачкото искуство ја зајакна способноста на регионот да се справи со трговските дискусии на високо ниво, правејќи ги бизнисите и креаторите на политиките поподготвени за сложеноста на спроведувањето сложени трговски договори како ЦЕТА. Основата поставена од Берлинскиот процес значи дека тие се подобро спремни за да се справат со овие промени, да се усогласат со меѓународните трговски стандарди и да се вклучат во прекугранични деловни операции. Компаниите кои веќе се приспособиле на промените во политиката од регионалните трговски договори ќе имаат предност во интегрирањето во рамката на ЦЕТА. Сепак, континуираното инвестирање во законската усогласеност, олеснувањето на трговијата и координацијата на политиките ќе бидат од суштинско значење за да се обезбеди непречена транзиција. Искуството од Берлинскиот процес исто така ја нагласи важноста на регионалната соработка, што значи дека бизнисите кои користат прекуграничните партнерства ќе бидат подобро позиционирани да ги искористат новите пазарни можности во рамките на ЦЕТА.“

Дванаесеттото прашање гласеше: **Врз основа на вашето искуство, како можат странските инвеститори да гледаат на подготвеноста на Западен Балкан да се усогласи со трговските и регулаторните стандарди на договорите како ЦЕТА?** Одговорот на истото од страна на експертската соговорничка е во продолжение:

„Странските инвеститори може да ја сметаат подготвеноста на Западен Балкан да се усогласи со трговските и регулаторните стандарди на ЦЕТА како предизвик, првенствено поради тековните напори на регионот да се усогласи со законските рамки на ЕУ, регулаторното спроведување и институционалните реформи. Додека е постигнат напредок преку Берлинскиот процес и Акцискиот план за заеднички регионален пазар, инвеститорите внимателно ќе ги проценат факторите како што се регулаторната транспарентност, спроведувањето на договорите и ефикасноста на административните процедури. Може да се појават предизвици во области како правна предвидливост и решавање спорови. Инвеститорите, исто така, ќе очекуваат континуирани структурни

реформи за намалување на бирократската неефикасност, подобрување на олеснувањето на прекуграничната трговија и усогласување на стандардите на производите со барањата на ЦЕТА. Бизнисите кои инвестираат во сертификати, дигитална трансформација и законска усогласеност ќе бидат попривлечни за странските партнери и подобро позиционирани да се интегрираат на пазарот на ЦЕТА. Со стратешки пристап кон овие предизвици, бизнисите во регионот можат да ја претворат усогласеноста во конкурентна предност, привлекувајќи долгорочни инвестиции и зајакнување на нивното присуство на меѓународните пазари.“

4.1. Тематска анализа на одговорите и препораки после анализа на одговорите од интервјутото под наслов „Берлинскиот процес, ЦЕТА и Западен Балкан: Обликување регионални деловни и инвестициски практики“

Согледувањата дадени од четвртата експертка нудат сеопфатна проценка за тоа како имплементацијата на ЦЕТА може да влијае на странските директни инвестиции и економската соработка во Западен Балкан, особено додека регионот напредува кон пристапувањето во ЕУ. Преку тематска анализа, се појавуваат клучните силни страни, можности, слабости и предизвици, обликувајќи го поширокото разбирање за тоа како регионот може да се усогласи со одредбите на ЦЕТА и да ги искористи за економски раст.

4.1.1. Силни страни и можности:

Експертската соговорничка истакна дека ЦЕТА претставува клучна рамка за поттикнување странски директни инвестиции меѓу земјите-членки на ЕУ и Канада. Како што Западен Балкан се движи кон членство во ЕУ, ЦЕТА служи како клучен репер, нудејќи вредни увиди за економската усогласеност, олеснувањето на трговијата и регулаторната модернизација. Берлинскиот процес, преку Акциониот план за Заеднички регионален пазар (CRM) (2021–2024), беше од суштинско значење во премостувањето на јазот помеѓу регионот и економските стандарди на ЕУ, овозможувајќи понепречена интеграција на единствениот пазар на ЕУ. Со усогласување со одредбите на ЦЕТА, Западен Балкан може

да ја зајакне довербата на инвеститорите и да ги зајакне трговските односи на глобално ниво. Секторските можности под ЦЕТА изгледаат особено силни во индустриите како што се производството, земјоделството, енергијата и технологијата. Овие сектори се сметаат за клучни области каде што Западен Балкан може да воспостави конкурентна предност во глобалната трговија, особено кога либерализацијата на трговијата го проширува пристапот на пазарот. Сепак, степенот до кој овие можности ќе се претворат во економски придобивки ќе зависи од способноста на регионот да ја прифати дигиталната трансформација и иновациите. Експертката истакна дека бизнисите мора да ги модернизираат своите операции, да ја подобрат ефикасноста на синџирот на снабдување и да се интегрираат со глобалните трговски мрежи за да останат конкурентни на отворен пазар. Иако дигитализацијата претставува значителен предизвик, таа е исто така препознаена како неопходност, обезбедувајќи значителен потенцијал за раст за економијата во регионот доколку ефикасно се имплементира.

4.1.2. Слабости и предизвици:

Експертската соговорничка истакна дека иако Берлинскиот процес го олесни напредокот на Западен Балкан кон единствениот пазар на ЕУ, регионот продолжува да се бори со структурните и политичките пречки. Усогласеноста со регулативата и институционалната безбедност остануваат главни грижи за инвеститорите, кои се претпазливи од непредвидливоста на пазарот и нестабилноста на управувањето. Довербата на инвеститорите е под силно влијание од способноста на регионот да ги намали бирократските пречки, да воспостави правна сигурност и да создаде опкружување погодно за бизнисот, погодно за долгорочни инвестиции. Друг значаен предизвик идентификуван од експертката е долгиот процес на донесување одлуки за странските инвеститори. Вообичаено, инвеститорите бараат до две години пазарна евалуација пред да се посветат на големи инвестиции. Ова сугерира дека ако Западен Балкан се обидува да привлече канадски инвеститори во рамките на ЦЕТА, тие мора да се фокусираат на стабилноста на политиката, доследно спроведување на договорите и обезбедување економски стимулации кои поттикнуваат долгорочен ангажман. Регулаторната транспарентност и институционалната предвидливост беа нагласени како суштински фактори за зголемување на атрактивноста на

регионот за странските инвеститори, бидејќи нејасните или неконзистентни политики би можеле да ги одвратат толку потребните приливи на странски инвестиции.

4.1.3. Препораки:

За да се максимизираат придобивките од ЦЕТА при пристапување на регионот на Западен Балкан во ЕУ, експертката наведе неколку критични мерки на кои Западен Балкан треба да им даде приоритет. Прво, забрзувањето на економската модернизација преку дигитални иновации е од суштинско значење за одржување на конкурентноста на сè поотворениот и технолошки напреден глобален пазар. Владите и бизнисите мора да инвестираат во инфраструктура, автоматизација и дигитални решенија за да се осигурат дека индустриите се опремени да се натпреваруваат според трговската рамка на ЦЕТА.

Второ, подобрувањето на правната предвидливост е од витално значење за поттикнување на довербата на инвеститорите. Воспоставувањето јасни, конзистентни и применливи законски рамки ќе игра клучна улога во ублажувањето на ризиците и привлекувањето долгорочни инвестиции. На инвеститорите им е потребно уверување дека деловните регулативи ќе останат стабилни и дека договорите според ЦЕТА ќе бидат веродостојно почитувани.

Трето, обезбедувањето регулаторна транспарентност мора да биде приоритет. Експертката истакна дека зајакнувањето на транспарентноста во регулаторните рамки и владините практики ќе му помогне на регионот поефективно да се натпреварува во меѓународната трговија и да привлече странски инвеститори во рамките на ЦЕТА. Напорите за рационализација на административните процедури и елиминирање на непотребната бирократија ќе бидат клучни за да се направи Западен Балкан поатрактивна инвестициска дестинација.

Четврто, поттикнувањето на стабилноста на политиката е од клучно значење за долгорочниот економски успех. Регионот мора да воспостави и одржува конзистентни политички пристапи кои ги уверуваат инвеститорите во безбедно и предвидливо деловно опкружување. Експертката истакна дека без стабилност на политиката, дури и добро структурирани трговски договори како што е ЦЕТА може да не ги дадат предвидените придобивки.

Конечно, неопходен е секторски специфичен пристап кон економската адаптација. Западен Балкан треба да даде приоритет на индустриите што се усогласуваат со глобалните трговски трендови и да се фокусираат на секторите кои се подготвени да имаат најголема корист од либерализацијата на трговијата. Во исто време, треба да се охрабри социјалниот дијалог со синдикатите и другите засегнати страни за да се осигури дека економскиот раст нема да дојде на сметка на правата на работниците. Урамнотежен пристап кој поттикнува и проширување на бизнисот и заштита на работната сила ќе биде од суштинско значење за одржливиот развој.

5. Наслов на интервјуто: „Политики за трговија и климатски промени - Анализа на ЦЕТА и влијанието на договорот врз климата“

Ова интервју со експертски соговорник под наслов *„Политики за трговија и климатски промени - Анализа на ЦЕТА и влијанието на договорот врз климата“* беше направено со проф. д-р Стивен Минас, кој е професор по право на Факултетот за транснационално право на Универзитетот во Пекинг, Кралскиот колеџ во Лондон. Исто така тој е заменик-претседател на Советодавниот одбор при Центарот и мрежата за климатска технологија на ОН, член на Советодавниот одбор - ОН за климатски промени, поранешен претседател на Технолошкиот извршен комитет, но и член на Светската комисија за еколошко право. Проф. д-р Стивен Минас учествува како експертски соговорник во моето истражување за докторатот, кое вклучува дискусии со експерти кои поседуваат големо знаење и искуство во областите релевантни за мојот докторат. Тој е избран поради неговата експертиза во климатското право, меѓународното управување и неговите улоги во Светската комисија за еколошко право и комитетите на ОН за климатски промени. Ова интервју е во согласност со четвртиот дел од мојот докторат, насловен како Компаративен приказ во земјите потписнички на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија.

Процедурите во поглед на интервју беа објаснети на информативниот лист за интервју (истражување за докторат) со експертски соговорник којшто му беше доделен на

проф. д-р Стивен Минас. Интервјуто беше реализирано во Скопје, Република Северна Македонија на 7.11.2024 година и истото траеше приближно 30 минути.

Интервјуто се спроведе лично и беше снимено (само аудио) со дозвола на проф. д-р Стивен Минас за да се обезбеди точно собирање податоци, имајќи предвид дека тој ја потпиша *Изјавата за согласност* пред започнување на ова интервју и истата е Прилог бр. 5 кон овој докторат. Во *Изјавата за согласност* беше наведено дека експертскиот соговорник го прочитал и го разбрал дадениот информативен лист, имал можност да поставува прашања и да добие аргументирани одговори, воедно и дека доброволно се согласува да учествува во ова интервју на експертско ниво за истражување на докторат. Понатаму во истата *Изјава за согласност* е наведено дека експертскиот соговорник може да се повлече во секое време, без да треба да наведе причина причината за истото. За крај, експлицитно е наведено дека се согласува интервјуто да се снима (аудио) и да биде направена транскрипција од истото и дека се согласува за обработка на личните податоци како што е наведено во информативниот лист.

Имајќи ја предвид потпишаната *Изјава за согласност*, транскрипција од интервјуто беше креирана за анализа и споделена со експертскиот соговорник за одобрување пред објавување како дел од истражувањето на докторатот. Интервјуто беше спроведено на англиски јазик, но истото е преведено на македонски јазик, како официјален јазик на докторското истражување и како такво е дел од докторатот. За да се олесни разбирањето и практичноста, беше обезбедена идентична англиска верзија на транскрипцијата. Имајќи предвид дека официјален јазик на овој докторски труд е македонскиот јазик, само верзијата на македонски јазик служи како официјална референца. Изјавата за согласност е исто така потпишана и од моја страна како интервјуер – докторанд.

Во продолжение се прашањата кои беа поставени за време на интервјуто, заедно со одговорите на истите:

Првото прашање гласеше: **Како се споредува пристапот на ЦЕТА кон прашањата за животната средина и климата со другите меѓународни трговски договори, како што се оние што ЕУ ги има со други земји?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„ЦЕТА претставува чекор напред во споредба со претходните инвестициски договори на ЕУ, особено во поглед на вклучувањето на одредбите за животната средина и климата. Имено, преговарачки процес на ЦЕТА се соочи со значително противење, како на пример од регионалната Влада во Белгија која ја истакна загриженоста за потребата од посилни заштитни мерки. Додека ЦЕТА припаѓа на новата генерација на договори за слободна трговија кои се обидуваат да интегрираат прогресивни стандарди за животна средина и труд, овие мерки остануваат недоволни. Потребни се дополнителни заштитни мерки за да се осигури дека заложбите за одржливост и правата на работниците се претвораат во реални механизми за спроведување наместо во аспиративни клаузули.“

Второто прашање гласеше: Според Ваше мислење, кои се главните предизвици со кои се соочува ЦЕТА во балансирањето на трговската либерализација со потребата за намалување на емисиите на стакленички гасови? Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Посветеноста на ЦЕТА за либерализација на трговијата особено преку намалување на тарифите и олеснување на инвестициите создава тензии со цел да се намалат емисиите на стакленички гасови. Предизвикот лежи во тоа како овие мерки за либерализација се толкуваат и спроведуваат во пракса. Додека ЦЕТА вклучува одредби насочени кон промовирање на заштитата на животната средина, нејзината ефикасност зависи од тоа како се спроведуваат овие клаузули и дали тие можат да ги балансираат зголемените емисии што може да произлезат од проширената трговска активност. Привремената примена на ЦЕТА веќе покажа различни толкувања, нагласувајќи ја тешкотијата за усогласување на економскиот раст со амбициозните климатски обврски. Без посилни обврзувачки механизми постои ризик дека економските интереси ќе имаат предност пред целите на животната средина.“

Третото прашање гласеше: Колку ефикасно регулативите на ЦЕТА се справуваат со потенцијалните конфликти помеѓу регулативите за животна средина и либерализацијата на трговијата? Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„ЦЕТА е договор меѓу две високо напредни економии како што се ЕУ и Канада, кои и двете имаат силни регулаторни рамки. Сепак, ефективността на регулативите на ЦЕТА во решавањето на конфликтите помеѓу заштитата на животната средина и

либерализацијата на трговијата останува неизвесна. Додека ЦЕТА вклучува одредби кои имаат за цел да се осигури дека еколошките регулативи не се загрозени од трговските интереси, нивното вистинско влијание ќе стане јасно само со текот на времето. Договорот во голема мера се потпира на механизмите за соработка наместо на правно обврзувачко решавање на спорови за еколошки прашања, што предизвикува загриженост за тоа дали обврските за животната средина ќе се спротивстават на трговските притисоци во пракса. Степенот до кој ќе се појават регулаторните конфликти ќе зависи од идните толкувања и дејствија за спроведување преземени од двете страни. Додека либерализацијата на трговијата создава нови пазарни можности, бизнисите со високи јаглеродни отпечатоци може да се соочат со дополнителна контрола и потенцијални идни трошоци доколку се наметнат построги еколошки регулативи. Од друга страна, компаниите кои инвестираат во технологии со низок јаглерод и одржливи методи на производство би можеле да имаат корист од повластен третман, подобрена репутација на брендот и пристап до иницијативи за зелени финансии. “

Четвртото прашање гласеше: **Колку верувате дека одредбите на ЦЕТА се силни во заштитата на правото на секоја страна да регулира во корист на заштитата на животната средина?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„ЦЕТА е релативно робустен во споредба со претходните инвестициски и трговски договори, особено затоа што експлицитно упатува на Парискиот договор и го признава правото на државите да регулираат во корист на заштитата на животната средина. Како што претходно спомнав, бидејќи имплементацијата на ЦЕТА е сè уште во рана фаза, степенот до кој овие одредби ќе се спроведуваат останува неизвесен. Инвеститорите кои работат во рамките на ЦЕТА треба да предвидат развој на регулаторни мерки насочени кон исполнување на обврските за климата, засилувајќи го очекувањето дека политиките за животна средина нема да се третираат како трговски бариери, туку како неопходни регулаторни процеси. Компаниите кои се занимаваат со трговија и инвестиции во рамките на ЦЕТА мора да бидат подготвени за построги барања за одржливост, цели за намалување на јаглеродот и потенцијални трошоци за усогласеност поврзани со климата. “

Петтото прашање гласеше: **Имајќи го предвид Вашето искуство во законите во областа на климата, каков е Вашиот став за потенцијалот на механизмите ИСДС (подоцна ИСС) во ЦЕТА да ги оспорат политиките погодни за климата?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Механизмот за решавање спорови меѓу инвеститорите и државата, односно ИСДС, претставува еден од најконтроверзните аспекти на ЦЕТА кој покренува значителна загриженост за потенцијалот на договорот. Критичарите тврдат дека ИСДС може да им дозволи на инвеститорите да ги оспорат легитимните регулативи доколку ги сметаат за штетни за нивните деловни интереси. Препознавајќи ги овие ризици, договорните страни на ЦЕТА го заменува ИСДС со Инвестицискиот судски систем. Клучна разлика според Инвестициски судски систем е промената од традиционалната ад хок инвестициска арбитража кон структуриран мултилатерален инвестициски судски систем, кој има за цел да обезбеди поголема правна сигурност. Иако оваа реформа намалува некои ризици од инвеститорите, остануваат отворени прашањата дали Инвестицискиот судски систем целосно ќе ги спречи предизвиците на климатските политики, регулативите за јаглеродот или транзициите на зелената енергија на кои може да влијаат на странските инвеститори.“

Шестото прашање гласеше: **Дали сметате дека еколошките клаузули на ЦЕТА се законски применливи? Со оглед на тоа што многу одредби се потпираат на терминот *ТРЕБА* наместо *МОРА*, кои мерки би можеле да ја подобрат нивната имплементација?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

*„Имплементацијата на еколошките клаузули на ЦЕТА останува значајна загриженост главно затоа што многу одредби го користат терминот **треба наместо мора**, што ја ослабува нивната обврзувачка природа. Оваа формулација го отежнува правното барање на државите за неисполнување на обврските, не само за заштита на животната средина. Додека ЦЕТА се повикува на Парискиот договор интегрирајќи го како водечки принцип во трговијата и инвестициите, неговото практично влијание е ограничено бидејќи не наметнува законски обврзувачки обврски на договорните страни да ги почитуваат специфичните еколошки стандарди. Овој недостаток на апликативност во пракса е поширока критика на новата генерација на договори за слободна трговија, кои често ја промовираат одржливоста реторички, но немаат механизми потребни за да се*

обезбеди усогласеноста. Од една страна, компаниите кои работат во јурисдикции со послаба примена може да имаат корист од регулаторната флексибилност на краток рок. Сепак, со оглед на зголемениот притисок од јавноста и регулаторните тела за поодржливи деловни практики, компаниите не можат да си дозволат да се потпираат само на слаби механизми за спроведување.“

Седмото прашање гласеше: **Колку е изводливо трговските договори како ЦЕТА да инкорпорираат идни амандмани кои одговараат на климатските политики кои се во развој?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„ЦЕТА има поголема флексибилност за инкорпорирање на идните амандмани како одговор на климатските политики кои се развиваат во споредба со многу други трговски договори. Еден од клучните фактори што ја овозможува оваа приспособливост е заедничката посветеност на двете страни - ЕУ и Канада за еколошки и климатски активности, иако нивните регулаторни пристапи не се идентични. Ова создава реална основа за идни подобрувања, бидејќи двете договорни страни ја препознаваат важноста на одржливата трговија. Сепак, комплексноста на ЦЕТА како договор со мешана компетентност претставува предизвик. За разлика од билатералниот договор меѓу две земји, ЦЕТА ги вклучува сите земји - членки на ЕУ, секоја со своја регулаторна рамка и политички приоритети. Ова го прави измената на договорот долг и политички сензитивен процес, кој бара координација низ повеќе национални системи.“

Осмото прашање гласеше: **Дали мислите дека климатските одредби на ЦЕТА добро се усогласени со меѓународните климатски рамки како Парискиот договор и целите за одржлив развој на ОН?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Климатските одредби на ЦЕТА добро се усогласуваат со главните меѓународни климатски рамки, како што се Парискиот договор и целите за одржлив развој на Обединетите нации, главно поради тоа што договорот беше финализиран по усвојувањето на овие глобални заложби. Овој тајминг му овозможи на ЦЕТА да вклучи терминологија и принципи кои ги одразуваат модерните климатски приоритети. Сепак, иако целите за одржлив развој обезбедуваат политички значајна рамка тие остануваат необврзувачки, а нивната имплементација се соочи со значителни предизвици на глобално ниво, при што многу цели заостануваат зад предвидениот план за нивна реализација во

пракса. Во случајот со Парискиот договор, меѓународното право за климата значително напредна по потпишувањето на ЦЕТА, особено со развојот на настаните како што се механизмите за одредување на цените на јаглеродот, целите за намалување на емисиите и политиките за праведна транзиција. Иако ЦЕТА навистина го признава Парискиот договор како водечки принцип, договорот не обезбедува силни и правно обврзувачки механизми за да се осигури дека неговите одредби активно ги поддржуваат климатските цели. Усогласувањето помеѓу ЦЕТА и глобалните климатски обврски значи дека одржливоста станува составен дел од трговските и инвестициските одлуки. Компаниите мора да предвидат дека идните приспособувања на трговската политика особено во рамките на ЕУ дополнително ќе ги зајакнат барањата за животната средина и климата, што потенцијално ќе доведе до построги критериуми за одржливост за извозот, синџирите на снабдување и инвестициите. Бизнисите кои работат под ЦЕТА треба да им дадат приоритет на стратегиите за намалување на јаглеродот, зелените иновации и усогласеноста со ЕСГ факторите (животна средина, општество и управување) за да останат конкурентни. Покрај тоа, компаниите кои проактивно ќе се усогласуваат со целите на Парискиот договор, на пример како што се напорите за декарбонизација, подобрувањата на енергетската ефикасност и моделите на циркуларна економија, истите може да добијат повластен пристап до пазарите, зеленото финансирање и можностите за јавни набавки.“

Деветтото прашање гласеше: **Дали трговските договори треба да поминат низ формален процес на проценка на влијанието врз климата пред ратификацијата? Во случајот со ЦЕТА, дали само заложбата ја води борбата наместо јасната обврска?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Во принцип, трговските договори треба да подлежат на формална проценка на влијанието врз климата пред ратификацијата за да се осигури дека нивните одредби се усогласуваат со глобалните климатски цели и не ги попречуваат напорите за борба против климатските промени. Додека во пракса, не само кога климата е доведена во прашање, таквите проценки често се вршат и во другите области, а ефективноста и опсегот на овие евалуации сè уште се предмет на дебата. Во случајот на ЦЕТА, посветеноста на климатските активности е јасна, но таа не ја исполнува обврзувачката законска обврска што би ги принудила договорните страни да преземат конкретни активности за да се

осигурат дека либерализацијата на трговијата не ги влошува климатските ризици. Оваа заложба, иако е важна, не е доволна за да гарантира дека климатските одредби ќе бидат цврсто имплементирани. Вистинскиот предизвик лежи во различните национални системи на договорните страни, ЕУ и Канада, секоја со своја политичка динамика, правни рамки и приоритети на политиката.“

Десеттото прашање гласеше: **Дали трговските договори како ЦЕТА можат да бидат структурирани за активно поттикнување на намалување на емисиите наместо само да се избегне штета?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Структурирањето трговски договори како ЦЕТА за активно поттикнување на намалувањата на емисиите наместо само избегнување на штета претставува значителен предизвик, но тоа не е невозможно. Главното прашање лежи во балансирањето на целите на трговската либерализација со императивот за климатска акција. ЦЕТА, по својата природа, се фокусира на промовирање на економскиот раст и намалување на трговските бариери, кои понекогаш може да се судрат со потребата за спроведување на строги еколошки мерки, како што се целите за намалување на емисиите. Згора на тоа, ЦЕТА може да вклучи поексплицитни одредби кои ги поттикнуваат потписниците да постават амбициозни цели за емисиите во согласност со Парискиот договор. Додека ЦЕТА моментално вклучува одредби што се обидуваат да ја избегнат еколошката штета, за поактивни мерки ќе бидат потребни структурни промени за да се поттикнат намалувањето на емисиите низ секторите. Компаниите кои проактивно ги прифаќаат принципите на обновливите извори на енергија и циркуларната економија можат да се позиционираат како лидери, обезбедувајќи дека не само што ги исполнуваат регулаторните барања туку и капитализираат од растечката побарувачка за еколошки одговорни стоки и услуги.“

Единаесеттото прашање гласеше: **Како ЦЕТА може да го поттикне трансферот на зелени технологии меѓу ЕУ и Канада и какви придобивки може да донесе тоа?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„ЦЕТА има потенцијал да го поттикне трансферот на зелени технологии меѓу ЕУ и Канада преку намалување на тарифните бариери и обезбедување на пазарен пристап за еколошки добра и услуги. Една од клучните успешни приказни од раната привремена

примена на ЦЕТА е значителното зголемување на канадскиот извоз на еколошки добра во ЕУ. Канадските извозници, особено во секторот зелена технологија, забележаа зголемување на нивниот извоз за четири пати по привремената примена на договорот. Дополнително, намалувањето на нетарифните бариери, како што се стандардите и сертификатите, може да го рационализира процесот на извоз и увоз на еколошки добра, што ќе им го олесни на бизнисите да се вклучат на пазарот на зелена технологија. Компаниите вклучени во еколошки добра и услуги може потенцијално да имаат корист од проширениот пристап на пазарот и зголемените трговски текови меѓу ЕУ и Канада. Згора на тоа, компаниите кои активно се вклучуваат во прекугранични партнерства и споделување технологија ќе бидат подобро позиционирани да ги користат врвните одржливи технологии, обезбедувајќи дека ќе останат конкурентни на глобалниот пазар што се развива.“

Дванаесеттото прашање гласеше: **Во кои сектори мислите дека ЦЕТА може да има најголемо позитивно или негативно влијание врз животната средина?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„ЦЕТА има потенцијал да изврши и позитивни и негативни влијанија врз животната средина, во зависност од тоа како се спроведуваат нејзините одредби во различни сектори. Земјоделството и индустриските стоки се два клучни сектори кои би можеле да бидат значително погодени. Во земјоделството, Канада и ЕУ произведуваат стоки кои често имаат значителен јаглерод, вклучувајќи производи како говедско месо, млечни производи и преработена храна. Иако ЦЕТА би можела да ги намали трговските бариери и да поттикне поодржливи практики во овие индустрии, постои ризик дека либерализацијата на трговијата може да доведе до повисоки емисии доколку еколошките регулативи не се строго спроведени. Сепак, потенцијалните придобивки во овие сектори зависат од тоа дали двете страни ќе имплементираат силни еколошки заштитни мерки за да се осигури дека либерализацијата на трговијата ненамерно нема да ја поттикне употребата на технологии со висока содржина на јаглерод или да доведе до поголема експлоатација на ресурсите. За бизнисите, потенцијалните еколошки влијанија на ЦЕТА врз земјоделството и индустриските добра ја нагласуваат потребата да се приспособат на прописите кои се развиваат околу одржливоста и емисиите. Компаниите во секторите со интензивна потрошувачка на јаглерод, како што се земјоделството, рударството и

тешката индустрија треба да бидат свесни за потенцијалот за поголема контрола и регулативите за емисиите, бидејќи и ЕУ и Канада ги зајакнуваат своите обврски за климата. Фирмите кои не успеваат да ги интегрираат практиките за одржливост во своето работење може да се соочат со трговски бариери, повисоки тарифи или пазарно исклучување поради построгите еколошки стандарди. Од друга страна, компаниите во секторите на зелена технологија или чиста енергија ќе имаат корист од ЦЕТА со добивање пристап до нови пазари и можности за инвестирање. Бизнисите кои инвестираат во технологии со ниска содржина на јаглерод или енергетски ефикасни решенија ќе бидат добро позиционирани да профитираат од побарувачката и од ЕУ и од Канада, бидејќи двата региони продолжуваат да ги нагласуваат своите климатски цели. “

Тринаесеттото прашање гласеше: **Кои лекции од ЦЕТА во поглед на одредбите за животната средина и климата може да служат како лекција за идните трговски договори?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Една од клучните лекции од ЦЕТА која би можела да ги информира идните трговски договори е нејзиното инкорпорирање на поглавје за одржливост што се повикува на Парискиот договор. Ова поглавје сигнализира промена кон вградување на климатските и еколошките размислувања директно во трговските рамки. Парискиот договор служи како клучна референтна точка притискајќи за глобална соработка за намалување на емисиите и ограничување на глобалното затоплување, а идните договори би можеле да усвојат сличен пристап за да се осигури дека заштитата на животната средина е приоритет во трговските преговори. Идните трговски договори можат да земат инспирација од ЦЕТА со вклучување одредби кои не само што ја спречуваат штетата, туку и активно ја поттикнуваат промоцијата на одржливи технологии, чиста енергија и зелена трговија. Лекциите од поглавјето за одржливост на ЦЕТА, исто така, може да им помогнат на идните договори да ја решат потребата за правна сигурност во обврските поврзани со климата, обезбедувајќи дека договорните страни можат да спроведат амбициозни климатски политики без да се соочат со непотребни правни предизвици. Бидејќи идните трговски договори веројатно поексплицитно ќе ги интегрираат климатските цели, компаниите треба да ги приспособат своите стратегии за да се усогласат со рамки за одржливост и да бидат подготвени да се усогласат со повисоките еколошки стандарди.“

Четиринаесеттото прашање гласеше: **На кои начини ЦЕТА ги охрабрува канадските и ЕУ компаниите да инвестираат во зелени технологии и одржливи практики?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„ЦЕТА ги охрабрува канадските и ЕУ компаниите да инвестираат во зелени технологии и одржливи практики преку создавање поатрактивна средина за инвестирање преку различни одредби. Како инвестициски договор, ЦЕТА помага да се намалат трговските бариери, да се насочат регулативите и да се промовира пристапот на пазарот меѓу двата региона, што пак создава можности за компаниите вклучени во зелените сектори. Договорот обезбедува рамка и за канадските и за инвеститорите од ЕУ да влезат на нови пазари, каде зелените технологии и одржливите производи се сè повеќе барани. Дополнително, ЦЕТА нуди стимулации за одржливи инвестиции преку промовирање на слободниот проток на зелени добра и услуги, вклучувајќи технологии за обновливи извори на енергија, енергетски ефикасни производи и услуги за животната средина. Договорот, исто така, создава услови за зголемена соработка за истражување и развој на иновативни решенија меѓу двата региона. Со намалување на трговските бариери за еколошки производи и услуги, ЦЕТА може да стимулира инвестиции во чисти технологии, да поттикне усвојување зелени иновации и да го поддржи зголемувањето на одржливите практики.“

Петнаесеттото прашање гласеше: **Дали мислите дека трошоците поврзани со исполнувањето на еколошките стандарди на ЦЕТА може да ги одвратат помалите бизниси да се вклучат во трговијата под ЦЕТА? Како би можеле да ги намалат овие трошоци?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Трошоците поврзани со исполнувањето на еколошките стандарди на ЦЕТА навистина би можеле да ги одвратат помалите бизниси целосно да се вклучат во трговијата според договорот. За малите и средни претпријатија, трошоците за усогласеност, кои вклучуваат почитување на еколошките регулативи, процесите на сертификација и барањата за зелена трговија - може да бидат значителни. Овие трошоци може да ги надминат финансиските ресурси што им се достапни на помалите фирми, што потенцијално ќе им отежне ефективно да се натпреваруваат на глобалниот пазар. Особено, малите и средните претпријатија може да се соочат со предизвици поврзани со приспособување на нивните производи за да ги исполнат еколошките

стандарди, особено ако тие стандарди се построги од оние на нивните домашни пазари. Сепак, малите и средните претпријатија можат да ги намалат овие трошоци со искористување на системите за поддршка обезбедени и од ЕУ и од Канада во рамките на ЦЕТА. Малите и средни претпријатија исто така може да соработуваат со други бизниси во нивната индустрија или да се вклучат во заеднички вложувања со поголеми корпорации кои имаат ресурси да ги исполнат строгите еколошки стандарди. Со споделување на најдобрите практики, знаење и ресурси, помалите бизниси можат да ги намалат индивидуалните трошоци поврзани со усогласеноста со одржливоста. За малите и средни претпријатија, предизвикот за трошоците за усогласеност според ЦЕТА може да биде значајна бариера за влез, но исто така претставува можност за иновации и подобрување на нивните акредитиви за одржливост. Со рано инвестирање во одржливи технологии и еколошки сертификати, малите и средните претпријатија можат да изградат репутација како еколошки брендови кои се привлечни до еколошки свесни потрошувачи.“

Шеснаесеттото прашање гласеше: **Како компаниите кои подлежат на ЦЕТА можат да усвојат практики за корпоративна општествена одговорност што ги исполнуваат или надминуваат еколошките насоки на ЦЕТА, воедно и како тоа може да влијае на нивната меѓународна репутација?** Одговорот на истото од страна на експертскиот соговорник е во продолжение:

„Компаниите кои подлежат на ЦЕТА можат да усвојат практики за корпоративна општествена одговорност кои не само што ги исполнуваат туку потенцијално ги надминуваат еколошките насоки на договорот со интегрирање на одржливоста во нивните основни деловни стратегии. Ова може да вклучи иницијативи како што се намалување на јаглеродните отпечатоци, минимизирање на отпадот и инвестирање во обновлива енергија. За да се осигурат дека нивните напори за корпоративна општествена одговорност се вистински и не се само маркетинг алатка, компаниите треба да се фокусираат на транспарентност, сертификати од трети страни и ревизии за да ги поддржат нивните тврдења. Исто така, од клучно значење е бизнисите да обезбедат дека нивните иницијативи за корпоративна општествена одговорност надминуваат усогласеност со ЦЕТА и наместо тоа да се стремат кон иновации во одржливоста на животната средина, без разлика дали преку напредни зелени

технологии или регенеративни практики кои придонесуваат за долгорочно позитивно влијание врз животната средина. Компаниите кои интегрираат автентични практики за корпоративна општествена одговорност во нивните операции можат значително да ја подобрат нивната меѓународна репутација. Вистинските напори да се надминат еколошките насоки може да им помогнат на бизнисите да се воспостават како лидери во одржливоста, поттикнувајќи доверба кај потрошувачите, инвеститорите и партнерите.“

5.1. Тематска анализа на одговорите и препораки после анализа на одговорите од интервјуто под наслов „Политики за трговија и климатски промени - Анализа на ЦЕТА и влијанието на договорот врз климата“

Имплементацијата на ЦЕТА претставува значаен чекор кон интегрирање на заштитата на животната средина во рамките на меѓународната трговија. Овој пристап се усогласува со глобалните цели за одржливост, особено оние наведени во Парискиот договор. Сепак, како што истакна експертот преку тематска анализа, одредбите за заштита на животната средина на ЦЕТА остануваат тековна работа, претставувајќи ги и можностите и предизвиците за бизнисите.

5.1.1. Силни страни и можности:

ЦЕТА создава значителни можности за бизнисите, особено во контекст на глобалната промена кон одржливост. Додека малите и средни претпријатија често се борат со трошоците за исполнување на стандардите за заштита на животната средина, оние кои почитувањето го сфаќаат како инвестиција наместо како товар, може да добијат конкурентна предност. Со усвојување одржливи практики, малите и средните претпријатија можат да ја подобрат својата пазарна репутација и да пристапат до зелените пазари, усогласувајќи се со зголемените преференции на потрошувачите и инвеститорите за еколошки одговорни бизниси. Во меѓувреме, големите корпорации можат да ја искористат

одржливоста како стратешко средство, позиционирајќи се како лидери во индустријата во одговорноста за животната средина и зајакнување на довербата на потрошувачите. Овој тренд одразува поширока трансформација во глобалната трговија, каде што одржливоста веќе не е опција, туку очекување на пазарот. Поглавјето за одржливост на ЦЕТА ја зајакнува оваа промена со охрабрување на климатските политики во согласност со Парискиот договор. Оваа рамка ја сигнализира зголемената важност на заштитата на животната средина во меѓународната трговија, поттикнувајќи ги бизнисите да инвестираат во зелени технологии и еколошки практики. Компаниите кои ја интегрираат одржливоста во нивните основни стратегии не само што ќе се усогласат со одредбите на ЦЕТА, туку и ќе обезбедат долгорочни предности на пазар кој е сè повеќе еколошки. Со позиционирање на одговорноста за животната средина како клучно деловно разграничување, компаниите можат да капитализираат од зголемената побарувачка за одржливи производи и услуги, зајакнувајќи го нивното присуство на глобален пазар.

5.1.1 Слабости и предизвици:

И покрај претходно наведените можности, одредбите за животната средина на ЦЕТА имаат забележителни недостатоци, идентификувани преку тематска анализа на правната рамка на договорот. Примарна грижа е потпирањето на доброволни обврски наместо обврзувачки законски обврски. Експертот подвлече дека честата употреба на терминот **„ТРЕБА“ наместо „МОРА“** во клучните договорни одредби го ослабува спроведувањето, правејќи ги договорните обврски повеќе аспиративни отколку задолжителни. Оваа нејаснотија создава несигурност за бизнисите, бидејќи нејасните регулаторни очекувања може да доведат до нерамномерна имплементација и спроведување низ различни сектори и јурисдикции. Паралелно со ова, кога договорните страни потенцираат дека остануваат посветени на одредени принципи во ЦЕТА тоа често ја одразува нивната политичка намера затоа што сепак на крај тоа не претставува законски применлива акција, што остава простор на диспозиција на волја при толкувањето за степенот до кој договорните страни навистина се обврзани да го почитуваат предвиденото во договорот. Покрај тоа, механизмот на ЦЕТА за решавање спорови меѓу инвеститорите и државата ИСДС - подоцна реформиран во Инвестициски судски систем останува спорен аспект на договорот. Голема грижа е што

корпорациите би можеле да го користат Инвестицискиот судски систем за да ги оспорат националните закони за животна средина, потенцијално поткопувајќи ги регулаторните напори дизајнирани за борба против климатските промени. Ова прашање го нагласува поширокиот предизвик за балансирање на трговската либерализација со заштитата на животната средина, бидејќи правните празнини може да им овозможат на бизнисите да им дадат приоритет на профитот пред целите за одржливост. Без посилни правни заштитни мерки, постои ризик корпоративните интереси да ги надминат националните климатски политики, попречувајќи го напредокот кон значајни еколошки активности.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Поставената хипотеза на мојот докторски труд беше **Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија стимулира зголемена економска интеграција, отворен пристап до пазарот и нови можности за малите и средните претпријатија (позитивни импликации), но стимулира и нерамнотежа помеѓу корпоративниот и јавниот интерес (негативни импликации) во деловната практика.** Како што напомнав во воведниот дел, од истата хипотеза произлегоа следните помали хипотези: **1. Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија придонесува за зголемена трговска активност кај малите и средните претпријатија на релација ЕУ - Канада; 2. Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија создава нови можности за трговска стимулација на извозот и увозот на релација Канада и Европската Унија; 3. Нетранспарентноста на договорните страни во поглед на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија придонесе до формирање на граѓански движења кои го оспоруваат договорот; 4. Екстензивните одредби на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија придонесоа до создавање на јавниот отпор против склучувањето на договорот и 5. Договорите склучени во рамки на Берлинскиот процес го подготвуваат регионот на Западен Балкан за склучување комплексни трговски договори како Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија, коишто помали хипотези со нивното потврдување водеа и кон потврда на главната хипотеза.**

Во однос на првата помала хипотеза која гласи *Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија придонесува за зголемена трговска активност кај малите и средните претпријатија на релација ЕУ - Канада*, ЦЕТА е договор којшто има голема важност во поглед на трговските односи со цел олеснување на економската интеграција и создавајќи клучни деловни партнерства, преку елиминација на бариерите за трговијата. Истиот создаде нови економски можности, особено кога се во прашање малите и средните претпријатија преку севкупно намалување на трговските трошоци и стимулирање економска активност помеѓу договорните страни. Оваа економска

активност поттична подинамичен и поконкурентен трговски систем кој им овозможи на малите и средните претпријатија кои често се соочуваат со бариери за меѓународна експанзија, да се вклучат во прекугранична трговија со намалени регулаторни оптоварувања. Елиминацијата на речиси сите тарифи за стоки и услуги со кои се тргува, регулаторната хармонизација и стимулот на инвестициите овозможува експанзија на обемот на трговијата, особено кај малите бизниси кои сакаа да се прошират на поголемите пазари. **Имајќи го предвид претходно наведеното, првата помала хипотеза е потврдена бидејќи ЦЕТА категорично придонесува за зголемена трговска активност помеѓу малите и средните претпријатија на релација ЕУ - Канада.** Деловната пракса алудира на фактот дека после имплементацијата на ЦЕТА, малите и средните претпријатија се помеѓу примарните корисници користејќи ги поедноставените царински процедури, подобрената предвидливост на пазарот и отворањето на претходно ограничените можности.

Во однос на втората помала хипотеза која гласи *Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија создава нови можности за трговска стимулација на извозот и увозот на релација Канада и Европската Унија, покрај малите и средните претпријатија,* ЦЕТА придонесе и за поширока трговска стимулација и на извозот и на увозот меѓу Канада и ЕУ. Со отстранување на трговските ограничувања, олеснување на пристапот до пазарите за јавни набавки и обезбедување посилна заштита на интелектуалната сопственост, договорот поттична зголемена трговска активност, **со што се потврди и втората помала хипотеза.** Податоците кои ги одразуваат годините по имплементацијата на ЦЕТА укажуваат на значителен пораст на канадскиот извоз во ЕУ, особено во индустриите како што се земјоделството, фармацевтските производи и производните производи, додека европските извозници исто така профитираа од пристапот до канадскиот пазар. Олеснувањето на трговијата низ различни сектори доведе до диверзифициран економски раст, подобрување на конкурентноста на пазарот и зголемување на протокот на странски директни инвестиции. Оваа експанзија на обемот на трговијата ја поддржува идејата дека ЦЕТА не е само правна рамка за трговијата, туку инструмент кој активно ја обликува комерцијалната динамика помеѓу две големи глобални економии.

Во однос на третата помала хипотеза која гласи *Нетранспарантноста на договорните страни во поглед на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу*

Канада и Европската Унија придонесе до формирање на граѓански движења кои го оспоруваат договорот, морам да констатирам овде дека сепак позитивните економски импликации на ЦЕТА се придружени со значителен скептицизам, особено во однос на неговата транспарентност и влијание врз јавниот интерес. Уште од почетната фаза на преговори, договорот наиде на отпор поради согледаниот недостаток на отвореност во процесот на донесување одлука за склучување на истиот. Отсуството на јасна комуникација во однос на клучните одредби, како што се механизмите за решавање спорови и регулаторната соработка, придонесе за формирање на граѓански движења кои активно ја оспоруваа легитимноста и правичноста на договорот, **а со тоа ја потврдувам и третата помала хипотеза.** Многу од овие граѓански движења се појавија како одговор на стравувањата дека ЦЕТА непропорционално ги фаворизира корпоративните интереси на сметка на јавната благосостојба, особено во секторите како што се регулативата за животната средина, работничките права и јавните услуги. Тајноста околу преговарачкиот процес и перцепцијата дека јавната консултација е изоставена го засили противењето, што доведе до широки протести и повици за поголем демократски надзор во креирањето на трговската политика.

Во однос на четвртата помала хипотеза која гласи *Екстензивните одредби на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија придонесоа до создавање на јавниот отпор против склучувањето на договорот*, истата е поврзана со претходната и ја поткрепува аргументацијата дека екстензивните одредби придонесоа за создавањето на јавниот отпор. Иако економските придобивки од договорот се очигледни, неговиот широк опсег и вклучувањето на спорни механизми, како што е системот за решавање спорови меѓу инвеститорите и државата (ИСДС, потоа трансформиран во Инвестициски судски систем) предизвика загриженост дека корпоративните интереси имаат непропорционално влијание врз животот на граѓаните. Овие одредби им даваат на мултинационалните корпорации прекумерна моќ, дозволувајќи им да ги оспоруваат владините политики што може да се мешаат со профитабилноста, дури и ако тие политики служат на јавниот интерес. Овој дисбаланс помеѓу националниот интерес и приоритетот на деловните интереси пред социјалните и еколошките грижи го поттикнаа противењето на јавноста, при што многумина се залагаа или за ревизија или за целосно отфрлање на договорот. Отпорот забележан во различни земји-членки на ЕУ,

вклучително и белгискиот регион Валонија, го нагласува степенот до кој одредбите предизвикаа дебата за рамнотежата помеѓу економската либерализација и општествената заштита, **со што се потврдува и оваа помала хипотеза.**

Во однос на петтата помала хипотеза која гласи *Договорите склучени во рамки на Берлинскиот процес го подготвуваат регионот на Западен Балкан за склучување комплексни трговски договори како Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија*, факт е дека договорите склучени во рамките на Берлинскиот процес, насочени кон интегрирање на Западен Балкан во единствениот пазар на ЕУ, поставија база за усвојување на професионалните квалификации во рамки на ЦЕТА. Затоа и петтата помала хипотеза е потврдена бидејќи Берлинскиот процес ја овозможи регионалната економска соработка и го подготви регионот на Западен Балкан за договори како ЦЕТА. Овие чекори обезбедуваат економиите на Западен Балкан постепено да се интегрираат во меѓународните трговски лавиринти, зголемувајќи го својот капацитет за преговарање и имплементација на комплексни трговски договори. Со стимулирањето економска стабилност, Берлинскиот процес делува како „отскачна даска“ за земјите на Западен Балкан да се адаптираат полесно на меѓународните трговски правила и да ги хамонизираат своите интерни национални процедури согласно истите.

Потврдата на претходно наведените помали хипотези води до конечен заклучок дека се потврдува главната хипотеза на оваа докторска дисертација насловена како **Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија стимулира зголемена економска интеграција, отворен пристап до пазарот и нови можности за малите и средните претпријатија (позитивни импликации), но стимулира и нерамнотежа помеѓу корпоративниот и јавниот интерес (негативни импликации) во деловната практика.** ЦЕТА, иако поттикнува економски раст, трговска експанзија и нови можности за малите и средните претпријатија, истовремено продуцираше многу дилеми и грижи во поглед на корпоративното влијание врз заштитата на јавниот интерес, работничките права и животната средина. Додека олеснувањето на процедурите стимулираше раст на трговијата со конкретни економски резултати, недостатокот на транспарентност во процесот на преговори и перцепцијата на нерамнотежа помеѓу корпоративниот и јавниот интерес предизвика отпор кај општата јавност, нагласувајќи ја

потребата за поголем општествен инклузивен процес кога се вакви комплексни договори во прашање.

Всушност, ЦЕТА е одличен пример за двете страни на современите трговски договори, односно од една страна делува како инструмент кој што е многу позитивен за раст на деловните активности, но од друга страна делува и негативно затоа што отвара многу критични прашања во поглед на управувањето, транспарентноста, одговорноста и правичната распределба на економските придобивки. Резултатите од мојот докторски труд алудираат на потребата креаторите на јавните политики да ги балансираат економските амбиции со општествените интереси, обезбедувајќи општата јавност да ги увиди бенефитите од договорите како што е ЦЕТА затоа што истиот треба да и служи не само на деловната заедница, туку и на целата пошироката јавност на начин кој е транспарентен, правичен и инклузивен.

**Информативен лист за интервју (истражување за докторат)
со експертски соговорник**

Информации за интервјуер:

Име: Марија Филева, докторанд

Институција: Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје

Информации за контакт: marija_fileva@hotmail.com

Назив на докторат: „Импликациите во деловната практика како последица од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија¹“

Наслов на интервјуто: „SWOT анализа на ЦЕТА: Сумирање на позитивните и негативните импликации за деловната практика“

Експертски соговорник:

- **Г-дин Јоханес Хајдекер**
Економски советник во Кабинетот на Претседателот на Владата на Република Северна Македонија

Г-дин Јоханес Хајдекер учествува како експертски соговорник во моето истражување за докторатот, кое вклучува дискусии со експерти кои поседуваат големо знаење и искуство во областите релевантни за мојот докторат. Тој е избран поради неговата експертиза за странски директни инвестиции, промоција на трговијата и регионален економски развој. Од 2021 година е именуван за економски советник во Кабинетот на Претседателот на Владата на Република Северна Македонија. По бизнис студиите во Австрија и САД, г-дин Хајдекер бил носител на различни позиции во Франција, Австрија, Централна Европа и Русија во автомобилската и ИТ индустријата. Ова интервју е во согласност со третиот дел од мојот докторат, насловен како *SWOT анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија*. Поточно, ќе придонесе за сите четири поглавја во овој дел насловени како **Глава I: Силни страни** кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА; **Глава II: Можности** кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА; **Глава III: Слаби страни** кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА и **Глава IV: Закани** кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА.

Процедури:

Интервјуто ќе се спроведе електронски преку е-пошта за да се обезбеди прецизно и веродостојно собирање на податоци. Збир од писмени прашања ќе бидат испратени однапред до г-дин Јоханес Хајдекер. По добивањето на прашањата, истиот ќе даде писмени одговори, враќајќи го документот со одговорените прашања по е-пошта. Овие

¹ Сеопфатен економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија (на англиски во оригинал гласи **Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada and the European Union**). Овој договор е познат по скратеницата на англиски **CETA**, па поради општаприфатеност на истата во мојот докторат ќе ја користам истата скратеница со директен превод на македонски јазик, односно **ЦЕТА**

Прилог број 1.1. Изјава за согласност | г. Јоханес Хајдекер (македонски јазик)

писмени одговори на прашањата ќе се користат исклучиво за академски цели како дел од истражувањето на докторатот. Сите референци ќе бидат соодветно адресирани во дисертацијата. Интервјуто ќе биде спроведено на англиски јазик. За да се обезбеди јасност и пристапност, ќе се подготви идентична верзија на македонски јазик, како официјален јазик на докторското истражување. И македонската и англиската верзија ќе бидат вклучени во документацијата за истражувања со цел подготовка на докторат, а македонската верзија ќе служи како официјална референца. Двете верзии ќе му бидат испратени на г-дин Јоханес Хајдекер - експертски соговорник, за да потврди дека содржината е идентична на двата јазика и ќе бидат споделени со него за одобрување пред објавувањето како дел од истражувањето за докторатот.

ИЗЈАВА ЗА СОГЛАСНОСТ

Назив на докторат: „Импликациите во деловната практика како последица од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија”

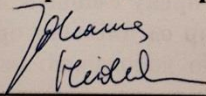
Наслов на интервјуто: „SWOT анализа на ЦЕТА: Сумирање на позитивните и негативните импликации за деловната практика“

Со потпишување на оваа Изјава за согласност, потврдувате дека:

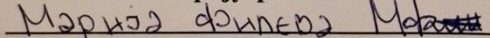
- Го прочитавте и разбравте дадениот информативен лист
- Сте имале можност да поставувате прашања и сте добиле аргументирани одговори
- Доброволно се согласувате да учествувате во ова интервју на високо ниво за истражување на докторат
- Разбирате дека може да се повлечете во секое време, без да треба да наведете причина
- Се согласувате дека Вашите одговори од ова интервју во целост ќе послужат како официјална компонента во истражувањето за докторатот
- Се согласувате за обработка на вашите податоци како што е наведено во информативниот лист

Потпис на учесникот – експертски соговорник:

Г-дин Јоханес Хајдекер

Потпис на интервјуерот:

Марија Филева, докторанд - Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје

Датум: 20.01.2025 година

Место: Скопје, Република Северна Македонија

**Information Sheet for PhD Interview
with High-Level Interviewee**

Interviewer:

Name: Marija Fileva, PhD Candidate

Institution: Faculty of Law "Iustinianus Primus" – Skopje

Contact Information: marija_fileva@hotmail.com

Title of PhD: "The implications in the business practice as a consequence from the concluding of the Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada and the European Union"

Title of the Interview: "SWOT analysis of CETA: Summarizing positive and negative implications for business practice"

High-Level Interviewee:

- **Mr. Johannes Heidecker**
Economic Advisor in the Office of the Prime Minister of the Republic of North Macedonia

Mr. Johannes Heidecker is participating as a High-Level Interviewee in my PhD research, which involves discussions with experts who possess extensive knowledge and experience in fields relevant to my PhD. He is selected for his expertise in foreign direct investment, trade promotion and regional economic development. Since 2021, he is appointed as the Economic Advisor in the Office of the Prime Minister of the Republic of North Macedonia. After business studies in Austria and the USA, Mr. Heidecker had various functions in France, Austria, Central Europe and Russia in the automotive and IT industry. **This interview aligns with Part Three of my PhD, titled SWOT analysis of the Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada and the European Union.** Specifically, it will contribute to the whole four chapters in this part named **Chapter I: Strengths** arising from the conclusion of CETA; **Chapter II: Opportunities** arising from the conclusion of CETA; **Chapter III: Weaknesses** arising from the conclusion of CETA and **Chapter IV: Threats** arising from the conclusion of CETA.

Procedures:

The interview will be conducted electronically via email to ensure precise and reliable data collection. A set of written questions will be sent in advance to Mr. Johannes Heidecker. Upon receiving the questions, the High-Level Interviewee will provide written responses, returning the document with the completed responses by mail. These written responses will be used exclusively for academic purposes as part of the PhD research. Any references to these contributions will be properly acknowledged in the dissertation. The interview will be conducted in English. To ensure clarity and accessibility, an identical version will be prepared in Macedonian language, as the official language of the PhD research. The Macedonian and

Прилог број 1.4. Изјава за согласност | г. Јоханес Хајдекер (англиски јазик)

English versions, respectively, will be included in the PhD research documentation, with the Macedonian version serving as the official reference. **Both versions will be sent to Mr. Johannes Heidecker - the High-Level Interviewee, to verify that the content is identical in both languages, and shared with him for approval before any publication as part of the PhD research.**

CONSENT FORM

Title of PhD: "The implications in the business practice as a consequence from the concluding of the Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada and the European Union"

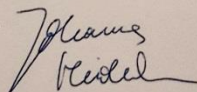
Title of the Interview: "SWOT analysis of CETA: Summarizing positive and negative implications for business practice"

By signing this consent form, you confirm that:

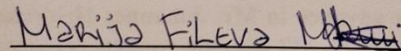
- You have read and understood the information sheet provided
- You have had the opportunity to ask questions and have received well founded answers
- You voluntarily agree to participate in this PhD research high-level interview
- You understand you may withdraw at any time, without needing to give a reason
- You agree that your responses from this interview will be included as an official component of the PhD research
- You consent to the processing of your data as outlined in the information sheet

Signature of Participant - High-Level Interviewee:

Mr. Johannes Heidecker

Signature of Interviewer:

Marija Fileva, PhD Candidate

Faculty of Law "Iustinianus Primus" – Skopje

Date: 20.01.2025

Place: Skopje, Republic of North Macedonia

Информативен лист за интервју (истражување за докторат)
со експертски соговорник

Информации за интервјуер:

Име: Марија Филева, докторанд

Институција: Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје

Информации за контакт: marija_fileva@hotmail.com

Назив на докторат: „Импликациите во деловната практика како последица од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија”

Наслов на интервјуто: „SWOT анализа на ЦЕТА: Евалуација на импактот на ЦЕТА врз деловните практики од перспектива на канадски сопственик на мало и средно претпријатие“

Експертски соговорник:

- Г-дин Вилијам Лајшман
Сопственик на Скутерети, мало и средно претпријатие во Канада

Г-дин Вилијам Лајшман учествува како експертски соговорник во моето истражување за докторатот, кое вклучува дискусии со експерти кои поседуваат големо знаење и искуство во областите релевантни за мојот докторат. Тој е избран затоа што е успешен сопственик (основач и претседател) на канадското мало и средно претпријатие во Канада, под име Скутерети, каде што г-дин Лајшман ја води компанијата повеќе од 14 години, носејќи големо глобално искуство во управувањето со продажбата, меѓународната трговија, малопродажните операции, е-трговијата и франшизата. Под негово водство, компанијата останува посветена на иновациите и одржливоста, специјализирана за врвни е-велосипеди на Бош со единствена програма за доживотна ВИП поддршка. Пред да ја основа својата компанија, тој беше носител на клучни улоги во развој на бизниси и управување со корпоративните процеси. Неговата експертиза во навигацијата на комплексни пазари го позиционираше како клучен играч во индустријата. Ова интервју е во согласност со третиот дел од мојот докторат, насловен како *SWOT анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија*. Поточно, ќе придонесе за сите четири поглавја во овој дел насловени како Глава I: Силни страни кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА; Глава II: Можности кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА; Глава III: Слаби страни кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА и Глава IV: Закани кои произлегуваат од склучувањето на ЦЕТА.

Процедури:

Интервјуто ќе се спроведе електронски преку е-пошта за да се обезбеди прецизно и веродостојно собирање на податоци. Збир од писмени прашања ќе бидат испратени однапред до г-дин Вилијам Лајшман. По добивањето на прашањата, истиот ќе даде

писмени одговори, враќајќи го документот со одговорените прашања по е-пошта. Овие писмени одговори на прашањата ќе се користат исклучиво за академски цели како дел од истражувањето на докторатот. Сите референци ќе бидат соодветно адресирани во дисертацијата. Интервјуто ќе биде спроведено на англиски јазик. За да се обезбеди јасност и пристапност, ќе се подготви идентична верзија на македонски јазик, како официјален јазик на докторското истражување. Двете верзии ќе му бидат испратени на г-дин Вилијам Лајшман - експертски соговорник, за да потврди дека содржината е идентична на двата јазика и ќе бидат споделени со него за одобрување пред објавувањето како дел од истражувањето за докторатот.

ИЗЈАВА ЗА СОГЛАСНОСТ

Назив на докторат: „Импликациите во деловната практика како последица од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија“

Наслов на интервјуто: „SWOT анализа на ЦЕТА: Евалуација на импактот на ЦЕТА врз деловните практики од перспектива на канадски сопственик на мало и средно претпријатие“

Со потпишување на оваа Изјава за согласност, потврдувате дека:

- Го прочитавте и разбравте дадениот информативен лист
- Сте имале можност да поставувате прашања и сте добиле аргументирани одговори
- Доброволно се согласувате да учествувате во ова интервју на високо ниво за истражување на докторат
- Разбирате дека може да се повлечете во секое време, без да треба да наведете причина
- Се согласувате дека Вашите одговори од ова интервју во целост ќе послужат како официјална компонента во истражувањето за докторатот
- Се согласувате за обработка на вашите податоци како што е наведено во информативниот лист

Потпис на учесникот – експертски соговорник:

Г-дин Вилијам Лајшман

William Leishman

Потпис на интервјуерот:

Марија Филева

Марија Филева, докторанд - Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје

Датум: 25.02.2025 година

**Information Sheet for PhD Interview
with High-Level Interviewee**

Interviewer:

Name: Marija Fileva, PhD Candidate

Institution: Faculty of Law "Iustinianus Primus" – Skopje

Contact Information: marija_fileva@hotmail.com

Title of PhD: "The implications in the business practice as a consequence from the concluding of the Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada and the European Union"

Title of the Interview: "SWOT Analysis of CETA: Evaluating CETA's impact on business practices from the perspective of a Canadian SME owner"

High-Level Interviewee:

- **Mr. William Leishman**
Founder / President of Scooteretti

Mr. William Leishman is participating as a High-Level Interviewee in my PhD research, which involves discussions with experts who possess extensive knowledge and experience in fields relevant to my PhD. He is selected because he is a successful owner (Founder and President) of the Canadian SME named Scooteretti, where Mr. Leishman has been leading the company for over 14 years, bringing extensive global experience in sales management, corporate accounts, international trade, retail operations, e-commerce, and franchising. Under his leadership, the company remains committed to innovation and sustainability, specializing in premium Bosch-powered eBikes with a unique Lifetime VIP Support program. Prior to founding his company, he held key roles in business development, corporate account management, and product management. His expertise in navigating complex markets has positioned him as a key player in the industry, continuously identifying opportunities for growth and innovation. **This interview aligns with Part Three of my PhD, titled SWOT analysis of the Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada and the European Union.** Specifically, it will contribute to the whole four chapters in this part named **Chapter I: Strengths** arising from the conclusion of CETA; **Chapter II: Opportunities** arising from the conclusion of CETA; **Chapter III: Weaknesses** arising from the conclusion of CETA and **Chapter IV: Threats** arising from the conclusion of CETA.

Procedures:

The interview will be conducted electronically via email to ensure precise and reliable data collection. A set of written questions will be sent in advance to Mr. William Leishman. Upon receiving the questions, the High-Level Interviewee will provide written responses, returning the document with the completed responses by mail. These written responses will be used exclusively for academic purposes as part of the PhD research. Any references to these

contributions will be properly acknowledged in the dissertation. The interview will be conducted in English. To ensure clarity and accessibility, an identical version will be prepared in Macedonian language, as the official language of the PhD research. **Both versions will be sent to Mr. William Leishman - the High-Level Interviewee, to verify that the content is identical in both languages, and shared with him for approval before any publication as part of the PhD research.**

CONSENT FORM

Title of PhD: "The implications in the business practice as a consequence from the concluding of the Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada and the European Union"

Title of the Interview: "SWOT Analysis of CETA: Evaluating CETA's impact on business practices from the perspective of a Canadian SME owner"

By signing this consent form, you confirm that:

- You have read and understood the information sheet provided
- You have had the opportunity to ask questions and have received well founded answers
- You voluntarily agree to participate in this PhD research high-level interview
- You understand you may withdraw at any time, without needing to give a reason
- You agree that your responses from this interview will be included as an official component of the PhD research
- You consent to the processing of your data as outlined in the information sheet

Signature of Participant - High-Level Interviewee:

Mr. William Leishman

William Leishman

Signature of Interviewer:

Marija Fileva

Marija Fileva, PhD Candidate
Faculty of Law "Iustinianus Primus" – Skopje

Date: 25.02.2025

**Информативен лист за интервју (истражување за докторат)
со експертски соговорник**

Информации за интервјуер:

Име: Марија Филева, докторанд

Институција: Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје

Информации за контакт: marija_fileva@hotmail.com

Назив на докторат: „Импликациите во деловната практика како последица од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија¹”

Наслов на интервјуто: „Влијанието на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија врз правата на работниците“

Експертски соговорник:

М-р Јованка Тренчевска

- Пратеничка во Собранието на Република Северна Македонија (2024 – 2028)
- Министерска за труд и социјална политика (2022 – 2024)
- Директорка на Државниот инспекторат за труд (2020 – 2022)
- Државна секретарка во Министерството за труд и социјална политика (2018-2020)

М-р Јованка Тренчевска учествува како експертски соговорник во моето истражување за докторатот, кое вклучува дискусии со експерти кои поседуваат големо знаење и искуство во областите релевантни за поглавјата на мојот докторски труд. М-р Тренчевска е избрана поради нејзината експертиза во областа на заштитата на работничките права, исто така таа е автор и коавтор на многу публикации и анализи од истата област, а воедно учествувала во многу работни групи за подготовка на законски решенија. М-р Тренчевска работи во Министерството за труд и социјална политика од 2003 година, каде во 2018 година станува Државна секретарка во истото министерство до 2020 година. Во периодот од 2020 година до 2022 година станува Директорка на Државниот инспекторат за труд, а на таа позиција останува до изборот за Министерска за труд и социјална политика во 2022 година. Во моментот на реализација на ова интервју со цел истражување за докторат, м-р Тренчевска е пратеничка во Собранието на Република Северна Македонија. Ова интервју е во согласност со повеќе делови и поглавја од мојот докторат, имајќи предвид дека во многу делови од истиот заштитата на работничките права се предмет на анализа.

¹ Сеопфатен економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија (на англиски во оригинал гласи *Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada and the European Union*). Овој договор е познат по скратеницата на англиски *CETA*, па поради општаприфатеност на истата во мојот докторат ќе ја користам истата скратеница со директен превод на македонски јазик, односно *ЦЕТА*.

Интервјуто ќе го опфаќа вториот дел од мојот докторат, насловен како **Осмото поглавје од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија посветено на инвестициите**, особено делот посветен на етаблирањето на механизмот за решавање на спорови помеѓу инвеститори и држави (познат како ИСДС²) низ призма на движењето Европска граѓанска иницијатива против ТТИП³ и ЦЕТА (*European Citizens' Initiative against TTIP and CETA*) и движењето Права за луѓето, правила за корпорации – Стоп за ИСДС! (*Rights for People, Rules for Corporations – Stop ISDS!*). Понатаму во третиот дел, кој гласи **SWOT анализа на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија**, во **Глава I** насловена како **Силните страни кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија** се анализира прашањето за **отворен пазар**, а во **Глава II**, насловена како **Можностите кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија** се анализира **конкурентноста на пазарот на труд, мобилноста на работниците, но и стимулацијата нови работни места**. Дискусијата продолжува и во поглед на **Глава III** насловена како **Слабите страни кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија**, каде се анализира **опонирањето на јавноста за склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија**, но и екстензивната формулација на договорните одредби од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија, заклучувајќи го овој дел со **Глава IV**, насловена како **Закани кои произлегуваат од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија**, во која се дискутира за **влијанието врз заштитата на работничките права**. Ова интервју завршува со дискусија во поглед на петтиот дел од докторскиот труд насловен како **Идни импликации од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија во земјите од Западен Балкан како дел од Берлинскиот процес**.

Процедури:

Интервјуто, кое ќе трае приближно 60 минути, ќе се спроведе лично и ќе биде снимено (само аудио) со дозвола на м-р Јованка Тренчевска за да се обезбеди точна анализа на податоци. Транскрипција од интервјуто ќе биде креирана за анализа и споделена со м-р Тренчевска за одобрување пред секое објавување како дел од истражувањето за докторатот. Интервјуто ќе биде спроведено на македонски јазик, како официјален јазик за изработка на докторскиот труд. После одобрување на транскрипцијата од страна на м-р Тренчевска, интервјуто ќе биде инкорпорирано во документацијата за докторскиот труд и истото ќе служи како официјална референца.

² Механизмот за решавање на спорови помеѓу инвеститори и држави (на англиски во оригинал гласи *Investor State Dispute Settlement*). Овој механизам е познат по скратеницата на англиски *ISDS*, па поради општаприфатеност на истата, во мојот докторат ќе ја користам истата скратеница со директен превод на македонски јазик, односно *ИСДС*.

³ Трансатлантско трговско и инвестициско партнерство (*ТТИП*) (на англиски во оригинал гласи *Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP)*).

ИЗЈАВА ЗА СОГЛАСНОСТ

Назив на докторат: „Импликациите во деловната практика како последица од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија”

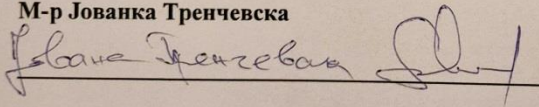
Наслов на интервјуто: „Влијанието на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија врз правата на работниците“

Со потпишување на оваа Изјава за согласност, потврдувате дека:

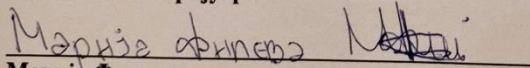
- Го прочитавте и разбравте дадениот информативен лист
- Сте имале можност да поставувате прашања и сте добиле аргументирани одговори
- Доброволно се согласувате да учествувате во ова интервју како експертски соговорник со цел истражување за докторат
- Разбирате дека може да се повлечете во секое време, без да треба да наведете причина
- Се согласувате интервјуто да се снима (аудио) и да биде направена транскрипција од истото
- Се согласувате за обработка на Вашите податоци како што е наведено во информативниот лист

Потпис на учесникот – експертски соговорник:

М-р Јованка Тренчевска

Потпис на интервјуерот:

Марија Филева

Докторанд - Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје

Датум: 25.12.2024 година

Место: Собрание на Република Северна Македонија

**Информативен лист за интервју (истражување за докторат)
со експертски соговорник**

Информации за интервјуер:

Име: Марија Филева, докторанд

Институција: Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје

Информации за контакт: marija_fileva@hotmail.com

Назив на докторат: „Импликациите во деловната практика како последица од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија“

Наслов на интервјуто: „Берлинскиот процес, ЦЕТА и Западен Балкан: Обликување регионални деловни и инвестициски практики“

Експертски соговорник:

- **Г-ѓа Сања Миовчиќ**
Извршен директор на Советот на странски инвеститори на Босна и Херцеговина

Г-ѓа Сања Миовчиќ учествува како експертски соговорник во моето истражување за докторатот, кое вклучува дискусии со експерти кои поседуваат големо знаење и искуство во областите релевантни за мојот докторат. Таа е избрана поради нејзината експертиза во поглед на странски инвеститори, имајќи предвид дека има повеќе од 25 (дваесет и пет) години професионално искуство во бројни меѓународни компании и организации. Од 2016 година, г-ѓа Сања Миовчиќ е извршен директор на Советот на странски инвеститори на Босна и Херцеговина. Советот е најважната независна деловна асоцијација која од 2006 година активно промовира и развива предвидлива, конкурентна и одржлива деловна средина преку отворен дијалог со властите и другите релевантни партнери. Во својата импресивна кариера, г-ѓа Миовчиќ била носител на престижни стипендии и учествувала во студиски програми во САД, Велика Британија, Кина, Германија и Австрија. Таа е исто така член на одборот на Агенцијата за поттикнување странски инвестиции на БиХ и поранешен претседател и член на одборот на Меѓународната федерација на организации за обука и развој (глобална асоцијација основана во 1972 година во Женева). Г-ѓа Миовчиќ неодамна таа беше назначена за Сенатор во име на Босна и Херцеговина во Медитеранската туристичка фондација. Ова интервју е во согласност со петтиот дел од мојот докторат, насловен како **Идни импликации од Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија во земјите од Западен Балкан како дел од Берлинскиот процес.**

Процедури:

Интервјуто, кое ќе трае приближно 45 минути, ќе се спроведе лично и ќе биде снимено (само аудио) со дозвола на г-ѓа Сања Миовчиќ за да се обезбеди точно собирање

Прилог број 4.1. Изјава за согласност | г-ѓа Сања Миовчиќ (македонски јазик)

податоци. Транскрипција од интервјутото ќе биде креирана за анализа и споделена со него за одобрување пред секое објавување како дел од истражувањето на докторатот. Интервјутото ќе биде спроведено на англиски јазик, но ќе биде преведено на македонски јазик, како официјален јазик на докторското истражување. За да се олесни разбирањето и практичноста, ќе биде обезбедена идентична англиска верзија на транскрипцијата. И македонската и англиската верзија ќе бидат вклучени во документацијата за докторскиот труд, а верзијата на македонски јазик ќе служи како официјална референца. Двете верзии ќе бидат испратени до **г-ѓа Сања Миовчиќ** – експертски соговорник, за да се потврди дека содржината е идентична на двата јазика.

ИЗЈАВА ЗА СОГЛАСНОСТ

Назив на докторат: „Импликациите во деловната практика како последица од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија”

Наслов на интервјутото: „Берлинскиот процес, ЦЕТА и Западен Балкан: Обликување регионални деловни и инвестициски практики“

Со потпишување на оваа Изјава за согласност, потврдувате дека:

- Го прочитавте и разбравте дадениот информативен лист
- Сте имале можност да поставувате прашања и сте добиле аргументирани одговори
- Доброволно се согласувате да учествувате во ова интервју на високо ниво за истражување на докторат
- Разбирате дека може да се повлечете во секое време, без да треба да наведете причина
- Се согласувате интервјутото да се снима (аудио) и да биде направена транскрипција од истото
- Се согласувате за обработка на вашите податоци како што е наведено во информативниот лист

Потпис на учесникот – експертски соговорник:

Г-ѓа Сања Миовчиќ

Потпис на интервјуерот:

Марија Филева, докторанд - Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје

Датум: 23.01.2025 година

Место: Скопје, Република Северна Македонија

**Information Sheet for PhD Interview
with High-Level Interviewee**

Interviewer:

Name: Marija Fileva, PhD Candidate

Institution: Faculty of Law "Iustinianus Primus" – Skopje

Contact Information: marija_fileva@hotmail.com

Title of PhD: "The implications in the business practice as a consequence from the concluding of the Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada and the European Union"

Title of the Interview: "The Berlin Process, CETA, and the Western Balkans: Shaping regional business and investment practices"

High-Level Interviewee:

- **Ms. Sanja Miović**
Executive Director of the Foreign Investors Council (FIC) of Bosnia and Herzegovina

Ms. Sanja Miović is participating as a High-Level Interviewee in my PhD research, which involves discussions with experts who possess extensive knowledge and experience in fields relevant to my PhD. She is selected for his expertise in foreign investors, considering she has more than 25 years of professional experience in numerous international companies and organizations. **Since 2016, Sanja Miović has been the Executive Director of the Foreign Investors Council (FIC) of Bosnia and Herzegovina. The FIC is the most important independent business association, which since 2006 has been actively promoting and developing a predictable, competitive, and sustainable business environment through open dialogue with the authorities and other relevant partners.** In her impressive career, she has passed several prestigious fellowship and study programs in USA, UK, China, Germany and Austria. She is also a board member of the Foreign Investment Promotion Agency of Bosnia and Herzegovina (FIPA), and Past President and Board Member of IFTDO (International Federation of Training and Development Organizations), a global association founded in 1972 in Geneva. Recently she has been appointed as a Senator on behalf of Bosnia and Herzegovina at the Mediterranean Tourism Foundation (MTF). **This interview aligns with Part Five of my PhD, titled Future Implications of the Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada and the European Union in the Western Balkans as part of the Berlin Process.**

Procedures:

The interview will last approximately 45 minutes, will be conducted in person, and recorded (audio only) with the permission of **Ms. Sanja Miović** to ensure accurate data collection. A transcription of the interview will be created for analysis and shared with her for approval before any publication as part of the PhD research. While the interview will be conducted in English, it

Прилог број 4.3. Изјава за согласност | г-ѓа Сања Миовчиќ (англиски јазик)

will be translated into Macedonian, the official language of the PhD research. To facilitate understanding and convenience, an identical English version of the transcription will be provided. Both Macedonian and English versions will be included in the research PhD documentation, with the Macedonian version serving as the official reference. Both versions will be sent to **Ms. Sanja Miovčić** - the High-Level Interviewee, to verify that the content is identical in both languages.

CONSENT FORM

Title of PhD: "The implications in the business practice as a consequence from the concluding of the Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada and the European Union"

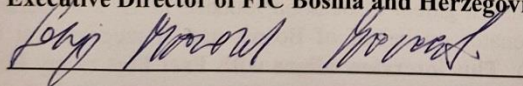
Title of the Interview: "The Berlin Process, CETA, and the Western Balkans: Shaping regional business and investment practices"

By signing this consent form, you confirm that:

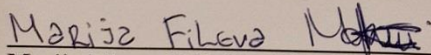
- You have read and understood the information sheet provided
- You have had the opportunity to ask questions and have received well founded answers
- You voluntarily agree to participate in this PhD research high-level interview
- You understand you may withdraw at any time, without needing to give a reason
- You agree to the interview being recorded and transcribed
- You consent to the processing of your data as outlined in the information sheet

Signature of Participant - High-Level Interviewee:

Ms. Sanja Miovčić
Executive Director of FIC Bosnia and Herzegovina

Signature of Interviewer:

Marija Fileva, PhD Candidate
Faculty of Law "Justinianus Primus" – Skopje

Date: 23.01.2025

Place: Skopje, Republic of North Macedonia

**Информативен лист за интервју (истражување за докторат)
со експертски соговорник**

Информации за интервјуер:

Име: Марија Филева, докторанд

Институција: Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје

Информации за контакт: marija_fileva@hotmail.com

Назив на докторат: „Импликациите во деловната практика како последица од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија”

Наслов на интервјуто: „Политики за трговија и климатски промени - Анализа на ЦЕТА и влијанието на договорот врз климата“

Експертски соговорник:

Проф. д-р Стивен Минас

- Професор по право - Факултет за транснационално право на Универзитетот во Пекинг
- Кралски колеџ во Лондон - Климатско право и управување
- Заменик-претседател на Советодавниот одбор при Центарот и мрежата за климатска технологија на ОН
- Член на Советодавниот одбор - ОН за климатски промени и поранешен претседател на Технолошкиот извршен комитет
- Член на Светската комисија за еколошко право

Проф. д-р Стивен Минас учествува како експертски соговорник во моето истражување за докторатот, кое вклучува дискусии со експерти кои поседуваат големо знаење и искуство во областите релевантни за мојот докторат. Тој е избран поради неговата експертиза во климатското право, меѓународното управување и неговите улоги во Светската комисија за еколошко право и комитетите на ОН за климатски промени. Ова интервју е во согласност со четвртиот дел од мојот докторат, насловен како Компаративен приказ во земјите потписнички на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија. Поточно, ќе придонесе за поглавјето Компаративен преглед - Политики за трговија и климатски промени во согласност со посветеноста на Канада и ЕУ за ефективно спроведување на Парискиот договор за климатски промени од 2015 година.

Процедури:

Интервјуто, кое ќе трае приближно 30 минути, ќе се спроведе лично и ќе биде снимено (само аудио) со дозвола на проф. д-р Стивен Минас за да се обезбеди точно собирање податоци. Транскрипција од интервјуто ќе биде креирана за анализа и споделена со него за одобрување пред секое објавување како дел од истражувањето на докторатот.

Интервјуто ќе биде спроведено на англиски јазик, но ќе биде преведено на македонски јазик, како официјален јазик на докторското истражување. За да се олесни разбирањето и практичноста, ќе биде обезбедена идентична англиска верзија на транскрипцијата. И македонската и англиската верзија ќе бидат вклучени во документацијата за докторскиот труд, а верзијата на македонски јазик ќе служи како официјална референца. Двете верзии ќе бидат испратени до проф. д-р Стивен Минас – експертски соговорник, за да се потврди дека содржината е идентична на двата јазика.

ИЗЈАВА ЗА СОГЛАСНОСТ

Назив на докторат: „Импликациите во деловната практика како последица од склучувањето на Сеопфатниот економски и трговски договор помеѓу Канада и Европската Унија”

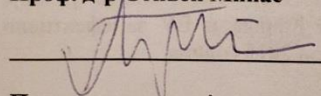
Наслов на интервјуто: „Политики за трговија и климатски промени - Анализа на СЕТА и неговото влијание врз климата“

Со потпишување на оваа Изјава за согласност, потврдувате дека:

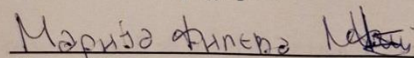
- Го прочитавте и разбравте дадениот информативен лист
- Сте имале можност да поставувате прашања и сте добиле аргументирани одговори
- Доброволно се согласувате да учествувате во ова интервју на високо ниво за истражување на докторат
- Разбирате дека може да се повлечете во секое време, без да треба да наведете причина
- Се согласувате интервјуто да се снима (аудио) и да биде направена транскрипција од истото
- Се согласувате за обработка на вашите податоци како што е наведено во информативниот лист

Потпис на учесникот – експертски соговорник:

Проф. д-р Стивен Минас

 STEPHEN MINAS

Потпис на интервјуерот:

Марија Филева, докторанд - Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје

Датум: 07.11.2024 година

Место: Скопје, Република Северна Македонија

**Information Sheet for PhD Interview
with High-Level Interviewee**

Interviewer:

Name: Marija Fileva, PhD Candidate
Institution: Faculty of Law "Iustinianus Primus" – Skopje
Contact Information: marija_fileva@hotmail.com

Title of PhD: "The implications in the business practice as a consequence from the concluding of the Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada and the European Union"

Title of the Interview: "Trade and climate change policies - Analyzing CETA and its Climate Impact"

High-Level Interviewee:

Prof. Dr Stephen Minas

- Professor of Law - Peking University School of Transnational Law
- King's College London (Affiliated Faculty) - Climate Law and Governance
- Vice-Chair of the UN Climate Technology Centre & Network (CTCN) Advisory Board
- Member of the Advisory Board - UN Climate Change and former Chair of the Technology Executive Committee
- Member of the World Commission on Environmental Law – IUCN

Prof. Dr Stephen Minas is participating as a High-Level Interviewee in my PhD research, which involves discussions with experts who possess extensive knowledge and experience in fields relevant to my PhD. He is selected for his expertise in climate law, international governance, and his roles within the World Commission on Environmental Law and UN Climate Change committees. This interview aligns with Part Four of my PhD, titled Comparative Overview in the Signatory Countries of the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada and the European Union. Specifically, it will contribute to the chapter Comparative Overview - Trade and Climate Change Policies in accordance with the commitment of Canada and the EU to effectively implement the 2015 Paris Agreement on climate change.

Procedures:

The interview will last approximately 30 minutes, will be conducted in person, and recorded (audio only) with the permission of Prof. Dr Stephen Minas to ensure accurate data collection. A transcription of the interview will be created for analysis and shared with him for approval before any publication as part of the PhD research. While the interview will be conducted in English, it will be translated into Macedonian, the official language of the PhD research. To facilitate understanding and convenience, an identical English version of the transcription will be provided. Both Macedonian and English versions will be included in the research PhD

documentation, with the Macedonian version serving as the official reference. Both versions will be sent to Prof. Dr Stephen Minas - the High-Level Interviewee, to verify that the content is identical in both languages.

CONSENT FORM

Title of PhD: "The implications in the business practice as a consequence from the concluding of the Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada and the European Union"

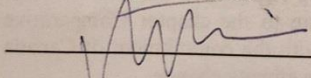
Title of the Interview: "Trade and climate change policies - Analyzing CETA and its Climate Impact"

By signing this consent form, you confirm that:

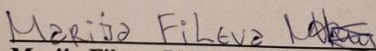
- You have read and understood the information sheet provided
- You have had the opportunity to ask questions and have received well founded answers
- You voluntarily agree to participate in this PhD research high-level interview
- You understand you may withdraw at any time, without needing to give a reason
- You agree to the interview being recorded and transcribed
- You consent to the processing of your data as outlined in the information sheet

Signature of Participant - High-Level Interviewee:

Prof. Dr Stephen Minas

 STEPHEN MINAS

Signature of Interviewer:

Marija Fileva, PhD Candidate

Faculty of Law "Iustinianus Primus" – Skopje

Date: 07.11.2024

Place: Skopje, Republic of North Macedonia

1. КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Addo, Kofi. *Core Labour Standards and International Trade: Lessons from the Regional Context*. Berlin, Heidelberg: Springer, 2015. DOI 10.1007/978-3-662-44619-5.
2. Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo*, Montenegro, North Macedonia and Serbia. *Agreement on the Recognition of Professional Qualifications of Nurses, Veterinary Surgeons, Pharmacists, and Midwives in the Central European Free Trade Agreement context*. Tirana, 2023. Достапно на: https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/joint-agreement-recognition-of-professional-qualifications-nurses-veterinary-surgeons-midwives-and-pharmacists-bp-summit-2023_1697628897.pdf
3. Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo*, Montenegro, North Macedonia and Serbia. *Agreement on the Recognition of Professional Qualifications of Doctors of Medicine, Doctors of Dental Medicine and Architects in the Central European Free Trade Agreement context*. Berlin, 2022. Достапно на: https://www.kuvendikosoves.org/Uploads/Data/Documents/217Marreveshja_d9TJwNMNzT.pdf
4. Adeau, Flavien and Gelinas, Fabien. "CETA's Definition of the Fair and Equitable Treatment Standard: Toward a Guided and Constrained Interpretation," in *The Comprehensive Economic and Trade Agreement between the European Union and Canada (CETA)*. Special Issue: Transnational Dispute Management, ed. A. Bjorklund et al., 2016. Достапно на: <https://ssrn.com/abstract=2931503> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2931503>.
5. Advisory Committee on Rules of Court. *Memorandum to the Bar and the Bench of Virginia*. Judicial Council of Virginia, April 12, 2019. Достапно на: http://www.courts.state.va.us/courts/scv/call_for_comment/draft_shall_rules_revisions.pdf.
6. Bungenberg, Marc and Reinisch, August. *From Bilateral Arbitral Tribunals and Investment Courts to a Multilateral Investment Court - Options Regarding the Institutionalization of Investor-State Dispute Settlement*. European Yearbook of International Economic Law. Berlin, Heidelberg: Springer, 2021. <https://doi.org/10.1007/978-3-662-59732-3>.
7. Bohnenberger, Fabian and Joerges, Christian. *From Trade Liberalisation to Transnational Governance and TTIP: How Dani Rodrik, Karl Polanyi and the Varieties of Capitalism Studies May Help Us to Understand the Present State of Globalization*. TLI Think! Paper 44/2016, October 27, 2016. Достапно на SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2862966> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2862966>.
8. Bonnitche, Jonathan. *Substantive Protection under Investment Treaties: A Legal and Economic Analysis*. Cambridge University Press, 2014. Достапно на: <https://www.cambridge.org/core/books/substantive-protection-under-investment-treaties/4C60775CD8C9A3E999F4D47997380852>.

9. Breuss, Fritz. *A Macroeconomic Model of CETA's Impact on Austria*. WIFO Working Papers, No. 532. Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung, Wien, March 2017. Достапно на: <http://www.wifo.ac.at/>.

10. Blažo, Ondrej & Kováčiková, Hana. *Access to the Market and the Transparency as Principles of Public Procurement in the Legal Environment of the EU Neighbourhood Policy*. International and Comparative Law Review, 2018, vol. 18, no. 2. DOI: 10.2478/iclr-2018-0048. Published by Palacký University Olomouc, Czech Republic, 2018.

11. Business Europe. *The EU-Canada Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*. Brussels: EU Transparency Register, 2016. Достапно на: https://www.businesseurope.eu/sites/buseur/files/media/reports_and_studies/brochure_ceta_2016_-_final.pdf.

12. Bickel, Fabian. *Customs Unions in the WTO - Problems with Anti-Dumping*. European Yearbook of International Economic Law. Springer Cham: 16 October, 2021. Достапно на: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-86312-8>.

13. Cross, Ciaran. *Investor protection in CETA: Gold standard or missed opportunity?* International Centre for Trade Union Rights (ICTUR). Brussels, October 2016. Достапно на: <https://www.greenpeace.org/static/planet4-eu-unit-stateless/2018/08/492e1d2d-492e1d2d-ics-ceta-report-web.pdf>.

14. Ciampi, Annalisa, *EU's International Treaties, the New Investment Court System (ICS) and Human Rights*. Osservatorio sulle fonti, n. 3/2019, December 31, 2019. Достапно на SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3515192> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3515192>.

15. Ciuriak, Dan. *"Advantages and Disadvantages for Canada of Multilateral, Regional and Bilateral Trade Agreements"*. February 18, 2016. Достапно на: <https://ssrn.com/abstract=2734404> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2734404>.

16. Canadian Centre for Policy Alternatives. *Making Sense of CETA*. 2nd ed. Berlin/Ottawa: PowerShift, 2016. Достапно на: https://www.policyalternatives.ca/sites/default/files/uploads/publications/National%20Office/2016/09/Making_Sense_of_CETA_2016.pdf

17. Corporate Europe Observatory. *The Great CETA Swindle*. November 2016. Достапно на: <https://corporateeurope.org/sites/default/files/attachments/great-ceta-swindle.pdf>.

18. Central University Research Ethics Committee (CUREC). *Best Practice Guidance 03: Elite and Expert Interviewing, Version 4.0*. Oxford: University of Oxford, November 2020). Достапно на: <https://researchsupport.admin.ox.ac.uk/files/bpg03eliteandexpertinterviewingpdf>

19. Cooperation And Development Institute, чија официјална веб страница е достапна на: <https://cdinstitute.eu/>
20. Cernat, Lucian. *How Important are Mutual Recognition Agreements for Trade Facilitation?* European Centre for International Political Economy Policy Brief No. 10, 2022. Достапно на: https://ecipe.org/wp-content/uploads/2022/12/ECI_22_PolicyBrief_RegCo_10_2022_LY04.pdf
21. CEFTA Secretariat. *Common Regional Market - A catalyst for deeper regional economic integration and a stepping stone towards EU Single Market*. Sofia, 2020. Достапно на: <https://cefta.int/wp-content/uploads/2020/11/Common-Regional-Market-2021-2024-Action-Plan.pdf>
22. Davies, Howard. *Policy Briefing - Recognition of Professional Qualifications*. European University Association, Brussels, Belgium, January 2023. Достапно на: <https://eua.eu/resources/publications/1042:recognition-of-professional-qualifications.html>
23. Delimatsis, Panagiotis. *"TTIP, CETA, TiSA Behind Closed Doors: Transparency in the EU Trade Policy"*. TILEC Discussion Paper No. 2016-020, September 7, 2016. Достапно на: <https://ssrn.com/abstract=2835956> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2835956>.
24. Deblock, Christian and Rioux, Michèle. *"From economic dialogue to CETA: Canada's trade relations with the European Union Author(s)"*. International Journal, Winter 2010-11, Vol. 66, No. 1, The other transatlantic relationship: Canada, the EU, and 21st century challenges (Winter 2010-11), March 2011. Достапно на: <https://www.jstor.org/stable/27976070>
25. Dovál'ová, Gabriela; Hošoff, Boris; Kališ, Richard; Lábaj, Martin and Majzlíková Stracová, Erika. *Analysis of the Impact of the CETA Trade Agreement between the EU and Canada on the Slovak Economy*. Ekonomický časopis 66, January 2018.
Достапно на: https://www.researchgate.net/publication/327393061_Analysis_of_the_Impact_of_the_CETA_Trade_Agreement_between_the_EU_and_Canada_on_the_Slovak_Economy
26. Dickson-Smith, Kyle D. *Does the European Union Have New Clothes?: Understanding the EU's New Investment Treaty Model*. Journal of World Investment & Trade, October 11, 2016. Достапно на SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2859412>
27. European Environmental Bureau, *New Campaign: Rights for People, Rules for Corporations – Stop ISDS!*. Достапно на: <https://eeb.org/new-campaign-rights-for-people-rules-for-corporations-stop-isds/>.
28. European Council. *Agreement: Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*. Достапно на: <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/treaties-agreements/agreement/?id=2016017>

29. European Union (EUR-Lex Access to European Union law). *EU-Canada Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*. Достапно на: https://eur-lex.europa.eu/content/news/eu_canada_trade_agreement-ceta.html

30. European Council. *Proposal for a Council Decision on the Conclusion of the Comprehensive Economic and Trade Agreement Between Canada of the One Part, and the European Union and Its Member States, of the Other Part*. COM(2016) 443 final 2016/0205(NLE). July 5, 2016. Достапно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2016%3A443%3AFIN>.

31. European Commission. *Factsheet: EU-Canada Trade Agreement (CETA)*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-agreement/factsheets-and-guides/factsheet-eu-canada-trade-agreement-ceta_en.

32. EU Delegation to Canada. *CETA Market Entry Guide on Agri-Food*. Достапно на: <https://circabc.europa.eu/ui/group/09242a36-a438-40fd-a7af-fe32e36cbd0e/library/3cbb3aa2-3009-4f88-98fa-6129cc6c81fe/details>.

33. European Commission. *EU-Canada Trade Relations by Country/Region*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada_en.

34. European Commission. *“Remarks by Executive Vice-President Dombrovskis on the CETA Joint Committee Meeting”*. European Commission Press Corner. Достапно на: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_24_721.

35. European Commission. *“Statement by President von der Leyen on the EU-Canada Trade Relations.”* European Commission Press Corner, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_25_494.

36. European Commission. *“A New Brew for Canadian Consumers,” EU Trade – Exporters' Stories*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/exporters-stories/austria-new-brew-canadian-consumers_en

37. European Commission. *“Kitozyme: Biotech Doing Wonders for Wine” EU Trade – Exporters' Stories*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/exporters-stories/belgium-kitozyme_en

38. European Commission. *“Belgium: SME Chocolaterie” EU Trade – Exporters' Stories*. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/exporters-stories/belgium-smet-chocolaterie_en

39. European Commission. "Austria: FREYWILLE " EU Trade – Exporters' Stories". Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/exporters-stories/austria-freywille_en.
40. European Commission. "Italy: Educating Authenticity and Tradition" EU Trade – Exporters' Stories". Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/exporters-stories/austria-freywille_en.
41. European Commission. "Italy: Sicilian Workmanship Finds a Place in Canada's Heart," EU Trade Relations: Exporters' Stories". Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/exporters-stories/italy-sicilian-workmanship-finds-place-canadas-heart_en.
42. European Commission. "Italy: Stella Milano 1952," EU Trade Relations: Exporters' Stories. European Union". Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/exporters-stories/italy-stella-milano-1952_en.
43. European Commission. European Commission. "EU-Canada Trade in Your Town". Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town_en?page=1.
44. European Commission. "Austria-Canada: Trade Your Town". EU Trade Relations: EU-Canada Trade, European Union. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/austria-canada-trade-your-town_en.
45. European Commission. "CETA - A Boost for Jobs and Exports in Belgium". Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/belgium-canada-trade-your-town_en.
46. European Commission. "CETA - A Boost for Jobs and Exports in Bulgaria". Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/bulgaria-canada-trade-your-town_en.
47. European Commission. "CETA - A Boost for Jobs and Exports in Croatia". Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/croatia-canada-trade-your-town_en.
48. European Commission. "CETA - A Boost for Jobs and Exports in Cyprus". Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/cyprus-canada-trade-your-town_en.

49. European Commission. “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in Czechia*”. Directorate-General for Trade.
Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/czechia-canada-trade-your-town_en.
50. European Commission. “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in Denmark*”. Directorate-General for Trade.
Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/denmark-canada-trade-your-town_en.
51. European Commission. “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in Estonia*”. Directorate-General for Trade.
Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/estonia-canada-trade-your-town_en.
52. European Commission, “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in Finland*,” Directorate-General for Trade.
Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/finland-canada-trade-your-town_en.
53. European Commission, “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in France*,” Directorate-General for Trade.
Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/france-canada-trade-your-town_en.
54. European Commission, “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in Germany*,” Directorate-General for Trade.
Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/germany-canada-trade-your-town_en.
55. European Commission, “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in Greece*,” Directorate-General for Trade.
Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/greece-canada-trade-your-town_en.
56. European Commission, “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in Hungary*,” Directorate-General for Trade.
Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/hungary-canada-trade-your-town_en.
57. European Commission, “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in Ireland*,” Directorate-General for Trade.
Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/ireland-canada-trade-your-town_en.

58. European Commission, “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in Italy*,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/italy-canada-trade-your-town_en.

59. European Commission, “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in Latvia*,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/latvia-canada-trade-your-town_en.

60. European Commission, “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in Lithuania*,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/lithuania-canada-trade-your-town_en.

61. European Commission, “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in Luxembourg*,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/luxembourg-canada-trade-your-town_en.

62. European Commission, “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in Malta*,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/malta-canada-trade-your-town_en.

63. European Commission, “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in the Netherlands*,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/netherlands-canada-trade-your-town_en.

64. European Commission, “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in Poland*,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/poland-canada-trade-your-town_en.

65. European Commission, “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in Portugal*,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/portugal-canada-trade-your-town_en.

66. European Commission, “*CETA - A Boost for Jobs and Exports in Romania*,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/romania-canada-trade-your-town_en.

67. European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Slovakia,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/slovakia-canada-trade-your-town_en.

68. European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Slovenia,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/slovenia-canada-trade-your-town_en.

69. European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Spain,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/spain-canada-trade-your-town_en.

70. European Commission, “CETA - A Boost for Jobs and Exports in Sweden,” Directorate-General for Trade. Достапно на: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-trade-your-town/sweden-canada-trade-your-town_en.

71. European Union and Canada. *Joint Interpretative Instrument on the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada and the European Union and its Member States*. Official Journal of the European Union L 11, January 14, 2017. Достапен на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L.2017.011.01.0003.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2017%3A011%3ATOC>.

72. EUR-Lex Access to European Union law. *Directive 2005/36/EC of the European Parliament and of the Council of 7 September 2005 on the Recognition of Professional Qualifications*. Достапно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32005L0036>

73. European Union. “European Citizens' Initiative”. Достапно на: https://citizens-initiative.europa.eu/initiatives/details/2017/000008_en#.

74. Fileva, Marija. “THE SUI GENERIS NATURE OF THE COMPREHENSIVE ECONOMIC AND TRADE AGREEMENT BETWEEN CANADA AND THE EUROPEAN UNION”. *Journal of Liberty and International Affairs* 6 (2), 2020. Достапен на: <https://doi.org/10.47305/JLIA2020145f>

75. Fileva, Marija. “THE PARALLEL OF THE PROFESSIONAL QUALIFICATIONS RECOGNITION: CETA’S CHAPTER ELEVEN VERSUS THE MRAs FROM THE BERLIN PROCESS”. *Proceedings Book of the 9th International Conference on European Studies (ICES 2024) “EU Integration of Western Balkans: Dynamics and Challenges”*, 13-14 November 2024, Tirana, Albania, p. 156 – p. 165. Достапен на: https://cms.epoka.edu.al/api/CMS_Archive/assets/ICES-24-Proceedings-Book-pdf-245

76. Furculiță, Cornelia. *"The WTO and the New Generation EU FTA Dispute Settlement Mechanisms - Interacting in a Fragmented and Changing International Trade Law Regime"*. European Yearbook of International Economic Law. Cham: Springer, 2021. Достапно на: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-83118-9>.
77. Freeland, Chrystia. *"CETA: A Truly Gold-Standard Agreement."* The Parliament Magazine, February 15, 2017. Достапно на: <https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/chrystia-freeland-ceta-a-truly-gold-standard-agreement>.
78. Gaukrodger, David. *"Adjudicator Compensation Systems and Investor-State Dispute Settlement"*. OECD Working Papers on International Investment, No. 2017/05, OECD Publishing, Paris, 2017. Достапно на: <https://doi.org/10.1787/c2890bd5-en>.
79. Glinski, Carola. *Achmea and its Implications for Investor Dispute Settlement*. ZEuS, Jahrgang 21, CEVIA Working Paper Series, Issue 3/2018, No. 13, University of Copenhagen Faculty of Law Research Paper No. 2019-70, November 27, 2018. Достапно на SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3291279> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3291279>
80. González, María Jesus; Mora, Esther Gordo and Simón, Marta Manrique. *"The EU's New-Generation Trade Agreements: The CETA Treaty"*. Banco de España Article 19/17, September 5, 2017. Достапно на: <https://ssrn.com/abstract=3048331>.
81. Global Justice Now. *European Commission Rejects Citizens' Petition Against the EU-US Trade Deal*. Достапно на: <https://www.globaljustice.org.uk/news/european-commission-rejects-citizens-petition-against-eu-us-trade-deal>.
82. General Court of the European Union, Press release No. 49/17 Luxembourg. *European General Court Annuls Commission Decision*. May 10, 2017, достапно на: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2017-05/cp170049en.pdf>.
83. Government of Canada. *Assessing the Costs and Benefits of a Closer EU-Canada Economic Partnership: A Joint Study*. Достапно на: <https://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/eu-ue/study-etude.aspx?lang=eng>
84. Gantz, David A. *"Canada's Approaches to Investor State Dispute Settlement: Addressing Divergencies among CETA, USMCA, CPTPP and the Canada-China FIPA."* Transnational-Dispute-Management, Issue 3, Arizona Legal Studies Discussion Paper No. 20-13, March 2020. Достапно на: <https://ssrn.com/abstract=3568230>
85. Hawthorne, Lesleyanne. *Migration and Education: Quality Assurance and Mutual Recognition of Qualifications – Summary of Expert Group Meeting (Nine Country Audit)* November 3, 2008. Достапно на: <https://ssrn.com/abstract=2808950> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2808950>

86. Gantz, David A. *The CETA Ratification Saga: The Demise of ISDS in EU Trade Agreements?*, Loyola University Chicago Law Journal, 2020. Достапно на: <https://lawcommons.luc.edu/luclj/vol49/iss2/6>
87. Hage, Robert. *Canada and the European Union: A New Transatlantic Alliance*. Policy Paper, Canadian Global Affairs Institute & Konrad-Adenauer-Stiftung e.V., November 2020.
88. Henckels, Caroline Henckels. "Protecting Regulatory Autonomy Through Greater Precision in Investment Treaties: The TPP, CETA and TTIP". *Journal of International Economic Law* 19, No. 1, January 25, 2016. Достапно на: <https://ssrn.com/abstract=2721523>
89. Harrison, James. "The Labour Rights Agenda in Free Trade Agreements". *The Journal of World Investment & Trade*, Volume 20, Issue 5, October 28, 2019. Достапно на: E-ISSN: 2211-9000, Print ISSN: 1660-7112, https://www.researchgate.net/publication/336919091_The_Labour_Rights_Agenda_in_Free_Trade_Agreements.
90. Hurrelmann, Achim. *The Ratification of CETA in EU Member States*. Ottawa: Carleton University, August 2023. Достапно на: <https://carleton.ca/ces/wp-content/uploads/Hurrelmann-EU-Policy-Brief-CETA-ratification-Issue-12-Aug-2023.pdf>.
91. Jadeau, Flavien and Gelinas, Fabien. *CETA's Definition of the Fair and Equitable Treatment Standard: Toward a Guided and Constrained Interpretation*. CETA's Definition of the Fair and Equitable Treatment Standard: Toward a Guided and Constrained Interpretation", in A. Bjorklund et al., eds., *The Comprehensive Economic and Trade Agreement between the European Union and Canada (CETA)*, Special Issue: Transnational Dispute Management, March 11, 2016. Достапно на SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2931503> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2931503>
92. Jang, Yong Joon. *The Impact of Mutual Recognition Agreements on Foreign Direct Investment and Export*. KIEP Research Paper. Working paper 09-07, December 30, 2009. Достапно на: <https://ssrn.com/abstract=2955528> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2955528>
93. Jungherr, Andreas; Mader, Matthias; Schoen, Harald and Wuttke, Alexander. "Context-driven attitude formation: the difference between supporting free trade in the abstract and supporting specific trade agreements, *Review of International Political Economy*", 2018, p. 224, достапно на: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09692290.2018.1431956>
94. Keches, Krysten A. and Porter-Brown, Nell. "Plain Speaker: Bruce Corsino Promotes 'Usable, Efficient, and Transparent' Writing Inside Government and Out." *Harvard Magazine*, January-February 2010, <https://www.harvardmagazine.com/2010/01/plain-language-promoter-bruce-corsino>.

95. Lesser, Caroline. "Do Bilateral and Regional Approaches for Reducing Technical Barriers to Trade Converge Towards the Multilateral Trading System?", OECD Trade Policy Papers, No. 58, OECD Publishing, Paris, 18 October 2007. Достапно на: <http://dx.doi.org/10.1787/051058723767>
96. Leblond, Patrick and Viju-Miljusevic, Crina. "Article 8 - CETA as the EU's First Third-Generation Trade Agreement: Does It Act Like One?". *Perspectivas - Journal of Political Science*, 27. December 2022. Достапно на: <https://doi.org/10.21814/perspectivas.4496>
97. Leblond, Patrick. "Making the Most of CETA: A Complete and Effective Implementation is Key to Realizing the Agreement's Full Potential". Centre for International Governance Innovation, Waterloo, Ontario, 2016. Достапно на: https://www.researchgate.net/publication/309739512_Making_the_Most_of_CETA_A_Complete_and_Effective_Implementation_Is_Key_to_Realizing_the_Agreement's_Full_Potential
98. Lipiec, Stanislaw. *The Recognition of Professional Qualifications in the European Union. The Practice of Administration and European Courts - The Ski Instructor Example (Uznawanie kwalifikacji zawodowych w Unii Europejskiej. Praktyka administracji i sądów europejskich - przykład instruktora narciarstwa)*. *Studia Europejskie - Studies in European Affairs* 25, no. 2, September 16, 2021. Достапно на: <https://ssrn.com/abstract=4036735>
99. Laursen, Finn and Roederer-Rynning, Christilla. "Introduction: The New EU FTAs as Contentious Market Regulation. *Journal of European Integration*, 39(7), 29 November 2017. Достапно на: <https://doi.org/10.1080/07036337.2017.1372430>
100. Maatsch, Aleksandra. *Ratification of the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA): Towards A New Structure of Political Conflict?*, *Polish Political Science Review*, published by Sciendo, Volume 10 (2022): Issue 1, June 2022. Достапно на: <https://sciendo.com/article/10.2478/ppsr-2022-0002>
101. Moran, Niall. *Engagement Between Trade and Investment - The Role of PTIAs (Preferential Trade and Investment Agreements (PTIAs))*. *European Yearbook of International Economic Law*. Springer Cham: 4 January, 2022. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-83259-9>
102. Marin, Nikolay and Paskaleva, Mariya. *An Analysis of the EU's investment policy after CETA: Effects on the Bulgarian economy*. Conference Paper, DOI: 10.31410/EMAN.2020.55, EMAN 2020 Conference Proceedings, The 4th Conference on Economics and Management, January 2020. Достапно на: https://www.researchgate.net/publication/346452530_AN_ANALYSIS_OF_THE_EU'S_INVESTMENT_POLICY_AFTER_CETA_EFFECTS_ON_THE_BULGARIAN_ECONOMY#full-text
103. M.V., Chandramathi, *Economic Foundations of International Trade in the Context of WTO (June 30, 2016)*. *International Journal of Economics, Commerce and Research (IJECR)*, Vol. 6, Issue 3, June 2016. Достапно на SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2838127>

104. Petersmann, Ernst-Ulrich, *EU Citizenship as a Constitutional Restraint on the EU's Multilevel Governance of Public Goods*. EUI Department of Law Research Paper No. 2017/12. Достапно на SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3100179> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3100179>
105. Pohl, Jens Hillebrand, *Fairness Screening of International Investments as an Instrument of EU External Trade and Investment Governance*. CERiM Online Paper Series Paper 14/2018, November 17, 2018. Достапно на SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3286279> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3286279>
106. Puccio, Laura and Harte, Roderick. *From Arbitration to the Investment Court System (ICS): The Evolution of CETA Rules*. Study, European Parliamentary Research Service, European Parliament, 2017. Достапно на: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/607251/EPRS_IDA\(2017\)607251_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/607251/EPRS_IDA(2017)607251_EN.pdf).
107. Pauwelyn, Joost and Wang, Mengyi. *Building Legal Capacity for a More Inclusive Globalization: Barriers to and Best Practices for Integrating Developing Countries into Global Economic Regulation*. The Graduate Institute, Geneva, ISBN: 978-2-940600-08-3, February 21, 2019.
108. Pusceddu, Piergiuseppe. *State-to-State Dispute Settlement Provisions in the EU-Canada Comprehensive Economic and Trade Agreement*. Transnational Dispute Management, March 1, 2016, Vol 13, Issue 1, Достапно на SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3392474> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3392474>
109. Politico Europe. *"Millions in EU Sign Petition Against Trade Deals"*. Достапно на: <https://www.politico.eu/article/millions-in-eu-sign-petition-against-trade-deals>.
110. P. Steger, Debra. *Institutions for Regulatory Cooperation in 'New Generation' Economic and Trade Agreements*. Legal Issues of Economic Integration, Vol. 39, No. 1, pp. 109-126, 2012. Достапно на: <https://ssrn.com/abstract=1947421> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1947421>
111. Qirjo, Dhimitri and Pascalau, Razvan C. and Krichevskiy, Dmitriy. *CETA and Air Pollution*. April 14, 2020. Достапно на SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3583045> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3583045>
112. Raza, Werner; Tröster, Bernhard and von Arnim, Rudi. *Assess CETA: Assessing the claimed benefits of the EU-Canada Trade Agreement (CETA)*. Research Report, No.4/2016, ISBN 978-3-7063-0620-1, Austrian Foundation for Development Research (ÖFSE), Vienna, 2016. Достапно на: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/268169/1/RR04.pdf>.
113. Riekmann, Sonja Puntsher. *The Struggle for and against Globalization: International Trade Agreements and the Democratic Question*. Oxford University Press, 2017, preface, достапно на: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198808893.003.0013>.

114. Rooke, Jake. *CETA Ratification Tracker*, ed. Cristina De Castro. Carleton University. Достапно на: <https://carleton.ca/tradenetwork/research-publications/ceta-ratification-tracker/>.
115. Stráský, Jan. *Priorities for Completing the European Union's Single Market*. OECD Economics Department Working Paper 1315, June 15, 2016. Достапно на: <https://ssrn.com/abstract=3033741> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3033741>
116. Schill, Stephan W., *Authority, Legitimacy, and Fragmentation in the (Envisaged) Dispute Settlement Disciplines in Mega-Regionals*. Forthcoming in Stefan Griller, Walter Obwexer, Erich Vranes (eds), *Mega-Regional Agreements: TTIP, CETA, TiSA. New Orientations for EU External Economic Relations* (Oxford University Press, 2017), Amsterdam Law School Research Paper No. 2017-05, Amsterdam Center for International Law No. 2017-04. Достапно на SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2932810>
117. Schram, Sophie. *Constructing Trade: The Negotiation of the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) in Quebec*. ISBN 978-3-8452-9166-6 (ePDF), 1st Edition 2019, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, Germany 2019.
118. Schembri, Lawrence L., "Economic Integration in Europe: Its Effects on Canada" (Bank of Canada, August 2004), p. 291. Достапно на: <https://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2010/08/economic.pdf>.
119. Titi, Catharine. *"Embedded Liberalism and IIAs: The Future of the Right to Regulate, with Reflections on WTO Law,"* in *The Future of International Economic Integration: The Embedded Liberalism Compromise Revisited*, ed. Gillian Moon and Lisa Toohey (Cambridge: Cambridge University Press, 2018). Достапно на: <https://ssrn.com/abstract=2865840>.
120. U.S. General Services Administration. *"The US Courts are eliminating "shall" in favor of "must" in their Rules of Procedure". Federal Plain Language Guidelines* (Washington, D.C.:U.S. General Services Administration, 2011), p. 25, достапно на: <https://www.plainlanguage.gov/media/FederalPLGuidelines.pdf>.
121. Ünüvar, Güneş. *"Is CETA the Promised Breakthrough? Interpretation and Evolution of Fair and Equitable Treatment and (Indirect) Expropriation Provisions"*. iCourts Working Paper Series No. 97, June 14, 2017. Достапно на: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2986049
122. Verdun, Amy. *"The EU-Canada Strategic Partnership: Challenges and Opportunities."* *The European Union in International Affairs*, 2021. Достапно на: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-66061-1_6#citeas.

123. Verdun, Amy. "(On-line) EU-Canada Strategic Partnership: Ups and downs." Australian and New Zealand Journal of European Studies, 2019. Достапно на <https://esaanz.org.au/wp-content/uploads/2020/02/Amy-Verdun.pdf>.
124. Van Harten, Gus. *The EU-Canada Joint Interpretive Declaration/Instrument on the CETA*. Osgoode Legal Studies Research Paper No. 6/2017. Достапно на SSRN: <https://ssrn.com/abstract=285028> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2850281>
125. Van der Harst, Jan. "The European Commission and the 'Europeanisation' of EU Trade Diplomacy: The Case of EU-China Relations, 1999–2021". Asia Europe Journal 21, 2023. Достапно на: <https://doi.org/10.1007/s10308-023-00670-0>
126. Van der Loo, Guillaume and A. Wessel., Ramses. "The non-ratification of mixed agreements: Legal consequences and solutions". Common Market Law Review vol 54(3), 2017. Достапно на: https://ris.utwente.nl/ws/portalfiles/portal/20336120/non_ratification.pdf
127. Wang, JiangYu. *Between Power Politics and International Economic Law: Asian Regionalism, the Trans-Pacific Partnership and U.S.-China Trade Relations*. 30 Pace Int'l L. Rev., September 2018, NUS Law Working Paper No. 2018/027, Достапно на SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3221511>
128. Wandel, Jürgen. "Do free trade agreements promote sneaky protectionism? A classical liberal perspective". International Journal of Management and Economics, vol. 55, no. 3, Sciendo, 2019. Достапно на: <https://doi.org/10.2478/ijme-2019-0017>
129. Woolcock, Stephen: *European Union policy towards Free Trade Agreements*. ECIPE Working Paper, No. 03/2007, European Centre for International Political Economy (ECIPE), Brussels, 2007. Достапно на <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/174818/1/ecipe-wp-2007-03.pdf>.

БИОГРАФИЈА НА АВТОРОТ

Марија Филева е докторанд на Правниот факултет „Јустинијан Први“ – Скопје. Филева е исто така и гостин-истражувач докторанд на Правниот факултет при Универзитетот во Белград и на Институтот Европа на Универзитетот Сарланд во Германија. Како докторски истражувач на Институтот Европа на Универзитетот Сарланд во Германија, Филева е добитничка на две различни стипендии - *DAAD Leonhard Euler Scholarship (2022)* and *DAAD Higher Education Dialogue (2023)*. Во моментот Марија Филева е менаџер за развој на бизнисот во ИТ аутсорсинг компанија специјализирана за развој на софтвер, ИТ поддршка и високотехнолошки решенија. Дополнително, Филева е поранешна советничка на премиерот за Берлинскиот процес и промоција на соработката во Југоисточна Европа.

Во однос на докторски истражувања на Филева, најзначајно е нејзиното учество на *PhD School “Globalisation, Europe & Multilateralism – Sophistication of the Transnational Order, Networks and European Strategies (GEM-STONES) – Institutional Proliferation and EU External Action”* што се одржа на Институтот за глобални студии на Универзитетот во Женева, Швајцарија (2018); Меѓународната научна конференција „Транзиција на правните системи: 30 години по падот на Берлинскиот ѕид“ организирана од Правниот факултет „Јустинијан Први“ (2019); Меѓународната научна конференција *“Education and Social Sciences, Business and Economics”* организирана од Меѓународниот академски институт на Белградската академија за бизнис и уметност за применети студии во Белград (2020); *“SEE | EU Cluster of Excellence in European and International Law” Autumn School 2021* организирана од Институтот Европа на Универзитетот Сарланд во Германија и *“Rijeka Doctoral Conference: RIDOC 2021”* организирана од Универзитетот во Риека, Правен факултет. Понатаму, успешно учество на докторскиот колоквиум *“New Challenges for European Integration - Ukrainian War and Its Implications for the European Union and the Western Balkans”* под супервизија на проф. д-р Томас Гигерих во Институтот Европа на Универзитетот Сарланд во Германија (2023) и учество на *ICES'24 “EU Integration of Western Balkans: Dynamics and Challenges”* во Тирана, Албанија (2024).

Филева беше избрана и да биде учесник во многу меѓународно признати школи и програми, кои успешно ги заврши и доби сертификати за успешно учество, како што се *Школата за политички студии на Советот на Европа* и учество на седмиот *Светски форум за демократија на Советот на Европа* во Стразбур, Франција (2018); *Школата за политички студии на Советот на Европа* (2020); *“Young Balkan Leaders – the power of shared international knowledge and skills for successful management”* (2018-2020) и *“Specialists’ Course on International Refugee Law”* (2022) во организација на Правниот факултет при Универзитетот во Белград, Меѓународниот институт за хуманитарно право во Санremo, Италија и Претставништвото на Високиот Комесар за бегалци при ОН (УНХЦР) во Србија; *“7th Energy Community Summer School”* организирана од Енергетската заедница во Белград, Србија (2023); Стипендија за *IT:U Summer School “Interdisciplinary Digital Innovation”* во организација на IT:U - Интердисциплинарен универзитет за трансформација во Линц, Австрија (2024) и *“7th UNESCO MOST Winter School Bridging the Paradigm Shift: Governance, Technology, and Socioecosystems”* во организација на Институтот за напредни студии - Кошег (2025). Дополнително, Филева го положи правосудниот испит во ноември 2019 година.

BIOGRAPHY

Ms. Marija Fileva is a PhD Candidate at the Faculty of Law “Iustinianus Primus” – Skopje. Ms. Fileva is also a visiting PhD researcher at the University of Belgrade Faculty of Law and the Europa-Institut of Saarland University in Germany. As a Visiting PhD Researcher at the Europa-Institut of Saarland University in Germany, where she completed her PhD research stays, Ms. Fileva has been awarded two different scholarships - the *DAAD Leonhard Euler Scholarship* (2022) and the *DAAD Higher Education Dialogue* (2023).

Currently, Marija Fileva serves as the Business Development Manager at an IT outsourcing company specialising in software development, IT support, and high-tech solutions. Additionally, Ms. Fileva is the former Adviser to the Prime Minister for the Berlin Process and Promotion of Cooperation in Southeast Europe.

Regarding her doctoral research, most notably is her successful participation in the *PhD School “Globalisation, Europe & Multilateralism – Sophistication of the Transnational Order, Networks and European Strategies (GEM-STONES) – Institutional Proliferation and EU External Action”* that took place at the Global Studies Institute of University of Geneva in Switzerland (2018); International Scientific Conference on topic “*Transition of Legal systems: 30 years after the fall of the Berlin Wall*” organized by Faculty of Law “Iustinianus Primus” (2019); International Scientific Conference on topic “*Education and Social Sciences, Business and Economics*” organized by International Academic Institute of the Belgrade Business and Arts Academy for Applied Studies in Belgrade (2020); “*SEE | EU Cluster of Excellence in European and International Law*” *Autumn School 2021* organized by Europa-Institut, Saarland University (Germany) and “*Rijeka Doctoral Conference: RIDOC 2021*” organized by University of Rijeka, Faculty of Law. Furthermore, successful participation in PhD Colloquium “*New Challenges for European Integration - Ukrainian War and Its Implications for the European Union and the Western Balkans*”, supervised by Prof. Dr. Thomas Giegerich in Europa-Institut of Saarland University in Germany (2023) and participation in *ICES'24 ‘EU Integration of Western Balkans: Dynamics and Challenges’* in Tirana, Albania (2024).

Ms. Fileva was also selected to be a participant in many internationally recognized Schools and programs, which she successfully completed and obtained certificates for successful attendance, such as the *2018 cycle of the Council of Europe Schools of Political Studies* and participation in the *7th World Forum for Democracy of the Council of Europe* held in Strasbourg, France; the *2020 cycle of the Council of Europe Schools of Political Studies*; “*Young Balkan Leaders – the power of shared international knowledge and skills for successful management*” (2018-2020) organized by Institute of Politics and “*Specialists’ Course on International Refugee Law*” (2022) organized by the University of Belgrade Faculty of Law, the International Institute of Humanitarian Law in Sanremo, Italy and the Representation of the United Nations High Commissioner for Refugees in Serbia; *7th Energy Community Summer School* in Belgrade, Serbia (2023); *Scholarship for IT:U Summer School “Interdisciplinary Digital Innovation”* organized by IT:U- Interdisciplinary Transformation University Austria in Linz, Austria (2024) and “*7th UNESCO MOST Winter School Bridging the Paradigm Shift: Governance, Technology, and Socioecosystems*” organised by the Institute of Advanced Studies Koszeg (2025). In addition, Ms. Fileva passed the Bar Exam in November 2019.